

Romológiai ismeretek

Szerkesztette: Fábiánné Andrónyi Katalin

Írta: Dr. Balogh Zoltán, Fábiánné Andrónyi Katalin

Lektorálta: Bodnárné Dr. Kis Katalin

Bevezetés.....	6
1. Előítéletesség, diszkrimináció	9
1.1 Előítélet	9
1.2 Sztereotípiák, rasszizmus, diszkrimináció.....	11
1.3 Kultúrák találkozása, mint az előítéletesség melegágya	14
1.4 Kisebbség, nemzetiség, etnikum	16
Olvasmány.....	17
Ellenőrző kérdések	18
Feladat	18
2. Kik a cigányok?.....	19
2.1 Kit tekintünk cigánynak?.....	19
2.2 Cigány identitás.....	21
2.3 Népelnevezések, a romák csoportjai, nyelvhasználatuk.....	23
2.3.1 A cigányság népelnevezései	23
2.3.2 A cigányok csoportjai, nyelvhasználatuk	25
Olvasmány.....	32
Ellenőrző kérdések	34
Feladat	34
3. Történeti áttekintés a romák eredetéről, vándorlásáról	35
Vitaindító:.....	35
- Mit tudunk a cigányság múltjáról?	35
- Honnan jöttek, merre vándoroltak, hogyan fogadták őket?.....	35
3.1 A cigányság eredete – tények és mítoszok	35
3.1.1 Eredetmondák, mítoszok, legendák.....	35
3.1.1.1 Romák saját eredetmondái	35
3.1.1.2 Romákról szóló, más népek által kitalált eredetmondák	38

Olvasmány	39
Ellenőrző kérdések	40
Feladat	40
3.1.2 Tények a cigányság eredetéről	41
3.1.3 Élet az őshazában	43
Olvasmány	47
Ellenőrző kérdések	48
Feladat	48
3.2 A cigányok vándorlása és története Indiától Európáig, a kezdetektől napjainkig	49
3.2.1 Az őshaza elhagyása	49
3.2.1.1 Miért hagyták el Indiát?	49
3.2.1.2 Mikor hagyták el Indiát?	50
3.2.2 Vándorlás	50
3.2.3 A cigányok Európában	54
3.2.3.1 Kezdeti sikerek	54
3.2.3.2 Kedvezőtlen fordulat	59
Olvasmány:	61
Ellenőrző kérdések	64
Feladat	64
3.2.4 A cigányok Magyarországon	65
3.2.4.1 Középkor	65
3.2.4.2 Felvilágosult abszolutizmus idején	65
3.2.4.3 XIX. század	68
3.2.4.4 A második világháború és a fajelmélet	73
Olvasmány	75
Olvasmány	84
Ellenőrző kérdések	86

Feladat	86
4. A cigányság kultúrája	87
4.1 A roma kultúra eredete, kialakulása	87
4.1.1 Indiai hagyományok továbbélésének elmélete	87
4.1.2 A cigány életmód kialakulása a kapitalizmus eredménye	88
4.2 A roma kultúra főbb jellemzői	89
4.2.1 Értékrend	89
4.2.1.1 A cigány testvériség rendszere	90
4.2.1.2 A többségi társadalommal szembeni viszonyulás	92
4.2.2 Társadalmi tagozódás: a férfiak (rom) és nők (romnyi) szerepe	92
Olvasmány:	95
4.2.3 Tisztaság-tisztátalanság	96
4.2.4 Nyelv, nyelvezet	97
4.2.4.1 A cigány nyelv felfedezése	97
4.2.4.2 A cigányok nyelvhasználata	98
4.2.5 Zene	100
4.2.6 Tánc	101
4.2.7 Öltözködés	102
4.2.8 Babonák, hiedelemvilág	103
Olvasmány	107
4.2.9 Vallás	108
Olvasmány:	111
Ellenőrző kérdések	113
Feladat	113
5. Cigányok a mai Magyarországon	113
5.1 Lélekszám, demográfia	114
5.2 Földrajzi elhelyezkedés	116

5.3 Iskolázottság, iskolai esélyek, szocializáció és a hátrány „öröklődése”	119
5.3.1 A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek iskolaérettségének kulturális meghatározottsága	122
Olvasmány:	126
5.4 Munkaerő-piaci helyzet	127
5.5 Szociális helyzet	132
5.6 Lakáshelyzet, a lakóhelyi szegregáció	133
5.7 Egészségügyi helyzet	139
5.7.1 Egészségkárosító tényezők	139
5.7.2 A romák és az egészségügy viszonya	140
5.7.3 Egészségügyi diszkrimináció	141
Olvasmány:	141
Ellenőrző kérdések	142
Feladat	142
6. Roma/cigány kisebbségi jogok Magyarországon a jogalkotásban és a gyakorlatban	143

Bevezetés

Jelen könyv megírásával az volt a célunk, hogy a jövő értelmisége kezébe olyan könnyen érthető, áttekinthető tudásanyagot adjunk, amelynek birtokában a cigány kisebbség kultúráját, hagyományait, viselkedésüknek egyes elemeit a hallgató megismerje és megértse, és ezzel a romákkal való együttműködést elősegítse.

Miért fontos ez? Mert sok olyan információval rendelkezik minden magyar ember a cigányságról, melyet látott, hallott, tapasztalt, de nem lát mögé. Nem látja, hogy ténylegesen mit csinál egy roma, és miért úgy csinálja. Ami ennél is ijesztőbb, hogy fel sem teszi az említett „átlag magyar”¹ ember ezt a kérdést. Célunk, hogy az olvasó megismerje a cigány kultúrát, hagyományokat, választ kapjon olyan kérdésekre, amelyeket még meg sem fogalmazott magában. Megértse, hogy miért mulatnak hangosan a romák, hogy miért kell hintón vonulni az esküvőre, hogy miért öltözik egy hagyományőrző cigány feltűnően, miért visel hatalmas ékszereket, hogy a temetésen miért sírnak hangosan és a kórházba miért mennek olyan sokan látogatóba, hogy miért maradhat ébren a gyerekük sokáig és miért játszhat az utcán látszólag felügyelet nélkül, és még tengernyi olyan jelenséget szeretnénk új megvilágításba helyezni, melyeknek igenis van ésszerű magyarázata, kulturális beágyazottsága. Ami legalább ugyanilyen fontos, hogy vajon minden romára ez a jellemző? Mi van azokkal, akik nem így viselkednek? Ők is cigányok? Vagy éppen fordítva: így viselkednek, de nem cigány származásúak. Mit és mennyire lehet általánosítani a cigányság kapcsán?

Gondoljunk csak bele, hogyan alakulnak annak a cigány gyereknek a kilátásai, aki előítéletes óvónővel, tanítóval vagy tanítónővel, szociálpedagógussal találkozik! Olyannal, aki fogyatékkal élőknek tekinti azért, mert nem ismeri a színek nevét, vagy nem tud szépen fogalmazni. A leghátrányosabb helyzetű gyerekeknek van a legnagyobb szükségük arra, hogy az otthoni hiányosságokat szerető, hozzáértő és őket ismerő pedagógusok pótolják, ezzel utat nyissanak számukra egy jobb és teljesebb élet felé.

A PPKE-VJK nem engedheti meg magának, hogy ne foglalkozzon a romológia témakörével, ugyanis sem Esztergom városában, de a főiskola vonzáskörzetében – a hallgatók leendő munkahelyein – sem elhanyagolható a roma kisebbség jelenléte. A magyarországi cigányság magas száma, kulturális értékei és szociális problémái indokolják a romológiai ismeretek elsajátításának szükségességét.

A kulturális különbségek kezelésében, csökkentésében, a többségi és kisebbségi társadalom közötti párbeszédben és közvetítésben kiemelt szerepe lehet az óvodapedagógusoknak, tanítóknak, szociálpedagógusoknak, andragógusoknak és kommunikációs szakembereknek. Végzett hallgatóink a különböző családsegítő, gyermek- és ifjúságvédelmi intézményekben, iskolai, óvodai és egyéb munkájuk során gyakran szembesülnek a roma családok helyzetével, úgy, hogy nem ismerik kultúrájukat. Gyakori probléma, hogy tanulmányik során nem mutatnak érdeklődést a cigányság iránt, holott szakmájukban szinte kikerülhetetlen, hogy romákkal is foglalkozzanak. Ennek ellenére gyakran ellenállás, előítéletesség tapasztalható a mai főiskolások részéről, sokan hiányos, előítéleteken alapuló félismereteik alapján úgy érzik,

¹ Az idézőjel használata nem véletlen, az előítéletességről szóló fejezetben részletesen lesz szó arról, hogy van-e „átlag magyar”, „átlag cigány”.

nem szeretnének a társadalom ezen rétegével, csoportjával sem tanulmányaik, sem munkájuk során foglalkozni.

„Csakis szeretettel lehet közeledni a másik kultúra felé. A gyűlölet bárki iránt katasztrofális e téren is. Nem kapálózva kell hadakozni az előítéletek ellen, hanem meg kell tanítani, milyen, amikor észreveszem a különbözőséget, de nem minősítem erkölcsileg vagy jogilag. Józannak is kell maradni, mert az előítéleteket jó, ha elviselhető határok közé tudjuk szorítani a tanítással, és ne követeljük az ellenkező végletet, a teljes előítélet-nélküliséget, mert az eleve kudarcra van ítélve még a családban is, nemhogy a nagyobb közösségekben” (Bencze, 2001: 33). Mindenképp el kell kerülni az elfogult, végletes gondolkodást; mindkét végletet: az egyik végletes és gyakori álláspont a cigányságot egy kalap alá véve sztereotip, előítéletes meggondolásokkal élve mind a saját hibájuknak tartva jelenlegi helyzetüket egy roppant negatív álláspontot képvisel. A másik véglet nem ismer el semmilyen egyéni felelősséget, a társadalom negatív hozzáállását teszi meg bűnbaknak: azért alacsony a foglalkoztatottság, mert a diszkrimináció miatt nem kapnak állást a cigányok; azért alacsony az iskolai végzettség, mert a „rasszista társadalom” szegregáltan oktatja a rossz iskolákban a romákat.

Én egy köztes álláspontot képviselek: nem szabad az előítéletesség bélyegétől rettegve a valóságot elferdíteni, igenis ki kell emelni az egyéni felelősséget, de nem szabad általánosítani, és nem szabad a társadalmi előítéletesség súlyát és hatását figyelmen kívül hagyni.

A fenti sorok olvasása során felmerülhet az olvasóban, hogy lám-lám, a szerző az előítéletesség ellen szól, mégis a cigányságról úgy ír, mint a társadalom peremén élő, kizárólag alacsony iskolázottságú, munkanélküliekből álló csoportról. A közgondolkodás ugyanis így festi le, így képzelel el hazánk legnagyobb lélekszámú kisebbségét. Aki nem felel meg ennek a képnek, vagyis „rendesen él”, arra azt mondják, hogy *rendesebb, mint sok magyar*; vagy *nem is látszik, hogy cigány* – és ebben (sajnos) az elismerés mellett éreznünk kell a cigányság megvetését is.

Már itt, a bevezetőben fontosnak tartom leírni, hogy nem beszélhetünk egységesen a cigányságról. Ennek több oka is van: Magyarországon a romáknak több, egymástól eltérő hagyományokkal és nyelvvel rendelkező csoportja él, változó, hogy ki mennyire tartja hagyományait, mennyire integrálódott vagy asszimilálódott a magyar társadalomba.

Fontos kérdés, hogy mi tesz valakit cigánnyá: a bőrszíne, a nyelvhasználat, a hagyományai, esetleg az életmódja? Ezekkel a kérdésekkel részletesen foglalkozik a tananyag. Semmiképp nem szeretnék azt sugallni, hogy a romák mind szegények, aluliskolázottak, de tény, hogy hazánkban élő cigányság nagy része a létminimum alatt, sőt mélyszegénységben él, és a mélyszegénységben élők nagy része roma. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a két csoport (cigány és szegény) közé semmiképp nem tehetünk egyenlőségjelet! Ennek ellenére, mivel a két csoport között nagy az átfedés, és mivel a cigány és szegény csoport tagjai azok, akiknek felzárkóz(tat)ása Magyarország – és egyben a leendő óvodapedagógusok, tanítók, szociálpedagógusok, andragógusok – egyik legsürgetőbb feladata, velük arányaiban többet kell foglalkoznunk ebben a tananyagban, mint a nem szegény cigányokkal.

Roma vagy cigány?

Minden bizonnyal már a fenti bevezető sorok olvasása során is volt olyan olvasó, aki fennakadt a *cigány* szó használatán. Egyáltalán szabad ilyent mondani, pláne leírni? A válasz egyszerű: igen, szabad. A *cigány* szó csak az elmúlt évtizedekben vált hivatalosan nem

kívánatossá, és a *roma* lett helyette a politikailag korrekt, elfogadott szóhasználat². Ennek ellenére számos olyan cigány van, aki kikéri magának, ha leromázzák, de természetesen az ellenkezője is ugyanúgy előfordul. Én a *cigány* kifejezést használom gyakrabban, teszem ezt minden negatív, pejoratív értelem nélkül.

Fábiánné Andrónyi Katalin

² Érdemes itt megemlíteni a politikai korrektség vadhajításait, ilyen például a romapecsenye, a romaprímás, és még sorolhatnánk.

1. Előítéletesség, diszkrimináció

Vitaindító:

- *Beszélgessünk az előítéletességről! Milyen gyökerei vannak, milyen ismeretekkel rendelkeznek a hallgatók? Mérjük fel a csoport előítéletességét!*
- *Rossz-e az előítéletesség? Lehet-e tenni ellene, és ha igen, mit?*

1.1 Előítélet

Az emberi agy, a megismerés úgy működik, hogy az ember kategóriákban gondolkodik. A minket körülvevő világot rendszerezzük, értelmezzük, a fejünkben kis „skatulyák” vannak, amelyek segítenek a világot rendezetten látni, segítik annak megismerését. A kutyát például besoroljuk az élőlények csoportjában az állatok közé, azon belül is gerinces és emlős. Ehhez jönnek még a sztereotípiák: *„a kutya kedves, a kutya játékos, a kutya hűséges, a kutya az ember legjobb barátja”*. Persze rossz tapasztalatok, vagy más jellegű nevelés hatására a *„kutya veszélyes, a kutya harap és a kutyától félni kell”* sztereotípiák fognak bennünk kialakulni.

Ez másképp nem is működhetne, mert lehetetlen lenne minden egyes új tárgyat, embert, jelenséget, stb. újként kezelni, vizsgálgatni, megismerni. Ha például az ősember a bokorból kilógó két nagy agyar láttán elkezd gondolkodni, hogy vajon azok egy kardfogú tigrishez tartoznak-e, vagy csak hasonlítanak rá, akkor a túlélési esélyei drasztikusan lecsökkennek. Nem kezd el merengeni, hogy vajon azok csak ágak, vagy agyarak? És ha agyarak, akkor kihez tartoznak? És ha kardfogú tigris az, akkor vajon éhes, vagy nem? És ha éhes, akkor vajon embert szeretne enni, vagy nem? Ehelyett meglátja a bokorban felcsillanó fehér valamit, megrezdül a bokor, és emberünk agyában kipattan a *„vigyázat, kardfogú tigris!”* skatulya ajtaja, belehelyezi a látottakat, és elmenekül. Nem mérlegel. Ez mindennel így működik: meglátok egy könyvnek látszó tárgyat, akkor azt feltételezem, hogy az egy könyv, akkor is, ha konkrétan azt a könyvet még soha nem láttam.

A világon mindennel így vagyunk: szeretjük valamelyik skatulyába beledugni, amint meglátjuk. Amit nem tudunk elhelyezni, attól tartunk, félünk. A félelem mértékét az is befolyásolja, hogy milyen környezetben találkozom az ismeretlen dologgal. Ismerős környezetben kevésbé ijesztő egy beazonosíthatatlan dolog, míg egy sötét sikátorban bármi félelmetes lehet. Ezt egy személyes példával illusztrálnám: egyszer saját otthonom előszobájában láttam VALAMIT a földön, ami kicsi volt és barnás színű; fel sem merült bennem, hogy a „hazai pályán” bármi „veszély” fenyegethet, azonnal besoroltam a *„cipő talpán véletlenül behozott falevél”* kategóriába, amit meg akartam fogni, és kivinni. Ekkor megmozdult... egy kis béka volt. Az ember ismerős környezetben nem számít ilyen „fenyegetettség”, így nem mérlegel, hanem azonnal skatulyáz. Ha a kertben találkoztam volna a VALAMIVEL, akkor sokkal több variáció felmerült volna bennem, nem csak a „falevél”, és biztos, hogy egészen másképp közeledtem volna felé; ez több félelmet is jelent, de alaposabb vizsgálódást is, és kevesebb sztereotípiát, előítéletet.

Természetesen ezeket a skatulyákat át lehet rendezni, a belehelyezett dolgokat át lehet pakolni máshova, tehát az ilyen jellegű előítéleteimet felül lehet írni alaposabb megismerés után. Ha például a fentebb említett könyvbe bele szeretnék olvasni, de kiderül, hogy az egy jól álcázott rejtekhely, és valójában nem könyv, hanem doboz, akkor a fejemben a *„könyv”* skatulyából

áthelyezem a „doboz” skatulyába; a megmozduló falevelet pedig áthelyezem a „béka” kategóriába.

Ha egy csoportról – jelen esetben a cigányságról – azt állítjuk, hogy nagyon sokat, túl sokat is tudunk róluk, akkor eszünk ágában sincs megvizsgálni őket, hiszen „hazai pályán” mozgunk, megtanultuk nagyon alaposan, hogy aki cigány, az lop, csal, hazudik, segélyből él, sok gyereke van, nem jár iskolába, nem dolgozik, műveletlen, buta és még büdös is; azaz csak a baj van vele. Gyakran hallani, hogy ha valamelyik roma a stigmáknak megfelelően viselkedik, akkor környezete szerint ő egy „tipikus cigány”.

Tényleg van „tipikus cigány”? Máshogy teszem fel a kérdést: van „tipikus angol/német/román/MAGYAR”? Készen is vagyunk a válasszal: persze, a hűvös angol, a precíz német és a szőröstalpú román – akármit is jelentsen ez. Persze *tipikus magyar* nincs, mert mi sokszínűek vagyunk, egyediek vagyunk. De kérdezzünk meg egy burgenlandi osztrákot, milyen a *tipikus magyar*! Azt mondja, hogy csóró, lop a boltból és szemetel. Kérdezzünk meg egy tuniszi vendéglátóst, szerinte milyen a *tipikus magyar*! Az ő válasza: hangos, pofátlan, kifosztja a svédasztalt, azt hiszi, a befizetett pénze miatt bármit, mindent megtehet.

Én magyarnak vallom, magyarnak érzem magam, és minkét véleményt kikérem magamnak, mert rám egyik sem igaz. Sőt, még azt is felháborodva fogadom, ha az említett osztrák/tunéziai ember erre úgy reagál, hogy „jó, te kivétel vagy, de az *átlagmagyar* ilyen”. Nem igaz, csak ő ezt látja, ez tűnik fel neki. Ha egy magyar bemegy a boltjába/szállodájába, és ott teljesen kulturáltan viselkedik, nem a negatív elvárásainak megfelelően cselekszik, akkor azt gyorsan elfelejti, vagy fel sem tűnik, hogy ott járt egy magyar.

Ugyanez érvényes a cigányságra. Nincs „tipikus cigány”, nincs „átlagcigány”. Egyes viselkedési jegyeink nem a származásunktól függenek.

Ha a belénk ivódott sztereotípiákat megpróbáljuk levetkőzni, és nem képzeljük azt, hogy mindent tudunk a romákról, akkor lesz esélyünk „megvizsgálni” őket, lassan, óvatosan közeledni feléjük. Próbáljuk meg kinyitni azt a fiókot az agyunkban, amelyet a „cigány” címkével láttunk el, és töltsük meg előítéletek helyett tartalommal, tényekkel!

Az előítéletes gondolkodás iskolapéldája;
Deutsch Ernő József: *Cigányvér*.
Filmplakát az 1928-ból.

1.2 Sztereotípia, rasszizmus, diszkrimináció

Térjünk vissza a skatulyákhoz! Mint említettük, az ember működésének természetes része a tipizálás, vagyis a világ dolgainak típusokba („skatulyákba”) sorolása, rendezése. A baj akkor van, ha a tipizálás átcsap sztereotipizálásba. A szó előtagja („sztereo”) jelentése *kemény, merev*, a –típiá pedig *típus, forma* jelentéssel bír. A sztereotip gondolkodás tehát olyan, amikor a megtapasztalt jelenséget belehelyezem egy skatulyába az agyamban, és onnan nem vagyok hajlandó áthelyezni, nem akarom jobban megismerni, saját vélt ismereteim alapján egy sor tulajdonságot társítok hozzá.

„A *sztereotípiá* fogalmát Walter Lippman amerikai kutató vezette be a szociálpszichológiába. Meghatározása szerint a sztereotípiá egyoldalú, leegyszerűsített, sematikus kép egy jelenségről, melyet egy kulturális közeg alakít ki egy történelmileg körülírható helyen és időpontban. Az *előítélet* című munkájában G. V. Allport pontosítja a definíciót, és hangsúlyozza a sztereotípiák értékelő, ítélkező jellegét. Fő jegyeinek a következőket tartja:

- bizonyítás nélküli, rendesen másodkézből vett megállapítás,
- általánosítás,
- leegyszerűsítés,
- merevség és ellenállás azon tényezők hatásával szemben, melyek nyomán a sztereotípiá módosulhatna,
- gyakori érzelmi színezettség,
- nem egyéni, hanem társadalmi jelleg.

Az *etnocentrizmus* fogalma összefügg a társadalmi identitással: arról az ideológiai gondolkodási rendszerről van szó, amely a világot elsősorban a „saját csoport” vonatkozásaiban és szempontjai szerint írja le, értékeli és értelmezi. Az etnocentrikus nézetekben nagy hangsúlyra tesznek szert a csoportok közötti különbségek és az idegen, a „másik csoport” mint veszély forrása jelenik meg. Az etnocentrizmus jelenségei közé sorolható a nacionalizmus (enyhe forma) és a fajelmélet (erős forma). Amikor a hétköznapi életben megnyilvánuló tudatszinten bizonyos csoportok automatikusan negatív előjelet kapnak, ellenszenvet, irtózatot gerjesztenek, akkor beszélünk *előítéletességről*” (Görög, 2001: 53-54.).

Fordítsuk ezt le a romák helyzetére! Egy merev gondolkodású ember meglát egy cigányt, a fejében él egy kép, miszerint az illető rengeteg negatív tulajdonsággal rendelkezik, semmi jót nem lehet tőle várni. Ebből kifolyólag ellenszenvvel, ellenségesen fog hozzáállni az illetőhöz, aki ezt érzi, látja, tapasztalja. Így nem igazán lehet hidat építeni emberek és kultúrák közé.

Különösen veszélyes a sztereotípiákban gondolkodás olyan szakemberek esetében, akiknek pont a romák segítése lenne a feladatuk. Az óvodás/ kisiskolás cigány gyerek nem érti, de érzi, ha őt ok nélkül lenézi, megkülönbözteti, akár kirekeszti az őt nevelő, oktató pedagógus. Ezzel a gyerek és a pedagógus között nő a szakadék, minden egyes negatív megnyilvánulásra úgy reagál a felnőtt, hogy azzal megerősíti saját elképzelését, beigazolódnak látja saját elméletét.

Sztereotip cigányábrázolás: egy cigány lehetséges szerepei: a szabad erkölcsű, a mulatozó és a jóslással foglalkozó boszorkány.

Képeslap. Nationalitäten Postcarten Serie 50 Dess. „Zigeuner”,

1920-as, 30-as évek

Érdekes kutatási eredmény (Sidanus-Pratto, 2005), hogy a tanárookra alárendelt társadalmi csoportokkal³ szemben csökkentett elvárás jellemző, vagyis butábbnak tartják ezeket a gyerekeket a középosztálybeli csoportok gyerekeinél, egyéni tulajdonságaik ismerete nélkül. Ez önbeteljesítő jóslatként is hathat: egy gyerek, ha tőle kevesebbet várnak el, nem fog mindenáron többet teljesíteni.

Rontja a helyzetet, hogy gyakori a negatív tanári hozzáállás ezekhez a gyerekekhez, ami a kevesebb türelemben, hiba esetén a több kritikában, kevesebb dicséretben és a kevesebb szemkontaktusban mutatkozik meg.

És mintha még ez sem lenne elég ahhoz, hogy egy előítéletes tanár ellehetetlenítse a szegény sorsú gyerek felkapaszkodását a társadalmi ranglétrán, ezek a pedagógusok rosszul viselik, ha egy gyerek nem az elvárásaik szerint teljesít, vagyis a feltörekvő, okos alárendelt társadalmi csoporthoz tartozó (esetünkben cigány) gyereket negatívan ítélik meg, még kevesebb elismerésben részesül, mint az elvárásainak megfelelően (nem) teljesítő hátrányos helyzetű gyerek (Sidanus-Pratto, 2005). Az alárendelt társadalmi csoportok általában származásukban/

³ Alárendelt társadalmi csoport alatt nemcsak a cigányságot értjük, hanem bárhol a világon ugyanez a magatartás jellemző a tanárok részéről az alacsonyabb státusú, pl. bevándorló (Németország – törökök), vagy éppen őslakos (Ausztrália - maorik) csoportokkal szemben.

vallásukban/ kultúrájukban/ nyelvhasználatukban, stb. különböznek a domináns, uralkodó társadalmi csoportoktól⁴. Ha ez a különbség etnikai alapú, akkor faji feszültségeket eredményezhet az adott társadalmon belül, nagyobb valószínűséggel üti fel a fejét a rasszizmus ezekben az országokban.

A rasszizmus szó alapja a *rassz (race)*, vagyis *faj* szó. Rasszista a nézetek szerint az emberi fajt bőrszín alapján alfajokra lehet osztani (hiba az alfajokat külön fajként megnevezni!), és az alfajok között valamilyen alá-fölérendeltségi viszony van. A rasszista ideológiák egy-egy népcsoport tagjait egységes, homogén csoportként kezelik, az egyéni különbségeket nem veszik figyelembe. Ez természetesen hatalmas hiba. Tipikus érv a rasszisták számára, hogy statisztikailag bizonyíthatóan gyengébb képességűek, butábbak a feketék és a cigányok is, mert az IQ-teszteken rendre rosszabbul teljesítenek, alacsonyabb értéket érnek el, mint a fehérbőrűek. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ez a nyugati kultúrkörben szocializálódott fehérek által összeállított IQ-tesztekre igaz! Más kultúra másfajta gondolkodásmódot eredményez, máshogy állnak hozzá a problémákhoz és azok megoldásához. Az IQ-teszt tehát kultúraspecifikus.

Diszkriminációról akkor beszélhetünk, ha valamilyen szempont szerint megkülönböztetést alkalmazunk az emberek bizonyos csoportjaival szemben. Ez megnyilvánulhat egyéni szinten az emberi kapcsolatok kiépítésénél, barátaink kiválasztásánál, de intézményes szinten, oktatásban, egészségügyben, munka világában is élő jelenségről beszélhetünk.

Ma már szándékosan alkalmaznak hazánkban is állami szinten és különböző alapítványok is *pozitív diszkriminációt* azzal a céllal, hogy elősegítsék a hátrányos helyzetűek felzárkózását, az esélyeiket növeljék.

Hogyan alakulnak ki, és főképp hogyan konzerválódnak előítéleteink? Senki nem születik idegengyűlölőnek.

- Nagyon sajnálatosnak tartom, hogy számos szülő szándékosan táplál gyermekébe gyűlöletet és előítéleteket (találkoztam nem egy olyan óvodással, aki közölte, hogy ő utálja a cigányokat).
- Olyan szülő is van, aki nem szándékosan, de mégis továbbadja saját félelmeit, fenntartásait a romákkal szemben. Ha például egy anya soha semmi rosszat nem mond gyermekének a cigányokról, de ha szembejön egy roma az utcán, és óhatatlanul is erősebben szorítja gyermeke kezét, akkor a gyerekben összekapcsolódik a félelem, feszültség a romákkal, így ő is idegenkedni fog tőlük.
- Az iskolai kortárscsoportoknál, a serdülőkorban jellemző én-keresés során gyakori, hogy a fiatalok drasztikusan elhatárolják saját csoportjaikat mások csoportjaitól, ilyenkor is kialakulhat etnikai alapú én- és csoport-meghatározás, ez is támogatja az előítéletes gondolkodást.
- Vannak, akik nem „ideológiai” alapon, hanem saját vagy környezetükben megesett rossz tapasztalat alapján jellemeznek egy-egy etnikai csoportot. Sokan magyarázzák

⁴ Az uralkodó csoport esetén nem kell középkori, feudális viszonyokra gondolni, a mai társadalmakban is vannak domináns csoportok, akik az adott ország elitjét, vezetőségét meghatározóan alkotják, alakítják, de tulajdonképpen egy ország felső rétegei (gazdagabbak) is mindenképpen ide tartoznak.

előítéletességüket azzal, hogy őt egyszer már fenyegették meg/rabolták ki romák, emiatt minden cigányt utálnak.

Hogyan tudjuk leküzdeni előítéleteinket? Nehezen, lassan, és soha nem teljesen. Egész életünkben küzdeni kell az ellen, hogy megítéljünk valakit ismeretlenül, pusztán külseje, aktuális viselkedése, bőrszíne alapján.

1.3 Kultúrák találkozása, mint az előítéletesség melegágya

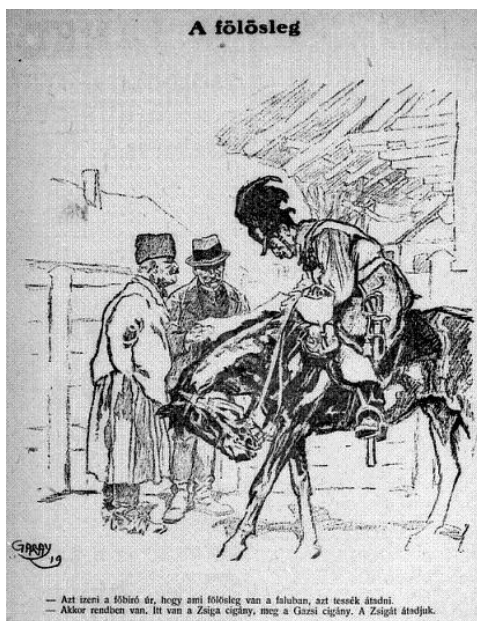
A kultúrák érintkezése, egymás mellett élése, a multikulturalizmus⁵ a XX. században valósult meg. Addig a kultúrák találkozása általában hódítás, leigázás, alá-fölérendeltség képében valósult meg, amikor az önmagát fejlettebbnek kikiáltó, erősebb kultúra ráerőltette magát a legyőzött népekre. Elég, ha Amerika meghódítására, az indián kultúrák és civilizációk megsemmisítésére gondolunk. A nagyon népszerűvé vált *Avatar* című film is ezt a problémakört dolgozza fel, tulajdonképpen szembesíti az embert azzal, hogy semmit sem tanult hibáiból, ugyanolyan erőszakos és szűklátókörű maradt: „*csak az az igazi tudás, csak az a jó kultúra, amit ÉN képviselek*”.

Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című tanulmányában rámutatott, hogy a hidegháború után az addigi politikai-ideológiai csatározások (kommunista vs. kapitalista ideológia) helyett a fő konfliktusokat a nagy kultúrák, nagy civilizációk összecsapása fogja jelenteni. A legtöbb konfliktust napjainkban valóban a kultúrák találkozása okozza, a világban az iszlám és a nyugati-keresztény kultúrák között zajlik a legtöbb és legnagyobb médianyilvánosságot kapott konfliktus.

De nemcsak világméretű problémáról van szó, hanem az egyes országok belügyeit is erősen formálja annak az országnak a homogenitása/heterogenitása, és az ország vezetésének a kisebbségekhez való hozzáállása. Németországban és Nagy-Britanniában az elfogadó, multikulturalitást pártoló irányzat vezetett el a nagy belső feszültségekhez: teljes toleranciát hirdettek a bevándorlók kultúrája, vallása iránt, ami azt eredményezte, hogy a befogadó ország kultúrájából, hagyományaiból, sőt nyelvéből szinte semmit nem sajátítottak el a bevándorlók, így tulajdonképpen a társadalom darabokra szakad. Ugyanakkor a francia példa sem lehet irányadó, ahol például megtiltották a muszlim nők számára a burka viselését, holott nekik ez az öltözet vallási előírás.

Magyarországon nem jellemző az a fajta nagy arányú bevándorlás, ami a nyugati országok multikulturalitását eredményezi, hazánkban a kulturális sokszínűséget, és sajnos a kulturális konfliktusokat is leggyakrabban a romák és magyarok között tapasztalhatjuk. A cigányok mint idegen nép jelentek meg Európában, kultúrájuk nem hasonlított az itt élő népekéhez, emiatt már a kezdetektől fogva ellenszenvvel, fenntartásokkal viseltettek irántuk. A legkorábbi cigányábrázolásokon vagy elhanyagolt külsejű, egzotikus vademberként szerepelnek, vagy a karikatúrákban a gúny tárgyává teszik őket.

⁵ Multikulturalizmus alatt érthetjük egyrészt azt a tényt, hogy sok etnikum, sok kultúra él egymás mellett egy társadalmon belül, másrészt azt a politikai nézetet, amely a soketnikumú társadalmak kulturális sokféleségének elfogadására és bátorítására irányul (Egedy, 2006: 21).

- Azt üzeni a főbíró úr, hogy ami fölösleg van a faluban, azt tessék átadni.
- Akkor rendben van. Itt van a Zsiga cigány meg a Gazsi cigány. A Zsigát átadjuk.

A fölösleg. Garay Ákos karikatúrája,

Borsszem Jankó, 1919.

- Ázs ál itt a vitézs úrnak, hogy odahátszá megcsalja a felesége egy katonával.
- Aligha el nem hibáztat, mer nekem nincs feleségem.
- Nincs? De bátyja csak van?
- Az van kettő is.
- Nohát, akkor azs égyik bátyjának a felesége.

Kártyavetés. Garay Ákos karikatúrája,

Borsszem Jankó, 1915.

Karikatúra. Bolond Istók, 1895. 05. 26.

1.4 Kisebbség, nemzetiség, etnikum

- A *nemzetiség* fogalma egy anyanemzet, anyaállam létezését feltételezi, ezért a cigányság esetében nem nemzetiségről beszélünk.
- A *kisebbség* fogalma alatt egy többségi társadalom mellett élő, számbeli kisebbségben lévő csoport tagjait értjük. Beszélhetünk faji/etnikai, nyelvi, vallási vagy nemzeti, kisebbségről, de említhetjük akár a szexuális kisebbségeket, a fogyatékkal élőket, mint kisebbséget alkotó csoport, stb. A cigányságot elsősorban etnikai kisebbségnek tekintjük, de egyes közösségeket nyelvi kisebbségként is aposztrofálhatunk.
- Az *etnikum*: kulturális jegyek alapján meghatározott csoport. Ez kétarcú fogalom:
 - egyrészt lehet egy közösség önmeghatározásának az eszköze, ez esetben az identitás érzését biztosítja, a kultúra megőrzésére törekszik „*En roma vagyok, ezt vállalom.*”
 - Másrészt az etnicitás lehet a „másik” meghatározása, vagyis a többségi társadalom részéről egyfajta kizáró, kirekesztő, megbélyegző fogalomalkotás, mely a hierarchikus viszonyok felépítésének és a határok megtartásának az eszköze lehet. „*En magyar vagyok, te meg cigány. En felsőbbrendű vagyok.*” A többségi pozícióból az etnikai kisebbséghez tartozók fizikai, biológiai meghatározottságára fókuszálnak, jó esetben figyelembe veszik az adott kisebbség kulturális jellemzőit is.

Az előítéletes gondolkodás „ékes”, elborzasztó példája az a képregény-karikatúra, amely a Móricka című vicclapban jelent meg 2008 augusztusában, *La Fontaine* *Tücsök és a hangya* című meséjének átdolgozásaként. Ebben a képregényben a rasszjegyek eltúlzása a legkisebb gond, a cigányokat – „tücsköket” – mérhetetlenül negatív színezetben tünteti fel, aljas, erkölcstelen, gátlástalan, parazita csoportként mutatja be.

Tücsök és Hangyák – Móricka c. újság, 2008.

Olvasmány:

Horace Miner antropológus 1956-es tanulmánya az iakirema kultúra bonyolult, különös, egzotikus testrituáléiról (részlet):

„Az egész rendszer alapjául az a hit szolgál, hogy az emberi test undorító, és eredendően hajlamos az elsatnyulásra és a betegségeire. Egy ilyen testbe bezárva az ember csak abban reménykedhet, hogy a rituálé és a ceremónia erejével szünteti meg testének ezen jellegzetességeit. Minden háztartásban található egy vagy több szent hely erre a célra... Az ilyen hely középpontja egy falba beépített doboz vagy fiók. Ebben a fiókban tartják mindazokat a varázsszereket és mágikus italokat, amelyek nélkül hitük szerint egyetlen bennszülött sem élhet. Ezeket a készítményeket különbözően szakosodott gyógyítóktól szerzik be. Közülük leghatalmasabbak a varázslók, akiknek segítségét jelentős ajándékkal kell meghálálni. Maguk a varázslók azonban nem adnak gyógyított betegüknek, hanem csak eldöntik, hogy annak milyen összetevőkből kell állnia, s ezeket titkos ősi nyelven írják le. Ezt az írást a varázslón kívül csak a gyógyfűvek ismerője tudja elolvasni, aki aztán – egy újabb ajándékért cserébe – elkészíti a kívánt varázsszert...

Az iakiremák a szájjal kapcsolatban már-már beteges félelmet és elragadtatást éreznek, mert úgy hiszik, hogy a száj állapota természetfeletti hatással van minden társadalmi kapcsolatra. Hitük szerint, ha nem végeznék el a szájrituálét, akkor kihullana a foguk, vérezne az ínyük, összezsugorodna az állkapcsuk, és elhagyná őket a barátjuk és a szeretőjük. Abban is hisznek, hogy szoros kapcsolat van az orális és a morális tulajdonságok között. Például megfigyelhető náluk a gyermekek szájának rituális kiöblítése, ami szerintük javítja az erkölcsüket.

A mindenki által elvégzett napi testrituáléba beletartozik a szájtisztítás rítusa is. Jóllehet ezek az emberek rendkívüli gondot fordítanak a szájukra, az ezzel a rítussal járó tevékenységet a gyanútlan idegen először alighanem visszataszítónak találja. Mint elmondják, e rítus során az iakiremák egy kis köteg disznószőrt dugnak a szájukba valami varázssporral, s aztán a szőrköteget pontosan szabályozott mozdulatokkal mozgatják a szájukban” (Giddens, 2003: 67-68.).

Kérdés: mi a véleménye az iakirema törzsről?

Most olvassa el a törzs nevét visszafelé!

Ugye, hogy minden csak nézőpont kérdése?! Egy kultúrát külső szemlélőként nem tudunk ésszerűnek tekinteni, mert saját kultúránk, saját világnézetünk „rabjai” vagyunk. Ez nem is baj, és nem is lehet másképp, de igyekezzünk objektívek lenni! Ha egy más kultúrához tartozó ember valamit másképp csinál, mint ahogy azt mi normálisnak tartjuk, az még nem biztos, hogy rossz, csak más. Ha ezt figyelembe vesszük, és a nyitottság és a tolerancia fogja jellemezni a világhoz való hozzáállásunkat, akkor rengeteg konfliktust ki tudunk kerülni, meg tudunk előzni és meg tudunk oldani. Nem kell nagy különbségekre gondolni! Elég, ha belegondolunk, milyen nehéz megtanulni együtt élni valakivel, akár a szerelmünkkel, akár albérlő vagy kollégiumi szobatárssal. Más szokások, más normák, más napirend jellemző két emberre, akik ugyanahhoz a kultúrához tartoznak, de egymás szokásait nem ismerik. Említsük például a tisztálkodás időpontját! Az emberek egy része este szeret tisztálkodni, hogy úgy fekhessen le az ágyba, mások pedig inkább reggel fürdenek, zuhanyoznak, hogy frissen induljon a napjuk. Mindkét félnek igaza van, de ha ezt nem látjuk be, hanem csak a saját

igazunkat hajtjuk, akkor az konfliktust sz  l. Pedig a fent említett példában nem is kulturális különbségről, hanem csak egyszerű szokásokról van szó. Az egymás meg nem értése, a másik indokainak meg nem ismer  se feszültséget, konfliktust, elutasítást, és akár gyűlöletet is szülhet.

Ellenőrző kérdések

1. Mi a sztereotípia? Definiálja a fogalmat, magy  r  zza meg a jelenséget!
2. Mi a rasszizmus? Hogyan viszonyul az etnocentrizmushoz?
3. Mi az etnikum? A cigányságot miért ebbe a kategóriába soroljuk?

Feladat

Gyűjtsön olyan képeket, zenéket, filmeket, meséket, melyek a fiatalok számára is jól bemutatják az előítéletesség jelenlétét és hátrányait, melyek szembesítik az embert azzal, hogy nemcsak a saját kultúrája létezik, nemcsak az lehet egyedül jó és érvényes!

2. Kik a cigányok?

Vitaindító: Milyen ismérvek alapján mondjuk valakire, hogy cigány? Hogyan döntjük el, hogy az, vagy nem?

2.1 Kit tekintünk cigánynak?

A kérdés első hallásra értelmetlennek tűnhet. Természetesen a cigányokat tekintjük cigánynak. Igen, de mitől lesz valaki cigány? A rasszjegyek és genetika alapján? Az életmód alapján? A hagyományok megtartása alapján? Nyelvtudás alapján? Mindezek együttese szükséges hozzá? És mit szólnak ezekhez a kritériumokhoz maguk a romák? Ők kiket tartanak cigányoknak?

Láthatjuk, hogy meglehetősen összetett kérdésről van szó.

A fejezet címében szereplő kérdésre három egyszerű válasz adható, de mindegyik számos további kérdést és válaszokat vet fel.

a. Azt tekinthetjük cigánynak, aki annak vallja magát.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993 évi LXXVII. törvény alapján azt a személyt tekinthetjük valamely kisebbséghez tartozónak, aki saját magát az adott kisebbséghez tartozónak tekinti. A népszámláláson tízévente lehetőség nyílik arra, hogy etnikai hovatartozásukról nyilatkozzanak a magyar állampolgárok. Aki ilyenkor bármely cigány csoporthoz⁶ tartozónak vallja magát, arra mondhatjuk, hogy cigány. A 2001-es népszámláláson 190.046 fő vallotta magát cigány etnikumhoz tartozónak. Ez egy meglehetősen objektív adat, ám a cigányság valós lélekszámát nem tükrözi. Számos oka lehet annak, hogy valaki nem vallja magát romának. Lehet, hogy egyszerűen nem tartja fontosnak; lehet, hogy elsősorban magyarnak tartja magát, emellett roma is. Lehet az oka a félelem: vitathatatlanul feszültségeket gerjeszt Magyarországon a cigányügy, a cigányság helyzete, így lehet, hogy sokan jobbnak találják, ha nincs arról dokumentum, hogy ők romák. Erre analóg példa, hogy a 2. világháború előtt kb. 300.000 ember vallotta magát német kisebbséghez tartozónak hazánkban. A 2. világháború után alig több mint 3000-en! Ekkoriban a németek egy részét kitelepítették, deportálták, de nem ennyire sokat, hanem a többiek további megtorlásoktól, kitelepítések, deportálásoktól, hátrányoktól félve inkább nem vállalták nemzeti identitásukat.

Fontos megjegyezni, hogy Magyarország minden kisebbsége esetében (bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén, ukrán) a népszámlálási adatok, tehát az önbevalláson alapuló információk mindig alacsonyabbak, mint az adott kisebbség tényleges becsült száma.

A népszámláláson regisztrált viszonylag alacsony számnak az is lehet a magyarázata, hogy elképzelhető, hogy mivel az etnikai és vallási, felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdéseket nem kötelező kitölteni a népszámláláskor, a kérdezőbiztos egyszerűen átugrotta az ide vonatkozó részeket, fel sem tette a kérdést, amire így nem született válasz; bízom benne, hogy a valóságban ilyen eset nem fordult elő, de az elméleti lehetőség fennáll.

⁶ A magyarországi cigányság csoportjairól később részletesen lesz szó.

Az önbevallás módszerével tehát kapunk egy számot a magyarországi cigányság lélekszámáról, az ő esetükben nagy valószínűséggel identitás-örzésről, etnikai büszkeségről is beszélhetünk, nemcsak származásbeli genetikai rokonságról, viszont ez a szám lényegesen elmarad a hazai cigányság tényleges számától.

De hogyan állapítsuk meg a cigányság tényleges lélekszámát? Ki a cigány, ha nem az, aki annak vallja magát?

b. Azt tekinthetjük cigánynak, akit a környezete annak tart.

A statisztikai felmérések, cigányösszeírások, szociológiai kutatások módszere, hogy valamilyen szempont szerint eldönti, hogy kit tekintsenek cigánynak.

Ez egy meglehetősen szubjektív módszer: a (többnyire nem roma) kutató önkényesen eldönti, hogy szerinte ki cigány és ki nem, vagy segítséget kér a települések önkormányzataitól/ családgondozótól/ védőnőtől/ iskolától, stb., hogy nevezzék meg a településükön a cigány családokat, itt szintén önkényes besorolásról van szó. 1993-ig az iskolákban minden osztályfőnök számon tartotta a cigány tanulókat (szintén saját megítélése alapján), de 1993 óta ilyen iskolastatisztikát a személyi jogok tiszteletben tartása miatt tilos vezetni. Azóta tehát országos reprezentatív vizsgálatokkal igyekeznek a kutatók feltérképezni a magyarországi cigányság létszámát, helyzetét, életkörülményeit, de mivel ahogy említettem, a kutató dönti el, hogy kit tekint romának és kit nem, nagyon nagy a szórás a különböző kutatási eredmények között. Változó például, hogy a vegyes házasságokból származó családokat hova sorolják, mi alapján döntenek el, hogy cigány vagy nem cigány csoporthoz tartoznak. A hazai cigányság lélekszámát később még részletesen tárgyalni fogjuk, itt előljáróban álljon annyi, hogy 600.000 és 1.000.000 fő közé tehető Magyarország legnagyobb kisebbségének lélekszáma.

c. Az a cigány, akit a többi cigány annak tart.

Ez a meghatározás igyekszik áthidalni az objektív önbevalláson alapuló alacsony létszám és a szubjektív megítéléssel kapott realisabb lélekszám közötti különbségeket, de már a megfogalmazásnál problémaként merül fel, hogy mi alapján döntjük el, hogy ki a „többi cigány”, aki majd meghatározza, hogy kit tekintünk romának. Emiatt ezt a definíciót nagyon ritkán használjuk, reprezentatív vizsgálatok során nem jellemző, inkább egy-egy településen belüli viszonyok feltárására alkalmas.

A *Ki a cigány?* kérdésre adható válasz tehát nem is olyan egyszerű. Az önmeghatározás és a környezet megítélése mellett létezik egy másik, objektivitásra törekvő meghatározás is, eszerint vagy az indiai eredetet (rassz), vagy a vándorló életmódot (nem feltétlenül rasszhoz köthető) kell a cigányság alapvető meghatározó elemének tekintenünk. A cigányság valahol a két csoport (indiai és vándorló) metszetén jelenik meg, a 19. században az indiai eredetet tekintették meghatározónak, míg a 20. században az életmód vált fontosabbá. A kizárólag etnikai alapú meghatározás azért is kétséges, sőt, lehetetlen, mert a romák vándorlásának évszázadai alatt, ha kis mértékben is, de keveredtek különböző népekkel, így „genetikailag tiszta cigányról” nem lehet beszélni. Az életmód alapú meghatározás pedig azért kétséges, mert számos olyan nép él a világon, mely hasonlóan a romákhoz, vándorló életmódot folytat, ám genetikailag semmi közük nincs egymáshoz; és számos olyan cigány létezik a világban, aki generációk óta letelepült életmódot folytat, mégis cigánynak vallja

magát. „A letelepült vagy letelepülésre készített cigányok gyakran megtartják hagyományos vándor, illetve nem-termelő foglalkozásaikat, az életmód egyes elemeit, stb.; és magukat továbbra is ezen a rendszeren belül határozzák meg” (Törzsök, 2001: 40).

Összességében elmondhatjuk, hogy nem lehet egy általános „cigánydefiníciót” alkotni.

2.2 Cigány identitás

A cigány identitás – és általában az identitás – alatt egy csoporttal, annak kultúrájával való azonosság-vállalást értünk. Ilyen értelemben mindig is létezett cigány identitás, ugyanis a romák mindig saját maguktól eltérő kultúrájú, más hagyományokkal rendelkező emberek között éltek. A vándorlás, állandó lakás hiánya, a szabadság és a természettel való szoros kapcsolat mind a cigány, mind a velük érintkező népek számára nyilvánvaló megkülönböztetésül szolgáló kulturális különbség.

Egységes nemzeti öntudatról, kollektív cigány tudatra való ébredésről azonban csak a 20. századtól beszélhetünk. Ez nem meglepő, hiszen a nemzeti ébredés időszaka, a különböző népek, így a magyarok esetében is csak a 19. századi felvilágosodás eredménye. A 20. század második felében kezdett el kitermelődni a romák első generációs értelmisége, akik felismerték népük elveszőben lévő kultúráját, hagyományait, azt megőrzendő kezdtek el foglalkozni a cigány kultúra ápolásával. Hazánkban már 1957-ben megalakult a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, de a szocialista ideológia nem támogatta, így a szervezet rövid életű volt. A cigányság kultúrájának ápolása érdekében létrejött mozgalomnak az első nagy, nemzetközi lépése az 1971-ben Londonban megrendezett Első Roma Világkongresszus. Ezen a fontos eseményen fogalmazódott meg az egységes cigány nyelv szükségessége (mely addig számos nyelvjárásban élt, de nem rendelkezett egy „hivatalos” nyelvjárással), itt alkották meg a cigány zászlót, melynek alsó zöld sávja a földet, természetet, erdőket és mezőket, felső kék sávja pedig az eget, a szabadságot, Isten gondviselését szimbolizálja. Ezen a háttéren egy piros kerék látható, mely a vándorlás, a cigányszekér szimbóluma, ugyanakkor utal a lenyugvó napra is.

Cigány zászló

Szintén az Első Roma Világkongresszuson fogadták el a cigány himnuszt, melynek címe: *Gelem, gelem (Mentem, mentem)*, magyar fordítása így hangzik:

Mentem, mentem végtelen utakra,
találkoztam boldog cigányokkal,
Hej, cigányok, honnan, merről jöttök,
mely országból, milyen szerencsével.
/:Hej, cigányok! Hej testvérek!:/

Volt nekem is rég egy nagy családom,
legyilkolták fekete légiók.
Menjünk együtt világ cigányai,
nyissuk meg a cigányok útjait.
Ébredjetek, keljetek testvérek,
együtt leszünk és együtt lesz erőnk.
/:Hej, cigányok! Hej testvérek!:/

Magyarországon van egy másik dal is, mely cigány himnuszként ismert, ez a dal kevésbé a nemzetköziséget és az egységes cigányságot helyezi középpontba, sokkal inkább a „cigánynak lenni” állapot belső megélését érezheti át a dal hallgatója.

Zöld az erdő, zöld a hegy is,
a szerencse jön is, megy is.
Gondok kése húsunkba vág,
képmutató lett a világ.

Egész világ ellenségünk,
űzött tolvajokként élünk.
Nem loptunk mi, csak egy szeget,
Jézus vérző tenyeréből.

Isten könyörülj meg nekünk,
ne szenvedjen tovább népünk.
Megátkoztál, meg is vertél.
örök csavargóvá tettél.

Ehhez az eredeti szöveghez, hogy Isten szeretetét a cigányok iránt kifejezze, újabban egy negyedik versszakot is írtak:

Isten könyörülj meg nekünk,
ne szenvedjen tovább népünk.
Megáldottál, megváltottál,
Országodba befogadtál.

A 20. század végén, 21. század elején egyre több olyan értelmiségi és művész van, aki vállalja cigányságát, saját kultúrájából kiindulva alkot, ezzel is ismertebbé téve a cigányságot, harcolva a cigány kultúra létjogosultságaért. Cigány költők, írók, festőművészek, és már divattervezők is alkotnak maradandót a cigányságról, mindenkinek.

A világban történő szétszóródás, kis csoportokban élés, írott történelem, egységes törekvések hiányában a cigányság rengeteg külső elemmel gazdagodott a nyelv, kultúra, vallás, stb. területén. Ezért, noha a cigány identitás erős, ez a gádzsóktól⁷ való megkülönböztetésen alapul, és ugyan az alaprétegek hasonlóak, de rendkívül változatos a cigány kultúra, mely mindenhol más.

⁷ Romani (cigány) nyelven a gádzsó vagy gázsó a nem cigány embereket jelenti.

2.3 Népelnevezések, a romák csoportjai, nyelvhasználatuk

Vitaindító: *Mennyire egységes a cigányság?*

Milyen elnevezéseket ismernek? Mondjanak szinonimákat a cigány szóra!

Milyen típusokba, csoportokba sorolnák a cigányokat?

2.3.1 A cigányság népelnevezései

Leggyakrabban használt megnevezések a *roma* és a *cigány* szavak. Mint azt a bevezetésben is említettem, mindkét megnevezés helytálló, az elmúlt évtizedekben a hivatalos kommunikációban a *roma* vált elfogadottá, mert a *cigány* szóhoz gyakran pejoratív értelmet társítunk. Ennek ellenére gyakori, hogy egy cigány ember kikéri magának, ha őt leromázzák, és cigánynak tartja magát, ennek a fordítottja is előfordulhat.

Honnan erednek az elnevezések?

BELSŐ NÉPELNEVEZÉSEK⁸

A *roma* szó cigány nyelven (romani/lovari – lásd később) a *férfi* többes száma, ami egyben népelnevezésként is szolgál. *Rom=férfi, férj; romnyi=nő; roma=emberek*, természetesen mindhárom alaknál a cigány származást hozzá kell érteni, vagyis pl. a *rom* nem minden férfit, hanem *cigány férfit* jelent. A nem roma emberekre a hétköznapi szóhasználatban is ismert *gádzsó/gádzsó* szót használják, mely (szintén cigány nyelven) a nem roma embert jelenti. A világ különböző országaiban a cigányok más-más belső elnevezést alkalmaznak saját magukra, ez nem a befogadó ország nyelvétől függ, hanem attól, hogy az adott cigány csoport, melynek tagjairól szó van, mikor és milyen úton érkeztek a különböző országokba. Közép- és Kelet-Európában elterjedt a *roma* elnevezés, ezt az úgynevezett oláh cigányok képviselői és leszármazottai használják saját megnevezésükre, az ő nyelvükben jelentős román hatás mutatható ki. Németországban *Sinto*, Spanyolországban és Dél-Franciaországban *calé*, azaz *feketék* néven nevezik magukat az ott élő cigányok, Franciaország nagyobb részén pedig *manouche*-ként (ejtsd: manus) emlegetik magukat.

KÜLSŐ NÉPELNEVEZÉSEK⁹

Az Európa-szerte legelterjedtebb elnevezés *cigány* szó, amely görög eredetű, eredeti alakja: *atszinganosz* vagy *athinganosz*. Ez a görög szó egy ősi eretnek keresztény szekta elnevezése volt, akikről a köztudat úgy tartotta, hogy a jövődömondás, boszorkányság nem áll tőlük távol, feltehetőleg ebből ered az, hogy a cigányságra is ezt a kifejezést kezdték el használni, ez terjedt el Európa-szerte. A bevándorló idegenajkú és kultúrájú nép belső elnevezéseit nem ismerték, és nem is igyekeztek megismerni a korabeli Európában. A hasonló vallási szertartások, a jóslás és talán hasonló életmód, de mindenképpen hasonló kirekesztettség jellemezte az *atszinganosz* szekta tagjait és az Európa különböző országaiba érkező idegen csoportokat (cigányokat), így kézenfekvő volt a hasonló néven történő elnevezés is, mely

⁸ Belső népelnevezés az egyes népek saját magura vonatkoztatott elnevezését jelenti. Mi magyarok magunkat magyarnak nevezzük, ez a belső népelnevezésünk.

⁹ Külső népelnevezés, ahogy egy népet a körülötte élők elneveznek, a magyarok esetében ilyen az azonos tőről fakadó Hungary (angol), Ungarn (német), Hongrie (francia), stb.

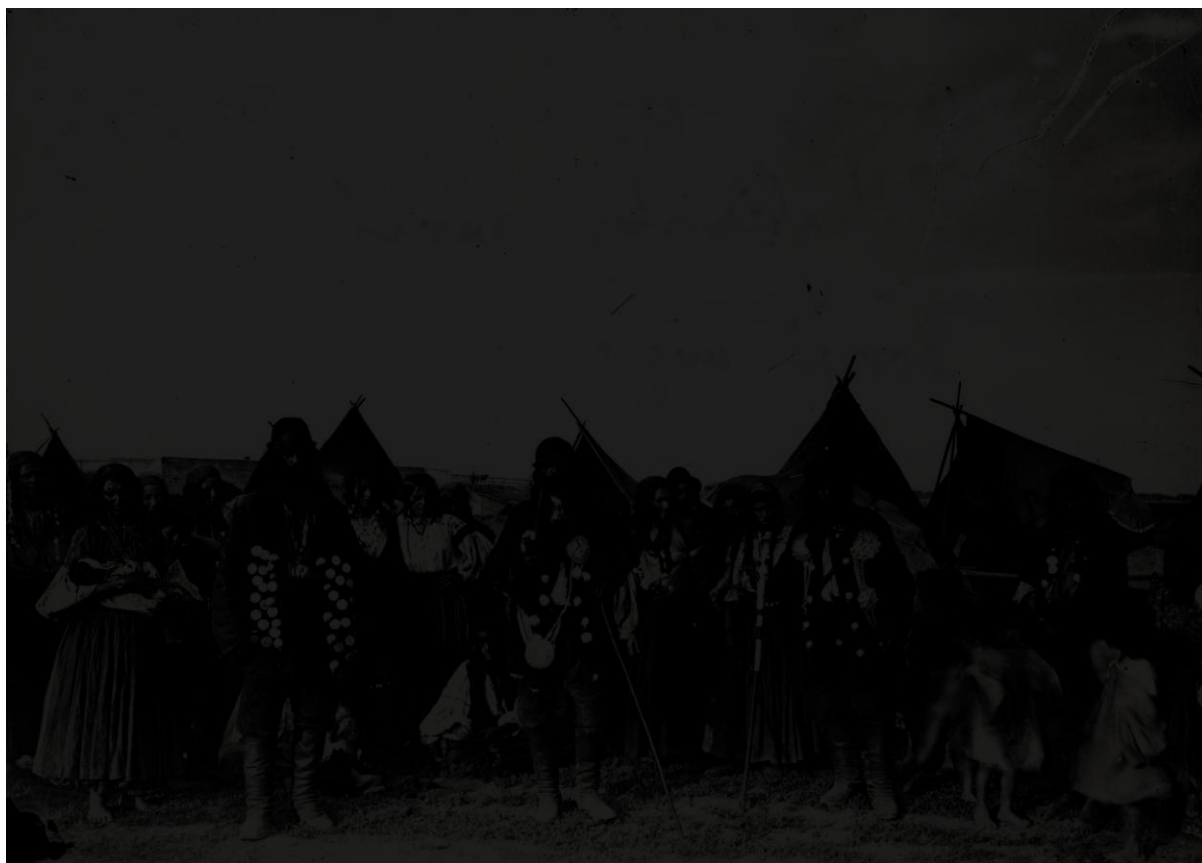
általánosan elterjedt, a mai napig használják többek között Magyarországon, Németországban (*Zigeuner*) és Olaszországban (*zingaro*).

Az angolszász területeken a *gypsy* kifejezést használják, melynek eredete Egyiptom, azaz Egyiptom névére vezethető vissza, egyiptomit jelent, ugyanis sokáig úgy tartották, hogy a romák Egyiptomból származnak. Ez az elmélet nem teljesen alaptalan. Nem Egyiptomból származnak a romák, de egyes csoportjaik Egyiptomon (Észak-Afrikán) keresztül jutottak el Európába, illetve a középkori Európában a közel-kelet nagy részét kis-Egyiptom néven nevezték, a cigányok pedig ezen a területen keresztül vándoroltak az öreg kontinensre. Ezen kívül a rasszjegyek hasonlósága is az egyiptomi eredetet támasztotta alá a közép- és kora újkorban. Nemcsak Angliában, de például spanyol nyelvterületen is használják a mai napig ezt az elnevezést (*gitana*, *gitano*). A gypsy elnevezés lehetséges magyarázata még, hogy egy görögországi Gyppe nevű helyiség nevéből származhat, mely egy nagy cigánytelepnek adott otthont, ahonnan több vándorló csoport is elindult Európába.

Angliában napjainkban a *traveller*, vagyis „utazó” névvel illetik őket, ott ugyanis a mai napig vándorló életformát folytatnak, lakókocsikkal táboroznak (gondoljunk csak a Blöff/Snatch című filmre), és a többségi társadalomtól nem rasszjegyeik különböztetik meg őket, ugyanis ezek már eltűntek (a fent említett filmben Brad Pitt játszotta a cigány főszereplőt, akin semmiféle cigány rasszjegy nem ismerhető fel), hanem életmódjuk az, ami a csoporthoz való tartozásukat meghatározza. Ezzel a kettős elnevezéssel visszaélések is történtek az 1960-as évektől, ugyanis míg cigányokat (*gypsy*) bárhol is kitiltani etnikai alapú megkülönböztetést jelent, és mint ilyen, törvénybe ütközik, viszont utazókat (*traveller*) nem kiszolgálni nem faji diszkrimináció. Így történt, hogy a *The Cat and Mutton* elnevezésű kelet-londoni kocsmájtáján szereplő „utazónak belépni tilos” feliratot 1988-ban fellebbezés után sem tekintette a bíróság törvénybe ütközőnek.

2.3.2 A cigányok csoportjai, nyelvhasználatuk

Már a 19. század végén foglalkoztatta a magyar közigazgatást a cigányság kérdése, ekkor, 1893-ban történt az első cigányösszeírás hazánkban.¹⁰ Ekkoriban a romákat két nagy csoportra osztották: letelepült és vándorló életmódot folytatókra. Az előbbi csoportba főként muzsikusként tartoztak, magyar anyanyelvű, letelepült romungrók, míg az utóbbi csoportot főként a cigány és román anyanyelvű oláh, illetve beás cigányok alkották.

*Schabinszky László:
Kelderás cigányok a vásártéren – vándorló oláh cigányok, üstfoltosók.
Miskolc, 1891.*

A néprajztudomány, a nyelvészet, az antropológia fejlődésével a 20. század során további klasszifikációs kísérletek zajlottak azzal a céllal, hogy az egységesnek hitt cigányságot tudományos igénnyel csoportokra osszák. A romák csoportjainak elkülönítése rendkívül összetett és bonyolult feladat. Nyelvhasználatuk ennek a megkülönböztetésnek az alapja, amely alapján az összehasonlító nyelvtudomány módszereivel lehet következtetni arra, hogy az őshazának mely területéről, mikor vándoroltak ki, milyen irányba mentek tovább, hol és mennyi időt töltöttek el, mikor és milyen hosszabb megállókkal érkeztek meg jelenlegi lakóhelyükre.

¹⁰ Nem önbevallás alapján, hanem a felmérést végzők megítélése alapján tekintették az embereket cigánynak vagy nem cigánynak. Az összeírás célja „a csavargás ügyének országos rendezése és (...) a kóbor cigányok letelepítésének kérdése” (Szuhay, 2002: 13).

Jelen tananyagnak nem célja, hogy ezeket a nyelvészeti bizonyítékokat részletesen bemutassa, ezért ennek mellőzésével kívánom bemutatni a magyarországi cigányság fő csoportjait.

A közgondolkodásban nincs jelen, de a cigányság közel sem egységes, több nagy csoportjuk él hazánkban. A 20. század elejéig a megkülönböztetés az életmódra korlátozódott: letelepedett vagy vándorló cigány csoportokat különböztettek meg. Azóta részletesebben megismerkedett a tudomány a romákkal, többféle módon csoportosíthatjuk őket, egyik ilyen lehetséges út a nyelv szerinti megkülönböztetés. A máig használt, legrészletesebb tipológiát Erdős Kamill írta le 1958-ban saját kutatásai, adatgyűjtései alapján, tipológiájának alapja a nyelvhasználatbeli különbségek, foglalkozás szerinti, és a területi megoszlás.

1. Cigány anyanyelvű

- a. *Kárpáti cigány*. Nyelvük a szanszkrittel rokon, indiai eredetű nyelv, a romani. A Magyarországra elsőként érkező, már a 15. század táján megjelenő cigány csoportokat nevezzük kárpáti cigányoknak, de nagy részük már nem őrzi anyanyelvét (az ő leszármazottaik alkotják a romungrók – lásd lent – többségét), csak egy-két szigetszerű csoportjuk maradt fent, például a csobánkai romák. Erdős Kamill összeírásakor még a cigányság 10-20 %-át tették ki a kárpáti cigány dialektust beszélő romák, de a szocializmus kényszerasszimilációs törekvéseinek nyomán számuk drasztikusan lecsökkent, a szülők, hogy gyerekeiket ne tegyék ki a cigány anyanyelv okozta iskolai nehézségeknek, őket már sokszor magyar anyanyelvűnek nevelték. Gyakori foglalkozásaik: zenész, vályogvető, szegkovács.

A kárpáti cigány nyelvvel rokon a *szintó*; ők szintén a 15. század környékén érkeztek a Kárpát-medencébe, de tovább vándoroltak német nyelvterületre, ahonnan csak a 20. század elején jöttek vissza a nyugati határainkhoz. Nyelvükre nagy hatást gyakorolt a német nyelv, nagyon sok német elemmel gazdagodott. Foglalkozásaik: elsősorban ringlispiles, céllövöldés és köszörüs cigányok.

- b. *Oláh cigány*. Szintén az indiai eredetű cigány nyelvet beszélik, de magyarországi megjelenésük előtt évszázadokon keresztül éltek – többnyire rabszolgaként – Románia, Moldva területén, onnan a 19. század második felétől¹¹ vándoroltak tömegesen Magyarországra. A román hatás nagyon erős nyelvükben, ezért is kapták az *oláh* nevet, mely *románt* jelent. Ennek a nyelvnek számos dialektusa létezik, melyeket a régi cigány törzsekhez kötnek, melyek elsősorban foglalkozási alapon különültek el egymástól. Legismertebb, és a 20. század során irodalmi nyelvvé fejlesztett dialektusa a *lovári*, mely a lókereskedő réteg (legfelső kaszt) nyelvjárása; a magyarországi oláh cigányok kb. 90%-a ezt a dialektust beszéli. Egyéb törzseik még pl. a kelderari vagy kelderás (rézműves, üstfoltozó), a csurari (köszörüs, késes), de külön törzset alkottak a sátoros, a zsebtolvaj, a dögös (elhullott állatokat gyűjtő), a szőnyegkereskedő, a halász, stb. foglalkozáshoz tartozó csoportok. Régi foglalkozásaik a fentieken kívül pl. a medvetáncoltatás vagy a vályogvetés.

¹¹ 1866-ig létezett a rabszolgaság intézménye Romániában, a rabszolgák felszabadítása indította meg azt a nagy vándorlási hullámot, melynek az oláh cigányok Magyarországra való érkezését és európai elterjedését tulajdoníthatjuk.

Üstfoltozó vándorcigány fotója terepen, majd műteremben. (Schabinszky László képe, Miskolc, 1891)

2. Nem cigány anyanyelvű

- a. Magyar anyanyelvű: *romungró*, magyar cigány, muzsikus cigány¹², a mai magyarországi cigányság 3/4-ét, 2/3-át teszik ki. Magyarországra az első bevándorlási hullámban érkező csoportok leszármazottai, már a 14., 15. század óta hazánkban élő romák, a kárpáti cigányokkal rokon csoport, az ő azon leszármazottai, akik már nem az ősi nyelvet, hanem a magyart beszélnek anyanyelvüként. Ők a legrégebben integrálódott csoport, generációk óta magyar anyanyelvűek, legfelsőbb rétegük az úri cigányok, a muzsikuskok, de jellemző, hogy a muzsikusk szót népelnevezésként is használják, így olyan magyar cigányok is zenészeknek nevezik magukat, akiknek a családjában soha nem volt zenész. Egyéb foglalkozásaik pl.: vályogvető, kosárfonó, szegkovács.

*Nagy Károly, muzsikusk cigány
Műtermi felvétel, Arad, a 19.-20. század fordulóján*

¹² A három megnevezés szinonimaként használható.

- b. Román anyanyelvű. Ezen belül vannak román cigányok, Gábor-cigányok és *beás cigányok*. Mivel Magyarországon nagyobb számban csak a beások élnek, itt csak róluk szólunk¹³. A beások elsősorban a Dél-Dunántúlon élnek, Romániából települtek át a 19. század környékén, ekkor már felvették a román nyelvet, amit a továbbvándorlás során is megtartottak, így a beás tulajdonképpen a román egy archaikus, kb. 18. századi változata, semmilyen nyelvi rokonságban nem áll az indiai, vagyis a cigány nyelvvel. A román nyelv miatt eleinte oláh cigányoknak is nevezték őket, de sem életmódban, sem nyelvben nem rokonai a ma oláhnak nevezett csoportoknak. A beásokat teknővájó cigányoknak is nevezik, ez volt ugyanis legfontosabb megélhetési forrásuk, a teknők készítése mellett minden egyéb fa eszköz, szerszám készítése. Tipikus családneveik pl. az Orsós, Kalányos, melyek a fa orsók és kanalak készítésére utalnak.

A beás cigányokat Erdős Kamill földrajzi elhelyezkedésük alapján három csoportra osztotta:

- ❖ tiszahátiak (Nyírségben élnek),
- ❖ füstösek (Tiszafüred környékén),
- ❖ Dunások (Dunántúlon laknak, itt élnek legtöbben).

A beás cigányok azonban nem ezt a külső felosztást használják, hanem saját belső csoportjaikat másképp különítik el, az elkülönítés alapja a származás és a nyelvhasználat – ugyanaz a nyelv, de bizonyos hangokat másképp ejtenek, ettől még megértik egymást. Tehát a beások belső csoportjai:

- ❖ ticsán (főként az Észak-Alföldön laknak, tehát azok tartoznak ide elsősorban, akiket Erdős a tiszahátiak és a füstösek közé sorolt),
- ❖ mucsán,
- ❖ árgyelán (ők vannak legtöbben).

*Teknővájó cigányok
Baranyavár, 1895 körül. Nagyszokolyai Béla gyűjtése*

¹³ Román cigányok és Gábor-cigányok elsősorban Erdély területén, Romániában élnek.

A mai nagy létszámú csoportok tehát a romungrók, az oláh cigányok és a beás cigányok. Ezen csoportokra az endogámia jellemző, vagyis a csoporthatárok fenntartását szolgáló csoporton belüli párválasztás szinte kötelező, mindegyik csoport magát tartja „igazi cigánynak”. Mára a cigányságnál is megfigyelhető a kultúra, hagyományok elvesztése, leépülése, ezzel együtt a régi szokások is sok helyen feledésbe merülnek. Emiatt már nem jár kitagadással, ha valaki nem a csoporton belül házasodik, de még mindig könnyebben elfogadják, ha egy nem roma kerül a családba, mint azt, ha egy másik cigány csoporthoz tartozó ember.

A 20. század végén az érdekképviselő, a jogokért való harc megkívánta a magyarországi cigány csoportoktól az összefogást, közös fellépést jogaikért. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen. „A három etnikai csoport¹⁴ között egy szimbolikus és egy valóságos presztízsharc folyt. A cigány csoportok közötti hierarchia végső megállapítása volt az egyik tétje e küzdelemnek, másfelől pedig annak eldöntése vált fontossá, hogy ki valójában az autentikus cigány” (Szuhay, 2002: 10).

A cigány csoportok közötti konfliktusok egyik eredője, hogy a társadalmi megítélés egységesként kezeli őket. A köznyelv, hétköznapi szóhasználat nem beszél cigány csoportokról, ők viszont önmeghatározásuk során igyekeznek elkülönülni egymástól. Például az integrálódni vágyó cigányban (általában magyar anyanyelvű, letelepült, gyakran romungró) feszültséget kelt, hogy rasszjegyei miatt sztereotip megítélésnek vetik alá, és ezzel olyan tulajdonságokkal ruházzák fel, mint a másik cigány csoport tagjait (cigány anyanyelvű, esetleg kóborló, gyakran oláh cigány). Ugyanakkor a hagyományait, szabadság szeretetét fontosnak tartó (általában oláh) cigány lenézi a „szolgalelkű”, szabadságát feladó, integrálódó magyar anyanyelvű cigányt.

Amit a többségi társadalom egybemos (minden csoportot egy kalap alá véve), azt a cigány csoportok igyekeznek önmeghatározásukban szétválasztani. Pl. a muzsikás cigányok sokszor kikérik maguknak, ha udvariasan romának nevezik őket, hiszen ez az oláh cigányok belső elnevezése, akiktől a muzsikások elhatárolódnak. Tehát azáltal, hogy a magyar cigány azt mondja, hogy ő nem roma, hanem cigány, azt fejezi ki, hogy ő nem oláh cigány – a roma ugyanis az ő belső csoportelnevezésük –, hanem magyar cigány. A csoportok elkülönülésének jelei például az endogámia (csoporton belüli házasodás), vagy a településeken belül is jellemző, jól elkülöníthető letelepülés.

Önmeghatározás: Ki az autentikus cigány?

Az oláh cigányok saját magukat, különösen vagyonos, elsősorban lókereskedéssel foglalkozó rétegüket tekintik „igazi cigányoknak”, vagyis – fonetikusan írva – *csácsó rom*nak. Szerintük „az igazi romák abból élnek, hogy a parasztoktól vagy a termelőktől vesznek, és azoknak adnak el. A legfőbb érték ebben a megközelítésben a jó és sikeres üzletelés lesz, mert ezzel biztosítható a többségtől s a többség intézményrendszerétől való függetlenség. Ugyancsak az igazi rom szimbolikus megjelenítését szolgálja az ember értékének látható kifejezése, ami a felhalmozásban, a látható és teaurált vagyon felmutatásában, a jó élet kimutatásában nyilvánul meg. Azok a cigány anyanyelvű közösségek, amelyek ezt az elvárásrendszert nem tudják teljesíteni, nem számítanak igazi romnak, jóllehet, beszélnek a nyelvet, s hasonlóképpen a mulatságban, egymás megtisztelésében, a rokoni és baráti kapcsolatok ápolásában látják az élet értelmét” (Szuhay, 2002: 26).

¹⁴ Ti. oláh, beás és romungró.

Tehát az oláh cigányok értékrendjében előkelő helyet foglal el a vendégeskedés, mulatozás, és ők azok, akiknél nagyon fontos a javak, vagyon megmutatása. Ez a hozzáállás magyarázza például a nagyméretű arany ékszerek viselését, a rengeteg pénzbe kerülő esküvők, temetések és egyéb ünnepek megtartását. Ezen alkalmakkor a külvilágnak – cigánynak és nem cigánynak egyaránt – saját nagylelkűségüket, gazdagságukat akarják megmutatni. A cigány értékrend szerint ez a normális, ez az elvárható, aki nem így cselekszik, az megsérti rokonait.

Több ponton hasonló, de különbségek is felfedezhetők a muzsikos – tényleg zenéléssel foglalkozó – cigányok és a fent leírt oláh cigányok értékrendje között. A zenészek értékrendjének szerves része a gádzsókkal való jó kapcsolat, a polgárosuló, letelepült életmód, zeneművészetüket a magyar kultúra részének tekintik, így ez az identitás – kívülállása mellett – nem a magyar kultúrával történő éles szembehelyezkedésen alapul. „Az igazi muzsikosok jó élet-értelmezése jóval közelebb áll az *igazi művész* vagy korábbi megfogalmazásokból táplálkozva az úri életfelfogáshoz. Eszerint az igazi zenész másokkal szemben megadja a tiszteletet oly módon, hogy velük szemben megvendégelő, bőkezű, adakozó, s éppen ezáltal ér el szimbolikus győzelmet. Jóllehet megélhetése a paraszttól, illetve a vendégtől függő, világrendje amazéval mégsem azonosítható. A jó élet tárgyi világgal való kifejezésére törekszik, de nem vég nélkül felhalmozó, hanem felélő” (Szuhay, 2002: 27).

Fontos különbség tehát, hogy míg az oláh cigányoknál a felhalmozás, nagy vagyon gyűjtése jelenti a gazdagságot, a muzsikusoknál a vagyon felélése, és egyfajta szimbolikus gazdagság játszik nagy szerepet, mely a bőkezűségben nyilvánul meg. Mindkét csoportra jellemző a gazdagság megmutatása, a vagyonnal történő kérkedés. Ez még akkor is kötelező, ha valakinek nincs nagy vagyona; egy kevésbé tehető, de hagyományokat tisztelő család számára egy-egy nagy családi esemény (esküvő, temetés, keresztelő) valóságos anyagi csődöt jelent.

Fontos érték a cigány kultúrában az önreprezentáció, a vagyon és gazdagság megjelenítése, megmutatása.

„Cigány vajda” és felesége. Újvidék, 1929. Műtermi felvétel.

A két csoport közötti szembenállást erősíti, hogy a polgárosult muzsikások „úgy gondolják, hogy a cigányokra vonatkozó előítéletek és rossz ítéletek alapját az oláh cigányok teremtik meg. A gazdagok gazdagságukat bűnös úton, tisztességtelen módszerekkel érik el, ezért jogosak a róluk szóló ítéletek, a szegények pedig – akik szegénységükről maguk tehetnek – elmaradott életmódjukkal hozzák rossz hírbe a muzsikásokat, hisz a társadalom amazokból kiindulva általánosít. Vagyis attól tartanak, hogy az oláh cigányokról szóló megítélés rájuk is átszármaztatódik, így integrációs folyamatukban sikertelenek lesznek” (Szuhay, 2002: 29).

Az oláh cigányok önmeghatározásában fontos szerepet játszik, hogy a romungrók magyar anyanyelvűek, a beások nyelve román, ők viszont őrzik a cigány nyelvet.

A cigányság nyelvhasználatáról általánosságban elmondható, hogy a magyar nyelv térhódítása figyelhető meg. Meglehetősen kevés, mindössze 7% körüli azoknak a románoknak az aránya, akiknek cigány vagy beás az anyanyelve, és ők is kétnyelvűek, tehát cigány/beás anyanyelvük mellett a magyar nyelvet is egészen kicsi koruktól megismerik és elsajátítják. Nem nagyon találunk ma olyan roma gyereket Magyarországon, aki úgy kezdené meg iskolai tanulmányait, hogy nem beszél magyarul. Olyan kétnyelvűség is előfordul, hogy a szülő magyar anyanyelvűnek nevei gyermekét, de emellett a cigány/beás nyelvet is megtanulja otthon.

Mi lehet a nyelvvesztésnek, illetve a kétnyelvűségnek az oka? Egyrészt hagyományos cigánytelepek megszűnése, melyek sokszor a települések határában, vagy kilométerekkel odébb helyezkedtek el, és a külvilágtól, így a magyar nyelvtől való elzártaságot is jelentették. A szocializmus éveiben a felnőtteket gyári munkára fogták, ahol magyarul kellett érintkezniük a munkatársakkal, vezetőkkel. Ugyanekkor a roma gyerekek iskoláztatására nagy hangsúlyt fektettek, így, még ha többnyire szegregáltan is oktatták őket, de magyarul tanultak. Ezek a gyerekek azon a keserű tapasztalaton estek át, hogy bekerültek az iskolapadba, ahol semmit nem értettek abból, amit nekik mondtak, emiatt butának tartották őket, nagyon gyakran kerültek kiegészítő osztályba, nyelvi nehézségeik miatt rengeteg hátrányt szenvedtek. Ez a generáció felnőve saját gyermekeit meg akarta óvni ugyanettől a rossz élménytől és hátránytól, ezért inkább csecsemőkoruktól magyarul beszéltek velük, hogy ne kelljen ugyanazt átélniük, mint a szüleiknek.

Az egész „*ki az igaz cigány*” vitából a beás csoportok valahogy látszólag kimaradtak. Feltehetőleg azért, mert ők hazánkban viszonylag kis területén élnek, ők vannak a legkevesebben, és a két nagyobb csoport nem tekintett úgy rájuk, mint akikkel egyáltalán lehet ilyen kérdésen vitázni, fel sem merült, hogy a beások különbnek tekinthessék magukat akár az oláh, akár a magyar cigányoknál. A beás cigányok részéről sem merült fel ilyen kérdés, ők ugyanis szintén saját kultúrájukat tekintik a leginkább autentikus cigány kultúrának. Nyelvüket, hagyományaikat, szokásaikat, egész kultúrájukat őrzik. Ők rendelkeznek létszámukhoz képest a legtöbb országos hírű, magas színvonalú intézménnyel, Pécsen található a Ghandi Gimnázium, a Pécsi Tudományegyetemre számos beás cigány tanuló jár (természetesen nemcsak beások), itt indítottak az országban elsők között a felsőoktatásban romológia szakot, több országos hírű beás származású romológus oktat és kutat Pécsen.

Fejezetünk végén álljon egy olvasmány, mellyel a többségi társadalom romákhoz való hozzáállását szeretném szemléltetni. A regény valamikor a szovjet hatalomátvétel utáni első években játszódik.

Olvasmány:

Fekete István: Bogáncs (részlet). Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1970. 219-223.o.

(Előzmény: Éjszakai betöréses rablás történt a faluban, két elkövetőt keres a rendőrség, és minden gyanús alakot bevisznek a rendőrszere, összesen hat embert. Az elkövetők is a rendőrségen vannak, a maradék négy gyanúsítottból kettő kerül kihallgatásra, mindkettő cigány. Értelmezzük, elemezzük az ő jellemüket, megítélésüket, a cigányságról élő képet!)

- *Azt a kupecet kérem! – szolt ki az őrmester, és az ajtóra nézett, amikor a tömzsi kis ember felbukkant a nyílásban.*
- *Őrmester úr! – tárta szét a két karját a sárga bársonynadrágos egyén, és vérekes szeme könnyöregve nézett a rendőrrre. – Őrmester úr, hát nem ismer meg?*
- *Sajnos...*
- *Őrmester úr, megöl a feleségem...*
- *Lehet, de majd csak kihallgatás után, ha... ha egyáltalán eleresztünk.*
- *Őrmester úr, esküszöm...*
- *Elég! Hol voltál, Jóska, tegnap éjjel?*
- *Az úgy volt, könnyöregöm, hogy ittunk egy kevéskét, azután odaette a fene azt a cigányt...*
- *Rokonod, úgy emlékszem...*
- *Rokon, rokon, azért csak pénzért muzsikál; ámbár ritka szépen muzsikál. Tudja a nótámat a kutya, nagyon tudja azt, hogy...*
- *Meddig muzsikált?*
- *Nincs órám, tetszik tudni, de nem is nagyon emlékszem. A kocsmáros a csaposkalapácsot vette elő, mert nem akartunk távozni.*
- *Na és te hova távoztál?*
- *Hát mentem, mentem, aztán lepihentem egy kicsit a gyöpre... mondom, ha megérzi rajtam az asszony a pálinkaszagot... hajaj!*
- *Egyedül voltál?*
- *Egyedül, könnyöregöm, mert a többiek otthagytak... nincs is bajban jó barát... egyedül, mint az ujjam... elmehetek, őrmester úr?*
- *El, a másik szobába.*
- *Jaj – kapott fejéhez a kupec –, jaj, mi lesz ebből... iszen a kocsmáros... az tudja...*
- *Az őrmester csak a kezével intett, s ugyanazon mozdulattal bent marasztotta a rendőrt.*
- *Igen – bólintott az –, az alibije teljesen rendben van. Éjjélkor szórta ki őket a kocsmáros, s amikor ezt hajnalban megtaláltuk: tökrészeg volt. De azért behoztuk, mert mit lehet tudni. Láthatott is valamit, vagy valakit, s akkor még kikérdezni sem lehetett.*

(... következő gyanúsított meghallgatása után az őrmester újabb embert hívat be, érdekes módon szintén cigányt)

-A köszörűst!

Kicsi, idő ember jött be a rendőr előtt, láthatólag felháborodva.

- Ki fizeti meg nekem az elmaradt munkát, ki visz vissza a szerszámomhoz, ki vigyáz a holmimra? Feljelentést teszek!

Az őrmester a rendőrré nézett.

- Egyedül akarok maradni ezzel az emberrel.

A rendőr tisztelgett és kiment.

- Meg akar verni: Könnyű az ilyen öregembert! – kiabált a kis öreg, és még később is kihallatszott egy-egy méltatlankodó felkiáltás: - Nem láttam! Senkit se láttam!

Ha azonban valaki benézett volna az ablakon, egészen furcsa látványban lett volna része. Amikor az ajtó becsukódott, a rendőr rátolta a reteszt, és mosolyogva a székre mutatott. Az öreg köszörűs pedig ugyancsak mosolyogva leült, és viharvert kalapját bizalmasan az asztalra helyezte. A kalap zsíros szalagja mellett egyébként egy hosszú szarkatoll jelezte a vidám vándorélet pompáját.

- Nem! Aludtam kérem... – mondta hangosan az öreg, és egy cigarettát vett ki a rendőr tárcájából.

- Hogy van, Jancsi bácsi? – suttogott a rendőr, és leült az ágy sarkára, egészen az öreg mellé.

- Jól, mikor voltam én rosszul? Apád tiszteltet – suttogta –, anyád csókoltat. – Aztán hangosan azt mondta: – Tanúim vannak, őrmester úr, egy pap is van közöttük. Estefelé ott köszörültem nála az udvarban, mondhatom, olyan rossz késeket régen láttam. Csupa bádog... mégiscsak szégyen...

- Nem ezt kérdeztem! – kiáltott a rendőr, aztán suttogva: – Tud valamit, Jancsi bácsi?

Az öreg odahajolt.

- Van ott kint egy kis kövér kopasz, szalmakalapban. Az meg az a hosszú, aki az előbb volt itt benn: összetartoznak.

- Biztos? Jancsi bácsi, nagyon fontos! – suttogta izgatottan az őrmester, majd megint hangosra fogta a szót: – És utána hova ment?

- Lefeküdtem! Ott háltam a papnál a jászolban... – Újra elhalkult a hangja: – Szóval az a hosszú meg az a kis kövér összepislogtak, és a hosszú intett is a másiknak, aki bólintott rá.

- Köszönöm, Jancsi bácsi, nem felejttem el a szívességét, aztán ha arra jár, tiszteltetem édesapámékat...

A rendőr felkelt, kezet fogott a kis öreggel, aztán kituszkolta a szobából.

- Elmehet! – szólta ki. – Azt a kis kopaszt kérem.

Az öreg köszörűs régi barátja volta az őrmesternek, de ezt senki sem tudta. Sokszor meghált náluk az akolban, sok birkatokányt megevett, s most, ha alkalom adódott, hát magánnyomozóként működött. Az őrmester egy-két tüneményes sikerét neki köszönhette, de erről még társai sem tudtak.

Érdekes módon, a letelepült életet élő (feltehetően telepi) cigány, a kupec az, aki negatív szereplő, ő a semmirekellő alkoholista, aki részegen elaludt az árokparton, ezzel szemben a vándorló életmódot folytató köszörűs életét a „vidám vándorélet pompája”, és a becsületesség, jól végzett munka, nem cigányokkal való jó kapcsolat jellemzi. Különösen érdekes, hogy ennek ellenére, ezt a jó kapcsolatot mindkét félnek érdeke titkolni! Sem a magyar rendőr ismerősei nem tudnak cigány barátjáról, sem a cigány köszörűs nem reklámozza a hatósággal való jó viszonyt.

Ellenőrző kérdések

1. Milyen módszerrel kaphatunk leginkább reális adatot a cigányság létszámáról?
2. Milyen módszerrel kapjuk a leginkább objektív adatokat?
3. Mennyire beszélhetünk egységes cigányságról? Mi segíti és mi gátolja a cigányság csoportjainak összefogását?

Feladat

Töltse ki az alábbi táblázatot! A csoportok megnevezése mellett írja be, hogy mikor érkeztek Magyarországra, és jegyezze fel főbb foglalkozásaikat is! (Nem kell feltüntetni azokat a csoportokat, melyek ugyan rokonságban állnak a hazaiakkal, de nem élnek Magyarországon.)

	A magyarországi cigányság főbb csoportjai			
	Cigány anyanyelvű		Nem cigány anyanyelvű	
Kik?				
Mióta?				
Milyen csoportjaik, foglalkozásaik vannak/voltak?				

3. Történeti áttekintés a romák eredetéről, vándorlásáról

Vitaindító:

- *Mit tudunk a cigányság múltjáról?*
- *Honnan jöttek, merre vándoroltak, hogyan fogadták őket?*

3.1 A cigányság eredete – tények és mítoszok

3.1.1 Eredetmondák, mítoszok, legendák

Minden népnek, kultúrának vannak eredetmondái, melyek a nép keletkezését, múltját, sorsát magyarázzák. Ezekben gyakran keveredik a valóság és a mesevilág, többnyire a jelenlegi kultúrát, élethelyzetet, életmódot, földrajzi elhelyezkedést, a környező népekhez való viszony milyenségét, vagy akár a bőrszín is magyarázzák.

A cigányság eredetével foglalkozó mondákat, legendákat két nagy csoportra oszthatjuk. Az egyik ilyen csoport, a *cigányság saját eredetmondái*, melyekkel ők maguk magyarázzák származásukat; a másik csoportba pedig azok a történetek tartoznak, melyek a romákkal érintkezésbe lépő népektől erednek, ezek tehát *külső népmagyarázatok*, bár gyakran beépültek a cigány folklórhoz is.

3.1.1.1 Romák saját eredetmondái

A cigányság eredetével kapcsolatban számos monda létezik, ezek közül leghíresebb, a cigányság körében (a magyar Csodaszarvas-legendához lehet hasonlítani jelentőségét a cigány kultúrában) az úgynevezett „*Madarak voltunk*”, vagy „*Madarakból lettünk*” monda.

Ez a monda úgy szól, hogy valamikor régen vándormadarak szálltak egyik vidékről a másikra mindig élelem és bőség után kutatva. Egyszer aztán olyan bőven termő és gazdag tájra, kövér mezőre akadtak, hogy ott annyira jóllaktak, hogy aznap már nem tudtak tovább repülni. Következő napon ismét ettek, és mivel olyan jól tartotta őket ez a vidék, hogy nem fogyott el az élelem, ismét teleették magukat, megint nem tudtak felszállni. Így teltek a napok, hetek, míg beköszöntött az ősz. A mező fonnyadni, száradni kezdett, de addigra a madarak már annyira elnehezültek, hogy hiába szerettek volna, nem tudtak felrepülni és újabb vidékre vándorolni. Így aztán a mezei állatokhoz hasonlóan gödröket kapartak maguknak, kibélelték mohával, füvekkel, és ilyen putrikban vészelték át a telet. Ahogy telt az idő, lábaik elkezdtek megvastagodni, szárnyaik elcsökevényesedtek, és lassan emberekké alakultak át. Azonban a természet szeretete, a vándorlás ösztöne és a szabadság utáni vágy a mai napig él bennük, és abban a hitben, hogy egyszer úgyszólván visszaváltoznak madarakká és szabadon szállhatnak tovább, feleslegesnek tartják a kuporgatást, a spórolást.

Ferkovics József: Madarak voltunk legenda festett ábrázolása Bódvalenke, a freskófalú egyik házának falán.

A Nap és a Hold története – Bari Károly gyűjtése

Valamikor régen nem volt Nap és nem volt Hold. Le voltak láncolva a világ túlsó végén, sárkányok között és óriások között. És nem engedték szabadon sem a Napot, sem a Holdat. Élt akkor két ember. Ebben a két emberben igen nagy erő lakozott, azt tartották róluk, ők a földkerekség legbátrabb és legerősebb emberei, akik nem rettennek meg semmitől. Ők tudták csak, hol van leláncolva a Nap és a Hold és el is indultak a kiszabadításukra. Mentek, mendegéltek, Vándoroltak, hat teljes hónapig, sárkányok földjén keresztül, óriások földjén keresztül. És elértek a Naphoz és a Holdhoz. Harcba léptek a fenevad sárkányállatokkal és a rettenetes óriásokkal, akik láncok között tartották a Napot és a Holdat, megverekedtek velük, és győzelmet vettek rajtuk. Mondta ekkor az egyik ember:

- Én fogom vinni a Napot!

Mondta a másik ember:

- Én pedig viszem a Holdat!

A Nap és a Hold útra szánta magát, ők meg leoldozták róluk a láncokat. És visszaindultak a világ túlsó végéről, sárkányok földén keresztül, óriások földjén keresztül. Ahogyan jöttek, jődögéltek, útközben olyan tüzesre felizzott a Nap, hogy aki hozta a hóna alatt, azt az embert teljesen sötétre égette. Azért barna bőrűek a cigányok, mert annak az embernek a leszármazottai.

A másik embernek pedig, aki a Holdat hozta a hóna alatt, minden nemzetsége fehér lett, őtöle a fehér emberek erednek.

Amíg jődögéltek visszafelé, eltelt három hónap. És hónuk alatt hozván a megmentett fényességeket, az égítest-szabadítók hazaérkeztek. De a cigány ember ott tartotta a házában a Napot, a fehér ember meg ott tartotta házában a Holdat, hogy csak nekik világítsanak, nem akarták őket elbocsájtani.

És akkor sírni kezdett értük az ég, könnyeivel elárasztotta az egész földet. Az a könnyhullatás volt az első eső a világon, amikor az ég megsiratta a Napot és a Holdat. Azóta van eső.

Mondja a Holdnak a fehér ember:

- Én fölengedlek téged, de fogadd meg, hogy minden hónap első péntekén megújulsz és megjelenysz az égen! A Hold megígérte, hogy így lesz.

Ezért van, hogy minden hónap első péntekén megújul, a hónap utolján meg letűnik az égről a Hold. És fogadságot tett a Nap is, hasonlóan a Holdhoz. A Nap azt az esküvést végezte el, hogy mindennap sütni fog. Föl is kell a Nap, még télvíz idején is, és bár egyformán izzik állandóan, a tél havában nincsen nagy hatalma, mert a hideg nem engedi neki, hogy olyan uralmat vessen a világra, mint nyáron.

Amikor a fogadságok megtörténtek, a két ember fölengedte a fényességeket. És a Nap, ahogyan ígérte, megébredvén minden reggel, elindul és körülkerüli az összes országokat, de éjszakára oda tér vissza szállásra, ahonnan a láncok közül elhozták őt az emberek. És ugyanúgy cselekszik a Hold is. Hogy miért? Azért, mert a Nap és a Hold a nyugati ég alól származnak, és oda van vágyakozásuk, ott van a hazájuk. Ott születtek, ott tudnak elnyugodni, ezért megy le a Nap és a Hold mindig nyugaton.

*A Nap és a Hold
legendája*

*A Roma Mentor Program
keretében készítette
Kunhegyesi Ferenc és
tanítványai.*

Egy harmadik, szintén híres eredettörténet szerint a cigányok *Káli istennő* gyermekei.

Eszerint isten megteremtette Kálit, az ő lányát. Káli volt az első nő, aki pajkos angyalaival futkosott a Paradicsomban, felhevült a vére, hogy ezt a forróságot enyhítse, marokkal szórta ölébe a port, földet, amiből kicsírázott benne az élet. A Paradicsom pora termékenyítette meg Kálit, az ő gyermeke volt az első ember. Megszületett Káli gyermeke, a Manus (=cigány ember), eszerint az eredetmonda szerint a világon az első ember nő volt, az első gyermek pedig cigány.

Péli Tamás: Születés. 480x900 cm, Tiszadob, 1983.

3.1.1.2 Romákról szóló, más népek által kitalált eredetmondák

A cigánysággal érintkezésbe lépő, letelepült életformát folytató paraszti világ keresztény értékrendjével többnyire nem nézte jó szemmel a vándorló, szabad életet folytató cigányság életét. Sötét bőrszínük, szabados életmódjuk, a szexualitáshoz való nyitottabbnak tűnő hozzáállásuk, foglalkozásaik, lakhatási körülményeik mind ellenszenvet ébresztettek környezetükben, alacsonyabb rendű, állatias népnek tekintették őket. A paraszti világ által kreált eredetmondák gyakran bibliai magyarázattal szolgálnak, a megkülönböztetés legfontosabb alapja a bőrszín, melyhez erkölcsi ítéletet is kapcsolt a népi folklór. A világos, a fehér a tisztaságot, erkölcsösséget szimbolizálja, ezzel szemben a sötét szín (számos kultúrában) a gonoszság, erkölcstelenség, tisztátalanság, Istentelenség megtestesítője.

- (a) Egyes eredetmondák szerint a *cigányok teremtése* pusztán véletlen, hanyagság műve. Pl. Isten a meggyúrt emberi alakot túl sokáig felejtette a napon/sütőben, az túl sötétre égett, belőlük lettek a cigányok. Eszerint Isten kevésbé törődik velük, kevesebb figyelmet szentel nekik, félresikerült melléktermékek, nem Istennek a kegyeltjei. Ugyanez a történet a cigány folklórba úgy ment át, hogy Isten meggyúrta az embert, megsütötte, de túlságosan megégett, belőlük lettek a négerek; új embert gyúrt, ezt is megsütötte, de nyers maradt, belőlük lettek a fehér emberek; végül a harmadik sütés jól sikerül, belőlük lettek a cigányok.

Egy másik szöveg szerint az ördög megirigyelte Istentől a teremtést, féltékenyen utánozta Őt, de csak ügyetlen, rossz embert képes teremteni: a cigányt. A népi folklórban egyébként sokszor találkozunk azzal, hogy az ördögöt vagy a boszorkányt cigányként ábrázolják (ld. a lenti olvasmányt).

- (b) Külön csoportba sorolhatók azok az eredetmondák, amelyek a cigányság életmódját, sorsát nem a teremtésükkel, hanem egy *bűnös ős* miatti vezekléssel, rossz származással magyarázzák. Az egyik legfontosabb ilyen monda szerint a cigányok

Káin¹⁵ leszármazottai, akiknek állandóan vándorolni, menekülni kell, nincs „rendes” foglalkozásuk (azaz nem földművesek), erkölcsi és vagyoni nyomorban kell élniük, és mindezt – ősük miatt – megérdemlik. „Néhány szövegben határozottan beépül a magyarázat a fekete színnek az isteni ítéletben való megjelenéséről:

- Isten büntetésként sokkal feketébbé tette Káint, mint a többi embert. Bűnösségét ő és leszármazottai a bőrükön hordják.
- Káin, miután kiűzetett a Paradicsomból, feleségül vett – asszony hiányában – egy fekete sörényű kancát. Az ő ivadékaik lesznek a sötét hajú cigányok” (Görög, 2001: 60).

(c) Az eredetmondák között még azokat kell megemlíteni, melyek a *javak és tulajdonságok elosztását* magyarázzák.

A javak elosztását magyarázza az alábbi két monda: „Egy magyar elbeszélés szerint az Isten az idők kezdetén mindenkinek egyforma részt juttatott, de a cigányok nem szerettek dolgozni, s azt kérték, az ő részük kerüljön valakihez, aki jól viseli gondját. Így került az ő részük is a parasztokhoz, és ezért koldulnak a cigányok. A mesének egy másik magyar változatában Isten hívására a parasztok zsákkal jelentkeznek a megadott helyen, hogy megkapják a szétosztásra kerülő javakat. Mivel a cigányok szegények, nincs zsákjuk, és arra kényszerülnek, hogy megkérjék Istent, hogy a részüket a parasztok zsákjába tegye. Ennek a megoldásnak a következménye a koldulás” (Görög, 2001: 64).

(d) Végezetül *Krisztussal kapcsolatos eredetmondákat* is ismerünk, ezek Jézus keresztre feszítéséről szólnak. Egyik monda szerint cigány szegkovácsok készítették azokat a szögeket, melyekkel Jézust a keresztfára szögezték, illetve cigányok töltötték be a hóhér szerepét, emiatt nomadizmusra, hontalanságra, nehéz mesterségek űzésére kárhóztattak örökösen a cigányok. Másik történet szerint egy cigány férfi/nő/gyerek elloptott egy szeget, mellyel Jézust akarták felszögezni a keresztre, hogy ezzel is enyhítse a Megváltó szenvedéseit. Ezért van az, hogy Jézus két lábát egy szöggel ütötték át, és „Krisztus megáldotta ezért a cigányokat, és megengedte nekik, hogy ne dolgozzanak, a lopásból éljenek meg” (Görög, 2001: 65). Erre a mondára utalnak a Magyarországon cigány himnuszaként is ismert *Zöld az erdő, zöld a hegy is* kezdetű dalban a *Nem loptunk mi csak egy szeget / Jézus vérző tenyeréből* sorok.

Olvasmány:

Illyés Gyula: A háromágú tölgyfa tündére (részlet) In: Hetvenhét magyar népmese.

(Előzmény: egy királyfi egy kis nyúl segítségével viszontagságok árán kiszabadította a háromágú tölgyfából az oda bezárt tündérleányt, elindultak együtt haza, hogy összeházasodjanak, de a királyfi városának határában egy kútnál megálltak, a királyfi előrement, hogy emberi ruhát hozzon menyasszonyának.)

¹⁵ Ádám és Éva fia, testvérének, Ábelnek gyilkosa, emiatt Isten megátkozta, elűldözte.

Jártak a kútra sokan vízért. A tündérleány azért, hogy ne lássák ott a kútnál tündérruhában, felmászott arra a nagy fűzfára, amely árnyékot tartott a kútnál. A kis nyúl meg elment eleséget keresni.

Kiment a kútra egy boszorkányné is, vizet meríteni. Betekint a kútba, lát egy fényes fehérségű szép tündért. A tündér már fenn volt a fűzfán, de képe meglátszott a vízben. Tekintett a boszorkány erre, arra, de élő személyt csak nem látott. Végül is azt gondolta, hogy az a kép a kútban az ő képe. De végül mégis meglátta a tündérlányt fenn a fán. Levette a fáról, megkérdezte, hogy mi okból hágott oda. A tündérlány elmondta, hogy mi minden történt vele, s hogy őt egy királyfi szabadította meg. Mindent, mindent elmondott annak a boszorkánynénak. Azt is, hogy épp most várja ő a királyfit, hogy más gúnyát hozzon neki.

Akkor a boszorkányné megfogta, és bedobta a kútba a tündérlányt. Volt neki is egy lánya: elment gyorsan haza, kivezette a maga lányát a kúthoz, és felhágatta a fűzfára.

Odaérkezett a királyfi a gúnyával. Szólitgatta a tündérlányt, keresi, hogy hol lehet az ő menyasszonya. A tündérruhát már felvette a boszorkányné lánya, de ő maga, hiába, mégis fekete volt.

Meglátja végre a kis nyulat a királyfi, kérdi attól is, hogy hol van a lány.

-Én itthagytam – mondja a kis nyúl – a kút mellett. Elmentem valami eleséget keresni, közben felmászott a fűzfára.

No, már nézik körül kereken, hát hol van az a lány a fán. Mondja a királyfi neki:

-Szállj le onnan, öltözzél fel!

Mikor leszállt a fáról, látja az ábrázatát, hogy csúnya, fekete. Pedig milyen szép volt! Mi történt vele?

-Ó, lelkem, kedvesem – mondja a boszorkányné lánya –, a nap sugara reám tűzött, megfogta az egész ábrázatomat.

Felöltöztette így is a királyfi, azt gondolta, hogy ő a tündérlány. Elvitte haza. De abból a tündérlányból, az igaziból, akit a boszorkányné bevetett a kútba, lett egy szép aranyhal. De hagyjuk most még azt az aranyhalat a kútban.

A cigánylány élt, élt a királyfival, felesége volt neki.

(...)

Ellenőrző kérdések

1. Miért vannak külső és belső eredetmondák?
2. Mi a lényeges különbség közöttük?

Feladat

Gyűjtsön a szakirodalomban vagy az interneten további eredetmondákat a cigánysággal kapcsolatban!

3.1.2 Tények a cigányság eredetéről

A cigányok történelme nagyrészt írásos emlékek nélküli történelem, vagyis saját írásbeliséggel egészen a közlemúltig nem rendelkeztek, így ami elvétve akad írásos emlék róluk, az sem sajátjuk, hanem a velük érintkező társadalmak, kultúrák, vagyis kívülálló népek feljegyzései. Jelen esetben legalább egy-kétezer évvel ezelőtti írásos anyagokról beszélünk, melyek közül – a magyar népvándorlás, magyar nyelv kutatása, korai történelem vizsgálata alapján is tudhatjuk, hogy – kevés maradt fenn. Ezek a feljegyzések tehát eleve hiányosak, és mivel nem maguk a romák írták őket, biztosak lehetünk abban, hogy nem a teljes valóságot tartalmazzák. Ezek szerint a korabeli írott adatokra támaszkodva nem tudjuk rekonstruálni a cigányság múltját. Felmerül a kérdés, hogy akkor honnan tudhatunk bármit is a cigányság eredetéről.

A válasz nagyrészt a nyelvükben rejlik. Az 1700-as évek második felében merült fel a cigány nyelv és az indiai nyelv rokonságának ötlete, mely azóta az összehasonlító nyelvtudománynak köszönhetően bizonyítást nyert. Egészen az 1700-as évekig vagy nem foglalkoztak a cigányság eredetével, vagy egyiptomiaknak, kis-ázsiaiaknak tartották őket. Sokáig tartotta magát az a nézet – sőt a mai napig hallani ilyen állításokat –, miszerint nem is rendelkeznek saját nyelvvel, beszédük tulajdonképpen a befogadó ország nyelvének elkorcsosított változata, nem önálló nyelv, hanem csak tolvajnyelv, melynek célja, hogy úgy tudjanak beszélni egymással, hogy a többi ember azt ne értse. „Albert Krantz ötszáz évvel ezelőtt minden nyelvek ismerőinek mondta őket” (Szárász, 2007: 23). Ezt ugyan a szerző nem fejti ki, de érdemes végiggondolni, hogy mit érthetett alatta. A cigányság életmódjához mindig hozzátartozott a környező népekkel való kapcsolattartás, kereskedelem, nekik való zenélés, jóslás, stb. Így létfeltételük volt, és a mai napig is az, hogy még ha cigány anyanyelvűek is, többé-kevésbé elsajátítsák a befogadó ország nyelvét. Azok a csoportok pedig, akik vándoroltak, sok befogadó országon mentek keresztül, sok nyelvet megismertek. De ez nem jelenti azt, hogy ne lenne saját nyelvük, csak az sokszor átvett elemeket is tartalmaz. Ezt gondolhatták/gondolhatják tolvajnyelvnek azok, akik azt állítják, a romáknak nincs saját nyelvük.

Az indiai eredet bizonyítását egy magyar lelkésznek a nevéhez köthetjük, **Vályi István** almási lelkész 1753-54-ben Hollandiában a leydeni egyetemen tanult, többek között a keleti nyelveket is tanulmányozta. Tanulmányai során a nemzetközi diáktársadalomban három indiai diák nyelve erősen emlékeztette az otthoni, Győr környéki cigányok beszédére, ezért lejegyzett kb. 1000 indiai szót, otthon ellenőrizte, és a szavak többségét a cigányok megértették.

Az indiai eredet teóriáját a német Heinrich Grellmann dolgozta ki és publikálta 1776-ban egy bécsi lapban, így sokan az ő nevéhez kötik, de Grellmann maga is hivatkozik Vályi felfedezésére, tehát a magyar lelkész érdeme ebben a felfedezésben vitathatatlan.

Mégis hogyan szolgálhatja ez a felfedezés és a cigányság mai nyelvének ismerete eredetük, történelmük, vándorlásuk megismerését?

Az összehasonlító nyelvtudomány abból a tényből indul ki, hogy a közös múlt közös nyelvet feltételez, amely a népek különválásával különböző módon fejlődött. Azt a tényt, hogy a nyelv változik, senkinek nem kell bizonygatni, elég, ha leülünk beszélgetni nagyszüleinkkel/unokáinkkal és máris kiütköznek a szóhasználat, beszédtempó, stb.

különbségei. Nem volt ez másképp több ezer évvel ezelőtt sem, bár akkoriban lényegesen lassabban változott a nyelv, mint napjainkban. Az összehasonlító nyelvtudomány igyekszik feltérképezni ezeket a változásokat, és ezek segítségével felfejteni a rokoni szálakat egyes nyelvcsaládok között. A nyelvrokonság bizonyításához három kritériumnak kell megfelelni a két összehasonlított nyelveknek:

1. Az **alapszókincs**nek egyeznie kell a két nyelvben. Az alapszókincs azokat a szavakat jelenti, amelyeket feltehetően már több ezer évvel ezelőtt is használtunk. Ide tartoznak a személyes névmások (*én, te*, stb.), az alapvető cselekvéseket kifejező igék (*eszik, alszik, megy*, stb.), alapvető tulajdonságokat kifejező melléknevek (*kicsi, nagy, meleg*, stb.), testrészek elnevezései (*fej, kar, láb*, stb.), rokonságnevek (*anya, fivér*, stb.) és egyéb, általánosan ismert, mindenhol jelenlevő dolgok megnevezései (*víz, fa, férfi, nő*, stb.). Ezek a szavak átmehetnek jelentésmódosuláson a nyelvekben, lehet pl., hogy az eredeti alapnyelvben meglévő szó jelentése *fej* volt, az egyik utódnelvben a jelentés marad *fej*, a másikban *agy*, a harmadikban *fő* lesz.
2. Az alapszókincs egyezése nem betű szerinti egyezést jelent, hanem **szabályos hangtani megfelelés**nek kell lenni a szavak között. Hangtani megfelelés pedig olyan hasonlóságot jelent két nyelv között, ami nem feltétlenül jelent egyezést, hanem szabályos változatokat jelent. Az angol és a német nyelv példáján, melyek hasonlósága és rokonsága nem lehet kérdéses, ez például, azt jelenti, hogy míg az ógermán nyelvben (a német és az angol közös ősében) a szó elején álló „t” hang a németben „t” maradt, addig ez az angolban következetesen „d” hangra módosult. Tehát nem feltétel, hogy ugyanúgy hangozzék a két nyelvben két szó, de az igen, hogy azonos helyzetben (szó elején/végén/mássalhangzó után, stb.) azonos módon változzon meg. Az előbbi hangtani megfelelésre két példa:

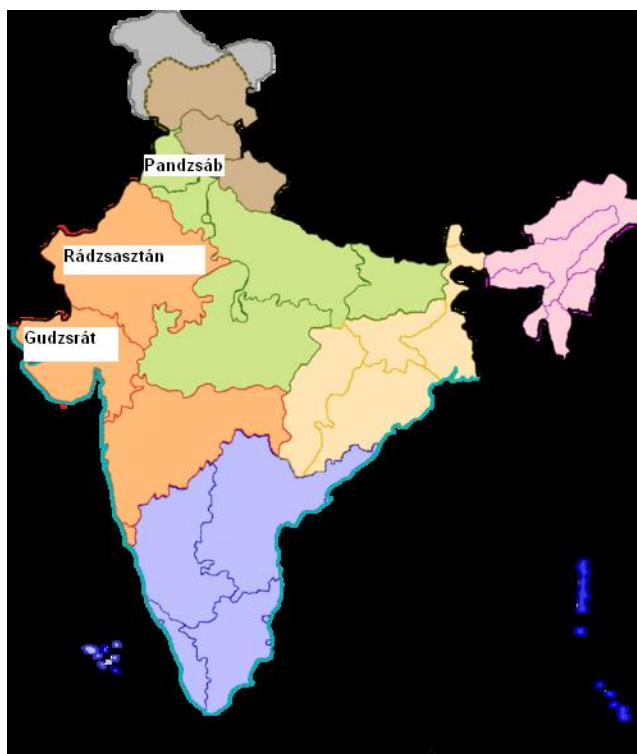
<i>Tag</i> (német)	<i>day</i> (angol)	<i>nap</i> (magyar)
<i>Tochter</i> (német)	<i>daughter</i> (angol)	<i>lány</i> (magyar)

3. **Alaktani megfelelések**nek kell lenni a két nyelvben, ez azt jelenti pl., hogy előjárószavakat vagy toldalékokat használ-e az adott nyelv, vagyis a nyelvtani szerkezet hasonlósága szükséges.

A cigány nyelvek nyelvjárásainak és az indiai nyelveknek, valamint a szanszkritnak¹⁶ az összehasonlítása, jövevényszavak, nyelvváltozatok vizsgálata alapján a cigányság indiai eredete egyértelműen bizonyítható, de az, hogy Indián belül hol éltek, mivel foglalkoztak és mikor hova vándoroltak, az pontosan nem meghatározható. A cigányság őshazáját tárgyaló könyvek, cikkek túlnyomó többsége elfogadja, és kiindulási pontnak tekinti Turner 1926-ban publikált elméletét, mely szerint a cigány őshaza Észak-Indiába, Pandzsáb, Gudzsrát és Rádzsasztán tartományokba helyezhető el, és az 5. századra teszi az első kivándorlási hullámot (Fraser, 2002: 29).

¹⁶ Hivatalos, ősi indiai nyelv, mely csak írott formában létezett, így nem változott, mint az élő, beszélt nyelvek, funkciója a latin nyelvéhez hasonlítható.

Ezt a teóriát cáfolja számos nyelvészeti adat, melyek alapján az eredeti őshazát India középső részére tehetjük, valószínűleg itt éltek a cigányok a Kr. e. 4.-3. századig, és innen elvándorolva telepedtek meg Észak-Indiában, ahonnan a későbbiekben tovább vándoroltak. Tehát Turner elmélete nem teljesen téves, valóban sok időt tölthettek el a romák Észak-Indiában, de valószínűleg már ide is vándorlás után érkeztek, ez a terület tehát egyfajta második őshazának tekinthető.

3.1.3 Élet az őshazában

Miután tisztáztuk, hogy hol is élhettek a romák ősei évszázadokkal ezelőtt, ismerkedjünk meg azzal, hogy *hogyan* is élhettek!

Foglalkozások

Nem bizonyítható minden kétséget kizáróan, hogy a romák mivel is foglalkoztak az őshazában, mely kaszthoz tartoztak. Erre vonatkozóan nem bizonyítékot, de támpontot jelent a cigányság belső népelnevezése, a *rom*, *roma*, melynek a perzsa nyelvben, a mai indiai és a szanszkrit nyelvben is megvan a pontos megfelelője, ami ezekben a nyelvekben *dom*, a szanszkritben *domba* alakban található. „A hatodik századig visszamenően találunk említést zenével foglalkozó domokról. A szanszkrit szó jelentése nagyjából a következő: «alacsony kasztból származó, énekléssel és zenével foglalkozó ember». A modern indiai nyelvekben a párhuzamos szavak hasonló jelentést viselnek: pl. «vándor zenészek kasztja» (szindhi) (...) «alacsony kasztba tartozó fekete bőrű férfi» (nyugat-pahári)» (Fraser, 2002: 34.).

Meglehetősen nagy bizonyossággal állíthatjuk tehát, hogy a cigányok egy indiai eredetű, alacsonyabb társadalmi szinten lévő kasztban élő nép leszármazottai. Az azonban nem

valószínű, hogy Indiában egy egységes, összetartó csoportot alkottak volna; valószínűleg a cigányságnak számos, egymás közelében élő, hasonló nyelvet beszélő, hasonló kultúrájú csoport képezi az őseit, de nem egy homogén cigány „ösközösség” leszármazottai.

Ezek szerint népelnevezésükből és későbbi feljegyzésekből, életmódjukból arra lehet következtetni (nem győzöm hangsúlyozni, hogy ez nem bizonyíték, nem tény, hanem tudományosan megalapozott feltételezés), hogy egy részük zenéléssel, szórakoztatással, jóslással, más csoportjaik kereskedéssel, idénymunkákkal, kézműves tevékenységgel, és saját termékeik árusításával foglalkozott.

A cigányság életmódjával foglalkozó szakirodalom alapján úgy gondolom, hogy életmódjukat mindig, mindenhol öt alapvető tevékenység határozta meg: a *kereskedés, szórakoztatás, kézműveskedés, gyűjtögetés és ideiglenes bér munka (napszám)*. Ezek a tevékenységek a kor és a befogadó társadalom igényeitől függően mindig más és más tartalommal telítődtek, azaz mindenhol kereskedtek, de hogy mivel, az az igényektől függött; mindenhol végeztek kézműves és gyűjtögető tevékenységet, de hogy mit csináltak vagy mit gyűjtöttek, az szintén az igényektől és lehetőségektől függött.

Mindezen foglalkozásokkal együtt járt a vándorló, kóborló életmód. Mielőtt ezt bővebben tárgyalnánk, tisztáznunk kell ennek a két fogalomnak a jelentését.

- *Vándorlás* alatt a szervezett, nagyobb csoportban történő mozgást, migrációt értjük, ilyen volt a magyarok népvándorlása, illetve a cigányoknak az őshazát elhagyó, új területekre történő mozgása is.
- A *kóborlás* ezzel szemben olyan térbeli mozgást jelent, amikor egy kisebb csoport (pl. egy nagycsalád) a megélhetése érdekében kisebb területen vándorol, de nem céljuk az adott terület elhagyása.

A cigányság megélhetése szempontjából a kóborlásnak volt kiemelt jelentősége. Mivel nem letelepült életmódot folytattak, nem termelő tevékenységet végeztek, nem voltak helyhez (termőföldre, házhoz) kötve. Az ő foglalkozásaik mind valamilyen szolgáltatást jelentettek a termelő tevékenységet folytató emberek számára, így például egy kereskedő csoport nem élhetett ugyanabban a faluban élete végéig, hanem ameddig igény volt szolgáltatásaikra, áruikra, addig egy helyben maradtak, amint elapadt a fizető vendégek, vevők és megrendelők köre, továbbutaztak. Fokozottan igaz ez a kézművesekre, mert ha pl. egy teknővájó cigány csoport egy adott településen minden háztartásnak készített és adott már el teknőt, akkor nem tudnak megélni tovább, másik piacot kell keresniük. Ez a kóborlás nem zárta ki azt, hogy néhány év múlva ismét az adott területre érkezzenek.

A fejlett mezőgazdasággal rendelkező Indiában nagy szükség volt a kereskedőkre, a cigányok között szép számmal találhattunk lókereskedőket, a kézműves iparban pedig a vas megmunkálása, patkolás, kovács mesterség volt a romák legelismertebb tevékenységi köre. Emellett mindent elvégeztek, amire éppen szükség volt. A cigányságra jellemző a rendkívüli alkalmazkodó-képesség, mindig mindenhol megtalálják azt a piacot, ahol megélhetésre tehetnek szert. Gyakori náluk a gyűjtögetés – gyógynövények, erdei gyümölcsök, gombák –, a kézművesiparban a kosárfonás, famegmunkálás – teknővájás, fakanalak, háztartáshoz szükséges bármilyen eszköz előállítás –, a fémmel való munka, ami nemcsak a kovácsmesterséget, hanem többek között a szegkovácsolást, edénykészítést és -javítást, köszörűsmesterséget is magában foglalja.

Hogy egy-két-háromezer évvel ezelőtt Indiában pontosan mivel foglalkoztak, azt nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy akkor is *kereskedtek*, a saját maguk által *előállított* vagy *összegyűjtött* dolgokat árulták, és az is bizonyos, hogy *szolgáltattak*, vagyis szórakoztattak, zenéltek, jósoltak.

Családi élet

A kóborló életmód egy sajátos családi szerkezetet eredményez, nemcsak a cigányoknál, hanem minden hasonló életvitelt folytató csoportnál. Egy-egy közösség rendkívül zárt csoportot alkotott, általában 30-40 főnél nem volt nagyobb, és rokoni szálak fűzték őket egymáshoz. Egy ilyen kompániában természetes, hogy nem alakul ki a magántulajdon fogalma, hiszen minden közös, egyfajta kommunaként működik: ha van élelem, az mindenkié, ha nincs, a nélkülözés is közös. Ha valaki letett valahova egy ruhadarabot, bárki felvehette, hordhatta, közös tulajdont képezett a csoport minden vagyona. A gyermekek nevelése, felügyelete is másképpen zajlott, mint a hagyományos európai családokban, a cigányoknál olyan, mintha a gyerek is közös lenne: mindenki neveli, a közösség minden tagjának joga van rendre utasítani, megetetni, házimunkára fogni, mindenki figyel a másik gyerekére is.

*Vándor cigány család, színezett képeslap
Adler Artúr, Brassó vidéke, 1910.*

Párhuzam az indiai és cigány kultúra és gondolkodásmód között

Végezetül az indiai eredettel kapcsolatban álljon itt néhány kulturális sajátosság, ami az indiai és a cigány gondolkodásmód, hagyományok és kultúra közötti párhuzamot mutatja meg számunkra!

- Az őshazában, Indiában hagyományosan a sokistenhit jellemző, az istenek kiszámíthatatlanok, szeszélyesek, ennek a romák hiedelemvilágában, vallásosságában ma is vannak nyomai.
- Indiára jellemző kasztrendszer is nagyban befolyásolhatta az ott élők világképét. A kasztrendszer rendkívül zárt társadalmi rendet jelent, felfelé lépni a társadalmi ranglétrán nem lehet, a magas pozíciókba születni kell. Ezzel a szemlélettel párhuzamba állítható, hogy magas fokú endogámia (csoporton belüli házasodás) jellemző a cigány csoportokra, a közösségből/kasztból való kizárás esetén másik közösségbe/kasztba átlépni nem tud az ember, így a legnagyobb büntetésnek számít a közösségből való kitiltás (pl. házasságtörés esetén lehetett ez a büntetés).
- Szintén a kasztrendszer szemléletével állítható párhuzamba (nem állítom, hogy abból ered, de a hagyományos indiai kultúrában is megfigyelhető, és a cigányságnál is jellemző), hogy nem igyekszik, nem törekszik előrejutni az életben az ember. Az ember beleszületik a kasztjába, ezen változtatni nem lehet, a kasztból kitörni nem lehet, ezért nem is érdemes vele próbálkozni. Nagyon lényeges, hogy az „előrejutást” általában a többségi társadalom definiálja, vagyis az, hogy egy roma nem törekszik jobb életre, ez nem az ő szempontja, hanem a többségi társadalom által jobb életnek tartott ideál nem feltétlenül vonzza a romát. A személyes erőfeszítés helyett a szerencsevárásnak van nagy szerepe a cigány kultúrában. Ez a cigány népmesék világában is megfigyelhető, ahol többnyire a főhősök nem saját érdemeik, hanem a véletlen szerencse eredményeképpen érnek el sikereket. A szerencse kegyeltjének lenni azonban nem pusztán a véletlen műve, számos hiedelem és babona kapcsolódik ehhez a témakörhöz, ezekről a későbbiekben részletesen lesz szó.

XIX. század közepe

Marasztóni Jakab: Jóslás

A hagyományos cigány mesterségek közé tartozott – és tartozik most is – a jövődölés, ennek a bemutatására álljon itt egy részlet az Egri csillagok című regényből!

Olvasmány:

Gárdonyi Géza: Egri csillagok (részlet)

A sovány kis cigányasszony könyörgött Dobónak, hogy hadd mondjon jövődőt.

(...)

A cigányasszony odaült a tűzhöz, összekotorta a parazsat, és fekete, apró magvakat szórt reá.

-Datura stramonium¹⁷ – szólt a pap, a magvakra tekintve.

A parázsról kék füstoszlop szállt fel. A cigányasszony köre ült, és beletartotta a füstbe az orcáját.

A vitézek meg a volt rabok kíváncsian állották körül.

-A kezét... - mondta néhány perc múlva a cigányasszony Dobónak.

Dobó odanyújtotta. A cigányasszony fölemelte az arcát az égnek. A szeme fehérelével nézett fölfelé. És remegő ajkakkal beszélt:

- Vörös és fekete madarakat látok... Szállnak egymás után... Tíz... tizenöt... tizenhét... tizennyolc...

- Ezek az éveim – mondotta Dobó.

-A tizennyolcadik madárral egy angyal repül. Leszáll hozzád, és veled marad. Kendőt rak a homlokodra. A neve Sára.

- Eszerint Sára lesz a feleségem. No, szép vénlegény leszek, mire megtalálom Sárát!

-A tizenkilencedik madár vörös. Sötét, villámos felhőt hoz magával. A földön három nagy oszlop eldőlt.

- Buda? Temesvár? Fehérvár? – kérdezi Dobó tűnődve.

- A negyedik is lángol már, te fenntartod azt, noha kezedre, fejedre záporként hull a tűz.

- Szolnok? Eger?

- A huszadik madár aranyszínű. A nap sugaraiba van öltözködve. A fején korona. A korona gyémántja öledbe hull.

- Ez jól jelent.

- Aztán megint vörös és fekete madarak szállnak egymás után. De sötétség következik... Nem látok többé semmit... Lánccsörgést hallok... A te sóhajtasodat...

Összerázkódott, és elbocsátotta Dobónak a kezét.

- Eszerint börtönben halok meg – szólt Dobó összeborzongva.

- Nincs ennek semmi értelme – szólt kedvetlenül a pap. – Mire való az ilyen ostobaság?

A cigányasszony már akkor a Gergely kezét fogta. Az arcát a füstbe mártotta, hallgatott egy percig. Azután ismét az égre nézett.

-Galamb kísér az egész életen... Fehér galamb, csak a szárnya rózsás. De tűz és tűz környékez.

Kezedből is tüzes kerek indulnak... A galamb aztán maga marad, és búsan keres egész életén át.

Egy percre elhallgatott. Arcát a megirtózás kígyóvonalai vonaglották át. Elbocsátotta a fiú kezét, és tenyereit is az ég felé tartva rebegte:

-Két csillag száll fel az égre. Egyik a börtönből. Másik a tengerparton... Ragyognak örökké...

S elirtózva takarta tenyerét a szemére.

-Bolondság – szólt ekkor bosszúsán Dobó. – Öntsetek erre az asszonyra vizet!

S elrántotta a Gergő gyereket. Vitte magával a paripák felé.

¹⁷ A csattanó maszlag nevű növény latin neve, hallucinogén anyag.

Ennek a jóslatnak nagy szerepe van a könyvben: a cselekményt, valós jövőt vetíti előre. A révület valós, erre utal a végén, hogy vízzel lehet csak „felébreszteni” az asszonyt, és Dobó is azért rángatja el Gergőt, mert tudja, érzi, hogy igaz a jóslat, és nem akarja, hogy az ekkor hétéves fiú saját halálával szembesüljön. Ennek a jóslatnak a szerepe olyannyira nagy, hogy itt tudjuk értelmezni a regény címét! És mindezt az író egy cigányasszony által juttatja az olvasó tudomására.

Ellenőrző kérdések

- 1) Kinek a nevéhez köthető a romák indiai eredetének felfedezése?
- 2) Hogyan tud a cigányság nyelve információval szolgálni a cigányság történelméről?
- 3) India melyik részéről származnak a cigányok?

Feladat

Soroljon fel ősi cigány mesterségeket, ezeket csoportosítsa!

3.2 A cigányok vándorlása és története Indiától Európáig, a kezdetektől napjainkig

Vitaindító:

- *Milyen okok készíthetnek egy népcsoportot hazája elhagyására, vándorlásra?*
- *Meddig vándorolnak? Milyen körülményekre van szükség ahhoz, hogy a népvándorlás véget érjen?*

Ahogy a cigányság eredetével kapcsolatban is sok feltételezésről, kevesebb biztos adatról írtunk, ugyanígy a vándorlásról sincsenek pontosan bizonyítható adataink.

A cigány írásbeliség pár évtizedes múltra tekint csak vissza, így a régi írott források, melyek a cigányság említését tartalmazzák, mindig más népektől származnak, és nem ritkán még az sem teljesen bizonyos, hogy ténylegesen a cigányságra vonatkozó adatokról van bennük szó. Világos, hogy teljesen más képet alkot egy kívülálló valamely kultúráról, mint a benne élő – emlékezzünk vissza Horace Miner lakirema törzsről szóló leírására! Ez a régi korokban sem volt másképp: egy perzsa történetíró csak perzsa szemmel láthatta a cigányságot, így saját „szemüvegén” keresztül adhatott róluk leírást az utókor számára. Gondoljunk csak vissza a népelnevezések és eredetmondák esetén a külső (más népek által alkotott) és belső (cigányság által használt) elnevezések és történetek különbözőségeire! Egészen másképp nyilatkoznak *magukról* és másképp írnak *róluk*.

Ez a történetírásra is igaz... lenne, ha lenne saját írott történelmük a romáknak, ha lennének cigány források, akkor lenne összehasonlítási alapunk. Így azonban csak meglehetősen kevés és bizonytalan, de mindenképpen külső, vagyis más népektől származó történelmi forrásra, írott emlékre hagyatkozhatunk.

A kevés írott emlék mellett a népvándorlás irányát, vonalát segítenek feltérképezni az összehasonlító nyelvészet kutatási eredményei, erre nagyobb biztonsággal támaszkodhatunk. Elég könnyű belátni, hogy ha egy cigány nyelvjárásban vannak örmény, török, görög, román, stb. jövevényszavak, akkor az adott nyelvjárást beszélők csoportja érintkezésbe került ezekkel a népekkel, tehát a jövevényszavak eredete mutatja az adott csoport vándorlási útvonalt, a jövevényszavak mennyisége pedig az adott területen eltöltött idő hosszát. Minél tovább éltek, kereskedtek, kóboroltak egy ország területén, annál több elemet vettek át az adott ország nyelvéből. Már csak az a kérdés, hogy mikor voltak az adott területen. Ehhez azt kell megvizsgálni, hogy milyen szavakat, milyen formában vettek át, az örmény, török, stb. nyelvtörténet ismeretében lehet következtetni arra, hogy mikor élhettek ott, mikor vehették át ezeket a szavakat.

3.2.1 Az őshaza elhagyása

3.2.1.1 Miért hagyták el Indiát?

Miután tisztáztuk, hogy a romák Indiából származnak, felmerül a kérdés, hogy miért és mikor hagyták el őshazájukat.

Első fontos megállapítás, hogy a cigányok nem „nomád nép” abban az értelemben, hogy soha nem foglalkoztak állattartással, így a legeltetés miatt nem kényszerültek újabb és újabb területeket felkeresni. A vándorlást egy nem nomád nép esetében a történelemben mindig valamilyen külső körülmény generálja, nem a népek „vérében van” a vándorlási ösztön, hanem otthonkeresés céljából

mennek/menekülnek új helyekre. Ez nemcsak a cigányságra igaz, bármelyik nagy népvándorlást vagy migrációs hullámot megvizsgáljuk a történelemben, többnyire valamilyen gazdasági vagy politikai kényszer, üldöztetés okozta a népek tömegeinek mozgását. A cigányság esetében is ilyen külső hatásokat feltételezünk a kivándorlási hullámok elindulásának okaként.

Az egyik lehetséges elmélet szerint *külső támadások, hódítások* miatt kényszerültek menekülésre, az őshaza elhagyására; ezt az elméletet támaszthatja alá az a tény, hogy a fejlett India gazdag kincseire több hódító nép is szemet vetett, több háborús konfliktus, hódítás is feldúlta a cigányok által lakott területek addigi békéjét.

Egy másik elmélet *gazdasági okra* vezeti vissza az őshaza elhagyását: a cigányok által űzött foglalkozások piaca telítődött, nem volt igény termékeikre, szolgálataikra, ezért megélhetésük biztosítása érdekében olyan új piacokat kerestek – Indián kívül –, ahol hiányszakmát jelentett tevékenységük.

Véleményem szerint nem kell két külön elméletben gondolkodnunk, és az egyiket elfogadni, a másikat hibásnak minősíteni, hanem könnyen lehet, hogy a politikai és gazdasági okok egymást erősítő folyamatokként indukálták az Indiából való kivándorlási hullámokat.

3.2.1.2 Mikor hagyták el Indiát?

Nem csupán egy nagy kivándorlási hullámról beszélhetünk, hanem több, egymást követő és egymástól független migrációt feltételezhetünk.

- **Az első kivándorlási hullámot** feltehetően a Kr. u. 5. századra datálhatjuk, amikor gazdasági okok mellett a hun hódítások is elindíthatták a migrációt.
- A **második kivándorlási hullámot** a 8. századra tehetjük, ekkor Észak-Indiában jelentős átalakulások zajlottak, háborúk, hódítások, egész területek elnéptelenedése és új népekkel történő betelepítése jellemezte a 700-as évek Indiáját. Ekkor sokan vándoroltak nyugat felé, szétszóródtak Perzsia, Afganisztán, Örményország és a Bizánci Birodalom¹⁸ területén.
- A 11. században nagy mohamedán (török) hódítási hullám söpört végig ezen a területen, továbblendítve Bizáncból és Örményországból a cigányokat, akik már az első és második hullámban elhagyták az őshazát és máshol éltek, majd a mohamedán hódítás, elérve Indiát, elindíthatta a **harmadik kivándorlási hullámot**, melyet tehát a 11. századra tehetünk, oka részben a háború előli menekülés, de a muzulmánok sok indiait (valószínűleg cigányokat is) szándékosan is áttelepítettek Perzsiába.

3.2.2 Vándorlás

¹⁸ A Bizánci Birodalom a Római Birodalom kettészakadásával jött létre, a keleti kereszténység középpontjából, Bizáncból (ma: Isztambul) irányított hatalmas birodalom vallása keresztény, nyelve a görög volt. A X. századig terjeszkedő és virágzó birodalom ekkor hanyatlásnak indult, de még évszázadokon keresztül létezett, bár területe folyamatosan csökkent, főképp a török hódítások következtében. A cigány vándorlás során Görögországi tartózkodásnak nevezett időszak alatt nem a mai Görögországot, hanem az ennél jóval nagyobb területű Bizánci Birodalmat kell értenünk.

Az 5. században hun hódítás veszélyeztette Észak-Indiát. Ezzel az időponttal áll összhangban a cigányság első lehetséges említését tartalmazó, Hamza al-Iszfahán arab történetíró 950 körül írt feljegyzése, mely szerint az 5. században Bahráh Gó perzsa király 12.000 zenészt kért Sankal indiai királytól, akik szórakoztatják alattvalóit. Ők letelepedtek, sokasodtak és a történet lejegyzése idején (950 körül) leszármazottaik, a *zottik* kis számban még megtalálhatók voltak Perzsiában.

Ugyanez a legenda jelenik meg később, Firdauszi perzsa történetíró 1010-ben írt elbeszélésében, a *Királyok könyve* című eposzban, ami az 5. században 12.000 *luri* muzsikust Perzsiába történő behívásáról számol be. Ez a történet él azzal a kiegészítéssel, hogy a lurik a perzsa királytól kapott búzát, marhát felélték, ezért az „szélnek eresztette őket azzal a paranccsal, hogy rakják fel szamaraikra az összes ingó vagyonukat, és a továbbiakban zenélésből éljenek. Megparancsolta nekik, hogy keresztül-kasul utazva az országban boldog és boldogtalannak muzsikáljanak. A lurik azóta is járják a világot hűen a király utasításához, munkát keresve, kutyákkal és farkasokkal hálva, fosztogatva” (Fraser, 2002: 40).

Mindkét forrás (az arab és a perzsa) jóval később íródott – 950 és 1010 –, mint amikor maga a történet játszódik – 400-as évek. Tehát nem kortársakról, saját benyomásokról van szó, hanem öt évszázaddal korábbi események elmeséléséről.

Nem derül ki továbbá az elbeszélésekből, hogy az említett *luri* és *zotti* csoport ténylegesen cigányokból állt-e, és hogy az elbeszéléseknek mennyi a valóságtartalma. Indiában több hasonló tevékenységet folytató, hasonló rasszjegyekkel rendelkező csoport élt, de ezek nem csak cigányok voltak, viszont a külső szemlélő közös néven illette őket, tehát a *zottik*, lurik lehetek cigányok is, vagy egy másik hasonló csoport tagjai. Ugyanez történt jóval később, amikor az athinganosz nevet kapták, vagyis egy másik, valamilyen szempontból hozzájuk hasonló néppel azonosították őket.

De térjünk vissza az első kivándorlási hullámhoz! Láttuk, hogy a 400-as években mind gazdasági (új piacok megjelenése nyugaton), mind háborús okok (hun hódítás) miatti elvándorlásra találunk indokot, a vonulás fő irányvonala nyugat felé, Perzsiába, a mai Irán területére vezet el bennünket. Innen az arab hódítások, háborúk miatt elképzelhető, hogy már a 7.-8. században továbbvándoroltak északi-északnyugati irányba, Örményország területére, ahol minden bizonnyal hosszabb időt eltöltöttek, ezt szintén nyelvészeti eszközökkel, örmény jövevényszavak meglétével a romani nyelvben tudjuk alátámasztani. Ilyen pl. a *dudúm: dinnye/tök* vagy a *verda: kocsi*. Itt találkozhattak először a kereszténységgel.

Hogy Örményország területét miért és mikor hagyták el ezek a cigány csoportok, arra bizonyítékkal nem rendelkezünk, de feltételezhetően a 11. századra befejeződő, először a Bizánci Birodalom javára eldőlt, majd fél évszázaddal később a törökök sikerét hozó, állandó bizánci-arab harcok jelentősen megnövelték a cigányság elvándorlási kedvét a hadszíntérré változott Örményországból. Az újabb vándorlás nyugat felé, Bizánc (Görögország) és Törökország érintésével (ezeken a területeken is sok időt eltöltve, kóborolva, kisebb csoportokban letelepülve és továbbhaladva) érkezett meg a Balkánra, és innen egész Európába.

Az Európába való megérkezés, a cigányság életmódja és a velük kapcsolatos előítéletek kialakulása szempontjából fontos a kor szellemiségének megértése. A középkor végén járunk, amikor a kereszténység meghatározó jelentőséggel bírt az élet minden területén. Nagyon szigorú erkölcsi szabályok határozták meg a viselkedést, a művészetet, az öltözködést, stb. Ekkoriban a művészetekben tilos volt például a meztelen test ábrázolása – ezt az ókor után majd csak a reneszánsz fedezi fel újra –, az aszkézis, önmegtartóztatás, vagy akár az önsanyargatás volt az ideál, az evilági életet a bűnöktől terhelt időszaknak tekintették, amelynek célja, hogy úgy tudjunk élni, hogy felkészüljünk az üdvözlésre, minden cselekedet és gondolat felett pallosként lebegett az örök

kárhozat réme. A vezeklés, zarándoklás, bűnbocsánat elnyerése elismert tevékenységek voltak, az erkölccsel ellenkező cselekedetek azonban megbotrántoztatást keltettek.

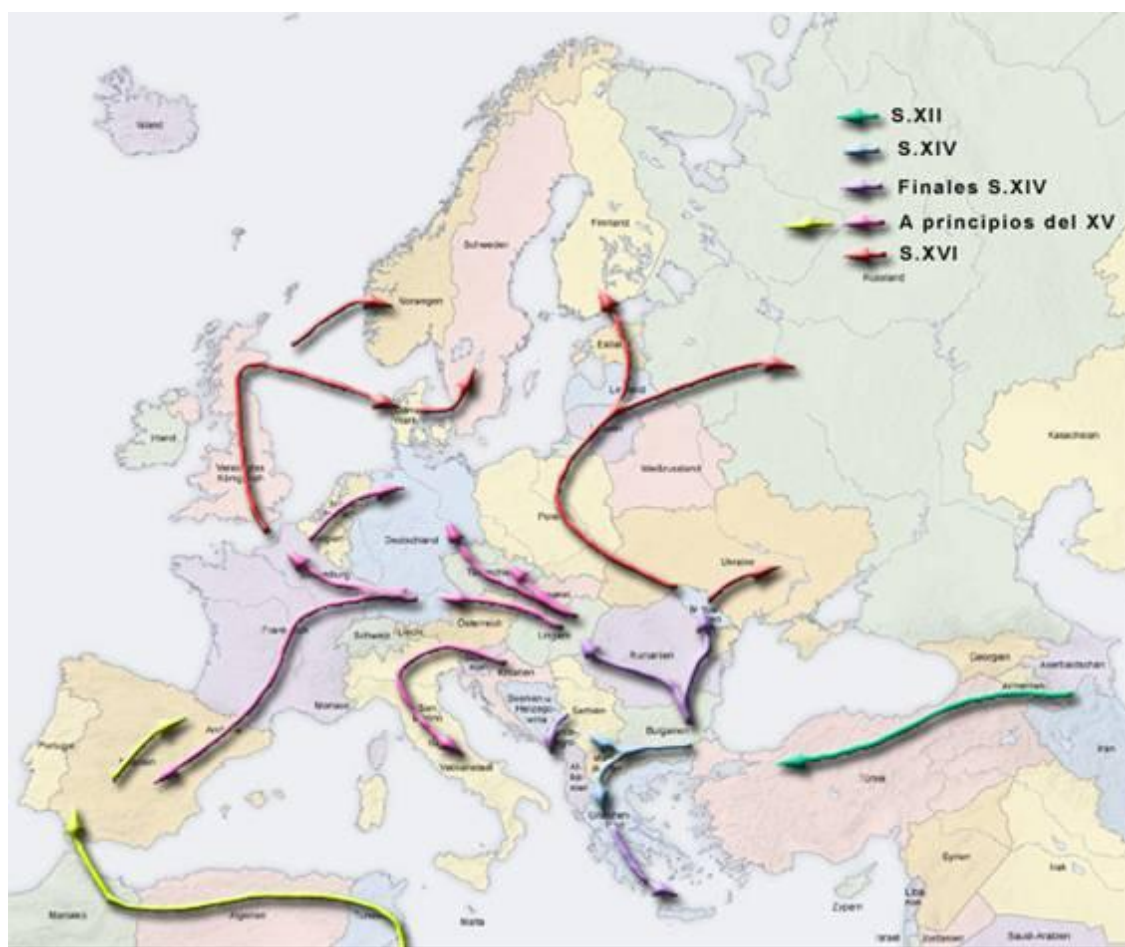
Ebbe a világba érkeztek meg az öltözködésükben viszonylag harsány, ékszereket viselő, mulatozó, táncoló, az élet apró örömeit élvező, jóslással is foglalkozó, vándorló életmódot folytató romák. Az erősen vallásos (keresztény) Bizánci Birodalomban természetesen nem nézték jó szemmel az eretneknek minősített¹⁹ medvetáncoltató, kuruzsló és jövőmondó cigányok megjelenését, működését. Valószínűleg a nép körében volt rájuk igény, különben nem születtek volna ellenük rendeletek; pl. utasították a népet, hogy ne fogadják be az athinganoszokat, és aki jóstalt velük, annak öt éves Egyházból törtnő kiátkozás a büntetése. Tehát a cigányság fogadtatása vegyes: mindenképpen fontos, hogy idegenként, ellenségként tekintett rájuk a politikai, vallási hatalom, mert megbotrántoztatón viselkedtek az ő erkölcsük szerint, ráadásul az egyszerű emberek számára olyan dolgokat – szórakozás, zene, tánc, jövőbe látás – kínáltak, amire igény volt, de az elvárt viselkedéssel élesen szemben állt. Az egyiptomi eredet képze – talán az okkultizmussal való kapcsolat miatt – már a bizánci tartózkodás alatt felmerült.

A romák vándorlásáról tehát elmondhatjuk, hogy az 5. században indultak el első csoportjaik Indiából, és a középkor végén, a 13. század környékén már biztosan megérkeztek Európába. Minden európai cigányul beszélő csoport nyelvében a közös stabil szókincs kb. 1000-1500 szóból áll, melyek a szanszkrittel rokon indiai alapok mellett perzsa és görög jövevényszavakat is tartalmaznak, ezek alapján feltételezhető, hogy Európáig többé-kevésbé együtt vándoroltak.

A fentiek alapján úgy tűnhet, mintha mintegy vezényszóra cigányok ezrei keltek volna útra, és szervezett csoportokban, karavánokban célirányosan indultak volna útnak nyugat felé. Ez azonban korántsem így történt. Európai szemmel nézve a migrációnak a nyugat felé történő hullámai érdekesek, ezért ezeket tárgyaltuk. Azonban a vándorlásoknak volt egy jelentős déli-délkeleti vonulata is, akik ebbe az irányba mentek, ma is India területén élnek szétszórtan. Indiában egyes források szerint ma kb. 20.000.000 cigányról beszélhetünk.

Az őzhaza elhagyásának harmadik iránya északi-északkeleti irányú mozgást jelentett, ezek a cigány csoportok Kína és Ázsia területére jutottak, ahol leszármazottaik elszórtan élnek.

¹⁹ Emlékezzünk vissza a külső népelnevezéseknél olvasottakra! A *cigány* elnevezés görög eredetű, ebből a korszakból származik, egy eretnek szektával, az athinganoszokkal/atszinganoszokkal való azonosítás szolgált az elnevezés alapjául.

Forrás: sulinet.hu

A cigányok vándorlását általában térképeken, nyilakkal szokás ábrázolni, ahogy azt mi is tesszük. Ennek ellenére nem gondolhatjuk azt, hogy tervezett, szervezett, jól körülhatárolható csoportokban zajló célirányos vándorlásról lett volna szó. Mivel nem rendelkezünk semmilyen írásos emlékekkel ezekről a korokról – legalábbis a cigány csoportok emlékeivel nem –, nem tudhatunk biztosat a vándorlásról sem.

A kivándorlási hullámok során ugyanarra a területre (pl. Perzsiába) egymástól független cigány csoportok is érkezhettek: a több száz éve ott élők mellé (első kivándorlási hullám) később érkező csoportok is jöttek (második, harmadik hullám), előfordulhatott ezen csoportok keveredése, szétválása, új csoportok kialakulása; egy részük hamar tovább vándorolt, mások sok időt töltöttek el egy helyen. Tehát a nyilakkal ábrázolt, egyszerűnek tűnő útvonalak pusztán iránymutatók, a folyamatos kóborlást, egyes területeken több-kevesebb idő eltöltését, csoportok (törzsek és nemzetségek) szétválását, keveredését, új csoportok létrejöttét is figyelembe kell vennünk. A cigány csoportok (és semelyik más nép) népvándorlása nem úgy zajlott tehát, hogy egy nagy és egységes cigány nép minden tagja egyszerre elindult, célirányosan tartott valamerre, hogy időben a „nyíl hegyére” érjenek a térképen.

Elképzelhető, hogy a Perzsiában élő, ott egymással találkozó cigány csoportok sokkal inkább tekinthetők az európai cigányság őseinek a kultúra, a genetika és a nyelv tekintetében is, mint az indiaiak.

A Perzsiát elhagyó roma kompániák egy része, mint már említettük, észak felé indulva Örményországon át jutott el Európába, más csoportok azonban a Közel-Kelet és Afrika felé vették az

irányt. Innen jutottak el Egyiptomba, ahol ma is él kb. 1.000.000 cigány, majd Észak-Afrikán keresztül Spanyolországba, ezzel is erősítve az egyiptomi származás elméletét.

Azok a csoportok, akik a Fekete-tengert északi irányból megkerülve, Románián keresztül vándoroltak, ott többnyire rabszolgákká váltak, itt 1866-ig volt rabszolgaság, és eddig az időpontig szinte minden Romániában élő cigány rabszolga volt. Ez a beás és oláh cigányok 19. század végi, 20. század eleji magyarországi megjelenését és román, illetve romani, de erős román hatást mutató nyelvüket is magyarázza, ugyanis évszázadokon keresztül éltek román nyelvterületen rabszolgaként, amikor felszabadultak, nyugat felé vándoroltak, sokan Magyarországon letelepedtek.

A középkorban már egész Európában megjelentek a cigányok, akik a megélhetési és háborús okok (török hódítási hullám) miatt Közép-Európából nyugat felé mentek tovább.

3.2.3 A cigányok Európában

3.2.3.1 Kezdeti sikerek

A cigányok első lehetséges európai említése 1260-ra tehető, ekkor II. Ottokár cseh király a pápának szóló levelében arról számol be, hogy IV. Béla magyar király ellene vonuló seregében – mások mellett – cigányok is voltak. A levélben a *gingari* szó szerepel, amit egyesek *cingari=cigány*, mások *bulgari=bolgár* értelemben fordítanak. Ezekből az évtizedekből a romák más említése írásos emlékekben nem található, ezért valószínűbb, hogy nem cigányokról van szó a levélben. Az 1300-as évek elején már Szerbiában cigány rabszolgákról több említést is olvashatunk.

Példaképpen álljon itt néhány területen az első írásos emlék a cigányság jelenlétéről:

- Kréta: 1322
- Ciprus: 1332
- Korfu: 1346

Az 1300-as években tehát már jelentős volt a romák görögországi jelenléte. Felmerül azonban a kérdés, hogy ezek az említések valóban cigányok görögországi megérkezését, vagy az athinganos szekta tagjainak jelenlétét dokumentálják-e. Nagy valószínűség szerint cigányokról lehet szó, ugyanis az említett szekta – melyről a romák nevüket kapták – a 9. században számlált sok tagot, akkoriban üldöztetésük miatt számuk jelentősen lecsökkent. Így a 14. századi említések inkább a megérkező cigányságot, nem pedig a szekta újraéledését jelenthetik.

Az 1400-as évek elején a török hódítás elől menekülő romák számos közép- és nyugat-európai szövegben megjelennek, ekkor többnyire egyiptomi zarándokként írnak róluk. „Az erdélyi Horváth András háztartáskönyveinek 1417. évi bejegyzése szerint 40 juhot adtak az Egyiptomból jövő szegény zarándokoknak, hogy majd, Jeruzsálembé visszatérve lelkeinkért imádkozzanak” (Tomka, 1983: 38).

Az olvasó minden bizonnyal felkapja a fejét az egyiptomi zarándok kifejezésre, hiszen mégiscsak vándorcigányokról van szó, akik mint már tudjuk, Indiából jöttek. Ekkor viszont még nem tudták, de nemcsak a rasszjegyek miatt tekintették őket egyiptomi zarándokoknak.

A cigányok, mint már említettük, vándorlásuk során eljutottak Európába, ott is először Görögországba, ahol meglehetősen sok időt töltöttek el egyes csoportjaik, India és Örményország után harmadik őshazának is szokták nevezni Görögországot. Az itteni tartózkodás a késő középkorra esett, amikor a keresztény vallásnak, a hitnek Európában nagyon nagy szerepe volt, ekkoriban az

aszkézis, a bűnbánat, a vezeklés gyakori, elismert és fontos szerepet betöltő tevékenységek, értékek voltak. A görögországi tartózkodás alatt a cigányok minden bizonnyal sok Szentföldre tartó zarándokokkal találkoztak, akik szegények, éhesek, koszosak, rongyosak voltak, vándoroltak, bűnösök voltak – hiszen vezekeltek –, de őket mindenhol szívesen fogadták, beengedték házaikba, megetették, jótartották őket. A zarándokot ugyanis, aki az igaz hit miatt vándorol és vállalja ennek nehézségeit, gyötrelmeit, befogadni, jól bánni vele, keresztény érték és erény, sőt, szinte kötelesség, hiszen a Biblia szerint valakivel jót cselekedni nem más, mint Jézussal jót cselekedni.

Nem kell sok fantázia ahhoz, hogy a szegény, éhes, koszos, rongyos, vándorló, bűnösnek kikiáltott cigányság párhuzamot állítson saját maguk kivetettsége, és a zarándokok iránti jóindulat kettőssége között. Ezen tapasztalat arra sarkallhatott cigány csoportokat, hogy kihasználva a zarándokoknak járó kegyet, kedvezményeket, adományokat, saját maguk is zarándokokként mutakozzanak be, ezzel részesüljenek a jóindulatban és az ellátásban. Az egyetlen szembetűnő különbség a bőrszín volt, de erre magyarázatképpen megszületett az egyiptomi eredet képzete, melyet ugyan nem a romák találtak ki, hanem rájuk alkalmazták, de később már ők is így mutakoztak be. És hogy miért kell egy egyiptominak zarándokolni? A középkori erkölcsöknek teljes mértékben megfelelő történetet találtak ki, miszerint elhagyták hitüket, de megtértek, viszont bűnükért, a kereszténység elhagyásáért vezekelniük kell, hét évig kell vándorolniuk, zarándokolniuk, imádkozniuk. Ez a történet nemcsak magát a zarándoklás szükségességét magyarázza, hanem azt is, hogy miért nem magányos zarándokokról van szó, ugyanis maga a bűn kollektív volt, tehát a vezeklésnek is csoportosan kell történnie.

Lássuk be, a zarándoklás rendkívül leleményes ötlet volt, és több évtizedre biztosított megélhetést – alamizsnát – a romáknak.

A cigányok korai ábrázolása.

Caspar Luyken, Nürnberg, 1703.

A cigányok tehát szegény zarándokokként érkeztek Közép- és Nyugat-Európába, így vándoroltak, ezzel adományokat, ajánlóleveleket, támogatást és együttérzést is kaptak. Ilyen az alábbi, Zsigmond király által kiállított menlevél is²⁰: „Mi, Zsigmond, Isten kegyelméből római király, a Birodalom mindenkori gyarapítója, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, stb. királya kegyesen köszöntjük a Birodalomban élő vagy uralmunk alá tartozó minden nemes, katona, parancsnok, hivatalnok, bíró, várbéli és városi hívünket.

Hű emberünk, László, a cigányok vajdája és hozzátartozói messzemenő kegyért fordultak hozzánk. Ezért, engedelmes kérésükbe beleegyezve megadjuk nekik ezt a szabadságot, így ha városba érkezik,

²⁰ A többes szám első személyű szóhasználat a királyi többes számot jelöli.

a ti hűségetekre bízunk őket, és elrendeljük, hogy ne akadályozzátok, életüket ne nehezítsétek, hanem ellenkezőleg, minden alkalmatlanságtól és bosszúságtól védjétek.

Ha pedig megtévedt akadna közöttük vagy civakodásra kerülne sor, bárhonnan is eredne, nem a tiétek és nem közületek valóé a büntetés vagy kegyelem joga, hanem ezé a Lászlóé, a vajdáié.

Kiadtuk uralkodói székhelyünkön, az Úr 1423., magyar királyságunk 36., római császárságunk 12., cseh királyságunk 3. évében, Szent György vértanú ünnepén” (Tomka, 1983: 40).

Egy ilyen menlevél megnyitja a kaput a vándorló nép előtt, engedélyt ad az önbíráskodásra, utasítja a városokat arra, hogy ne üldözzék, hanem támogassák László vajdát és kompániáját. Zsigmond király menlevele azonban csak az ő birodalmában jelentett útlevelet és bebocsátást, ezért Nyugat-Európában nem királyi, hanem egyenesen pápai menlevéllel utaztak cigány csoportok 1422-től fogva. Ilyen pápai menlevélnek a megszerzése érdekében indultak nagyobb csoportok Itáliába, ahol ránk maradt egy feljegyzés 1422-ből, mely kéthetes bolognai táborozásukat örökíti meg. Ebből a feljegyzésből már egyértelműen kiolvasható, hogy a zarándokkorszak nem tarthatott sokáig, mert a városoknak a harmadik-negyedik „szegény vezeklő egyiptomi zarándokcsoport” után elfogyott a türelme, a közhangulat a cigányság ellen kezdett fordulni. Eleinte ez abban nyilvánult meg, hogy nem fogadták be őket, nem mehettek be a város falain belülre, de menleveleiknek köszönhetően támogatást még kaptak (bármit, ételt, pénzt, csak minél hamarabb menjenek tovább), de később látni fogjuk, hogy hamarosan ez a megélhetési forrás megszűnt. Az említett bolognai leírás szerint „sokan felkeresték őket a herceg felesége miatt, aki javasasszony volt, és meg tudta mondani, mi fog történni, vagy éppen mi történik valakivel, hány gyermeke van, jó-e vagy rossz a felesége, és más dolgokat is. Sok esetben igaza is volt. És akik elmentek hozzá jósoltatni, azok ritkán tértek haza úgy, hogy ne lopták volna el a pénzes zacskójukat, az asszonyoknak meg gyakran a ruhájából vágtak le egy darabot. A csapatba tartozó nők hatan-nyolcan karöltve járták a várost: bementek a polgárházakba, és ostobaságokat fecsegték, miközben valamelyikük elemelte, ami a keze ügyébe került. Felkeresték a boltokat is, mintha vásárolni akarnának, de míg nézelődtek, az egyik elcsent valamit. Sok lopást követtek el ilyen módon Bolognában. Később kihirdették a városban, hogy ötven líra bírság és kiközösítés terhe alatt megtiltják, hogy bárki befogadja a világnak e legravaszabb tolvajait. (...) Majd mikor látták, hogy nincs több lopnivaló, továbbálltak Róma felé. Meg kell jegyezni, hogy soha ilyen utálatos emberek nem fordultak elő ezen a vidéken. Soványak voltak, és feketék, és úgy ettek, mint a disznók. Asszonyaik felváltva jártak-keltek a városban, durva ruhát viseltek a vállukra erősítve, gyűrűt a fülükben, és hosszú fátlyat a fejükön. Egyikőjük a piactéren hozta világra a gyermekét, de három nap múltán már együtt járt a többi asszonnyal” (Fraser, 2002: 75-76).

Ilyen közvélemény és hozzáállás mellett nem csoda, hogy szükségük volt a romáknak menlevelekre, hogy alamizsnát kapjanak. Ezen menlevelek adományozásának oka, hogy a cigány csoportok bűneikért vezeklő egyiptomi zarándokokként mutatkoztak be, és ez számukra rengeteg kedvezménnyel járt. Olyannyira, hogy könnyen elképzelhető, hogy felütötte a fejét a menlevél-hamisítás, ugyanis Zsigmond király menlevelét olyan sok helyen mutatták fel, hogy nehezen elképzelhető, hogy valóban ugyanaz az egyetlen csoport egyetlen menlevelet használva végigvándorolta volna két-három év alatt azt a 4000 kilométert, amit a menlevél megtett. Fontos megemlíteni, hogy a menlevél-hamisításról biztosan állíthatjuk, hogy nem romákhhoz kötődő, ők ugyanis sem tárgyi – papír, tinta, pecsét, stb. –, sem tudásbeli – írásbeliség – feltételekkel nem rendelkeztek a menlevelek hamisításához.

Az első cigányábrázolások egyike.

Caspar Luyken, Nürnberg, 1703.

A cigányokkal szembeni előítélet tehát egész Nyugat-Európában kialakult. Emlékezzünk csak vissza, mit olvastunk az előítéletekről! Rendszeresen másodkézből való, általánosító állítások, melyeket egy csoport minden tagjára igaznak tekintünk. Álljon itt még egy idézet a 15. századból, egy párizsi polgár naplójának 1427. évi, augusztusi bejegyzéséből, és különösen figyeljünk az írás utolsó mondatára! „Tizenkét bűnbánó jelene meg Párizs városában, vala pedig köztük egy herceg, egy gróf és tíz lovas férfiú, mind erősítgetik, hogy keresztények volnának, mégpedig Alsó-Egyiptus földjének szülöttei... Népük, mely számlál száz-százhusz férfit, némbert és gyermeket, csupáncsak Szent János fejevételének napján érkezett vala utánuk... Találatott közöttük egynéhány boszorkányfajzat, akik az ember tenyerébe nézve kitalálták a múltat és jövődöltek is. Konkolyt hintének biz imígyen némely házasságba is, mivelhogy azt mondták a férjnek: *A feleséged szarvat rak homlokodra!*, a feleségnek meg: *Szeretőt tart az urad!* De a legrosszabb az vala, hogy míg szólának, kezök ügyességével vagy a gonosz lélek segedelmével kiürítették a hallgató pénzes erszényét. Legalábbis ezt mondják róluk a népek; én ugyan jártam többször is köztük, és beszélék is velük, de egyetlen denáriusomnak nem kelt lába” (Szárász, 2007:62).

Természetesen nem állítom, hogy a rendszeres tolvajlás, az emberek becsapása pusztán előítélet volt, hanem felgyülemlett negatív tapasztalat. Azonban a cigányság megélhetéséhez, az éhhalál elkerüléséhez gyakran nem is adódott számukra más mód. A félelem a többségben pedig csak nőtt; a lopást, erkölcstelenséget, boszorkányságot, az ördöggel való cimborálást tették meg a cigányság fő, és egyetlen ismertető jelének, ezzel azonosították őket. A középkori, kora újkori Európa világképébe nem fért bele a cigányság. Amíg megtért bűnösöknek, zarándokoknak tekintették őket, addig támogatást kaptak, de – érthető módon – elmúlt az ebben való hit, és onnantól kezdve megvetett, kitaszított Sátán cimborái lettek. Ha enni akartak, alamizsna híján maradt a lopás; emiatt tovább nőtt az előítélet, ez elvezetett a kiutasításhoz, cigányellenes törvényekhez, üldözéshez.

A nyugat-európai vándorlást inkább nevezhetjük kalandozásnak, melynek során a megélhetést nem a kereskedés és a kézműves ipar, tehát nem a munka, hanem a szórakoztatás mellett a lopás és koldulás jelentette.

A fenti idézetekben is olvasható, hogy egy „herceg” vezette a cigány csoportot, ez mindenhol így volt jellemző. Herceg, gróf, báró, vagy akár vajda néven egy-egy tekintélyes és vagyonos vezető fennhatósága alatt vándorló csoportok járták Nyugat-Európa városait. Fontos kiemelni, hogy ezek a vezetők nem feltétlenül – sőt, valószínűleg nem – cigányok voltak, nem laktak együtt a romákkal, akik csoportosan felverték sátraikat a városokon kívül, éhesek és soványak voltak, de a vezető és szűk családja sokszor bent a városban egy fogadóban szállt meg, tényleges hercegi öltözetben és pompával. Míg a cigányok szegények és sokszor rongyosak voltak, vezetőik látványosan vagyonos emberek, akik sok nyelven beszéltek, ők tartották a kapcsolatot a külvilággal.

A török hódítás előtt a cigányságnak csak egy része indult nyugatra, nagy tömegek maradtak az akkori Magyarországon, oszmán fennhatóság alatt. A parasztoknak, szegényeknek majdnem mindegy volt, hogy kinek az uralma alá tartoznak, a törökök nem sanyargatták a népet, így a hétköznapiakban csak annyi változott, hogy másnak kellett az adót befizetni. Könnyen lehet, hogy a cigányok „hercegei és grófjai”, tehát a vagyonosok voltak azok, akiknek hátrányt jelentett a török fennhatóság, így elképzelhető, hogy a nyugati kalandozások sokszor az ő egyéni érdekeiket szolgálták. Azok a cigány csoportok, akiket egy-egy ilyen úr nem vezetett nyugat felé, nem feltétlenül érezhettek kényszert a továbbvándorlásra. Így Magyarországon jelentős számú cigányság élt a török időkben is.

Közép- és Kelet-Európában – hazánkban is – ember- és kézműveshiány, valamint hadi készletség volt a törökök hódításai miatt, így erődépítési és fegyverkészítő valamint -javító szakemberekre nagy szükség volt, így az itt maradt cigányok egy része hamar a társadalom szerves részévé vált, nagyon korán, már az 1500-as években integrálódtak a társadalomba, de jelentős részük továbbra is a társadalom peremén élő, kóborló, alantas munkát végző (pl. hóhér) maradt. Érdekesség, hogy kovácsok lévén, Szapolyai János, a Dózsa-féle parasztlázadást leverő erdélyi vajda (nem cigányvajda, hanem fejedelem) cigányokkal készítette el azt a vastrónt, vaskoronát és vasjogart, melyekkel Dózsa Györgyöt kivégeztette. Szintén erről az időszakról szól Gárdonyi Géza talán leghíresebb műve, az Egri csillagok, melyben többször is feltűnnek cigányok zenész, kovács, fegyverjavító és erődépítő munkásokként.

Ifj. Neuhauser Ferenc vízfestményei:

Cigány asszony,

Cigány kovács,

Kanalas cigány,

Muzsikáló cigány,

1812.

3.2.3.2 Kedvezőtlen fordulat

A közép- és kelet-európai társadalmak mezőgazdaságra történt berendezkedése és a török háborúk miatt nyitott piacot jelentett a cigányság számára. Ezzel szemben Nyugat-Európában a kézművesipar magas fokon állt, az iparosok céhekbe tömörülve védték saját érdekeiket, így az ide érkező roma csoportok munkájára nem volt szükség, és az alamizsnáért folyamodó és megélhetésüket lopással kiegészítő zarándokcsoportok sem találkoztak a keleten megtapasztalt kedvező fogadtatással. A cigányság első nyugati említései a teljesség igénye nélkül:

- Franciaország: 1419
- Hollandia: 1429
- Anglia: 1440
- Spanyolország: 1447
- Skandinávia: 1513-14.

Nyugat-Európa a kezdeti – valószínűleg a menleveleknek köszönhető – megtűrt hozzáállás után nem fogadta szívesen a cigányokat. Egy német zarándok a cigányok görögországi tartózkodásáról, ottani legnagyobb cigánytelepről (Modon város melletti Gyppe) szóló 1497-es beszámolója az alábbi módon festi le a cigányokat: „kimentünk hát a külső negyedbe, ahol sok mezítelen fekete ember lakik igen szegényes körülmények között, nádfedeles, kis házakban, melyekből összesen talán háromszáz van; cigánynak nevezik őket: mi azonban egyiptomi pogányként illetjük ezt a fajtát, amikor a mi földünkön jár. Mindenféle mesterségben jártasak: így a cipőkészítésben és -foltozásban, sőt a kovácmesterségben is. (...) Ezek az emberek egy Gyppe nevű helyről származnak, Modon városától úgy negyven mérföldnyire. Ezt a területet mintegy hatvan évvel ezelőtt foglalta el a török császár, de az ottani urak egy része²¹, minthogy nem akarta a törököt szolgálni, elmenekült: néhányuk a mi országunkba, mások Rómába, a Szentatyához, hogy menedéket és vigasztalást találjanak. Ő aztán ajánlólevelet adott nekik a római császárhoz és a birodalom hercegeihez, s felszólította őket, hogy

²¹ A cigányok vezetőire, „hercegeire” és „grófjaira” vonatkozik az urak megnevezés.

védjék és támogassák a menekülteket, hiszen a keresztény hitért szenvednek. A hercegek azonban megtagadták a segítséget; a menekültek pedig nyomorban haltak meg, ajánlóleveleiket gyermekeikre és szolgálókra testálva, akik a mai napig ezeken a földeken vándorolnak, holott azt állítják, hogy Kis-Egyiptomból valók. De ez aligha igaz, hiszen szüleik Gyppé földjéről kerültek ide, amely nem egészen félúton fekszik a mi Kölnünk és Egyiptom között. Vagyis ezek csavargók, közönséges gazfickók, s ki akarják kémlelni ezeket a földeket” (Fraser, 2002: 58-59).

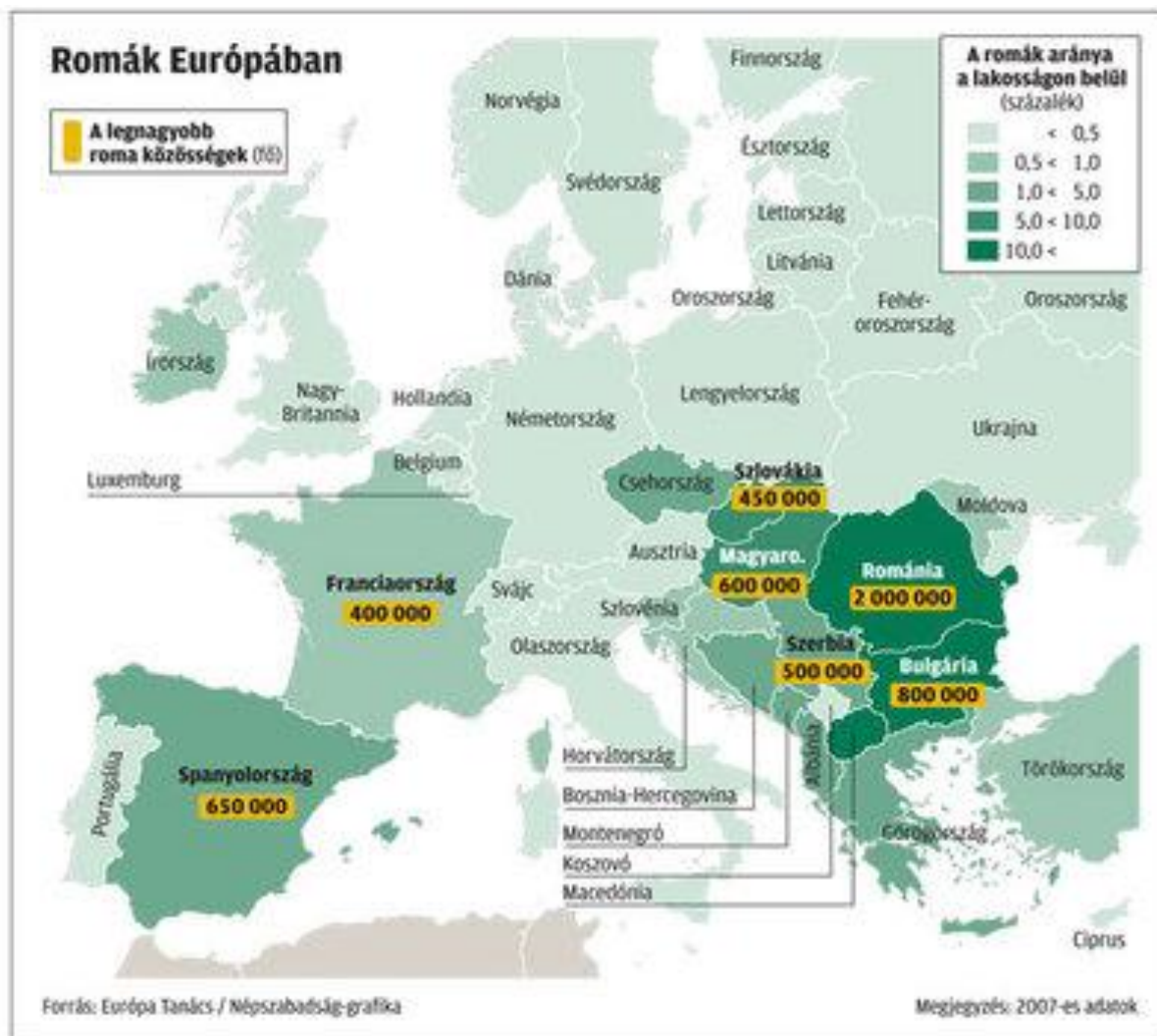
Határozott ellenszenv érezhető a cigánysággal szemben az 1400-as évek végi nyugat-európai emberek részéről. Láthattuk, hogy még nem tisztázódott a nép eredete, egyszerre van jelen a cigány megnevezés Kelet-Európában (görögöknél), de nyugaton még él az egyiptomi zarándokok legendája.

A cigányellenesség azonban nem csupán az egyes emberek rosszállását jelentette, alig pár évtizeddel a menlevelek kibocsátása után megkezdődtek a törvényhozások a cigányság ellen. A fenti német polgár leírásában található utalás, miszerint „ki akarják kémlelni ezeket a földeket”, azt jelenti, hogy eleinte csak itt-ott merült fel annak a gondolata, hogy a cigányok tulajdonképpen a törökök kémei, de később – mint azt látni fogjuk – ez lett a hivatalos álláspont. Meglehetősen valóságtól elrugaszkodott ötlet, de a korabeli Európa legnagyobb ellensége az iszlám Törökország volt, így viszonylag kézenfekvő volt egy szintén ellenszenves csoporttal való összekapcsolásuk. Ez egyszerűen abból fakadt, hogy szerintük a romákból bármi rosszat ki lehet nézni, és mi lehet annál rosszabb – keresztényietlen magatartásuk is ezt bizonyítja –, mint hogy a törököknek kémkednek; különben miért akarnának minden városba bejutni, ott körülnézni. Ez az álláspont hivatalos ideológiával szolgált arra nézve, hogy miért nem szabad beengedni egy városba, miért kell tűzzel-vassal üldözni, akár kiirtani is a cigányokat.

- Az első erőszakos kiűzésükről Frankfurtban, 1449-ben olvashatunk.
- A Német Birodalomban 1497-ben hivatalosan török kémeknek nyilvánították őket, emiatt sorsuk a kitiltás és az üldözés lett;
- ugyanez várt rájuk 1492-től Spanyolországban is,
- Angliában 1531-től kiutasították, majd 1563-tól halálbüntetésre ítélték minden cigányt.

Ez az időszak, mely 100-150 éven keresztül a cigányság kiűzését, üldözését, kiirtását tűzte ki célul Nyugat-Európában a törvények ellenére sem eredményezte a romák eltűnését erről a területről. Ennek oka, hogy bármelyik nyugati ország történelmét megnézzük, zavaros politikai viszonyokat, háborúkat találunk, melyek eredményeképpen, hogy a cigányellenes törvények csak részben tudtak érvényesülni. Angliában például amellet, hogy előfordult olyan, hogy egész cigánykaravánon példát statuáltak, és nemtől, kortól függetlenül mindenkit felakasztottak, az ottani romák többsége törvényen kívülként, de továbbra is Angliában élt. „A nyugat-európai cigányok zöme számára a társadalmi alvilág nyújtott menedéket. Nyelvük ennek megfelelően nem egyszerűen a «befogadó» országokéhoz, hanem annak tolvajnyelvéhez hasonult. Csoportjaikban összeolvadt a cigány és helyi szökevény és bűnöző elem. Antropológiai, etnikai és kulturális sajátosságai is eltorzultak. Sok helyütt már nem is cigányokként, hanem egyszerűen csavargókként tartották őket számon” (Tomka, 1983: 43). Emellett nyugati üldözésük eredményeképpen egyre kevesebb cigány csoport indult el keletről, illetve sokan visszahúzódtak a békésebb, jobb és biztonságosabb megélhetést biztosító kelet-európai területekre. Ennek a folyamatnak is az eredménye, hogy napjainkban is a Kárpát-medencében, illetve tőlünk délre és keletre a legnagyobb a cigányság teljes népességhez viszonyított aránya egész Európában.

A mai napig a kontinens minden országában élnek cigányok, de Romániában – főleg Erdélyben – Bulgáriában, Makedóniában, Magyarországon, Szlovákiában, Szerbiában, stb. a nyugati országokhoz képest magasabb százaléku a cigány lakosság aránya.

Forrás: nol.hu

Olvasmány:

Gárdonyi Géza: Egri csillagok (részlet) 214-216. (Cigánykaraván leírása)

Mi az ott az erdőn? Tábor-e vagy falu? Rablótanya-e vagy belpoklosok községe?

Temetés van-e benne vagy lakodalom?

Hát biz az se nem tábor, se nem falu, se nem rablótanya, se pedig belpoklosok községe, hanem egy nagy cigánykaraván.

A sziklák árnyékán, a fák között rongyos, kormos sátorok. Egyikből-másikból füst kígyózik az égnek. A tisztáson meg szól a hegedű, és dübög a dob: táncolnak a leányok.

Vén cigányasszony tanítja őket. Ismeretlen nyelven rikácsol egyikre-másikra. Kikapja a kezéből a tamburint, és vén tagjait a tizenöt éves lány bájos lejtéseivel mozgatva mutatja, hogyan kell a kéznek és lábnak lengő könnyűvé változnia a tánc művészetében.

A cigánylányokkal már szinte velük születik ez a művészet, de köztük is találkozik azért, aki vagy nagyobb lábat, vagy lustább vért örökölt a szüleitől. Az olyannak kell a tanítás.

A táncosok különben mind fátýolos ruhába vannak öltözve. Fátýol nélkül nincs tánc. Lengései meghosszabbítják a tagok kerek mozdulatait. Táncban az a fő, hogy könnyű legyen.

A cigányok egy része a táncolók körül ül. A purdék meg azon meztelenen utánozták a forgásokat. Még a két-három esztendős kis purdék is füstös angyalakként forogtak és lejtettek a fűben. Tamburin helyett kókuszhejat vertek, és fátýol helyett pókhálót lengettek a karjukon.

Egyszerre, mint a bokorról felburranó verébsereg, úgy riadt fel valamennyi gyerek, és rohant az erdő egy nyílása felé.

A mi öt lovasunk érkezett oda fáradtan, a lovat kantáron vezetve. A purdésereg éktelen nagy csicsergéssel rajozta őket körül. Baksisért nyújtották tenyérkéjüket.

-Hol a vajda? – kérdezte Gergely törökül. – Kaptok baksist valamennyien, de csak a vajdának adom oda.

De bíz azok nem szaladtak a vajdáért, hanem tovább is ott tolakodtak és visítogtak a lovagok körül.

Éva már benyúlt a zsebébe, hogy egynéhány rézpénzt vessen nekik, azonban Gergely intett neki, hogy ne tegye.

-Hájde! – kiáltott rájuk, a kardját is fölemelve.

A verebek ijedten röppentek széjjel.

De az idős cigányok is megrémültek. Ki a sátorba ugrott, ki a bokrok közé. Csak a nők maradtak ott. Várakozón bámultak az idegenekre.

-Ne féljeteK – mondotta Gergely törökül. – Nem bántunk benneteket. Csak épp a gyerekeket riasztottam szét hogy ne lármázzanak. Hol a vajda?

Az egyik sátorból vén cigány lépett elő. Török kaftán volt rajta, és magas perzsa süveg a fején. A dolmányán nagy ezüstgombok. A nyakában aranylánc. A kezében a vajdai nagybot.

-Mi nyelven beszélsz? – kérdezte Gergely törökül.

-Hát – felelte a vajda – törökül főképpen. De ha szolgálatotokra lehetek, tudok oláhul, perzsául, görögül, bosnyákul, rácul, horvátul, olaszul, magyarul, németül, csehül, franciául és spanyolul. Muszkául is beszélek valamicskét.

-Hát egyenlőre csak beszéljünk törökül. Mitől rémült meg annyira a néped?

-Egy görög rablóbanda garázdálkodik erre. Azt mondják, ötvenen vannak. A múlt héten ebben az erdőben öltek meg egy kereskedőt.

-Mi nem vagyunk rablók, csak eltévedt utasok. Albániából jövünk. Mi is hallottuk azt a rablótörténetet, s éppen azért tértünk le az országútról. Hát csak azt akarjuk, hogy adj nekünk vezetőt, aki elkísérjen bennünket Sztambulba, és néhány napig velünk maradjon.

-Akár tízet is – felelte a vajda. – Hiszen nincs messze.

-Nekünk csak egy kell. Egy olyanféle ember, aki ismeri a járást a fővárosban; fegyvert igazítani és lovat gyógyítani is tud.

A vajda gondolkozva nézett maga elé, aztán egy füstös sátor felé fordult és kiáltott:

-Sárközi!

Az öt lovas szinte megrezzent a magyar név hallatára.

A sátorból egy körülbelül negyvenöt éves szurtos cigány bújt elő. Oláh nadrág volt rajta és kék ing. Az oláh nadrág térde vörös posztóval volt foltozva. A hóna alatt magyar dolmány. Jöttében öltötte magára. Mikorra a vajdához ért, már be is gombolta, a port is leverte a nadrágjáról, meg is fésülködött a tíz ujjával. Ragyás volt.

-Elkíséred a vitéz urakat a városba, és szolgálsz ott nekik. Gergely egy ezüstpénzt nyújtott a vajdának.

-Oszd szét a purdék között! Köszönöm a szívességedet!

-Mit hozzak magammal? – kérdezte Sárközi törökül és alázatosan.

-Csak egypár szerszámot puská- vagy patkóigazításra, meg ha van valami sebre való jó íred, embernek és lónak való.

-Hozom, uraim.

S visszafutott a sátorába.

-Nem vagytok-e fáradtak, ifjú uraim? – kérdezte a vajda. – Jertek beljebb, és pihenjete le. Ettetek-e ma?

És megindult az idegenek előtt a maga sátora felé, amely egy terebélyes bükkfa alatt vöröslött ki a többi közül.

A vajdáné három kis tarka szőnyeget terített a fűre. A leánya azon fátyolosan, ahogy előbb táncolt, segítségül szegődött az anyjának.

-Hát van túrónk, tojásunk, rizsünk, vajunk, kenyérünk – mondta az asszony. – Csirkét is süthetek, ha megvárjátok, szép ifjú vitézlő uraim.

-Megvárjuk – felelte Gergely. – Mert bizony éhesek vagyunk. Az utunk éppen nem sietős.

A cigánynép körülrajozta őket. Minden asszony jövendőt akarta mondani. Némelyik már oda is guggolt, és rázta a tarka babot a rostában.

-Kérlek, rezzentsd szét őket – mondta Gergely a vajdának. – Semmi kedvünk nincs arra, hogy jövendöltessünk.

A vajda fölemelte a botját, s rákurjantott a népére. A botot tisztelték-e jobban vagy a vajdát, nincs kiderítve a történelemben. De az bizonyos, hogy gyorsan szétoszlottak. Az öt vándor nyugodtan telepedhetett a gyöpre a sokféle enivaló mellé, amit a vajdáné eléjük rakott.

Ellenőrző kérdések

1. Mikor és milyen útvonalakon indultak el a cigányok ősei az Őshazából?
2. Mi az oka annak, hogy Nyugat-Európában üldözték, de hazánkban viszonylag szívesen fogadták a cigányságot?

Feladat

Keressen olyan híreket a 21. század világsajtójában, amelyek a cigányság megítélésével, a cigánykérdéssel foglalkoznak!

3.2.4 A cigányok Magyarországon

3.2.4.1 Középkor

A romák magyarországi megjelenéséről, jelenlétéről már fentebb szoltunk, feltehetően az 1300-as évektől kezdve rendszeresen bukkantak fel hazánk területén kóborló életmódot folytató cigánykaravánok.

A nyugati üldözés miatt sokan el sem hagyták Kelet- és Közép-Európát, illetve számos csoport visszatért ide. A Kárpát-medencében ekkoriban a cigányok által űzött mesterségekre nagy igény volt, mind kereskedőkként, mind kézművesekként, napszámosként, zenészként el tudtak helyezkedni. Megtalálták azt a kapcsolódási pontot, amivel azonosságukat megőrizték, továbbra is zárt közösségeket alkottak, kóborló életmódot folytattak, járták az országot, és ebből megéltek. A hazánk területén élő cigányság életében a török hódoltság alatt semmi lényeges változás nem történt, életmódjuk, foglalkozásaik, megélhetésük a 150 év alatt lényegesen nem változott. A harcok miatt fémmegmunkálásra, fegyverkészítésre és -javításra nagy szükség volt, sokan tudtak megbecsült munkát szerezni; erődépítési és -javítási munkákban is számos roma tudott biztos megélhetéshez jutni.

3.2.4.2 Felvilágosult abszolutizmus idején

A 18. század második felében a felvilágosult abszolutista uralkodók idején ezen a vidéken is kedvezőtlen fordulatot vett a cigányok sorsa. A törökök kiűzése után (Buda visszafoglalása: 1686, az utolsó település, Temesköz visszafoglalása: 1712) a politikai viszonyok rendeződtek hazánkban, az elnéptelenedett területek tudatos benépesítése betelepítésekkel megindult, és elkezdődött a polgárosulás. Ekkor vált szembetűnővé és zavaróvá a cigányság kóborló életmódja, az „elvárt” viselkedéstől és életmódtól való különbözőségük. Az 1600-as évek végétől egyre több város és vármegye tiltotta meg a cigányok átvonulását, letelepülését, kereskedését saját területén. Egyedüli kivételt az erdélyi országrész jelentett, ahol továbbra is szívesen fogadták a cigányokat, igénybe vették szolgáltatásaikat, emiatt Erdélyben megnőtt a cigányság aránya.

Az 1770-es évek második felében állami cél lett a cigányok asszimilációja, ez a letelepítést, nyelvhasználat megtiltását, paraszti és polgári munkák támogatását jelentette. Mária Terézia (1740-1780) és fia, II. József (1780-1790) rendeletei – szerintük – jó szándékú, de naiv, nagyrészt megvalósíthatatlan törvények meghozatalát jelentették. Az uralkodók az ország és a cigányok helyzetének jobbítására törekedtek, szándékuk tehát pozitív, de nem az a cigányság szemszögéből nézve. A felvilágosult eszmék terjedésének köszönhetően kiindulási alapelvük az volt, hogy természeténél fogva minden ember egyforma, így a rendeletek végső célja a különbségek csökkentése és a megkülönböztetés megszüntetése volt. A kor szellemiségének megfelelően hittek abban, hogy a cigánykérdés nem etnikai, hanem szociális kérdés, melyet neveléssel teljes mértékben meg lehet szüntetni. Úgy gondolták, hogy a romáknak sem jó az, ahogyan élnek, és ha felajánlják nekik a „normális” élet lehetőségét, ők – az uralkodók szerint nem létező – identitásukat eldobva boldogan beleolvadnak a paraszti társadalomba. A „normális” életet biztosítandó, Mária Terézia

- megtiltotta a cigányok számára a vándorlást, a letelepülés szükségességét hangsúlyozta – erre azonban az anyagi fedezetet nem biztosította, hanem az egyes városokra, településekre ruházta, nekik kellett volna házakat, építőanyagot biztosítani a vándorcigányok letelepítéséhez;
- kötelezővé tette a gyerekek iskolába járását – noha ekkor még nem volt kiépült iskolarendszer és elegendő tanító, tanár az országban, így nem nagyon volt hova járni;

- megtiltotta a cigány nyelv használatát és a lókereskedést, valamint a cigány szó használatát is, helyette „új magyar” vagy „új paraszt” néven kellett nevezni a romákat;
- előírta a cigány gyerekek elvételét szüleiktől, és „jó keresztény családokban” történő felnevelésüket, ezt a településeknek honorálni is kellett. Azonban sem az anyagi fedezet nem állt rendelkezésre, sem a „jó keresztény családok” nem tolongtak cigány gyerekekért, azonban még így is számos gyermeket emeltek ki családjukból, sokszor nem családoknál elhelyezve, hanem lelenházakba zsúfolva.

Teljesen érthető módon a cigányság nem érezte át a feléje irányuló, felemelkedésüket elősegítő jóindulatot, és ezen rendelkezéseknek ellenállt. A megvalósításukat az is gátolta, hogy a települések, akikre a törvények betartásának anyagi vonzata is hárult – házak biztosítása a letelepítéshez, iskolák és tanítók finanszírozása, örökbefogadó családoknak fizetni a befogadott gyermekek után –, inkább elűzték a határukban letelepült (!) cigány csoportokat, hogy megszabaduljanak a felelősség alól, ezzel sokan újra kóborlásra kényszerültek. Azonban már ekkor is volt egy 40-50.000 fős letelepült, házban, faluban (tehát nem telepen és nem putriban vagy sátorban) lakó, megbecsült cigányság, főleg muzsikuskok és kézművesek.

Stock, Johann Martin: hazai cigány zenészek; rézkarc, 1778-79.

Álljon itt egy idézet II. József rendeletéből, amely még érthetőbbé teszi ezen rendeletek megvalósíthatatlanságát és a cigány lakosság ellenszenvét, tiltakozását.

II József rendelkezése, 1783.

„(...) Hogy pedig azoknak a parasztnak²², akik egyedül avégből vállaltak jobbágyi telket, hogy annak színe alatt ide-oda csavaroghassanak és a szomszédos helységeket bejárhassák, ez eddig űzött csalárdságukat és hamisságukat megakadályozni lehessen, ő szent királyi felsége legkegyelmesebben azt akarja, hogy az így felvállalt telkeket tartoznak maguk vagy családtagjaikkal együtt megművelni, és ne merészeljenek másnak bérbe adni. 24 pálcaütés és jobbágytelkük, valamint a belőle eredő összes javaik elvesztésnek terhe alatt. (...)

Kovácsmesterséget csak azoknak legyen szabad gyakorolni, kinek a szolgabírák járásaikba a köz érdekében megengedik, a zenélést pedig a zeneszerszámok kötelező elkobzása és összetöretése mellett egyenesen tiltsák meg, csak azoknak engedélyezzék, kik jobbágyok vagy mesteremberek és szükséges és nem vándorló kovácsmesterséget folytatnak, útlevelet is csak ilyeneknek adjanak. (...) Az 1772. november 23-i jószágos királyi rendelkezés súlyos figyelmeztetés terhe alatt megtiltja az új parasztnak, hogy az eddigi nyelvüket használják, hanem csak azt, amit abban a helységben használnak, ahol laknak.

Nemkülönben el kell tőlük venni ezen jószágos királyi rendelkezés értelmében a gyermekeiket, mihelyt négyéves korukat betöltik, és nevelésre paraszthoz kell adni.

Azon ötletre, hogy a cigányoktól elvett gyermekek szüleikkel könnyen össze ne találkozhassanak, nevelésre távoli vármegyébe osszák őket cserébe ide helyezett ugyanannyi gyermek ellenében azon vármegyéből. Ez meg nem valósítható az ilyen cserékhez és átszállításhoz szükséges költségek miatt. Egyébiránt, mivel már külön is elrendeltetett, hogy a cigányok vagy újparasztnak nem mehetnek útlevél nélkül egyik helyről a másikra, azon felül már vannak olyan rendelkezések is, hogy a cigányokat szét kell osztani és elkülöníteni egymástól; ezek az óhajtott jobb rendre szoktatás és nevelés elősegítésére elégségesek lehetnének.

A munkára elegendő erővel rendelkező cigányokat tereljék el a zsellérkedésről és ösztönözzék nehezebb munkák felvételére. Azokat a cigányokat pedig, akik koruknál vagy törődöttségüknek fogva a jobbágyi szolgálat felvételére nem alkalmasak, a zsellérségben kell megtúrni és egy nem cigánnyal iktatni be egy telekre, azon meggondolásból, hogy ez majd ügyel zsellértársára és annak kihágásait felelősségre vonás terhe alatt majd jelenteni fogja.

Mivel azt is ajánlották, hogy a cigányokat a gyárakban, vasbányákban vagy más közmunkáknál foglalkoztassák, de nem jelölték meg külön a gyárat és a bányát, ahol foglalkoztatni akarnák őket, sem az emberek számát nem mutatták ki, ő szent felsége megparancsolta ezen hiányok sürgős pótlását, hozzátéve azt is, hogy nem lehet cigányokat ilyesféle közmunkára másként alkalmazni, mint a parasztnak szokásos bérért.

(...) A jövőre nézve szigorúan tilos lesz, hogy a cigánylegény cigánytörzsbeli lányt vegyen el, vagyis hogy a cigányok összeházasodni merészeljenek.

Arra a javaslatra, hogy a cigányok számára tengerparton vagy másutt létesítsenek új telepeket, bizonyára nem akadna elégséges hely. A jószágos királyi akarat az, hogy ezek az emberek ne éljenek egymás között és ne merjék anyanyelvüket használni, hanem válasszák el őket egymástól. Ha eltiltják őket életmódjuktól és anyanyelvük használatától, jobbágyokká és mesteremberekké formálódnak, és ezen a módon fokozatosan eltűnik a neve is ezen népnek az örökös tartományokban” (Diósi, 2002: 15-16).

²² A parasztnak vagy új parasztnak megnevezés az egész rendelet során a cigányokra is vonatkozik, már Mária Terézia javasolta ezt a „névváltoztatást” a cigányság eltörlése érdekében. Az, hogy magyar paraszthoz vagy cigányhoz van szó, a szövegkörnyezetből derül ki.

Csak előre!

Lotz Károly eredeti rajza után kőbe rajzolta Marasztóni József, Az Ország Tükre 1863. június havi műmelléklete.

Ezen modern rendeletek értelmében a romák választhattak, hogy a társadalom peremén integrálódnak a társadalomba elveszítve és feladva minden hagyományukat, kultúrájukat és önbecsülésüket ezért az alacsony pozícióért, vagy a közakarattal szembeszegülve büszkeségüket megtartva kívülállók, cigányok maradnak. Életszínvonaluk szempontjából lényeges különbséget nem jelentett egyik változat sem, de önértékelésük miatt természetes módon a többség a törvényen kívüliséget választotta az „újmagyarság” helyett.

3.2.4.3 XIX. század

Az újkorban az ipari fejlődés, iparosodás miatt egyre kevesebb lehetőség adódott, hogy eredeti (kézműves, kereskedő) foglalkozásaikat gyakorolják, ezek már nem nyújtottak számukra biztos megélhetést. Sokan dolgoztak napszámban, de közmunkára is alkalmazták őket, illetve kitermelődött egy letelepült városi vagy falusi zenész, kézműves, kovács réteg is. Ezeket a mesterségeket változó formában és változó igények közepette egészen a 20. század közepéig úzték, a jellemzően cigány vezetéknevek is többnyire egy-egy foglalkozáshoz kapcsolhatók. A kovácsok és szegkovácsok közül kerültek ki a Lakatos nevűek, a famegmunkálással foglalkozó beások között gyakori név a Kalányos, Kanalas, Orsós, a harang- és csengettyűkészítők pedig a Kolompárok (kolomp-készítők). Tipikus foglalkozások voltak még a szőnyegkészítők és -kereskedők, a köszörűsök, akik késeket éleztek, az üstfoltozók és edénykészítők, a famegmunkálók között a teknővájók és az egyéb fa (kanál, orsó, bölcső, stb.) eszközök készítői, az építőiparban dolgoztak a vályogvetők, és a cigányság (oláh cigányok) leggazdagabb rétegét képezték a lovárok, vagyis a lókereskedők.

A muzsikálás mint önálló foglalkozás a 18. századhoz köthető, előtte inkább csak kiegészítő jövedelemforrás volt – lásd fent II. József rendeletében. A 19. századtól kezdve a második világháborúig nagy népszerűségnek örvendtek a cigány zenészek és bandák. Az 1848-49-es szabadságharc alatt hivatalos, cigányokból álló katonai zenekarok kísérték a magyarokat a harcokba, lelkesítő zenét játszva a katonák buzdítására. A korszak írói, költői, művészei is gyakran megemlékeznek a roma zenészekről, ennek egyik leghíresebb példája Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című verse, de talán nem ismeretlen Liszt Ferenc cigányzene és cigány kultúra iránti rajongása, 1859-ben jelentetett meg egy könyvet a cigányzenéről, melyben egyenesen azt állítja, hogy az, amit világszerte magyar zeneként ismernek, az valójában a cigányok zenéje. Azért állíthatta ezt, mert

valóban a cigány muzsikuskok voltak a korszak zenészei, így a magyar zenét is ők játszották. Ez azonban nem volt cigányzene abban az értelemben, hogy a romák maguk között, maguknak nem azokat a dalokat énekelték, nem arra mulattak, amit a magyaroknak játszottak.

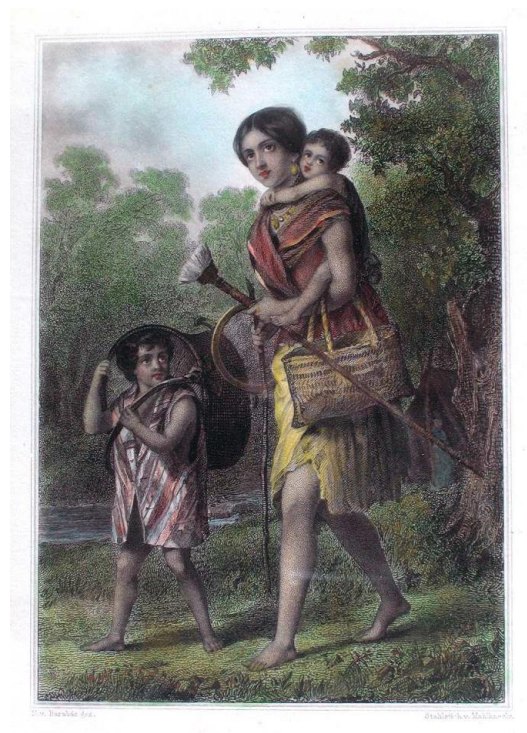
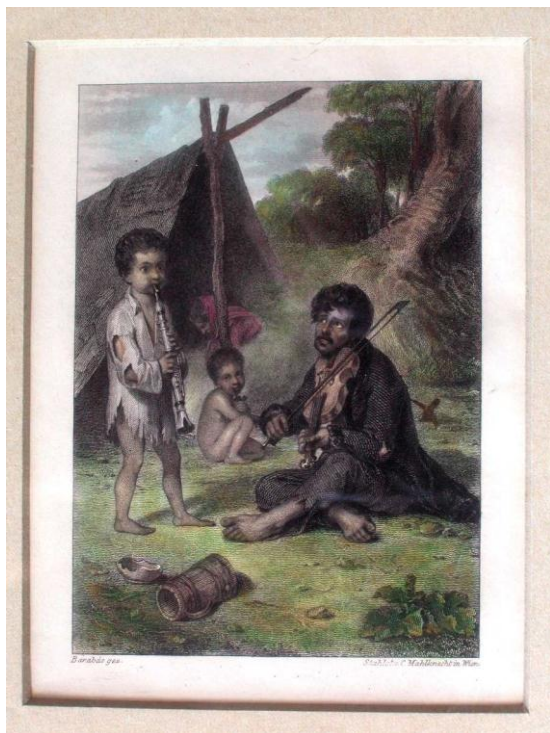
Ebben a korban romantikus pátosz lengte körül a cigányság szabadságszeretetét, természettel való szoros kapcsolatát, a kortársak műveiben gyakran szeretettel, csodálattal írnak erről a szabad, szilaj, független, körülményekkel dacoló népcsoportról. A magyarság nemzeti öntudatra ébredésének időszakáról van szó, amikor a magyarok megpróbálták magukat a lehető legnagyobb mértékben függetleníteni a német uralomtól, ebben az időszakban élt nálunk egy népcsoport, akik a maguk urai voltak, és ha szegényesen is, de szabadon, önállóan irányították saját sorsukat. Természetes, hogy a magyarság függetlenségéért küzdő hazai értelmiség bizonyos értelemben felnézett a szabad cigányokra.

Barabás Miklós:
Vándor cigánytelep

1846.

Az olvasó számára ismerős lehet Czinka Panna, Bihari János vagy Dankó Pista neve, akik – sok más muzsikusk mellett – nagy hírnévre, népszerűsége tettek szert a 18.-19. században zenészként, nótavagy verbunkos-szerzőként.

Barabás Miklós: Muzsikus cigány család, 1840. Cigányasszony gyermekeivel, 1842.

Az első bevándorlási hullámmal, az 1400-as és 1500-as években Magyarországra érkezett cigányok zöme a 19. századra a társadalom szerves részévé, integrálódott tagjaivá vált. Akiknek ez nem sikerült, számukra – a megfogytakozott munkalehetőség miatt – egyetlen kitörési pont a hadsereg volt; már a Rákóczi-szabadságharcban (1703-1711) sokan vettek részt, külön cigányezred is harcolt itt, de később, az 1848-49-es szabadságharcban is kivették a részüket zenészként és katonaként is.

Ez a fajta integráció, a társadalomba való beilleszkedés Nyugat-Európában az első hullámosoknál sem valósult meg.

Mária Terézia és II. József rendeletei után a cigánykérdés megoldatlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy száz év elteltével még mindig a politika fontos kérdését jelentette: 1893-ban József főherceg kezdeményezett egy országos cigányösszeírást, melynek célja a cigányügy végleges megoldását megcélzó stratégia előkészítése volt. Az összeírás elkészült ugyan, de a zavaros politikai viszonyok és az első világháború kitörése miatt intézkedések nem történtek. 1893-ban készült felmérés alapján 275.000 cigány élt ekkor az országban (itt még Trianon előtt vagyunk, tehát a történelmi Magyarország területére kell gondolni, de Budapest és Horvátország nem szerepelt az összeírásban).

- A cigányság 88,5%-át letelepedettként regisztrálták,
- további 7,4%-uk huzamosabb ideig helyben tartózkodó,
- csupán 4%-uk vándorló életmódot folytató.

Közel 40%-uk magyar anyanyelvű volt, 30%-uk cigány, a többiek pedig főként román anyanyelvűek. Több mint 1/3-uk (38,2%) Erdélyben élt, és túlnyomó többségük dolgozott:

- mezőgazdasági napszámos: 39%
- iparos: 29%
- zenész: 10%
- háztartásbeli: 10%
- **foglalkozás nélküli: 7,5%**
- egyéb (őstermelő, kereskedő, cseléd, stb.: 10%)
- **tisztviselő: egy ezrelék.**

Teknővájó cigányok

A dádé és a rajkó

Cigány kovácsok

Üstfoldozó cigányok

Magyarország képekben. Ujházy Ferenc rajzai után készítette Jankó János, 1870.

Két tevékenységi kört emeltem ki: a foglalkozás nélkülieket azért, mert fontos hangsúlyozni, hogy a romák csupán 7,5%-a nem dolgozott, a tisztviselőket pedig azért, hogy lássuk, már a 19. század végén volt a cigányságnak egy kis rétege, akik a társadalmi integráció magas fokán álltak, nagyon lassan megindult egyfajta értelmiségképzés is. Az ország összes kovácsának ¼-e cigány volt, de a századfordulótól kezdve az ipari fejlődés, gépesítések miatt munkájukra egyre kevésbé volt igény. Sokan lettek cselédek vagy éltek gyűjtögetésből (gomba, gyógynövény), de házak betapasztását, mosást, meszelést, stb. is vállaltak.

Ezek szerint a 19. század végén még nem volt olyan nagy a szakadék a cigányok és gádzsók között, sőt, a századforduló cigánysága és szegény magyarsága között sem életmódban, sem anyagi körülményekben lényegében nem volt különbség, ennek ellenére az előítéletek már akkor is jelen voltak a közgondolkodásban a romákkal szemben.

Cigányok és magyarok együtt éltek, dolgoztak, játszottak, osztottak a cselédek sorsán és a szegénységben.

Lakatos Vince felvételei, Kecskemént, 1939 körül

A cigányság és magyarság közötti szakadék a 20. században kezdett mélyülni, mert a cigányság, miután munkájukra nem volt többé igény, szegénységspirálba került: a megélhetés többé nem volt biztosítva sokuk számára, aminek következtében egészségi állapotuk, öltözködésük is romlott, emiatt megítélésük is egyre rosszabb lett, ami még kevesebb munkalehetőséget jelentett, és már be is zárult az ördögi kör. A helyzetet rontotta, hogy ekkor egy új népvándorlási hullám indult el: Románia, Moldva területéről új, addig nálunk ismeretlen cigány csoportok érkeztek tömegesen. Az ekkor, azaz a 19. század végétől hazánkba érkező cigányok²³ életmódját teljes mértékben meghatározta addigi életvitelük, őket semmiféle integrációs, asszimilációs törekvések nem közelítették a megelőző évszázadokban az európai társadalmakhoz. A letelepedett életforma tőlük teljesen idegen volt, hagyományaik és szokásaik nemcsak az európai vagy a magyar hagyományoktól és szokásoktól tértek el nagyon nagy mértékben, hanem az évszázadok óta itt élő cigányságétól is. Ők a társadalom peremére szorultak, kialakultak a faluszéli, erdei nagy cigánytelepek, munkájukra az iparosodás miatt

²³ Indiát később elhagyók, vagy huzamosabb ideig a Balkánon tartózkodók, de legnagyobb számban a Romániában és Moldovában rabszolgaként élők és a rabszolgaság alól felszabaduló oláh és beás cigány csoportok.

– a zenéléstől eltekintve – már nem volt szükség. A 19. és 20. század fordulójától leplezetlen diszkrimináció jelenik meg velük szemben, ami a fasizmusban tetőzött be. Ezek a nagy csoportokban beáramló cigányok eleinte „oláh cigány” néven emlegetett kompániák voltak, az *oláh* szó *románt* jelent(ett), tehát elnevezésük a nyelvükre nagyban hatott román hatásnak az eredménye. Ekkoriban még a ma már beásként emlegetett csoportokat is oláhnak mondták, és a ma is oláhnak nevezett cigányságot is ugyanezen a néven illették, ugyanis romani nyelvük nagyban különbözött a Magyarországon élő cigányok kárpáti dialektusától, mert mint már említettük, nyelvükre nagy hatással volt a román nyelv.

Az első világháború előtt és alatt a kóborló cigányok kérdését úgy akarták megoldani, hogy kötelezően katonai-hadi szolgálatra küldték őket. Ezután a fasizmus fizikai megsemmisítésüket, kiirtásukat tűzte ki célul, hogy a cigánykérdést végérvényesen megoldják.

3.2.4.4 A második világháború és a fajelmélet

Németországban már 1929-ben létrejött a Cigányprobléma Leküzdésének Központi Hivatala, mely Magyarországon változatlan néven a második világháború után az 50-es évekig tovább működött. Ennek egyik tevékenysége volt a váratlan „cigányrazziák” tartása, a háború éveit pedig zárt cigánytáborok, azaz gettók létrehozása, pl. Esztergomban.

1938-ban nyilvántartásba vették a cigányokat, ebben az évben megfosztották őket szavazati joguktól, az iskolákból kitiltották, és elkezdték őket lágerekbe gyűjteni. 1939-től bevezették a különböző színű személyi igazolványokat, barna igazolványt kaptak a „tisztá cigányok” (ld. lent). Szintén 1939-ben Himmler általános vándorlási tilalmat rendelt el számukra, majd tömeges deportálásuk is lezajlott ebben az évben.

Igazoltatás

„A zsidókhoz hasonlóan az ő esetükben is antropológiai vizsgálatokkal igyekeztek igazolni alacsonyabb rendű voltukat. Az «idegenvérűekként» emlegetett cigányok vitathatatlan észak-indiai árja eredetét azzal az érveléssel igyekeztek semlegesíteni, hogy vándorlásuk során «kevert fajúakká» váltak. (...) A birodalomban érvényes koncepció a többnyire vándorló életmódot folytató, «fajtiszta törzsi cigány» esetében csak az elkülönítést írta elő. A főként asszimilálódott, letelepedett cigányok

között található «félvéreket» a «fajkeveredés» szempontjából sokkal veszélyesebbnek ítélték, ezért keményen üldözték» (Bruhács, 2005: 87). A romák esetében tehát éppen fordítva jártak el, mint a zsidóságnál, ahol a „tisztá zsidó” embereket küldték elsősorban haláltáborokba. A cigányságnak mindössze 10%-át tette ki a „tisztá cigány” csoportba sorolható, a többi 90% viszont a „különösen veszélyes”, „kevert fajú” csoportba tartozott, akiknél a „bűnözés genetikailag öröklődik” Robert Ritter náci pszichológus-pszichiáter hivatalos álláspontja szerint, rájuk a börtön, koncentrációs tábor és sterilizálás várt.

Roma munkaszolgálatosok 1944.

A cigányholokauszt áldozatainak számát azért nehéz pontosan megállapítani, mert egy részük került csak faji alapon koncentrációs táborba, ők a barna háromszög jelzést viselték, de valószínűleg többségük „aszociális” besorolás alá esve, fekete háromszög jelzést hordva került haláltáborokba; akármelyik csoportba is tartoztak, a lágerhierarchia legalján helyezkedtek el. 1943-ban hoztak létre Auschwitzban egy 40 barakkból álló cigány családi tábor, érdekesség, hogy egyedül a cigányok voltak azok, akik a koncentrációs táborokban családjukkal együtt maradhattak, náluk nem különítették el a nőket, férfiakat és gyerekeket.

Közben Mengele és kollégái különböző emberkísérleteket hajtottak végre rajtuk is, pl. sok 8-10 éves lányt sterilizáltak, röntgensugár-sterilizációs és ikerkísérleteket hajtottak végre cigányokon, tifusszal fertőzték meg, eszméletvesztésig fagyasztották őket (Szárz, 2007: 140).

Nagyon különböző becsléseket találunk a cigány holokauszt áldozatainak számát illetően, Magyarországon 5000 és 30.000 fő közé teszik az elhurcolt és kivégzett cigányok számát, és világszerte a II. világháború roma áldozatainak számát legalább 220.000 főre teszik, de elérheti a félmilliót is, beleértve a deportáltak mellett a katonai szolgálatban vagy a bombázások során meghalt cigány lakosságot és a polgári áldozatokat is. Ez a szám, tehát a második világháború alatt meghalt romák száma az akkori európai cigányság közel 1/3-ét jelentheti.

A cigányholokauszt emléknapja augusztus 2-a, 1944-ben ezen a napot számolták fel Auschwitzban a cigánytábor, gázkamrába küldve több ezer romát, hogy helyet csináljanak az újonnan érkező zsidó internáltak számára. A második világháború népiirtása a cigány nyelvben *porrajmos*, azaz „elemésztés” néven szerepel. Ezt a napot örökíti meg visszaemlékezésében egy zsidó asszony, Ember Mária auschwitzi fogoly. „Szemben a mi barakkunkkal volt egy másik barakk telezsúfolva cigányokkal. Őket nem választották el egymástól, s mi irigykedve néztük, lám, ők együtt maradhattak. És egyszer hajnalban, még rágondolni is borzasztó, sikolyokra, ordítózásra, ütlegelés zajára ébredtünk. A cigányokat lökték fel a teherautókra és ezek a szerencsétlenek sikoltoztak, kiabáltak, jajgattak, és mondták, üvöltöttek: «Látjátok, ezek az átkozott németek mit csinálnak velünk? Gázkamrába visznek mindannyiunkat!» S mikor pirkadni kezdett és minket kizavartak az Appellplatzra, ahol szinte ruhátlanul, cipő nélkül, összebújva reszkettünk, láttuk, hogy a szemben lévő barakksor, ahol a

cigányok voltak, teljesen üres, csak a krematórium kéménye ontotta a füstöt, néha még lángot is lövellt ki a kémény... Sokan közülünk sírtak, én csak magamba roskadva halkan imádkoztam, s irigyeltem a cigányokat. Nekik már jó, gondoltam, nem tudnak semmiről, és legalább együtt mehettek a halálba, szülő, gyermek, testvér” (Szárász, 2007: 141.).

Olvasmány:

Sárközi Gábor interjúja a 2005-ös holokauszt-kutatás anyagából. Adatközlő: Horváth Sándorné Horváth Zsuzsanna, Torony (Ondód)

Itt Ondódon vegyesen laktak a zsellérek és a cigányok. Szép tömésházakban laktak. Ragyogó fehérre szépen ki voltak meszelve, kívülről, belülről. Gyönyörűen, tiszta udvarok, minden; úgyhogy nem volt piszkosság, hogy utálni lehetett volna, hogy piszkos nemzet lett volna, mindenkinek szép tiszta volt a kis háza. Az egyik nagyapám gencsapáti volt, meg gersei a nagyanyám, az apai ágról. Ilyen izéket csináltak, ilyen vályogból edényeket, fazekasok voltak. Oszd ide épített házat, oszt itt maradtak. Azt tudom, hogy mindig mondta apám, hogy azok honnan származtak.

Hát egy-két ember volt, aki lecigányozta az embert, de hát olyan eset nincs is, ugye azért, de különben megvoltak, mindenki. Akik itt laktak zsellérek velünk, nagyon szépen megvoltak, nem volt semmi probléma. A nővéremék mentek ilyen bálókba. Meg volt olyan is, hogy amikor lagzi volt, akiket szerettek, mert dolgoztak náluk, parasztnál, meghívták vendégségbe is. Volt olyan is, úgyhogy nem voltak úgy gyűlölködések, a tanárok is igen jók voltak, jobbak, mint talán most. Együtt, egy osztályban voltunk. Négy osztályt tanított a Török István tanár úr, az énekkarban bent voltunk, minden. Gyönyörű énekkart vezetett, sőt én szólóénekes voltam. Templomba minden vasárnap menni kellett, és mentünk is, mert szerettük, a fiúk is, meg mink is. Dozmaton béralkoztam, sőt a dozmati kocsmáros volt a keresztanyánk is, meg a bérma keresztanyánk is. Apámat annyira szerették, ott szokott dolgozni náluk. Én is voltam ott egy évig náluk. Mikor hazajöttem, akkor szerződünk le apámmal Pörösre hat hónapra. Szerettem Dozmaton, az ismétlőiskolát ott jártam, három évet. Meg voltam becsülve, mert tudtam olvasni, írni, úgyhogy nem volt probléma ott sem, szerettek az emberek ott is.

Az én apám zenész volt, cimbalmos volt, de mellette még sokat dolgozott. Le volt minden nyáron szerződve Pörösre. Ott egy ilyen nagy gazdaság volt. Oda volt mindig leszerződve hat hónapra, mellette meg zenéltek. A régi háborúba, az első világháborúban fogságba' volt, valamikor harmincéves korába jött haza. 1941-ben, amikor tízéves voltam és megszületett a kishúgom, akkor megint elvitték, de már Nagycenkre. Majdnem nyolc hónapig ott volt, mire az én anyukám, meg a nagybátyám a jegyzősnél elmentek, hogy mentsék föl, mert nagy a család, nem tudunk megélni. A nővérem szegény ment napszámba, meg az öcsém is elment, ő is muzsikált, járta a várost, még nem volt bandája neki, hogy tudjon egy kis pénzt szerezni. Akkor édesapámat hazaengedték, már nem kellett katonaként szolgálnia.

Hát volt olyan előjáró, meg a bíró, aki aláírt – gondolom – annak, hogy elvigyenek bennünk. Amikor engemet deportáltak, édesapámat is elhozták velem együtt, de őtet a Pista bácsi fölmentette, mer ugye le voltunk szerződve Pörösön hat hónapra. A Devecseri Pista bácsi az olyan pallér-féle volt. Ő felügyelte a munkát, meg a szerződéseket is. Akkor éppen megjöttünk, megfürödtünk, lefeküdtünk, engem meg már reggel vittek is, meg az aput. Csendőörök jöttek, meg két előjáró. Azt mondták, hogy nem kell megijedni, csak öltözzünk fel, mert Sárvárra visznek bennünket a cukorgyárba dolgozni. Hát, én nem féltem a munkától, mert gyerekkorom óta dolgoztam, nem ijedtem meg. Aztán, már mikor ott voltunk az iskolában, akkor mondták ezek a séi gyerekek, azok, akik őriztek bennünket ketten, a Nándi, meg aztán a másik, nyilas gyerekek voltak. Azt mondták, visznek benneteket a gázkamrába. „Visznek benneteket a gázkamrába, ott fogtok meghalni.” Aztán mondtuk, hogy „miért, mit vétettünk tinéktek, vagy annak az illetőnek, aki elvisz minket a gázkamrába? Mink senkinek sem vétettünk! Se

politikusok nem vagyunk, gyerekek vagyunk.” Aztán a Pista bácsi reggel megtudta, vagy úgy dél körül, hogy ott vagyunk, a toronyi iskolában, azt mondja apunak, hogy „Károly bácsi, nem tudom én magukat mind a kettőjüket megmenteni, csak az egyiket.” Hát, mondom, inkább az apukámat vigyék, mert otthon van még négy kiskorú testvérem. Az anyukám otthon volt velük, a kenyeret dagasztotta, mink meg még aludtunk. Aztán hiába könyörgött, sírdogált: „Most jöttek haza az éjjel, megfürödtek, lefeküdtek” – mert gyalog jöttünk haza Pörösről. Aznap fejeztük be a munkát, a hat hónap akkor tellett le.

Hát, sokan voltunk az iskolában, de többet hazaengedtek. Akik kicsi, karon ülő gyermekekkel voltak, rengeteget hazaengedtek. Valami harmincan-harmincöten mentünk körülbelül Szombathelyre gyalog. Betereltek bennünket egy épületbe, de már akkor voltak ott szombathelyiek, körmendiek, meg bükiek, már akkor ott voltak, mikor mi odaértünk. Estéig ott voltunk. Sötétbe vittek bennünket a vagonokba. Gondolom azért, hogy Szombathelyen ne legyen feltűnő. Már amikor besötétedett, akkor indítottak el bennünket. Sárváron a cukorgyárba ennyi ember nem kellett volna. Feltűnő volt, hogy nem Sárvára visznek bennünket. Oszt akkor Komáromba vittek bennünket a vagonokban étlenül, szomjan, hideg is volt, fúj a szél, hordta a havat. Nem is öltöztünk úgy, de őszintén megmondva, nem is volt olyan ruhánk, hogy téliesen öltöztünk volna. Csak ami kis ruhám volt, kis kabát, ilyen kis rövid kabátféle; meg cipőt is akkor vettünk volna, ha a gabonát eladtunk volna, vagy megkapjuk a részesedést abból a hat hónapból, abból akart az anyukám venni nekem, de hát nem. Olyan cipőben, ami volt otthon, félcipőben kellett menni.

Talán három nap is volt, amíg utaztunk, mert sokszor megállt a vagon. Akkor sokat várakoztunk. Semmit sem adtak. Kiabáltunk vízért, minden, de volt velünk a Mariska néni, a Nyári néni, az tudott egy kicsit németül, akkor már voltak ott német katonák is. Az volt feltűnő, hogy a német katonák is itt vannak. Aztán könyörgött, hogy adjanak vizet, Wasser, Wasser, mondta ő. Csak annyit tudott, mert ők is kijártak Bécsújhelyre a gyárba valamit dolgozni, még lánykorukban. Aztán ott megtanultak egy pár szót németül. Az a szegény Mariska néni, hiába könyörgött, sajnálta a lányokat, a lányát is, meg minket is, mind odabújtunk hozzá, egy öreg néni, mint az én anyukám, olyan korban volt ő is. Nem hagyta el a lányát, mert azt hazaengedték volna, de azt mondta, hogy nem hagyja a lányát egyedül.

Már a vagonban külön tették a férfiakat és a nőket, mikor innen elvittek minket, már Szombathelyen külön tették őket. Mikor szálltunk Komáromban, már volt olyan férfi, hogy egy nadrág sem volt rajta. Bekakiltak, vagy mit tudom én, ledobták magukról, már egy nadrág sem volt rajtuk. Mikor szálltunk, kétségbeestünk, mikor megláttuk a férfiakat. Még rosszabbak voltak, mint mi. [rosszabbul néztek ki, mint mi] Jobban összetörtek. Volt olyan, mikor a németek beszórták azt a lókolbászt, akik hozzáfértek, és megették – víz meg nem volt –, aztán úgy összetörtek, hogy az nem mindennapi. Víz nélkül, az borzasztó volt, sós volt ugye az a kolbász, hasmenést kaptak. Beszéltem ott egy pár szót a Sárközi Lalival, egy pár szót tudtam vele váltani: mi van, hogy vagytok, halt-e meg valaki közületek? – kérdezte. Mondok, még nem, de a Bözsi néni nagyon rosszul van. Akkor sem engedték haza, pedig annyira rosszul volt, haza kellett volna engedni! Mert onnan elengedték a betegeket. Komáromba meg odaértünk, be azokba a bunkerokba, odavittek bennünk, ott is csak a hidegbe, meg teli tetűvel, meg ízék voltak, kukoricaszár, azt dobáltuk be, hogy arra feküdjünk le, de hát ki tud olyanon feküdni, meg nem is mertünk, mert annyi tetű volt, csak úgy söpörtük le magunkról. Hát, sokat szenvedtünk, sokat lehetne beszélni, de, hát felejtettem is. Körülbelül másfél-két hétig ott voltunk, ha jól emlékszem. Aztán úgy szórták le a magaslatról – a katonák ott voltak, mi meg lent voltunk – a kenyeret. Oszt aki tudott hozzáférni, az kapott, aki nem, meg éhesen maradt. Na, ez micsoda dolog volt? A kutyákat különkülön etetik, meg az állatokat. Mintha vétettünk volna valamit az életnek, vagy hát őnekik.

Komáromban lakott nekem egy nagybátyám, apámnak a testvére, a Béla bátyám, és egyik fiút hazaengedték ide Toronyba, és mondtam neki, megadtam a címet – mert tudtam kívülről a címét

Béla bátyámnak –, megadtam a címet, hogy keresse föl, de olyan beteg lett a gyerek, nem tudta megkeresni. Vagonok tetején, meg itt, meg ott utazott visszafelé. Aztán anyámnak mondta, mikor hazaért, hogy mit mondtam én neki, hogy meg akarta keresni a Béla bácsit, aztán ők meg írtak – mert nem úgy, mint most, hogy van telefon –, de már a levél későn ért oda. Aztán keresett engem Béla bátyám, de nem talált már ott bennünket, már elvittek akkor bennünk, bevagoníroztak Németországba. És azért az kimentett volna engem onnan, talán, ha ugye olyan embereket tudott volna szerezni, akik kimentettek volna, de már késő volt, nem tudott már segíteni rajtam.

Még Komáromban kiválogattak bennünk, akik olyan betegesek voltak, útnak indították őket haza, de sokan állítólag útközben meghaltak, gyerekek is. Ismertem egy oláh cigány asszonyt, aki két kicsi babával meghalt. Úgy sajnáltuk őket, egyik letette, másik felvette azokat a kisgyerekeket, de hát ugye nem volt se pelenka, se semmi, az anyukájuk levette magáról a kombinét, azt szabdalta szét, azt tette alájuk, meg mi is, amit tudtunk levetettünk magunkról, de meghaltak. Aztán hová tették őket, nem tudom. Hogy hova ásták el őket, vagy elégették őket, nem tudom. De az anyukájukat hazaengedték, mert az is irtó tönkre volt a fájdalomtól, aztán az is meghalt útközben, mondta a lánya, mert az annyi idős volt, mint mi. Őt elhozták Németbe velünk, meg az apukáját is.

Ravensbrückbe vittek minket, meg Dachau-ba, ott csak egy éjszakát voltuk. Jobb is talán, hogy onnan elhoztak bennünket, mert nem volt már hely, ahová el tudtak volna minket helyezni. Kitétek a vagonból bennünket, de a vagonok nem indultak el visszafelé, vártak valamit. Elkísértek minket egy erdőn keresztül. Végig jöttek velünk a német katonák. Hát, ilyen nagy lágerba vittek bennünket. Ilyen nagy széles izé, mint az asztal, ilyen vályúk voltak, tele vízzel, be voltak fagyva, de nem tudom, hogy milyen célra szolgáltak. Aztán, már nem tudtunk tovább menni, oda lerogyódtunk. A jeges vályúkra rogyódtunk le, mert elég messze mentünk gyalog a vagonoktól. Majdnem összeestünk, enni sem adtak rendszeren, meg semmi, már csontig le voltunk soványodva. Aztán, igen fáztunk, már remegtünk. Összefogtunk, négyen-öten összefogózkodtunk, aztán úgy melegítettük egymást. De még akkor együtt voltunk, majdnem mindenki. Minden odaveszett a háborúban. Elvittem a ridikülömet, aztán bent voltak a fényképeim, pedig sok volt. Nincs, hát elvettek tőlünk mindent, lekopaszítottak bennünket. Mindent le kellett dobálni. Hát, a zsidó nőknek arany, meg minden, meg ilyen vastag hajuk volt, aztán sírtak, mikor levágták nekik, meg üvöltöttek. Meg mikor leszedték tőlük a sok aranyat, meg holmit, a bőröndökbe össze volt pakolva. Le kellett dobálni, hát na, lerakni őket egy kupacba. Sajnos, ez volt akkor.

Mindig azt vártuk, most mikor dobnak be bennünket a gázkamrába. A zsidókat, azokat sokat elvittek. Ott nem volt, ahol mi voltunk, máshová vitték őket. Ott csak égetőkemence volt, a halottakat égették benne. Odahurcoltak a halottakat, a kemencéhez. A pincébe leszórták őket, onnan felcipelték, rá ilyen kullóra, onnan meg az égetőkemencébe vittük, húzkodtuk el őket. Csonttá voltak fagyva. Nekünk kellett csinálni. Borzasztó volt, hogy ott mennyi ember volt! Egymás hegyére-hátára voltak dobálva. Le voltak csontig soványkodva, oszt oda voltak dobálva, amíg nem került sor az égetésre. Három kemence volt. Ott, ahol voltunk, Ravensbrückben. Ezek mind az étlenségbe, vagy a betegségbe haltak bele, de napokig szenvedtek, mire meghaltak. Ne tudja meg, hogy mennyit szenvedtek! Az a kislány is mennyit szenvedett, az Emilla, mire meghalt. Sokat szenvedett. Meghalt a Bözsi néni is, tüdőbeteg volt már mikor elvittek bennünket, aztán annyi lett neki, mire odaértük Ravensbrückbe. Már úgy vittük be mi a kezünkbe' hárman, vagy négyen, mert már hozzá sem nyúltak. Ott akarták hagyni. Nyári Erzsébet néni mondta nekünk: hagyjatok itt, hagyjatok itt, gyerekek – de mi nem hagytuk.

Hogy ennek miért kellett bekövetkeznie, nem tudom! Ártatlanok voltunk. Még hozzá politikai foglyoknak voltunk minősítve, mert az volt a karunkon. Be kellett varrnunk, hogy politikai fogoly. Nekem akkor már mondták a zsidó nők, mert ők ugye tudtak mindent. Pedig mit tudtunk mi a politikáról? Semmit. Soha életemben, még eszem ágában sem volt a politika. Apám mikor szokott mesélni a fogságról, meg mikor háborúztak, azt hallottam, de különben más politikát én soha nem hallottam. Nem is tudtam, mire való a politika. Az volt a legnagyobb szenvedés, mikor le kellett

meztelenre vetkőzni, oszt akkor lenyírtak bennünket. Tereltek bennünket a hidegbe, ilyen fürdőféle volt, slaggal ránk engedték a hideg vizet. Az olyan megalázó volt, az a sikogatás, ami ott volt. Sikított mindenki, ahogy csak kifért a száján. A másik, meg, amikor vizsgálatra vittek bennünket. Ezek ilyen női vizsgálatok voltak. Elállították vele a vérzésünket, hát ugye nők voltunk mind, meg asszonyok. Fájdalmas volt, az biztos. Azt nem tudom megmondani, micsoda fájdalmat éreztem! Az volt a legnagyobb megalázás.

Ravensbrückbe ott voltunk jó sokáig, tavaszig. Ekkora kis kenyeret kaptunk, mint egy patkó, pedig elmentünk dolgozni, akinek volt egy kis ereje. Homokot kellett rakni csillékbe. Voltak erősebb zsidó nők, azok lapátoltak. Reggel sötétbe vittek bennünk, este hoztak vissza. Azt se tudtuk merre megyünk. Leponyvázott autóban vittek. Ilyen fabarakkokban laktunk, de nekünk arra is várni kellett. Sátrat húztak nekünk, mert nem volt helyünk. Aztán valakik meghaltak, vagy elemésztettek, akkor annak a helyére vittek bennünket. Akkor Fürstbergbe vittek minket egy gyárba. Ott kellett volna dolgozni, de amikor beálltunk volna dolgozni, lebombázták azt a gyárat. Onnan szöktünk meg. Mert akkor már bombáztak, a katonák meg a katonanők meg pakolták össze az ennivalót. Mentek az élelemmel, mint a villám, nekünk nem adtak, de ők zabáltak. Aztán onnan megszöktünk, de mindig oda tértünk vissza, ahonnan elindultunk! Nem tudtunk sehogyse kikeveredni abból a városból.

Egyszer egy olyan nagy erdőségbe keveredtünk, egy mélyedésbe lefeküdtünk, aztán arra ébredtünk, hogy nem németül beszéltek, ezek az angol katonák jöttek autókkal. Na mondok, gyerekek, menjünk ki az útra, az országútra, mert itt autók meg tankok járnak. Nagy nehezen kikeveredtünk abból az erdőből, akkor vittek el bennünk az angol katonák. Amerikaiak, nem angolok, néger is voltak köztük. Pilsenbe vittek minket, meg Prágába, ilyen laktanyákba helyeztek el bennünk. Ott jó volt már. Reggelit, ebédet, vacsorát kaptunk, ruhát kaptunk, meg tudtunk fürödni. Alig vártuk, hogy valami kis jó kaját kapjunk, olyan jó kis szakács volt, sajnált bennünk, olyan középkorú ember volt. Azt se tudta, mit adjon nekünk enni, de először mondta, hogy ne együnk olyan sokat – a tolmácsnak mondta – mer’ akkor hátha összeesünk. Annyira faltuk az ételt, hogy az borzasztó! Aztán helyrejöttünk egy kicsit, lassanként. Mindennap lehetett menni fürödni. Imádtunk fürödni, mentünk. Ha kellett, ha nem, mentünk fürödni. Jaj mennyit szenvedtünk ott a lágerban, nem lehetett fürödni sem.

Azt nem lehet elmondani, az micsoda érzés volt, amikor hazajöttem! Az anyukám is, meg a család együtt volt. Az öcsém, szegényt, azt elvitték az oroszok, az nem volt otthon, meg a bátyám. De a bátyám hazajött rá két hónapra, mikor én hazaérkeztem. Már kaptunk értesítést, hogy Pozsonyban vannak, három, négy nap múlva hazaér. Írt a bátyám, mi van a Zsuzsival – kérdezte. Nem tudta, hogy én már itthon vagyok. Vajon életben van-e még valahol? Jártam mindenfelé a lágerokban, mikor már felszabadultak, de senkit nem találtunk, senkit – azt írta a levélben a bátyám. Mikor Budapestre értünk, a Nyugati pályaudvarra érkeztünk, onnan elvittek minket a Vöröskereszthez, ott aztán felírták a nevünket, születési évet, ahova való vagyunk, azután papírokat adtak. Korábban nem adtak nekünk semmilyen papírt. Jött velünk egy ember a vonaton Csehországból, csak a határig. Ott átadott minket, se papírt, se semmit nem adtak. A Vöröskereszt aztán kérdezte, hogy ez hogyan létezik, így elengedni embereket. Mondom, hát, ha kaptunk volna, itt lenne, meg akkor ragaszkodtunk volna a papírokhoz, de nem volt semmi papírunk. Na, akkor azt mondták, utazzunk, ahogy tudunk, mert ők nem tudnak biztosítani senkinek sem külön vonatot. A Vöröskeresztől kikísért minket két ember a pályaudvarra, ahonnan a szombathelyi vonat indult, na, de nem volt hely, ahova beszálltunk volna, hanem a vagonok tetejére felmáztunk. Mindig, ahol megállt a vonat, egyre többen lettünk a vonat tetején. Máshova nem tudtak felmenni, mint a tetejére.

Megérkeztünk Szombathelyre, aztán, na, itthon vagyunk, csodálatos, sokan megbámultak minket, lestek bennünket. Hát, mit lestek rajtunk? – mondtuk mi. Nem láttatok még embert?! Aztán csak jöttünk gyalog. Nem voltunk soványak. Csak a hajunk, még akkoriban kezdett nőni. Mert, ugye, ahogyan nőtt a hajunk, mindig lekopaszítottak bennünket. Aztán, mikor kiértünk a városból, Oladra

értünk, már futottak elénk a fiúk, a kistestvéreim, meg a faluból sok ember, akik tudtak futni elénk, mert valahogyan megtudták, hogy jövünk, és futottak elénk. Boldogok voltunk. Mindenki kérdezte: „megismertek, megismertek?” – Hogyne ismernénk meg titeket, csak a hajatok hiányzik! A boldogságtól az ember csak sírt, meg sírt egész hazáig.

Én júliusban jöttem haza, a bátyám meg a férjem meg ősszel. A bátyám októberben, a párom meg novemberben, azt hiszem, ha jól emlékszem. Ismertem őt, mint falubelit. Meg a húgával barátnők voltunk, nem messze laktunk egymástól.

Elfáradtam, fiatalember. Ha beszélni akarnék róla, két nap sem lenne elég. Sokat szenvedtünk, sok megalázáson keresztül kellett menni, de túléltem, itt vagyok, és még mindig élek. A gyerekeimnek nemigen meséltem mindezt el. Nem akartam, hogy tudják, hogy mennyit szenvedtünk. Ők már mind jól élnek, mindnek van lakása, munkája, úgyhogy nem panaszkodhatok. A négy gyerekem közül egynek van cigány párja, úgyhogy mi már igencsak keveredtünk.

Nyári

Gyula:

Holokauszt-megemlékezés

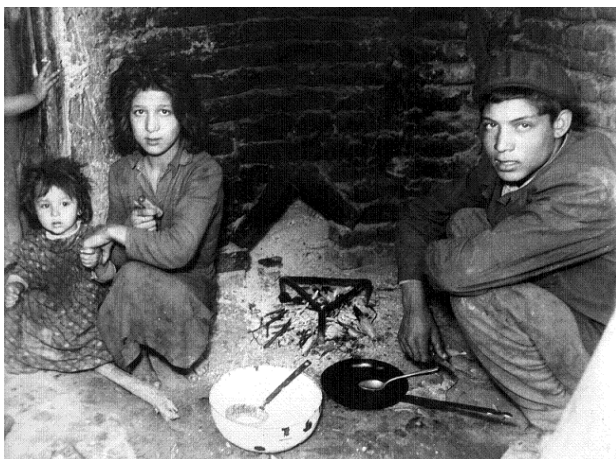
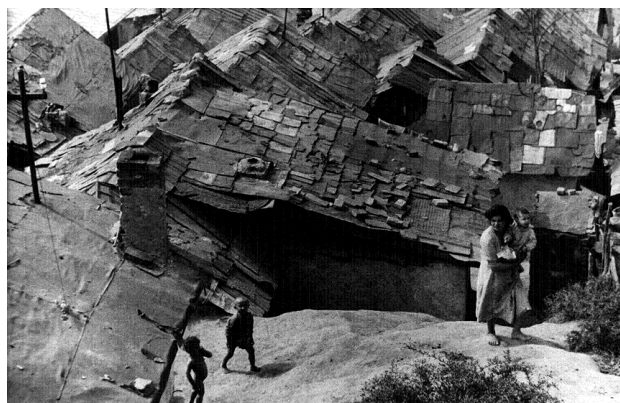
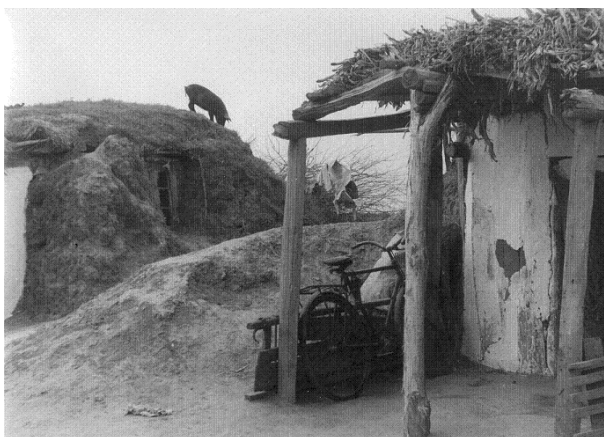
Auschwitzban,

2002.

3.2.4.5. Szocializmus

A 20. század második felében ismét megindult a mozgás Európában. Kitelepítések, áttelepítések zajlottak a második világháború után (pl. németek Kelet-Európából Németországba történő telepítése; csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény 1949-ig), és sokan a biztonságosabbnak tűnő területek felé önként vándoroltak. Így tettek a romák is. Így alakult ki a Nyugat-Európában ma is vándorló, lakókocsis életmódot folytató cigányság.

Hazánkban a második világháború után egy átmenetileg nyugodtabb időszak következett a romák számára, mert a szocializmus első éveiben a diktatúra a nincstelen cigánysággal nem sokat törődött, emiatt sokan kóboroltak, kereskedtek volna, de munkájukra nem volt igény (a padlássöprések és kötelező beszolgáltatások idején ugyan mivel is kereskedhettek volna? Ki tudott bármit is venni vagy eladni?) Az 50-es évek végéig a politika ugyan nem tett lépéseket a cigányság beolvasztására, de a mérhetetlen nyomor, nélkülözés és nincstelenség határozta meg életüket.

Mérhetetlen nyomor és nélkülözés a cigánytelepeken az ötvenes évek végén.

László Mária, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége elnökének hagyatékából, ismeretlen szerző képei.

1957-ben megalakult a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, mely a kultúra megőrzése mellett a cigányság felkarolását tűzte ki célul, de a hivatalos álláspont szerint nemkívánatos volt a szövetség célkitűzése, sőt már a neve is, így 1959-ben megszüntették. A szocializmus ideológusai ugyanis úgy gondolták, hogy a cigányok nem önálló kultúrával rendelkező etnikum, pusztán szociális csoport, azaz életmódjuk kizárólag szegénységükből fakad. Ez a nézőpont kitermelte azt a hitet, hogy

magától megoldódik a romák helyzete, ha kapnak munkát, kialakul náluk a munkásosztály értékrendje, mentalitása és szakítanak korábbi életükkel. Ezen kívül a szocializmus az első – legvadabb – évtizedében a rendszer ellenségeinek eltávolításával foglalkozott, a cigányságot, mint vagyontalan réteget nem érezte fenyegetőnek. Rá kellett azonban döbbsenniük, hogy a cigányság különállása csak fokozódik, elszegényedésük nem oldódik meg magától, nem özönlének boldogan a gyárakba bér munkát végezni, és a gyárak is nekik adnak utoljára munkát. A cigányság helyzete tehát egyre romlott, az ötvenes évek végére rosszabb körülmények közé kerültek, mint az 1893-as cigányösszeírás idején voltak, túlszűfolt telepeken tengődtek.

Ennek a tarthatatlan helyzetnek az állami felismerése eredményezte azt az 1961-es párthatározatot, mely a cigányság beolvasztását, teljes asszimilációját állami feladattá tette. A hivatalos ideológia szerint a cigányság nem etnikai, hanem szociális csoport, vagyis egyetlen ismérvük a szegénység, ha ezt megszüntetjük, akkor rendes szocialista munkásokká válnak, feladják – az állam szerint nem létező – identitásukat. A 61-es párthatározat három területet emelt ki cigánykérdés/szegénységkérdés megoldására, melyeknek célja a cigányság teljes beolvasztása, megszüntetése:

- lakáshelyzet megoldása, telepfelszámolás,
- oktatás kérdése, iskoláztatás,
- munka kérdése: a cigányság integrálása a szocialista iparba, teljes foglalkoztatás.

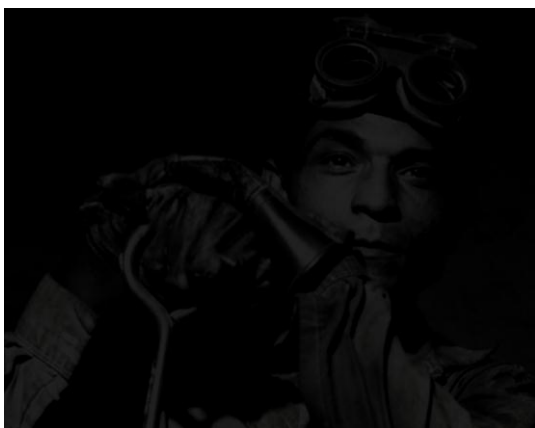
„A cigányokat a befogadó társadalomhoz való teljes hasonlóság vagy különbözőség alapján csoportosították. Bármit, ami arra vonatkozott, hogy mit gondolnak a cigányok saját csoportjaikról, figyelmen kívül hagytak. Ez a feltűnő mellőzés a marxista gondolkodásmódból és a néprajzi leírások által kialakított képből táplálkozott, amely szerint a cigányoknak nincs önálló kultúrájuk, bárhol éltek, környezetük szokásait vették át kis változtatásokkal; nincs valódi cigány nyelv, az sok különféle eredetű elemből összegyúrt látszatnyelv csupán és így tovább. Tehát bármi teszi is a cigányokat cigányokká, az nem elég arra, hogy nemzetiséget lehessen csinálni belőlük. Akkor pedig asszimilálni kell őket” (Várnagy, 1999: 28-29).

Ez a hozzáállás természetesen nagy ellenállásba ütközött a cigányság részéről, akik nem akarták szabadságukat és létező kultúrájukat feladni. A szocializmus alatt sikerült elérni, hogy a romák nagy része dolgozzon, ez elsősorban képesítés nélküli gyári betanított és segédmunkát, valamit köztisztviselési munkát jelentett. Sokukat azonban nem törte meg a munka, és a munkaidőn kívül látták az élet értelmét: ugyanúgy mulatoztak, vendégeskedtek, zenéltek, mint addig. A szocialista felzárkóztató és erőszakosan asszimiláló politika nem volt – és nem is lehetett – sikeres, a cigányság nem tudott azonosulni vele, passzív elszegényedője volt csupán az őt érintő rendelkezéseknek. Vitathatatlanul pozitív hatása volt a szocialista rendszernek a romák életszínvonalára nézve: kielégítő lakáskörülmények biztosítása mellett a biztos és kiszámítható jövedelem hozzájárult az emberhez méltó életszínvonal eléréséhez. Azonban az őket érintő intézkedések negatív eredménye az ősi hagyományok és kultúra maradványainak a teljes szétzilálása, az önértékelés lerombolása és a fokozódó társadalmi kirekesztés lettek.

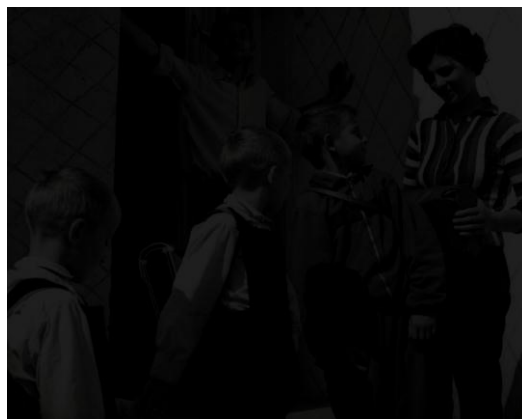
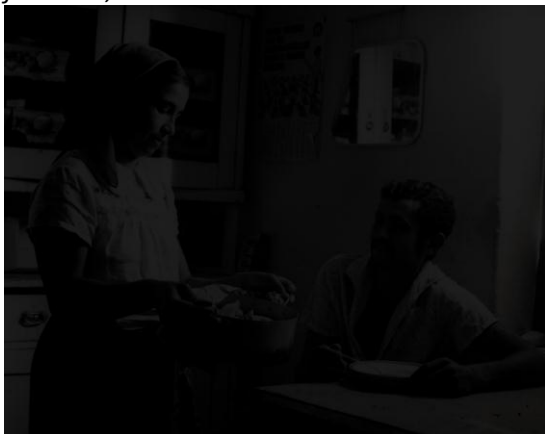

Lakótelep építése, az MTI felvétele, 1969.

Csonka Béla: A kaposvári vasgyár öntődei munkása, 1986.

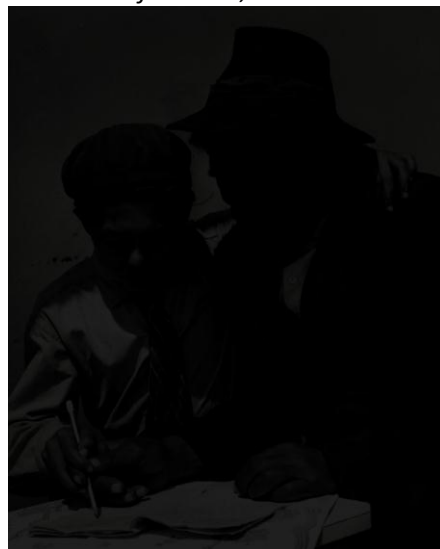

Szocialista idill a roma családban. Az MTI felvétele, 1968.

Állami támogatással épült házba költözik a Balogh család. Az MTI felvétele, 1964.

A második osztályos Lázár Jani segít Lakatos Péternek a tanulásban. Az MTI felvétele, 1963.

**A szocializmust építő cigányság
propagandisztikus ábrázolása**

A 70-es években valamelyest enyhült az állami kényszer, ekkor már felismerték, hogy nem a teljes asszimiláció, a cigányság beolvasztás általi eltüntetése az egyetlen út, hanem részben az egyre nagyobb számú cigány értelmiség kitermelődésének, a kultúra megőrzésére irányuló törekvéseiknek (ld.: első Roma Világkongresszus 1971, roma nyelvújítás, képzőművészek, stb.) köszönhetően az integráció irányába indult el a cigánykérdés megoldását célzó politikai akarat. Ezt tükrözi az az 1979-es párttárgyalás is, mely a „beilleszkedés gyorsításának sikerességét” tűzte ki célul, ebben elismerik, hogy a cigányság etnikum (nem nemzetiség), de még mindig állami cél ennek a levetkőzése és a szocializmusba történő belesimulás. A 80-as évektől kezdve azonban az asszimilációval szemben az integráció vált elfogadott úttá, elismerik a cigány kultúrát, a Nemzetközi Cigány Bizottsággal való magyar együttműködés is megindult.

Ez az irányvonal lehetőséget teremtett arra, hogy a rendszerváltozás után a cigányság is kivegye a részét az önszerveződés folyamataiból, így sikerült elérni, hogy önálló etnikumnak tekintsük őket, ezáltal az 1993 évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól rájuk is vonatkozik, kisebbségi önkormányzatokat alakítottak, parlamenti mandátumokat szereztek, és egyre nagyobb értelmiségi réteget alkotnak a romák.

Ugyanakkor az éremnek van egy másik oldala is: a már említett erőszakos asszimilációs törekvések eredménye volt, hogy a szocializmusban gyárakban dolgozó cigányok lettek a rendszerváltozás legnagyobb vesztesei. Ők voltak a legképzetlenebbek, az ő munkahelyeik szűntek meg legelőször, így a rendszerváltozás után alig egy évtized alatt már 90%-uk munkanélküli lett.

A jelenkor Magyarországnak egyik legnagyobb – ha nem a legnagyobb – társadalmi problémája a cigányság kérdése, helyzetük megoldása. A korábbi évszázadok cigányügyi intézkedései mind „kifelejtették” a rendelkezésekből magukat a cigányokat, az ő igényeiket, kultúrájukat nem vették figyelembe. Napjainkban olyan megoldásra kell törekedni, amellyel a romák is tudnak azonosulni.

Véleményem szerint a legnagyobb probléma:

- a fokozódó előítéletesség mindkét oldalról;
- a munkanélküli és szakképzetlen rétegekben, a társadalom peremén élők között magas a cigányság aránya, a közgondolkodás egyenlőségelet tesz a két csoport (szegény és cigány) közé, ez tovább fokozza az ellenérzéseket.

A megoldást meggyőződésem szerint az oktatásban kell keresni, olyan módszerek kidolgozására és átvételére van szükség, melyek az előítéletesség ellen és a felzárkózás mellett hatnak. Nem elég az iskolai végzettség növelése, ha az nem párosul a relatív lemaradás csökkentésével, az iskolázottsági olló összehárulásával.

Olvasmány – A cigányság helyzete a szocializmus kezdetén
Lakatos Menyhért: A tudós ember (novella-részletek)

Kora tavasz volt, a nap sugarai még ferdén sütöttek, de a putrik apróságai már féktelen kedvvel ricsajoztak a tavasz küszöbén.

A felnőttek kis csoportokba verődve, tétlenül hunyorogtak a nap felé, ásításaikat a kabát alá eresztve, hogy az a kis meleg se vesszen kárba.

A demokrácia szele egyre keményebb kézzel tisztogatott a régi rend árkádjai alatt és nagy tervekkel díszítgette a falusi kerítésdeszkákat.

Igaz, hogy a háború ökre alaposan megtaposta az elemózsiás tarisznyákat, de ígéretekből nem voltunk szegények. És ha nem is jutott minden asztalra elegendő kenyér – mert akkor még a dolgozó paraszt nem tudta, melyik lábára álljon –, nem panaszkodott senki, akadt tennivaló bőven. Csak a putrivilág lakói idétlenkedtek, azon töprengve, melyik végén kellene megkezdeni a kolbászt, ha lenne! De nem volt.

A parasztok szétszórták egymás között a földet, nekik annyi sem jutott, ahová egy putrira való vályogot vessenek. A gyárról meg azt se tudták, hogy vízben kell-e bevenni vagy szárazon.

Előfordult olykor, hogy a népnevelők megpróbálták munkára serkeneti a putrivilág lakóit, de ők se mondták, hol keressenek munkát, a cigányok meg nem kérdezték.

Így aztán maradt minden a régi. Csodálatos módon a demokrácia vihara messze elkerülte a putrik világát, talán soha nem tudjuk meg, hogy miért. Pedig a kezdet kezdetén olyan jól indultak a dolgok. A cigányok éppúgy részt vettek a zabrálásokban, feketézésekben, mint az idő tájt bárki más, aztán valahogy elaludt minden. Lehet, hogy akkor fordult meg velük a ló, és oda értek, ahová a mádi zsidó. Na mindegy, elég az hozzá, hogy tavasz volt.

Bandi, akit a cigányok rosszmájúan „tudós embernek” neveztek, néhány hete jött ki a börtönből, megsápadva, megfehéredve, a putrija előtt ült és gondolkodott. Becsületére legyen mondván, sokszor megfogadta, hogy nem kerül vissza többet, de szerencse mindig messze elkerülte. Sok volt a gyerek, a szegénység is mindig a nyakán volt, így aztán nem tudott ellenállni a kísértésnek. De most a templomban fogadta meg, hogy felhagy a jóslásokkal és ha valami munkaalkalom kínálkozik, inkább elmegy dolgozni.

Nem volt az akkoriban kis fogadalom, hisz amelyik cigány a munkából akart megélni, annak a kezébe kellett vennie a vándorbotot, mert a saját falujában nem lehetett próféta. A nagy gonddal megépített kis cserepes tanyákat már nem kellett tapasztani. A nagyüzemi gazdálkodás irányába folyt minden, és a parasztság együttes erővel sároztta a közöst.

A cigányságnak is eszébe jutott, hogy valami újabb közösséget kellene alapítani, de ekkora zenekar hogy tudna egy húron pendülni? Aztán meg abban az időben egészen más nóták jártak. Így megmaradt az ősi közössége mellett, folytatva a régi gyűjtögető életmódot. Ősszel sündisznót szedett, tavasszal varjúfiókat. Télen, ha a másik nagy közösség²⁴ behúzódott a kemence mellé, a telelésre kinn hagyott kukoricatáblákban üzte mesterségét. A tavaszi nagybőjtöt általában nyáron volt kénytelen megtartani, mert aratás, cséplés idején az egész ország gyűjtögetéssel foglalkozott.

Nos, valahogy így éldegélt abban az időben a putrik népe, amikor oly lassan teltek az évek, hogy azt se tudták, jönnek vagy mennek? Szegény Bandit is tavaly nyáron elvitték két hónapra Baracskára, és mire hazajött, már tavasz volt. Ezek után nem csoda, ha valaki esküt tesz a munka mellett! Úgy tűnt, hogy be is válthatja a fogadalmát, éppen gulyást kerestek a falusi

²⁴ A magyarságra, parasztokra történő utalás

tehenek mellé, és ha egy kis szerencséje van, később a feje sem fáj. De nem volt szerencséje. Helyette a régi főjegyzőnek adták oda az állást.

(...) Néhányszor még felkereste a legeltetési bizottságot, hátha a régi főjegyző úr megunta a gulyáskodást, de nem járt szerencsével. A szikfűszedés lassan a végét járta, egyre zsirtalanabbá váltak a főzőedények, csak a gond és a nincstelenség szaporodott.

(...) A gyerekek zshivajgásával kísérve a régi főjegyző csoszogott a telepre. Egyenesen Bandi felé tartott.

-Maga az a tudós Bandi? kérem szépen? – kérdezte köszönés nélkül.

Bandi előbb a kíváncsiskodó cigányokra nézett, aztán gyanakodva végigmérte a főjegyző urat. A jó világot látott ütött-kopott úrhoz úgy illett az orosz kenyérzsák és a kötélből font karikás ostor, mint koldusbíróhoz a cifra dolmány.

-Én vagyok – mondta Bandi izgatottan. – Megunta tán a főjegyző úr a gulyáskodást?

-Nem, nem, kérem szépen, a munkát nem lehet, és nem szabad megunni, ez emberi kötelesség. Hanem én egészen másért jöttem.

Bandiban újra fellobbant a gyanú, a cigányok kíváncsian néztek a régi főjegyzőre.

- Hallgatom, uram.

- Ugye, kérem szépen, ön szeretett volna falusi gulyás lenni?

- Igen! – vágta rá Bandi nagy örömmel.

- Nos, hát én hozzásegítem, Bandi úr, kérem, ha meg tudunk egyezni.

Bandi arcát hirtelen elöntötte az örömpír, kis híján megölelte a régi főjegyző urat.

- Nagyon jól tenne velem, uram – hajtotta meg a fejét alázattal – mert sok a gyerek.

- Akkor én megfogadom magát, kérem szépen, gulyásbojtárnak.

- Bojtárnak? – kapta fel Bandi a fejét.

- Úgy van, kérem – bólogatott. – És magának nem kell mást csinálni, csak reggel kihajtja a marhákat a legelőre, este meg visszahajtja a gazdákhöz. Ezért én magának a saját béremnek az egynegyedét adom. Négy kenyérből egyet, négy liter babból egy litert. Sajnos szalonnát, kérem szépen, nem tudok adni, mert oly keveset mérnek, hogy azt már meg sem lehet osztani. De ezen kívül még sót is kap, és egy használt esőkabátot.

Ahogy a főjegyző sorolta a bojtár járandóságát, Bandinak úgy kezdett szürkülni az arca.

- Nos, kérem, ha úgy gondolja, akkor már munkába is állhat.

- Megnézhetném azt a karikás ostort, főjegyző úr?

- Hogyne, kérem – emelte le a válláról – majd ilyet csináljon maga is. Olcsó és a célnak tökéletesen megfelel.

Bandi csak bólogatott, amíg a kezébe nem vette az ostort, aztán ki sem oldva, csak úgy két ágra fogva, elkezdte tángálni vele a főjegyző urat.

-Az anyád reakciós teremtését, hát azt hiszed, hogy még mindig te vagy a gazda? Cseléd kell? Nesze, nesze! – abrakolta nyögdecselve.

A cigányok egy pillanatra szétrebbentek, de aztán nagy kört formálva szájuk elé tartott kézzel trombitálni kezdtek a főjegyző úr táncához.

Végül is a borzas szemű Palcsinak megesett rajta a szíve, de előbb kiforgatta a főjegyző katonai kenyérzsákját, a benne lapuló madárlátta cipót szétoztotta a gyerekek között, aztán nagy képmutató sajnálkozással elkísérte a cigánytelep széléig.

-Menjen, főjegyző úr, ne foglalkozzon cigányokkal, hisz ezeknek hiába ígéri a jót, nem hallgatnak rá – próbálta Palcsi elsimítani a dolgot, de nem sikerült.

Bandi a számonkéréskor igyekezett a demokratikus érzésekre hivatkozni, de nem volt foganatja. Újra elvitték néhány hónapra Baracsára, úgyhogy mire hazajött, már másként hívták Dunapentelét.

Ellenőrző kérdések

1. Mely korokban tűzte ki célul a cigányság megszüntetését a politika? Milyen módokon akarták ezt megvalósítani?
2. Mely korokban volt viszonylag kedvező a cigányság helyzete, megítélése, életfeltételei?
3. Mik voltak az 1961-es párthatározat főbb célkitűzései? Hogyan akarták ezt megvalósítani?

Feladat

Írja le röviden, hogy a cigányság magyarországi életében mikor milyen megítélés alá estek, mikor voltak viszonylagos létbiztonságban, milyen megélhetési lehetőségeik adódtak és mikor milyen fenyegetettségnek voltak kitéve!

	Életfeltételek, megélhetés	Társadalmi megítélés, politikai akarat
Középkor		
Török hódoltság		
18. század, felvilágosult abszolutizmus		
19. század		
20. század első fele		
Második világháború		
Szocializmus		
Jelenkor		

4. A cigányság kultúrája

Vitaindító:

- *Beszélhetünk-e egységes cigány kultúráról?*
- *Mik tartoznak a cigány kultúra fogalma alá?*

4.1 A roma kultúra eredete, kialakulása

A cigányság kultúráját, mai életmódját tárgyaló könyvek és tanulmányok két nagy csoportra oszthatók. Az egyik nézet szerint az indiai eredet a meghatározó, az indiai kultúrából, a hagyományos ősi foglalkozásokból vezeti le a mai szokásokat, hagyományokat és életmódot. A másik nézet szerint nem kell – és nem is szabad – az időben ennyire visszatekintenünk, nem az évezredekbe vesző múltban kell keresni a cigány életmód (ha van egyáltalán ilyen²⁵) alapjait.

Jelen könyv mindkét nézetet ismerteti anélkül, hogy állást foglalna bármelyik mellett. Vannak ugyanis olyan szokások, hagyományok, életstílus-elemek, amelyeknek alapjait nem érdemes Indiában keresgélni, de számos párhuzam található, melyek esetében ha tökéletes folytonosságot nem is szabad feltételezni, de a szemléletmód változatlanságát igen. A két alábbi elmélet tehát nem feltétlenül zárja ki egymást, az igazság talán a kettő keresztszétében található.

4.1.1 Indiai hagyományok továbbélésének elmélete

A romák eredetéről szóló fejezetben már számos említést tettünk az indiai életmódról, a jóslással, koldulással, zenéléssel és egyéb gyűjtögető, valamint kézműves foglalkozásokkal járó életvitelről. Ezek az ősi mesterségek feltehetően a cigányság egész történelmét meghatározták, egészen a 20. század elejéig, mikor ezen foglalkozások és termékek nagy részére az iparosodás miatt végleg megszűnt a kereslet. Azonban ahogy azóta átalakult a romák életmódja – a lókereskedést pl. felváltotta a használtautók piaca –, úgy feltételezhető, hogy számos régi mesterség kopott ki, illetve sok új vált részesévé a vándorcigányok mindennapjainak.

Az indiai kultúrában jellemző, hogy az istenek kiszámíthatatlanok, szeszélyesek, lobbanékony természetűek, ezek a tulajdonságok a cigány népre is gyakorta jellemzőek, így felmerülhet az a teória, hogy őseiktől rájuk hagyományozott, indiai eredetű vérmérsékletéről beszélhetünk, mikor a hirtelen harag, vagy akár a túláradó szeretet jelenik meg viselkedésükben.

Szintén az ősi időkbe nyúlik vissza a napról napra élésnek az értelme, hagyománya. Ez kapcsolódik a vándorló életmódhoz, az állandó lakás hiányához, ugyanis a romlandó főtt ételt

²⁵ Egyes elméletek (pl. Okley) szerint nincs általában vett cigány életmód, hanem minden időben és országban az adott többségi kultúrával történő együttműködés lehetősége, illetve a többségi kultúrával való szembehelyezkedés, mint önidentifikáció határozta/határozza meg a cigányság aktuális életmódját.

Ide kapcsolható még a szegénység kultúrájának elmélete (Lewis), mely szerint amit ma Magyarországon tipikusan cigány életmódnak tekintünk, az a világon mindenhol a mélyszegénységben élő társadalmi csoportokra jellemző, etnikai hovatartozástól és hagyományoktól független reakció arra az állapotra, amit az anyagi kiszolgáltatottság, az állandó létbizonytalanság eredményez.

félrerakni, akár csak a következő napig is eltárolni hűtés nélkül lehetetlen, így a megszerzett élelmiszer azonnali elfogyasztása, és a főzés, mint mindennapos cselekedet általánosan jellemző. Ez az azonnal mindent felélő és elfogyasztó magatartás kiterjedhetett az élet minden területére, így az anyagi javak felélése is szinte kötelező jellegű: egy igazi roma ha pénzhez jut – nem kell váratlan és rendkívüli pénznek lennie, lehet az a rendes havi jövedelme is – megvendégeli testvéreit, rokonait, barátait; vagyis a pénz értelme nem az, hogy félrerakják, hanem az, hogy közösségben, szeretteik körében élvezzék annak eredményét. Ugyanide tartozik a magyar szemmel túlzónak tekintett ékszerek iránti vonzódás, ezek használata. Ez magyarázható részben az ízlésvilággal, a gádzsókon való szimbolikus felülemelkedéssel, de történelmi hagyományai is vannak: egy vándorló, kóborló életmódot folytató közösségben a megszerzett nagyobb vagyon, a felhalmozás egyetlen módja a nemesfémekbe való befektetés. Ha egy magyar pénzhez jutott, földterületet vásárolt, házat épített, bővített. Egy kóborló ember könnyen továbbvihető, viszonylag kis helyet foglaló, értékét megtartó dologba fektet be, ez pedig az arany és az ezüst.

Az előző két indiai hagyománnyal rokon a kasztrendszer továbbélésének elmélete. Eszerint az Indiában máig fennálló kasztrendszer fő jellegzetességei a zártság, az ebből fakadó (1) endogámia, vagyis a csoporton belüli házasodás követelménye, és (2) a sorsba való beletörődés, vagyis az a hozzáállás, hogy nem érdemes erőnket megfeszítve küzdeni egy jobb élet reményében, mert abból a kasztból, melybe beleszülettünk, csak a halállal tudunk kilépni. Ez utóbbi mentalitás lehet a magyarázata a jelenben élésnek, annak, hogy csak az itt és most számít, nem kell a holnapra gondolni, sem az anyagi javak beosztásakor, sem a tanulásban, ahol a befektetett energia csak a távoli jövőben térül meg.

Ha a kasztrendszerrel való folytonosságot párhuzamba állítjuk a romák jelenlegi társadalmi berendezkedésével, akkor érdekes összefüggésnek tűnhet a romák csoportjának éles elhatárolódása egymástól, mindegyik csoport – „kaszt” – saját felsőbbrendűségét hangoztatja, elismerésre törekszik, és ezeknél a csoportoknál fontos az endogámia.

Szintén ide kapcsolható a szerencseváras motívuma, mely a romák életében, dalaiban, meséiben, kultúrájában meghatározó jelentőséggel bír. Ha egy olyan világfelfogással él valaki, mely szerint a sors – istenek – kiszámíthatatlanok, az ő kegyeiktől függ, hogy hogyan alakul az ember élete, és ehhez még az is hozzájárul, hogy abból a rétegből – kasztból –, melybe beleszülettünk, semmiképp nem lehet kitörni, akkor érthetővé válik a szerencsevárasnak a jelentősége. A szerencseváras azt jelenti, hogy a cigányok gondolkodásában, a férfiak által kötött üzletekben mindig benne rejlik a nagy szerencse lehetősége: nem úgy képzelik el a gyarapodást, mint amiért sokat kell dolgozni, hanem rajtuk kívül álló eseménynek, a szerencse által az ölükbe pottyanó áldás. Számos babona kötődik ehhez, rengeteg szabályt kell betartani azért, hogy ne vigyék el, ne „egyék meg” valakinek a szerencsáját; sőt, a romani nyelvben a köszönés tükörfordításban nem a mi „jó napot” köszönésünknek felel meg, hanem „legyél szerencsés” – *T'avesz baxtalo* – alakban használják.

4.1.2 A cigány életmód kialakulása a kapitalizmus eredménye

Michael Stewart szerint a kultúra tárgyalásánál az indiai hagyományok továbbélésének vizsgálata, az „ősi szokások” és „gyökök” hangoztatása hiba. A cigányokat nem „egzotikus”, kívülálló, asszimilálódni képtelen népnek kell tekintetni, hanem olyan közülünk valóknak, akik a feudalizmus összeomlása idején a társadalmon kívül rekedtek. Stewart még

magát az indiai eredetet is megkérdőjelezi, a cigány életmódot nem az ősidőkből eredezteti (Okley nyomán), hanem a kapitalizmusra adott ellenálló válaszként: a bér munka megtagadása az alapja, de mivel földjük nem volt, a földművelés sem volt járható út; erre fejlesztették ki saját életmódjukat. A cigányság lényegének a másfajta munka- és „jó élet” szemléletet tartja. Míg a parasztság számára a „jó élet” a saját földön való kemény munka, addig a cigányság számára nem a mezőgazdasági munka, hanem a vásárolás, hulladékgyűjtés, stb. „A cigányok léte a kelet-európai feudális munkamegosztás természetétől függött” (Stewart 1994: 28), melyet a kapitalista, majd a szocialista viszonyok megváltoztattak. A gazdasági különbségek megléte – a magyar parasztnak volt földje, a cigánynak nem – kapcsolódik a kulturális különbségekhez, és ezek kifejezési módjaihoz (életmód, öltözködési stílus, stb.). Eszerint nem az ősi etnikai csoportokkal való kapcsolat alakította a jelenlegi cigány kultúrát, hanem a munkásoktól, parasztoktól való megkülönböztetés.

4.2 A roma kultúra főbb jellemzői

A cigányság kultúrájának, jelenlegi életmódjának, értékrendjének leírásakor nem helyezek hangsúlyt a távoli múltra, vagyis arra, hogy honnan eredeztethetjük a mai világnézetüket, inkább annak aktuális állapotát és az azt közvetlenül befolyásoló tényezőket igyekszem leírni.

4.2.1 Értékrend

A cigányság életét Magyarországon erősen meghatározza kisebbségi státuszuk, az ellenük irányuló ellenszenv és előítéletek. Ez nemcsak napjainkban van így, mint ahogyan korábban már szó volt róla, a romákkal szembeni előítéletnek hazánkban – és egész Európában, sőt tulajdonképpen az egész világon – nagy hagyományai vannak, soha nem tartoztak közösségileg az elismert társadalmi csoportok közé, elismeréseket inkább csak egyéni szinten tudott kivívni egy-egy kiemelkedő tehetségű zenész vagy ügyes kézműves. Tehát a gádzsókkal való jó kapcsolat ritkaságszámba ment, és soha nem az egész cigányságra, hanem csak egy-egy romára volt jellemző. Ez a tapasztalat alapjaiban határozza meg a cigányság értékrendjét.

A magyarok a romákat a magyarokhoz való viszony alapján határozzák meg, vagyis azokat tekintik „arisztokráciának”, „úri cigánynak”, „jó cigánynak”, aki a gádzsókkal jó kapcsolatot ápol, ők pedig a muzsikás cigányok, akiknek megélhetése teljes mértékben ezen a jó kapcsolaton múlik.

A többségi társadalom lenézi, a cigányság legrosszabbjának tartja az oláh cigányokat, akik a legkevesebb jó kapcsolatra törekednek a magyarokkal, mert az a kép él róluk, hogy lusták, egész nap nem dolgoznak, ugyanakkor megrögzött költekezők, képtelenek beosztani, félrerakni a pénzt, mindent azonnal felélnék, és még külön öltözködésük is zavaró. Különösen rossz szemmel nézik a vagyonos oláh cigányokat, mert a többség szerint a cigány életmóddal elkerülhetetlenül együtt jár a becstelenség – koldulás, lopás. Különösen nagy előítélet él a társadalomban az asszonyokkal szemben, akik a közvélemény szerint „könnyen osztogatják kegyeiket”, noha a későbbiekben látni fogjuk, hogy a hagyományokat őrző közösségekben a jó romnyi legfőbb tulajdonságai pont az erényesség és a szemérmesség.

A cigányok értékrendjének leírásakor Michael Stewart „jó élet” leírását veszem alapul. A szerző résztvevő megfigyelés módszerével 15 hónapon keresztül végzett kutatást egy hagyományőrző oláh cigány közösségben, így fontosnak tartom kiemelni, hogy az alábbi értékeket csak ilyen közegben tekinthetjük elsődleges fontosságúnak.

Fentebb említettem, hogy a cigányság szinte mindig ellenséges közegben létezett, a társadalom peremén, szegénységben és előítéletek között, vagyis alárendelt pozícióban. Ez az örökös alárendeltség eredményezi azt a gondolkodásmódot, amely igyekszik mindent megtenni az alárendeltség megszüntetése, átértelmezése érdekében. Mivel magát a társadalmat megváltoztatni nem lehet, erre kísérleteket tenni sem érdemes, de valahogyan mégis szükségeszerű a nyomasztó állapot felülírása, kitörés ebből a helyzetből.

Ebből két lehetőség adódik a cigányság számára, egyik a saját közösségen belüli magatartást és hierarchiát, másik a gádzsokkal szembeni viselkedést befolyásolja.

4.2.1.1 A cigány testvériség rendszere

Az alárendelt társadalmi státusz elleni védekező-mechanizmus a közösség bezáródása, a roma csoport felértékelése, az otthon és a külvilág éles szétválasztása. Eszerint a külvilág idegen, gyakran ellenséges terep, míg az otthon a béke szigete. Mivel a magyarokkal szemben állandóan szembesülniük kell a romáknak a lenézettséggel, alárendeltséggel, ezt az érzést a közösségen belül semmiképp nem akarják átérezni, így törekszenek az egyenlőség érzetére: a roma közösségben senki nem akar alárendelt pozícióban lenni. Ezt nevezzük testvériségnek, ugyanis a romák (férfiak) egymást valós anyagi körülményektől, életkortól és rokonsági foktól függetlenül testvéreknek, vagyis egyenlőknek tekintik.

Az egyenlőség hangoztatása miatt fontos a vagyon, javak megosztása, lenéznek, zsugorinak tartják azt az embert, aki nem nagylelkű, nem vendégeli meg bőkezűen testvéreit. Szintén az egyenlőség kifejezése miatt nagyon nagy szerepe van a tisztelet megadásának. A romák tiszteletlenségnek veszik, ha valaki nem köszönti illendőképpen az érkező/távozó embert, az üdvözlési formulának meglehetősen kötött és szabályozott rendszere van, aki ezt nem tartja be – pl. beleszól annak az embernek a beszédébe, aki előzőleg a többieknek szerencsét kívánva szót kért – az nem adja meg a tiszteletet a másiknak (alárendelt pozícióba próbálja kényszeríteni), és mint ilyen, ő maga sem érdemel tiszteletet (valójában önmagát helyezi alárendelt pozícióba).

Az udvariasság, az ismert formulák, köszöntések elmondása a tisztelet megadása mellett az összetartozás érzését is erősíti: átérzik a beszélők, hogy csak ők azok, akik ismerik a helyes beszéd, helyes köszöntés módját, akik nem tartoznak a közösséghez, azok nem ismerik ezeket a kötelező formulákat. Emiatt a hagyományörző közösségekben nagyon fontos a cigány nyelv használata egymás üdvözlésekor, roma ünnepekkor, vagyis azokon az alkalmakon, amikor leginkább átéli ezt az összetartozást és testvériséget.

A testvériség kifejező eszköze az egymás megvendégelése, ahol a bőkezűség presztízskérdés, a romák ilyen eseményekkor megosztják vagyonukat testvéreikkel a közös étkezés, ivászat és éneklés során. A romnyi jóval több ételt készít, mint amennyit a vendégek ténylegesen meg tudnak enni, a vendégeket étellel, itallal kínálják, rájuk erőltetik a fogyasztást, aki nem kínál, azt zsugorinak tartják. A közös étkezés is az egyenlőség és összetartozás jele, gyakori, hogy a szoba közepén a földön elhelyezett nagy tálat ülik körül a férfiak, és mindenki saját kanálával eszik a közös tálból.

Az étel elfogadása is egy gesztus, annak a jele, hogy a látogató nem tartja tisztátalannak a vendéglátót, egyenrangúnak tekinti, méltónak ahhoz, hogy egyen az ő főztjéből. Az étel mellé alkohollal is kínálni kell a vendéget – a víz szerintük legyengíti az embert, az alkohol erősít – az első pohárból egy keveset a földre öntenek, hogy a halottak is igyanak. Az ilyen

vendégségek alkalmával csak a férfiak vannak jelen, a nők külön, a konyhában, vagy ki-ki saját otthonában marad.

A cigány közösségen belül uralkodó egyenlő viszonyok egyik fontos megnyilvánulása a javak közös használata. Elvileg ugyan van magántulajdona mindenkinek, de mindennapos esemény, hogy egymástól bármit kölcsönkérnek, a háztartások tulajdonképpen teljesen átjárhatóak, a kölcsönt nem illik visszautasítani, mert az megint a lenézett zsugoriság jele lenne, illetve a másik féllel szembeni tiszteletlenség, amiről már szóltam.

Érdekes módon függ össze a rövidtávra való berendezkedés ezzel a mindent megosztó magatartással. A kölcsönt ugyanis csak akkor utasíthatja vissza valaki, ha magának is nagy szüksége van az adott dologra, így egy roma közösségben nem érdemes előre megvásárolni valamit hónapokra – pl. nagy mennyiségű tartós élelmiszert, takarmányt, bármit – mert ha valamiből egy embernek feleslege van, azt testvérei nyugodt szívvel kölcsönkérik, elhordják, és vissza nem adják.

A pénz kölcsönkérése már kicsit problematikusabb kérdés. Testvérek között a szívességet megtagadni nem szabad, a vagyon megosztása, egymás kisegítése alapvető értéknek minősül. Ennek ellenére számos roma – főleg a háztartást vezető asszonyok – igyekeznek a megszerzett pénznek legalább egy részét biztonságba helyezni a vendégeskedést szervező, vagy szerencsejátékokra pénzt kérő férj, rokon, tágabb értelemben testvér előtt. A kölcsönzött pénzt visszakérni – ha csak nem szorul rá nagyon a kölcsönző, vagy nem jut a kölcsönkérő váratlanul nagyobb összeghez – nem illik, meg kell várni, míg a kérő adja vissza, ez sokszor kiszámíthatatlan.

Az állandó egymásnak segítség nemcsak a kölcsönkérés és -adás viszonyrendszerében, hanem az élet minden területén nagyon fontos egy cigány közösségben. Így például a gyerekek nevelése is a közösség együttes feladata, a gyerekeket nem szokták keresni a szülők, mert bárhol étkezhetnek, bárhol befoghatják őket a ház körül segíteni, mindenki ugyanúgy figyel más gyerekeire is, mint a sajátjára. Tehát a látszólag felügyelet nélkül az utcán rohangáló, játszó gyerekhad valójában figyelő tekintetek keresztútjában, így biztonságban van. A cigányok számára az a mentalitás érthetetlen, amit a magyarok csinálnak, nevezetesen hogy képesek a gyereket bezárva tartani és inkább egyedül hagyják otthon, inkább a tv-t nézi ahelyett, hogy a többi gyerekekkel játszana.

A cigány értékrend fontos eleme a bőkezűség, melynek a multságok, vendégségek a legfontosabb kifejezői: a pénzüket nem magáncélra fordítják, hanem rokonaik között ily módon szétosztják. Az esküvők kivételével a vendégségeken csak a férfiak vesznek részt, jellemző a *testvér*, *fivér* megszólítás, a rokoni távolság és a generációs különbség elmosódik, az egyenlőség hangoztatása a fontos. Az identitás – csoporthoz tartozás – alapja az, hogy a csoport szabályait valaki betartja-e. Ha nem, akkor nem tartozik a csoporthoz, nem *igaz cigány*.

Érdekes, hogy az ember neve sem jelent erős identitást, mert életük során sokszor megváltozhat. A hivatalos („magyar”) nevet a közösség sokszor nem is ismeri, egy-egy jellemző tulajdonság, esemény az életük során többször is új névvel ruházza fel őket, amit elfogadnak, nem gúnynévként élik meg. Jellemzően mindenkinek van „cigány neve” a közösségben, egymást ezen a néven ismerik, szólítják, gyakori, hogy még a közeli rokonok magyar nevét sem tartják számon.

4.2.1.2 A többségi társadalommal szembeni viszonyulás

Az alárendelt pozíció is okozhatja a munkához való hozzáállásban a bér munka, a többségi társadalom által „igazi munkának” tekintett tevékenység lebecsülését a cigány közösségen belül, és ez a hozzáállás náluk az „ügyeskedés” felértékeléséhez vezet. Egy gádzsón nyereszkedni dicsőség, neki behódolni, neki dolgozni viszont szégyen, az alárendeltség elismerése.

A gyűjtögetés, koldulás, üzletelés és lopás mind olyan jövedelemszerzési formák, melyeket büszkén vállalnak. Mind olyan módjai a pénzhez jutásnak, ami bárki számára adott lenne, de ha nem elég ügyes, okos, ravasz és szerencsés, akkor nem tesz szert jövedelemre. Az tehát, hogy egy ilyen bárki számára elérhető tevékenységből a magyar nem szerez jövedelmet, de a cigány igen, a cigányság felülemelkedését, szimbolikus győzelmét sugallja a magyarok fölött.

Gyűjtögetés alatt értjük minden olyan nyersanyag beszerzését, és a gádzsóknak való eladását, vagy más jellegű hasznosítását, ami bárki számára hozzáférhető lenne, de a „bolond gádzsó” nem szedi össze. Ide tartozik pl. a hulladékgyűjtés, guberálás, hulladékvas felvásárlása és a MÉH-be szállítása. Az üzletelés a legmagasabbra becsült tevékenység, melynek lényege, hogy a legkevesebb munka ráfordításával lehessen pénzhez jutni. Ez a fajta kereskedés, ügyeskedés a cigányoknál dicsőségnak, a gádzsók fölötti szimbolikus uralomnak a kifejeződése.

A lóval való kereskedés volt sokáig ennek a vagyonszerzési módnak a kifejezőeszköze, a gádzsók világától való függetlenség és anyagi biztonság szimbóluma. A romák a lónak értelmet és akaratot tulajdonítanak, beszédükben gyakran összemosódik a nő és a ló említése: a lóról, mint a feleségükről, és a feleségükről, mint lóról beszélnek: a kettő közel azonos társadalmi pozícióval bír!

Az üzletelés során az anyagi haszon megszerzése mellett legalább ilyen fontossággal bír a fölény megszerzése, vagyis annak a megélése, hogy sikerült egy gádzsót meggyőzni, akár manipulálni vagy félrevezetni is.

A cigány identitást nagyrészt a körülvevő társadalommal szembeni identitásként kell értelmezni. A 20. század második felének paraszti identitása – vagyis annak a rétegnek a világfelfogása, akikkel a cigányság leginkább kapcsolatban állt – a földtulajdon, a kemény munka és a spórolás – vagyis a fogyasztás minimalizálása, a pénz újabb földterületekbe történő befektetése – köré épült fel. A cigányoknál ezzel szemben a vagyon forrása nem a munka, hanem a szerencse, tehát a belső értékeken felül, rajtuk kívül álló végzet. A hozzáadott energia nélküli pénzszerzés a leginkább megbecsült formája a vagyon gyarapodásának, a spórolással szemben pedig a vagyon elköltése, testvérekkel való megosztása és a mulatozás a kiemelt érték.

A cigány identitás, magatartás ismertetésekor fontos kiemelni, hogy minden hasonló helyzetben lévő, a társadalom peremére szoruló csoportnál megjelennek a hasonló magatartásminták, ez a jelenség alátámasztani látszik a „szegénység kultúrájának” elméletét.

4.2.2 Társadalmi tagozódás: a férfiak (rom) és nők (romnyi) szerepe

Az előző részben a romák közötti egyenlőség hangsúlyozása mellett már említés szintjén felmerült a csoporton belüli egyenlőség közepette a nők alávetett szerepe.

Valóban a roma közösségben a romnyi szerepe alávett, a leánygyermek nem áldás, tulajdonképpen nem is „gyerek”²⁶. A nők és lányok feladata a férfiak kiszolgálása, a háztartás vezetése. A nő az, aki spórol, eltart, dolgozik, a férfiak „feladata” a költsékezés, vendégül látás, üzletelés. Ha együtt mennek valahova, a férfi megy elől, felesége pár lépéssel utána, és a romnyi viszi a csomagokat, nem a rom. A férfi ehét elsőként, az asszonyoknak még a temetése sem akkora esemény, mint egy férfié.

A cigány nő három szerepet tölthet be, mindegyikhez más kép, más elvárások társulnak.

- *Romnyi*²⁷: elvárás az erkölcsösség, az alávett pozíció feltétlen elfogadása, az ügyesség, szorgalom, férj ellátása és kiszolgálása, háztartás rendben tartása, és tilos a szexualitás kifejezése. A menyasszony szüzessége nagy érték, az asszonyi hűség pedig nem erény, hanem elvárás. Egy romnyi nem részegedhet le nyilvánosan, nem fejezheti ki vágyait, nem lehet kihívó. A közvélekedés szerint ezzel szemben a cigány nők feslett erkölcsűek, könnyen megszerezhetőek. Hol lehet az igazság? „Az elesett, ütődött, vagy éppen kihívó, sőt támadó cigány nő a saját közegében engedelmes, szemérmes, csendes, elővigyázatos, óvatos, az élete pedig legalább olyan szabályozott, mint bármelyik gádzsi” (Szárász, 2007: 205). Vagyis az a viselkedés, amit a magyarok tapasztalnak a cigányok részéről nagyon gyakran nem ugyanaz, ahogyan otthon viselkednek, hanem csak színészkedés, egy szerep eljátszása azért, hogy valamilyen előnyre, adományra tegyen szert a romnyi.
- *Gádzsi*²⁸: szemérmetlen, szexualitását kifejező nő. Lehet pozitív és negatív értelme. Negatív, ha a nő csapodár, hűtlen, vagy ha a férjétől megpróbálja elszedni a pénzt a háztartás javára a szerencsejáték és a testvérek kárára. Pozitív értelemben is lehet használni egy roma nőre a gádzsi kifejezést, amikor annak szépségét, vonzó külsejét dicsérik. Egy igazi romnyitól ugyanis annyira távol kell hogy álljon az erotika, hogy a szexuális aktus csak a termékenységet szolgálhatja, ha azonban az örömszerzésről van szó, akkor – pozitív értelemben – gádzsinak nevezik a nőket. „A romnyi alsó felére utalnak a romák, amikor gádzsinak nevezik őket” (Stewart, 1994: 227).
- *Mamo*: a nő mint anya, a legtisztább nő, aki mindig vár, mindig hű és mindig szeret.

A romnyira háruló feladatokról így ír Michael Stewart: „A házimunka mennyiségét nem szabad alábecsülni. Bangi három unokájával (egyik lányának első házasságából származó gyerekeivel), felnőtt lányával, annak férjével és gyermekével lakik együtt. Bangi maga nincs otthon: egész nap guberál. Lánya, Minyu és legidősebb leányunokája, Csoli többnyire otthon vigyáznak a csecsemőre, és az idő egy részében Csoli csecsemő féltestvérére is. Minyu általában főz, ellátja az állatokat az udvaron: meg kell etetni a csirkéket és disznókat, hetente egyszer vagy kétszer pedig ki kell takarítani a disznóólat is. Neki kell rendben tartania az egész házat. Ez nagyobb munka, mint ahogy elsőre gondolnánk, mivel a gyerekeknek ritkán tiltanak meg bármilyen játékot, és ez nagy felfordulással jár. A felnőttek pedig a csontokat vagy az örökösen rácsált szotyola héját köpködi a földre, mintha csak szándékosan nem vennének tudomást róla, micsoda erőfeszítést igényel a felfordulás utáni takarítás. Mindezek

²⁶ Ez a jelenség sok kultúrában, többek között a hagyományos magyar értékrendben is megfigyelhető.

²⁷ A szó jelentése: cigány nő, cigány feleség.

²⁸ A szó jelentése: nem cigány nő, de cigányokra is alkalmazhatják.

után jön a vásárlás. Az egyik lánynak naponta kétszer meg kell töltenie vízzel néhány nagy műanyag kannát, amelyeket targoncával visz el az egy kilométernyire fekvő földdarabkán kikötött tehenekhez. Mind eközben Minyunak időnként meg kell szoptatnia kisbabáját és meg kell győződnie arról, nem hagyták-e egyedül, eleget gyakorolja-e a felállást, stb.” (Stewart, 1994: 50). Azt a lányt pedig, aki nem segít eleget otthon, azt a közösség kikiáltja lustának, és egy lusta lány legalább annyira nehezen talál párt, mint egy csapodár. A lányok férjhezmenetelük után általában a férj családjához költöznek, ahol a nemek szerinti társadalmi megkülönböztetés miatt az ifjú meny nem férjéhez, hanem anyósához kénytelen alkalmazkodni, vele szemben kerül alávetett pozícióba.

A guberálás női feladat, elsősorban nem maguknak, hanem ahol disznót tartanak, ott a disznóknak szedik így össze az élelmet, hogy ne kelljen takarmányra költeni. Ha egy család éhezik, ha egy nő nem tud minden nap főzni férjének és gyerekeinek, akkor az nem a férj, hanem kizárólag az asszony szégyene, mert a család fenntartása csakis az ő feladata. A romnyiknak a megkeresett pénzt kötelező hazaadni a háztartásba, a romokat erre semmi nem kötelezi. A nők így fizetéskor beszerzőkörútra mennek, kölcsönöket fizetnek vissza, igyekeznek ellátni élelemmel a háztartást.

Mit csinálnak ez idő alatt a férfiak? Ha dolgoznak, akkor munkaidő után, ha nem, akkor bármikor egymást látogatják, rokonokhoz mennek, beszélgetnek, társadalmi életet élnek, isznak és kártyáznak, meg persze üzletelnek. Az asszonyokat nem szívesen viszik magukkal vásárokbá vagy rokonlátogatásokra, erre csak viszonylag kivételes alkalmakkor kerülhet sor.

Fontos különbség még a nemek között, hogy a férfiak szexualitásához nem kapcsolódik semmilyen negatív értékítélet, promiszkuitásuk elfogadott, de a nőknél tiltott dolog. Ennek ellenére – vagy talán pont emiatt – állandó féltékenykedés jellemző a férfiakra, nagyon gyakran gyanúsítják feleségüket házasságtöréssel, nem feltételeznek róluk nagy szexuális önuralmat.

Érdekes változás történik az idő múlásával: az idősebb, már terméketlen asszonyok egyre inkább a férfiakhoz kezdenek hasonlítani, amint elveszítik szexualitásukat, ezzel tisztátalanságukat (ld. lent), esélyük van a férfiak tiszteletét és megbecsülését megszerezni, idősebb nőknek nagy melegben megengedett a fedetlen felsőtest, ami egyébként csak férfiaknak lenne elfogadható, sőt, idős romnyik időnként meghívást kapnak a csak férfiak számára rendezett mulatságokra, vendégségekre is.

Végül meg kell jegyezni, hogy nagyon érdekes a nők alávetett szerepe, hiszen rajtuk múlik az egész rendszer működőképessége. A férfiak mulatságai, ivászatai, a szerencsejáték és a befektetések, üzletelések, egyszóval minden, ami a cigány értékrendben szép és kíváncsatos, nem lenne kivitelezhető, ha az egyébként alárendelt pozícióban lévő nőknek nem lenne feladata és kötelessége a férje jövedelmétől – és így szórakozásától, üzletelésétől – függetlenül az egész család fenntartása és ellátása, ezáltal lehetőséget biztosítva a férfinak arra, hogy bevételeiből, vagy akár asszonya spórolt pénzén „igaz cigány” módra éljen. A nők a kultúra, gyermeknevelés, családfenntartás kulcsfigurái, szerepeik egyszerre a „rabszolga és a félisten” (Forray-Hegedűs, 2003: 183), és ezt a szerepet önként vállalják, másképp nem is működhetne.

Olvasmány:

Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Lustának mondták azt az asszonyt, aki napfelkelte után még férje mellett heverészett. Szemük alján fekete karikákban még ott ültek az éjszaka önfeledt percei, de szoknyájuk keresztráncait már pirkadatkor az udvaron simogatták.

Ma sem tudom, miért kellett korán kelniük, hisz a férfiakat csak a legyek visszaverhetetlen ostroma űzte ki a vacokból. A gyerekek ébredési sorrendben tűntek el hazulról, nagy részük önellátó volt. Még alig virradt, amikor némelyik egy újságpapírba csavart cigarettavéggel járta a cigánypárizst. Azt nézte, hol talál tüzet. Anyám is a korán kelők közé tartozott, napfelkelteire kiöblögette szennyes rongyainkat aztán mindig talált valamilyen munkát a kunyhó környékén. Az asszonyok egymás után sorakoztak udvarunkra, a kormos vályogok közé rakott ganétüzet körülfogva egymásnak nyújtogatták a cigarettavéget, hogy felüdítsék tüdejüket vastag újságpapírból és bagókeverékből csavart cigarettával.” (109.)

„Mint minden közösség, a cigányoké is a tulajdonjogra épül. A különbség az, hogy míg más közösségek tulajdonában ezer- és ezerféle olyan értéket találunk, amely lehet közös vagy magántulajdon, addig ennek a közösségnek egy értéke és tulajdona van, az asszony. Az asszony mindnek közösségben magántulajdon. Csupán kezelésében és hasznosításában van eltérés.

Nem akarok magamnak megmagyarázni semmit, a való világ úgyis minden elmélkedést felborít, mégis képtelen vagyok megérteni a nőt, aki minden pillanatban megtagadhatná tenyészállatsorba kényszerült létét, de nem teszi. Ugyan miért? Erre talán maga az illetékes sem tudna felelni. De ha mégis felelne, állítom, hogy minden más bánásmód ellen tiltakozna. Ki tudja, nem neki lenne-e igaza?” (221.)

„Az asszonyok Ballus²⁹ köré kuporodva békés beszélgetésbe kezdtek, Vorzsa³⁰ most már illő módon helyet foglalhatott közöttük. Nem is ártott, nagyon sok hasznos tanáccsal el tudják látni, főleg azzal, hogy lehet a férjnek mindég a kedvében járni. Ezek minden esetben megszívlelendő, jóindulatú tanácsok, annak ellenére, hogy eléggé egy kaptafára mennek. A férfiak megkötése a szerelmen kívül kemény, önfeláldozó életmódot kíván, mert a férjek, akármilyen léha népség, mégis ők hordják a kalapot. Aztán, ha belecsinálnak is, attól még emberek maradnak, de az asszonymak, ha a hasa megkordul, azt mondják, hogy összeszarta magát. Ez afféle tízparancsolat, amit nem szedtek pontokba, de minden asszony jobban ismeri, mit a miatyánkot. „Ne legyél lusta, mert az urad hamar megunja.” „Tiszteld uradat, ő a te parancsolód.” „A te uraddal ne állj vitába, ne akarj magadnak igazat, mert ő az ember.” „Ne legyél féltékeny.” Vég nélkül lehetne sorolni a tiltó és parancsoló mondatokat, melyek az ember előnyeit biztosítják az asszonyok kötelességeivel szemben.” (226-227.)

²⁹ Vorzsa anyja.

³⁰ Ballus lánya, aki előző éjjel ment férjhez a főszereplőhöz.

4.2.3 Tisztaság-tisztátalanság

A cigány kultúrában a tiszta és a tisztátalan dolgok megkülönböztetése az alsó- és felsőtest éles elhatárolásával hozható összefüggésbe. A felsőtest, és mindenekelőtt a száj, valamint az ehhez kapcsolható dolgok jelentik a tisztaságot; a testvériség jeleként gyakori azonos nemű romáknál is a találkozásokkor egymás száján csókolása, ami az elfogadás, bizalom, szeretet és tisztelet jele. Ezzel szemben az alsótest, és az ehhez köthető dolgok jelentik a tisztátalanságot. Azok, akik a két szféra éles és tudatos elkülönítését nem tartják be, tisztátalanok, és (mint az altest legintenzívebb megjelenési formája) „bűzlenek”.

Emiatt például a cigányok nem fürdenek kádban, ugyanis ezzel az alsó és felsőtest tisztítására használt víz nem különül el egymástól. Külön vízben kell megmosni az arcot és testet, és másik vízben az altestet, ahogy ezek megszáritására is külön törölközőt kell használni. A romnyik „titokban” szeretnek mosdani, amikor senki nem látja őket. Ezért is volt számukra különösen megszégyenítő az a szokás, amit a szocializmusban bevezettek, nevezetesen, hogy évente legalább kétszer rajtaütés-szerűen megszállta a KÖJÁL a cigánytelepet, ahol nemek szerint ugyan elkülönítve, de kollektív lemosdatást és tetvetlenítést tartottak – noha előtte nem vizsgálták meg, hogy van-e tetűjárvány, vagy koszos-e valaki a telepen.

A cigányság körében él az a hit, hogy

- a mosdás, a víz legyengíti az embert, kivesz belőle valamit, ami utána a fürdővízben megtalálható, a fürdővízen keresztül természetfeletti gonosz erőknek vannak kitéve, ezért a fürdővízhez is kapcsolódnak fontos szabályok.
- Nem szabad a mosdásra használt vizet sötétedés után (vagyis szellemjáráskor) kivinni a házból, nem szabad olyan helyre borítani, ahol emberek járnak, nehogy lábbal tiporják az ember (de főleg egy gyerek) szerencsáját.
- Szigorúan tilos ugyanabban az edényben mosni – ruhák tisztítása tisztátalan folyamat – és mosogatni – étellel kapcsolatos tevékenység tiszta folyamat. Ezért gyakran a nagyobb főzőedényeket használják mosogatásra a romák.
- A ruhák mosásánál külön mossák a férfiak és külön a nők ruháit, illetve az alsóruházatot (fehérműt) nem szabad látható helyre teregetni, lehetőleg még a férj se lássa felesége kitergetett fehérműjét.

Cigányoknál az ürítés tabutéma. Nem viccelődnek vele, nem említik, vendégségben nem keresik a mellékhelyiséget, egy igazi rom még WC-re menet sem láthatja asszonyát. Azonos neműeknél, különösen férfiaknál ezt sokkal lazábban kezelik, kivéve az ünnepi alkalmakat, multságokat, vendégséget, amit megszentelt eseménynek tekintenek, a testvériség, egyenlőség megélésének időszaka, ilyenkor ez a téma tabu.

A tisztátalan dolgok beszennyezik a tisztákat, így ha egy asszony főzés közben véletlenül szoknyájával (ami az alsó testhez kapcsolódik) érinti az edényt, akkor az étel tisztátalanná válik, ki kell önteni.

A menstruáló nő különösen tisztátalan, nagyon sok tiltás vonatkozik rá (pl. nem látogathat csecsemőt), a lányoknak a termékeny kor elérésétől kezdve kell szoknyájuk fölött kötényt hordani, mintegy takargatni tisztátalanságukat. A menstruáció, és általában a termékenység

biológiája szégyellnivaló és tabutéma, így gyakori, hogy az anyák nem is világosítják fel lányaikat, hanem idősebb lányoktól szerzik be a szükséges információkat. Ezek után el lehet képzelni, hogy egy iskolai kollektív felvilágosító óra milyen szégyent válthat ki a lányokból, és milyen felháborodást szüleikből.

Maga a szexualitás is szégyellnivaló, nem helyénvaló egy roma nő részéről (ld. fent a romnyi és gádzsi megkülönböztetése kapcsán). A gádzsikat (nem roma nőket) könnyen megkaphatónak tekintik, erkölcstelen, tisztátalan nőknek, paradox módon azonban a férfiak számára a velük való szexuális kapcsolat élvezet forrása, és nem szennyezi be a romát, hiszen az alacsonyabb rendű alsó test érintkezik az alacsonyabb rendűnek tartott gádzsival. Ezzel szemben a romnival folytatott szexuális kapcsolat célja nem feltétlenül a gyönyör, hanem a termékenység. Egy gyermek megfogása során az „alsóból” „felső” lesz, vagyis valami tisztátalan dologból (szexualitás) egy új élet, egy egész ember születik, emiatt a termékenység, mint az alsó és felső rész keveredése, tabutéma.

A terhesség során a csípő, mint az alsó és felsőtest választóvonala eltűnik, a két rész összemosódik, ez eleve tisztátalan állapottá teszi a terhességet, de a leginkább tisztátalan része maga a szülés, amit egy szennyező, veszélyes momentumnak tartanak, mert az alsó és felső rész elválasztása teljesen megszűnik. Ezt a szennyezettséget a vér csak fokozza, és a szülés utáni első napokban, amíg legerősebb a vérzés, addig a nő tisztátalan marad, nem mutatkozhat férfiak között, nem hagyhatja el a házat, nem főzhet, tulajdonképpen tökéletesen elzártan él. Ez az állapot a gyermek megkeresztelésekor szűnik meg teljesen, bár a szülés után három nappal már újra dolgozik a nő a ház körül. Pár héten belül meg szokták keresztelni a gyerekeket, akik hitük szerint a keresztelő előtt számos veszélynek vannak kitéve. Az újszülött csecsemőről azonnal le kell törölni a vért, hogy tisztátalanból tisztává legyen.

Érdekes, hogy noha a szexualitás tabutéma, még serdületlen gyerekeknél, csecsemőknél – tehát olyankor, amikor még hiába biztatják, nem jöhet létre valódi aktus – meglehetősen szabadszájúak a romák. A bennük rejlő potenciális szexualitást hangsúlyozzák, dicsérik (mindkét alábbi dicséret nagymama szájából hangzott el csecsemőkorú unokájához beszélve): „*Lenyalom a fütyijét... milyen gyönyörű... egy valóságos kincs*” (Stewart, 1994: 221), „*Eszem a ki faszod*” (saját gyűjtés).

Az egész alsó-felső, tisztátalan-tiszta allegória tulajdonképpen a nemekre is alkalmazható, ahol a férfiak jelentik a tisztaságot, a nők a tisztátalanságot. Ez a nézőpont magyarázatul szolgálhat a társadalmi alá- fölérendeltségi viszonyokra, és a munkamegosztás különbözőségeire is (miért a nők dolgoznak, guberálnak, cipekednek és miért a férfiak üzletelnek).

4.2.4 Nyelv, nyelvezet

4.2.4.1 A cigány nyelv felfedezése

A cigány nyelvről való első felismerés Vályi István magyar lelkész, teológus-hallgató nevéhez köthető, aki a hollandiai leydeni egyetemen lett figyelmes arra, hogy indiai diáktársainak a nyelve nagyon hasonlít a szülőfalujában élő cigányok nyelvére, azóta sokan foglalkoztak a témával, és a nyelvrokonság egyértelműen bebizonyosodott. Érdekes módon noha a romani nyelv nyelvjárásait már korábban elkezdték leírni, a beás nyelvet csak az 1970-es években „fedezték fel” a nyelvtudományban.

A cigány nyelv leírásában vitathatatlan érdemeket szerzett József főherceg³¹, akinek a nevéhez az 1893-as országos cigányösszeírás mellett az első magyar-cigány szótár megírása is köthető, melyet 1886-ban Nagy-Idai Sztojka Ferenc segítségével írt meg, majd 1888-ban megjelent a cigány nyelv nyelvtana is, mindkét munka elsősorban a kárpáti cigány dialektushoz köthető, bár a nyelvtanban már a különböző nyelvjárások és ezek hindi nyelvvel történő összehasonlítása is megjelenik.

Az 1950-es években Erdős Kamill végezte el a hazai cigány népesség máig legteljesebb kategorizálását, melynek alapját a foglalkozás mellett a beszélt nyelvjárás jelentette, tehát számos cigány nyelvjárást elkülönített egymástól, de gyűjtései, melyek a cigány mesék és dalok világát örökítik meg elsősorban a kárpáti dialektushoz köthetők.

Az oláh cigányok nyelvének – romani, lovári – és kultúrájának gyűjtéséhez először a Csenki testvérek, Imre és Sándor neve köthető, akik az 1940-es években számos cigány nyelvű dalt és mesét gyűjtöttek.

A XX. századra tehető a cigány nyelv írásbeliségének megjelenése, a cigány nyelvű források gyűjtése. Az említett kutatók mellett fontos megemlíteni Bartók Béla és Kodály Zoltán dalgyűjteményeit, illetve a cigány értelmiség megjelenésével a műfordítások és újabb gyűjtemények jelentőségét. Bari Károly gyűjtő és műfordító munkássága úttörő jelentőségű abban, hogy a cigány mesék, dalok, maga a cigány folklór magyar nyelven is elérhetővé vált.

Choli Daróczi József költő-műfordító, szótárszerkesztő és tankönyvíró nevéhez számos cigány és magyar nyelvű, a roma folklór részét képező mű megjelenése köthető, illetve ő írta meg a *Zhanesz romanesz?* című, lovári nyelvvizsgára felkészítő tankönyvet is. Az ő nevéhez köthető a cigány nyelvújítás szorgalmazása is, munkássága során a hindi nyelvhez visszanyúlva, illetve a romani nyelv meglévő szókészlete alapján új szavakat alkotott annak érdekében, hogy minél kevesebb idegen szó használatával lehessen beszélni a cigány nyelvet, de a mindennapi beszédbe ezek a kifejezések (még) nem mentek át.

Karsai Ervin és Rostás Farkas György cigány mesekönyvek szerzői, írók, akik általános iskolás gyerekek részére is írtak tankönyveket, de a gyakorlatban ezek használata nem terjedt el.

4.2.4.2 A cigányok nyelvhasználata

Réger Zita foglalkozott a szocializmus évei alatt a roma gyerekek iskolai hátránya kapcsán a nyelvhasználat nehézségeivel. Ő ismerte fel a diglossziás kétnyelvűség jelenlétét és szerepét nyelvhasználatukban. Ez azt jelenti, hogy otthoni környezetben a cigány/beás nyelvet használják a családok, de hivatalos ügyekben, iskolában, munkahelyen, stb. a magyar nyelvet. Így a két nyelv között funkcionális különbség van: más funkciójuk van, más szituációban használják őket. Gyakori, hogy családon belül, ha hivatalos ügyek kerülnek szóba, arról magyarul beszélnek, mert ehhez a témához a magyar nyelv kapcsolódik. Ugyanakkor óvodai, iskolai környezetben gyakran beszélgetnek a gyerekek családjukról, az otthoni élményekről, minden általános iskolai tankönyvben megjelennek a mindennapi élet tevékenységei, melyeket a nem magyar anyanyelvű gyerekek nem tudnak a magyar nyelvű iskolai közegben

³¹ Habsburg–Lotaringiai József Károly Lajos (1833-1905), osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, lovassági tábornok, 1869-től haláláig a Magyar Királyi Honvédség főparancsnoka, az [Magyar Tudományos Akadémia](#) igazgatósági tagja.

jól megnevezni, kifejezni, ők ugyanis ezekhez a szituációkhoz másik nyelvet (cigány, beás) használnak.

A kétnyelvű gyerekek esetében a két nyelv együttesen tölti be azokat a funkciókat, amit egy egynyelvű beszélőnek az anyanyelve jelent. A kétnyelvűség azonban nem feltétlenül hátrány, sőt, értéket hordoz, és megkönnyíti további nyelvek elsajátítását, a nyelvek iránti fogékonyságot. Nemes Gizella (született Orsós Gizella) erről így nyilatkozik: „Nem vagyok nacionalista, de bármi is történik ebben a világban, mi mindig cigányok fogunk maradni. És attól, hogy nem beszéljük a nyelvünket, nem ismerjük hagyományainkat, a negatív megítélést ugyanúgy megkapjuk. De ha az értékeinket megőrizzük minden megítélés ellenében tudni fogjuk, hogy mit érünk” (Diósi, 2002: 39).

A szocializmus évei alatt nagyon gyors nyelvvesztésnek lehettünk tanúi: az iskolába vagy munkahelyre bekerülve rengeteg hátrányt jelentett a romáknak, hogy nem beszéltek a munkaadók, munkatársaik, tanáraik, osztálytársaik nyelvét. Ezekről a negatív tapasztalatokról, az ebből fakadó ellentétekről, kirekesztettségtől akarták megkímélni azok a szülők a gyerekeiket, akik a hátrányokat elszenvedve tudatosan magyar nyelvűnek nevelték gyerekeiket, hogy nekik ne kelljen ugyanazokat a nehézségeket átélniük, elszenvedniük. Így alakult ki az a helyzet, hogy míg 1971-ben a magyarországi cigányság kb. 71%-a volt magyar anyanyelvű, 21,2%-a cigány és 7,6%-a beás anyanyelvű, addig a 2003-as adatok alapján a romák csupán 7,7%-a volt cigány 4,6%-a beás anyanyelvű, és már 86,9%-uk magyar anyanyelvű (Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 39). Elképzelhető, hogy a magyar anyanyelvűek között sokan beszélik a cigány/beás nyelvet is, de elsődleges nyelvként a magyart használják; ugyanígy a cigány/beás anyanyelvű emberek ismerik és beszélik a magyar nyelvet, de nem ezt tekintik anyanyelvüknek.

A nyelvvesztésnek van egy fontos következménye és tanulsága: nem a magyar nyelv hiánya az, ami a roma gyerekek hátrányát jelenti az iskolába történő belépéskor, gyors és drasztikus lemaradásuk okát máshol kell keresni, de erről az ötödik fejezetben lesz szó részletesen.

A cigányság nyelvhasználatában gyakori a magyar fülnek szokatlan, gyakori átkozódás, önátkozás. Ennek a nyelvi formulának a megértéséhez vissza kell emlékezni a fent leírt, testvériségről, javak megosztásáról szóló részre. Ott már említettük, hogy az összetartó roma közösségben nagyon gyakori, hogy egymástól kérnek élelmet, pénzt, segítséget, bármit. Aki a segítséget megtagadja, azt zsugorinak tartják, nem viselkedik rendes cigány módjára, megszólják, nem adja meg a tiszteletet testvéreinek, így ő maga sem érdemli meg azt. Mít tehet hát az, aki meg akar felelni az íratlan törvényeknek és a közösségnek, de mégsem akarja, hogy kihasználják? Csak úgy tud nyomatékot adni mondanivalójának, hogy megátkozza saját magát. Egy kérésre egyszerű nemmel felelő embert bámulatos kitérővel győzködnék a romák, de ha átkot mond magára, vagy pláne gyerekeire – *úgy haljon meg a gyerekem, a rák egye ki a belem, addig éljek*, és egyéb rendkívül kreatív átkok mondásával – akkor a segítséget kérő testvére nem akarhatja, hogy ezek az átkok teljesüljenek, így kénytelen elállni kérésétől. Ha tehát valakitől mondjuk élelmet akar kérni egyik testvére, de az illető egy átkokkal bizonyítja, hogy nem tud segíteni, mert magának is kevés van, szüksége van rá, stb., akkor ezt az indokot a kérőnek el kell fogadni.

Cigány nyelvet beszélőket hallgatva számos ismerős szóra lehetünk figyelmesek. Ennek két oka van: egyrészt sok a magyar jövevényszó a magyarországi romák nyelvében, másrészt a magyar nyelvben, főleg a szlengben is számos romani eredetű szóval találkozhatunk. Ilyenek pl.: *csaj*, *csávó*, *lówé*, *csór* (=lop), *verda*, *vakerál* (=beszél), *komál* (kamel=szeret), *séró* (=fej), *manus* (=ember), *dik* (=lát), stb.

4.2.5 Zene

A muzsikálás mint főfoglalkozás csak a 18. századtól köthető a cigánysághoz, előtte inkább kiegészítő kereset volt egyéb szakmák mellett. Azáltal, hogy a zenélést cigányok művelték, de magyarok fizették, a magyarok igényeit kellett kiszolgálni, amit ma a világon cigányzeneként ismerünk, az valójában sem nem cigány, sem nem magyar népzene, hanem Bartók Béla szavaival élve „cigányok által előadott népies műzene” (Diósi, 2002: 13). Ez a szolgáltatott zene napjainkban az egész világon a cigányságra jellemző foglalkozás, a műzenét értjük alatta, a jazznek például van egy manouche jazz nevű alműfaja, ami specifikusan a cigányok által játszott jazz-zenét jelenti.

Az eredeti cigány zene, amit saját maguk szórakoztatására, saját köreikben üznek, nem azonos a szolgáltatott zenével, bár minden bizonnyal hatással volt rá. A cigány közösségek zenéje a romák különböző csoportjaiban eltérő, az oláh és magyar cigányok esetében sok hasonlóság van, de a beások zenéje nagyban eltér az első két csoport muzsikájától.

A hagyományos cigány zene, a szolgáltatott zenével ellentétben szinte mindig vokális, vagyis nem hangszerekkel kísért zene. Esetleg a kanna és a kanál, valamint a tapsolás, ujjpattogtatás, dobolás (asztallapon, combon, bárhol) és szájböngözés jelent ritmikus kíséretet a gyorsabb ütemű nótákhoz.

A cigány dalok két alapvető csoportja:

- a vidám, gyorsabb ütemű *táncdalok*, vagy *pergetős nóták*, amik a mulatságot szolgálják,
- és *lassú lírai dalok*, amik sokszor kesergő, sirató énekeknek a cigány kultúrában, de gyakran egy-egy történet elmesélését szolgálják.

A cigány dalok többnyire nem kötött szövegűek, az adott szituációtól, elmesélni kívánt történettől függően nagyon rugalmasan változnak.

A táncdalok lényege, hogy kíséretül szolgáljanak a tánchoz, új hatásokra meglehetősen nyitott műfajról van szó, ami nagy változatosságot mutat mind szövegvilágában, mind a kíséret jellegében, mert a spontaneitás kiemelt jelentőségű. Nem kell ahhoz alkalom, mulatság, hogy egy roma csoport énekelni, dalolni, táncolni kezdjen. Náluk a mindennapok része az, hogy ha összejönnek, akár az utcán, elkezdenek dalolni, táncolni, élvezni az együttlétet.

A lassú énekeknél gyakori az avatatlan hallgató számára vontatottnak tűnő előadásmód, mert egy-egy versszak utolsó hangját nagyon hosszan kitarjták, elhalkul az ének, úgy tűnik, mintha véget is érne, de az éneklő újabb versszakba kezd. A dalok alapjai az egész közösség által ismertek, gyakran közös énekléskor – mulatság, vagy akár halottvirrasztás esetén – egy „vezető” egyedül kezdi a versszakokat, ő meséli el a történetet, ezzel megadja a dallamot, tempót, szöveget, majd a többiek is belépnek az éneklésbe. A lassú dalok témája sokféle lehet, vannak olyan szövegek, melyek egy-egy legendát mesélnek el, régebbi korok történeteit mesélik el, de gyakoribb, hogy konkrét élethelyzethez, az előadó saját életéhez kötődő eseményekről, bánatról szólnak. Vannak búcsúzó énekek, melyek a közösséget valamilyen okból hosszabb időre elhagyni kényszerülő szeretett testvérhez szólnak, vannak sirató énekek, melyeket elsősorban virrasztáskor énekelnek, szerelmes balladák, családi tragédiák emlékét

felelevenítő énekek, stb. Ezeknek a lassú daloknak nincs kötött szövegük, lényege sokszor az, hogy az éneklő saját szívfájdalmát, élete eseményeit nem szóban, hanem énekelve meséli el.

4.2.6 Tánc

Tévhit, hogy minden cigány jól tud táncolni, de tény, hogy a jó táncost nagy becsben tartják, szívesebben meghívják mulatságokba, hogy ott fokozza a hangulatot. Már fentebb, a táncdalok tárgyalásánál említettük, hogy spontán módon bárhol, bármikor kialakulhatnak táncmulatságok egy roma közösség hétköznapijaiban. Ezeknek a mulatságoknak a gyerekek is szemtanúi, így egészen kicsi kortól a szemlélődés és utánzás módszerével, illetve a felnőttek biztatása és irányítása mellett a jobb mozgású gyerekek hamar megtanulnak táncolni. A gyerekeket kicsi koruktól fogva „oktatják” a táncra, vagyis éneklés közben ölben fogják, ritmusosan mozgatják, „táncoltatják”. A jó mozgású gyermeket külön tanítgatják, dicsérik, gyönyörködnek benne.

*Gönyey
(Ébner)
Sándor:
Táncot járó
cigányok.
Porcsalma,
1937.*

A hagyományos cigány tánc esetében a férfi táncának jut a főszerep, ő kezdeményezi a táncot, a nőnek nem szabad felkérni a férfit táncolni. A hétköznapi, esténkénti vagy hétvégi összejövetelek alkalmával nem jellemző, hogy egyszerre sokan táncolnának, hanem egy férfi vagy egy nő, máskor egy pár táncol csak, a többiek pedig nézik, énekelnek, ütik a ritmust. A táncban kivétel nélkül mindenki sorra kerül, aki nem tud jól táncolni, az is, a gyerekek is. Ezzel is kifejezésre juttatják a fentebb említett tiszteletadást és az egyenlőség kinyilvánítását, vagyis mindenkinek jár egy-két percnyi osztatlan figyelem.

Nagyobb mulatságokon, esküvőkön nincs ilyen szokás, ezeken az alkalmakon egyszerre sokan táncolnak. Ha párosan táncolnak, nem érintik meg egymást, nem néznek egymásra, nem beszélnek egymással, hanem többnyire fejüket lehajtva, lábukat figyelve táncolnak. A tánc során a nőnek szemérmesen kell táncolni, nem lehet kihívó, mindig a férfiak tánc a díszesebb, hivalkodóbb, harsányabb. Illik minél több lányt felkérni táncolni, ha egy lány keveset táncol, saját rokonainak kötelessége, hogy megtáncoltassák.

4.2.7 Öltözködés

A hagyományos megjelenés és öltözködés szabályokhoz kötött, egyszerre hivatott kifejezni az anyagi jólétet és az erkölcsi tisztaságot.

A férfiak legfőbb díszé a bajusz, minden felnőtt férfi régen bajuszt (és csak bajuszt, szakállat nem) viselt. Ruhájuknak elengedhetetlen része volt a fekete csizma, a térdig érő nadrág, a mellény és a széles karimájú kalap. Nyáron a férfiaknak megengedett, sőt gyakori a meztelen felsőtesttel való megjelenés, de még a legnagyobb melegben sem szoktak rövidnadrágot húzni – emlékezzünk vissza a felső- és alsótest különbségeire! A felsőtest tiszta, nem kell takargatni, de az alsótest tisztátalan, így nem illik mutogatni. Ugyanígy a nők bárhol szoptathatnak, ez az egyetlen kivétel a kötelező szemérmesség alól, de alsó testüket mindig szigorúan takarniuk kell.

A hagyományos női viselethez tartozik a legalább térdig érő, bő, ráncos szoknya, termékeny korba lépett lányoknál a díszes, tarka virágmintás kötény, ami nem a termékenységre hívja fel a figyelmet, hanem pont azt igyekszik leplezni, takarni. A felsőruha derékig érő, még télen sem hordanak hosszú kabátot, hogy az alsó- és felsőtest határa ne mosódjon össze. Hajukat, mint a termékenység és erkölcsösség szimbólumát nagy, derékig érő tarka kendővel szokták eltakarni. Az egybeszabott ruhák, vagy a hosszú felsőruházat nem jellemző, mert ezzel nem különülne el a tiszta és tisztátalan rész egymástól. A ruházat színvilága az életkorral változik, a fiatal és termékeny lányoknál a harsány színek dominálnak, nagyon fontos a piros szín és a rózsamintás ruhadarabok, míg idősebbeknél a színek tompulnak, a barna, kék és zöld válnak dominánssá, és a rózsát felváltják a stilizált virágdíszek, kevésbé feltűnő minták.

Cigány családról készült műtermi felvétel, Kisvárd, 1921.

Plakát a 70-es évekből

Cigány önreprezentáció és roma öltözet a többség szemével. A cigányok szemérmesek, kultúrájuk fontos része a romnyi erényessége. Ezzel szemben a többségi ábrázolásokban nagyon gyakran találkozunk a kacér, ledér cigánylány képével.

A fiatalabb generációra még a hagyományörző közösségekben is jellemző főleg a fiúkra a lázadás, az aktuális divat követése, de felnőve, megnősülve visszatérnek a hagyományos öltözködés viseléséhez.

A cigányok öltözködésére nagyban hatást gyakorol a befogadó ország hagyományos öltözködése: egy spanyol *gitana* ruhájában sokkal inkább a fekete és piros dominál, míg az orosz népviseletre a fekete és a barna és általában a sötétebb, kevésbé harsány színek jellemzőek. A fent leírt színekavalkád a magyarországi oláh cigányokra különösen jellemző viselet.

Napjainkban egyre kevesebb roma hordja a hagyományos viseletet, de számos közösségben jellemző, hogy a nők kizárólag szoknyát hordanak, bár már ritkább a bő viselet, tarka kötény, leggyakrabban oláh cigány közösségekben térd alá érő farmerszoknyát láthatunk az asszonyokon.

4.2.8 Babonák, hiedelemvilág

A romák erősen hisznek a túlvilágban, illetve a túlvilág és a mi világunk közötti kapcsolatokban, vagyis a szellemjárásban, a halottak visszajárásában, a sorsban, szerencsében, segítő és ártó lényekben, boszorkányokban, ördögökben.

Számos olyan, sokszor tudattalanul, rutinosan végzett tevékenységet írhatunk le, melyek a balszerencse, és az ezt előidéző lények elleni cselekvésként vannak jelen a cigányok mindennapjaiban. Ha jobban belegondolunk, sok magyar is megfogja a gombját, ha kéményseprővel találkozik, fekete macskával való találkozás esetére is különböző praktikáink vannak... mert ki tudja, ártani, nem árt.

A cigány szokások ismertetése előtt meg kell jegyezni, hogy minden közösségben más és más szokások alakultak ki, így ami az egyik csoportnál, az egyik faluban jellemző, az a másikon lehet, hogy ismeretlen. Ugyanakkor mivel a romák nagyon erősen védik saját világukat a gázdsoktól, könnyen elképzelhető, hogy a 60-as években megindult néprajzkutatóknak olyan szokásokat meséltek el, amik elég érdekesen hangzanak, még hihetőek, de semmi valóságalapjuk nincsen. Ezzel ugyanis a magát tudós kutatónak kikiáltó gázdsozt becsapták, vagyis fölényben érezhették magukat.

Az alábbiakban a roma hiedelemvilág néhány alapvető, Magyarországon mindenhol jellemző jegyét mutatjuk be, majd néhány, nem általánosan elterjedt szokást említünk.

A gyermek születéséhez számos babonás tevékenység kapcsolódik. A gyermek születése és megkeresztelése között eltelt időszakot átmeneti időnek tekintik, amikor a gyermek lelke már ezen a világon van, de még nagyon nagy az átjárhatóság a másvilág felé. Ez abban is megnyilvánulhat, hogy a gyermek lelke megy vissza, vagy abban, hogy ártó szellemek jönnek át a túlvilágról, hogy a gyermekben kárt tegyenek. A gyereket a keresztelőig nem szabad kivinni a házból, mert elviheti egy szellem a lelkét, esetleg szemmel verhetik. Minden tükröt, mint a másvilágra nyíló kaput le kell takarni a gyermek megkereszteléséig a házban, nehogy visszaszökjön a gyerek lelke/álma³². Nagyon ügyelnek arra, hogy a gyerek ne láthassa meg a saját tükörképét a keresztelő előtt, mert akkor visszaszökhet a lelke a túlvilágra, és vagy

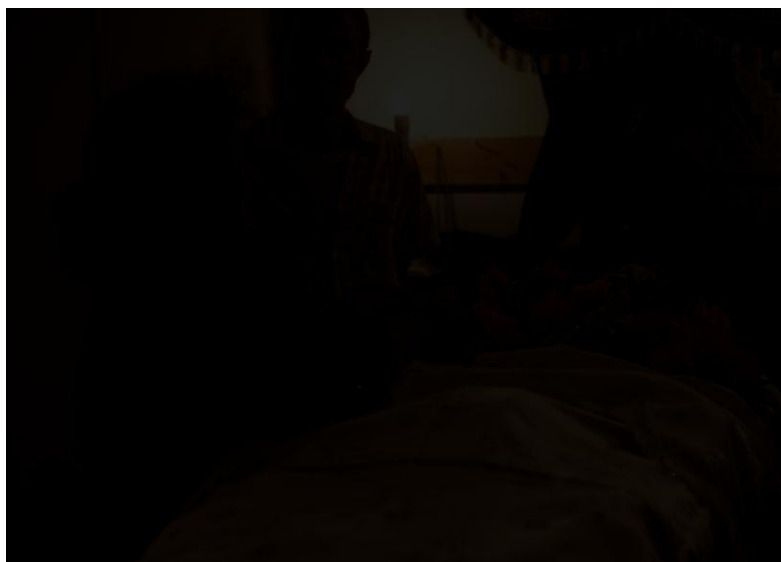
³² A cigány gondolkodásmódban az álom a halálhoz hasonló állapot, amikor a lélek elhagyja a testet, ezért ha valakinek „elviszik az álmát”, az nagyjából a lélek elrablásához hasonló súlyú dolog.

„elromlik” a gyerek, vagy meg is hal. Hasonló rítusokat alkalmaznak akkor, ha halott van a háznál: ugyanúgy letakarják a tükröket, hogy a halott lelke ne tudjon visszajönni a házba.

A cigányok halállal kapcsolatos szokásait két alapvető gondolat határozza meg:

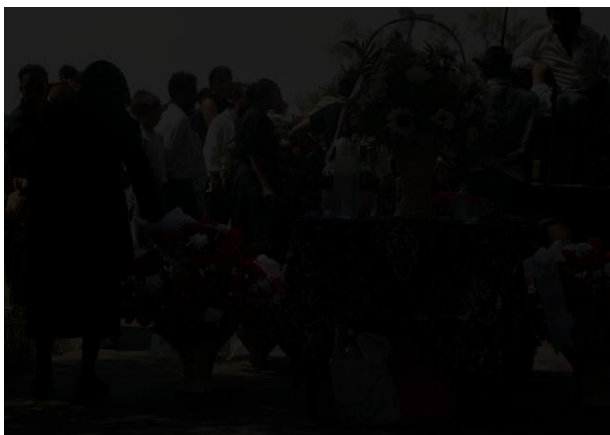
- elképzelésük szerint a halál utáni élet ugyanolyan, mint az evilági: ugyanúgy eszünk, iszunk, alszunk, szórakozunk a túlvilágon is.
- A halott nem megy át azonnal a túlvilágra, hanem visszajárhat kísértetni, ha valami elintézetlen dolga van; a cigányok nagyon félnek ezektől a „muló”-któl, vagyis az élő halottaktól.

Ez a két hit együttesen azt eredményezi, hogy a halottat nagyon nagy tiszteletben kell tartani, búcsúztatását, temetését úgy kell megrendezni, hogy eszébe se jusson visszajárni. Ezt segíti a halott mellett történő virrasztás, amikor a halott teste még a házban van, a közösség tagjai együtt vannak, a halott kedves történeteit mesélik el, kedves énekeit éneklik, az ő kedvenc ételeit, italait fogyasztják, nem hagyják magára, hanem mellette töltik az egész éjszakát. Ezzel mintegy „kiéneklik”, elbúcsúztatják, finoman a tudtára hozzák, hogy ideje átlépni a túlvilágra.

Virrasztás a halottasházban. Szuhay Péter felvétele Faragó Zsigmond temetése előtt, Kétegyháza, 2002.

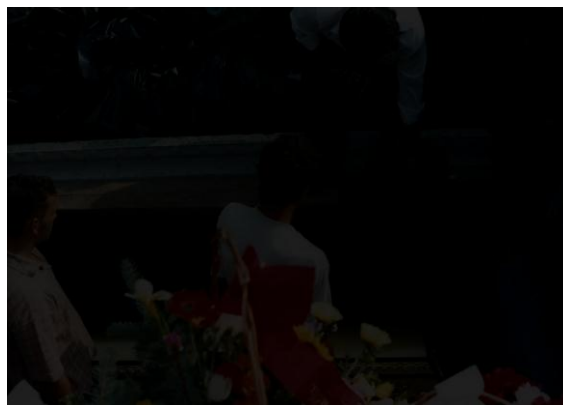
Ezután a temetéskor a sírba, kriptába a család anyagi helyzetétől függően több-kevesebb ételt, italt, dohányárut, de akár bútorokat, televíziót, pénzt, régen az elhunyt lovát is vele együtt temetik. Ez a magyar gondolkodásmód szerint értelmetlen fényűzés, magamutogatás és pazarlás, de a roma kultúra szerint ezzel lehet biztosítani azt, hogy a halottnak megadják a tiszteletet, és biztosítsák azt, hogy mindene meglegyen a túlvilágon... azaz ne legyen oka visszajönni és kísértetni.

Temetési menet

Szuhay Péter felvételei Faragó Zsigmond temetésén, Kétegyháza, 2002.

A koporsó elhelyezése az „örökös lakásban”

A temetés után rendeznek egy halotti tort, ahol a halottnak is megterítenek, itallal, étellel kínálják, a toron részt vevők mindig az első korty italt a földre öntik, hogy a halottnak is legyen mit inni. A halotti tor nagyon nagy esemény, az egész kiterjedt rokonság részt vesz rajta, nem feltétlenül szomorú hangulatú, hiszen a virrasztás volt az, ami a gyász intenzív megélését jelentette, a toron a rokonokkal való együttlét hangsúlyos.

A cigányok hite szerint a halottak lelke kb. hat hétig még egy átmeneti állapotban van, nem lépnek át teljesen a túlvilágra, ezért ez alatt az időszak alatt minden nap megterítenek neki otthon, majd kb. negyven nappal a temetés után egy második tort is rendeznek, ami a túlvilágra való átlépést jelenti. Ezután már csak halottak napján terítenek meg otthon, ilyenkor, valamint nagyobb ünnepekkor: karácsonykor és húsvétkor a temetőbe is szoktak kivinni ételt és italt. Eddig az időpontig (40 napig) a házban ugyanúgy, mint a csecsemők születése utáni időszakban minden tükröt letakarnak vagy fal felé fordítanak a házban, hogy azon keresztül ne járjon vissza a halott lelke. Gyász idején a férfiak hat hétig nem vágják le szakállukat, de a hat hét leteltével le kell vágni, mert különben újabb halottat eredményez. Az asszonyoknál a gyász jele, hogy vágják a hajukból.

A gyászoló cigány családban nem hallgatnak zenét, nem táncolnak, nem mulatnak, nem tartanak lakodalmat a gyászidő leteltéig, vagyis egy évig. Ebben az időszakban kerülni kell minden olyan helyszínt és alkalmat, ahol zene van, nem szeretnek gyászruhában fényképen szerepelni, mert a kép az elvesztett rokon hiányára emlékezteti őket.

Álljon itt a teljesség igénye nélkül néhány példa a romák babonáiból, szerencseváró praktikáiból Kalányosné László Julianna (Kalányosné, 2001) és Rostás-Farkas György gyűjtései nyomán (Rostás-Farkas, 1983).

- Sötétedés után nem szabad gyereket látogatni, mert elviszik az álmát. Ha mégis este jött valaki, madzagot kellett szakítani a ruhájából, és a vánkosra tenni.
- Ha szoptatós anya látogatja meg a csecsemőt, mielőtt elmegy, a földre kellett fejni egy kevés tejet, nehogy elvigye a másik asszony tejét; a szoptatós látogatót nem kínálják semmivel, nem ehet, nem ihat a látogatás alatt.
- Nem szabad a csecsemő talpát megcsókolni, mert akkor nem nő meg.
- A kihullott vagy kifésült hajat nem szabad kidobni, hanem újra feltekerni és tűzbe dobni, hogy ne hulljon ki a többi haj.
- A szemetet nem szabad kifelé seperni a házból, csak befelé, mert a szerencsét is kisépernék vele.
- A többször férjhez ment asszonyok szerencsétlenséget okoznak, sem szekérre nem szívesen veszik fel, sem újszülöttet nem látogathat, és általában megvetett és lenézett tagja a közösségnek, vagy akár ki is közösihetik.
- A vásárra induló ember/szekér után kenyeret kell dobálni, hogy szerencséje legyen.
- Vásár előtt nem szabad enni, nehogy megegye a kereskedő a szerencsáját.
- A ló és a kutya ha elpusztult, családtagként temették el, sírjukat kereszttel jelölték, hitük szerint ugyanúgy tovább élnek a túlvilágon, mint az emberek.

- Részegség elleni praktika: a részeges ember italába szárított béka porát kell tenni, így egy életre megundorodik az italtól.
- Szemölcs ellen: a szemölcsöt száraz békával háromszor be kell dörzsölni, és utána hátranézés nélkül hátrafelé dobni, így kilenc nap múlva elmúlik a szemölcs.
- Ráolvasással (pl.: „*Csúnya ördög cimborája, sátánokkal barátkozva, gonosz szellem, légy átkozva, pusztulj vissza a pokolba!*”) is gyógyítottak, ezt vagy önmagában, vagy valamilyen gyógyfüves kezelés mellett használták.
- Rontás: a családban hetedik gyermekként születettek képesek rontást rakni valakire, de ismerniük kell a rontások ellenszerét is. A rontást általában nő végzi, pl. ahogy a nő főzi az ételt, közben beleköp, Ahogy az étel forr, úgy forrjon a férfi esze is utána.
- A rontás legősibb módja az átkozás, ez lehet fogós és ártalmatlan átok is. Az átoknak akkor van foganatja, ha halálos ellenségre mondják, de ártalmatlan, ha pl. a szülő mondja mérgében a rosszalkodó gyerekére.
- A cigányok hisznek kísértetekben, boszorkányokban, és a foggal született gyereket táltosnak tartják, aki 7 évig van köztünk, különleges képességei vannak, de 7 év után eltűnik, többé senki sem látja. A táltos fiúban az ördög lakozik, a mit-mit madárban is, ami egy ördögi teremtmény, csak gazdája számára látható, aki megidézte, pontosabban kiköltötte a hóna alatt. Ezután a mit-mit madár gazdája minden kívánságát teljesíteti, de mivel ördögi teremtmény, nem keresi gazdája javát, ellene is fordulhat. Egyetlen módon lehet megszabadulni tőle, ha gazdája olyan dolgot kér tőle, amit nem tud teljesíteni, akkor vagy elpusztul, vagy ha felismeri gazdája szándékát, akkor a gazdáját pusztítja el.
- A sündisznó valamikor ember volt, paráználkodó papokat büntetett Isten azzal, hogy sündisznókká változtatta őket, így megközelíthetlenné váltak.
- A teknősbéka valamikor asszony volt, mikor Isten a földön járt, az egyik házban kenyeret dagasztó asszonnyal találkozott, azt ígérte az asszony, hogy amikor visszafelé jön, addigra kisül a kenyér, azzal megkínálja. Isten jött visszafelé, de az asszony megbánta ígéretét, sajnálta a szépre sült kenyeret, magára húzta a dagasztóteknőt, hogy elbújjon Isten, és így az ígéretteljesítés elől. Emiatt Isten elátkozta, hogy egy életen át hordja a teknőt, így lett teknősbéka.

Olvasmány:

Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Eddig se nagyon vették igénybe a doktor segítségét, de eztán még úgy sem.

A gyerekek meglettek úgy is, az életrevaló megmaradt, amelyik nem bírta, eltemették.

Ha a rágott pogácsától vagy rágott hústól hasfájást kaptak, madárszart vagy vöröshagymalevet ettek.

Anyám is igyekezett ebből a gyógyszerből begyűjteni egész staniclira valót. Ha ez nem segített, éjszaka megfűstölte a gyermek ingét, vagy a küszöbre téve végigverte a balta fokával, átdobta a háztetőn, és ezt addig csinálta, míg a gyermek meg nem nyugodott. Egyetlen éjszaka nem múlhatott el, hogy a seprűt az ajtó mellé ne állítsa. Talán ennek köszönhattuk, hogy a bábaasszony egyikünket sem cserélt ki, néha annyi költséget számolt, hogy éveken keresztül nem tudtunk kilábalni az adósságból, már csak azért sem, mert egyik gyerek érte a másikat. Ha éjszaka kimentem, és félrerúgtam a seprűt, eszembe sem jutott visszaállítani a helyére.

- *Soha nem bírod megérteni? – szidott anyám. – Látod, a Borké Margit gyereket egy évvel ezelőtt világ csúfjára kicserélte a bábaasszony. Már elmúlt hároméves a gyerek, és csont-bőr volt, csupa szőr, és még semmit nem fejlődött, sem járni, sem beszélni nem tudott, sírt állandóan, nem győzték ennivalóval. Hetenként borotválták, úgy nézett ki, mint egy szőrös majom. Hiába próbáltak vele bármit, amíg el nem vitték a tudós asszonyhoz.*
- *Mit csináltak vele? – érdeklődtem.*
- *Azt, hogy csuporba tettek neki ételt, aztán egy levesmerőkanalat adtak a kezébe. Kicsi csupor, nagy kanál, ennél Lajos, ha tudnál, mondta a cserélt gyerek. Megjósolta a tudós asszony, hogy megszólal. Azon az éjszakán a bábaasszony visszacserélte a gyereket. Ezért teszem én minden este az ajtó elé a seprűt.*

Nagyon szégyenlősen beszélt ezekről, de azért a hitében nem lehetett megingatni.

Kifelé én is megvettem a babonás hitet, de belül nem tudtam szabadulni tőle. Fél éjszakát fekiüdtem mozdulatlan. A pislogó mécses fényében néztem az imbolygó árnyakat, ahogy lomhán vagy kapzsin belemartak kistestvéreim arcába, aztán visszasompolyogtak erőtlően, megszégyenülten, de sikertelen rohamaikat újra meg újra megismételték, talán arra várva, hogy egy pillanatra elborítsa valaki a seprűt, aztán parányi áldozatukat hangtalan örömmel magukkal vigyék. Vajon én az vagyok, akinek hisznek, aki csömörlés ellen nem a nevetlen ujjával csinál kilenc kört a köldöke körül, hanem sós ecetet erőltet beléjük, hogy a belefűlött, főtlen vagy romlott ételt kihányják.

De hát akkor ki vagyok?

Nagypéntek éjszakáján megmosakszom, és pontosan éjjélkor megfésülködöm a danckai szomorúfűzfák alatt, hogy ölesre nőjön a hajam, és nem hagyom, hogy macskaretket forgassanak a csecsemő szájába, mert azzal gyógyítják a szájpenészt. Úgy tiltakozom a babonák ellen, mint aki önmaga ellen tiltakozik, nem hiszem, de félek tőle. Ezer és ezer szállal fon körül mindent – és helyette nincs más. Ha egy szál elszakad, csak árnyék, üres feketeség ásít, minden hit és bizalom nélkül.

Hisszük a semmit, mert évszázadokon át megcsontosodtak a gyökerei, pusztít, öl, fertőz, hitet, félelmet követel. Felfal mindent, létünket megsemmisíti és újjáteremti, addig kínoz a félelemmel, amíg bátrak leszünk saját bilincsink rabságát elviselni.” (119-121.)

4.2.9 Vallás

A cigányok életében a túlvilág mindig is fontos szerepet játszott. Többször felvették a környező népek vallását, és azt a saját képükre formálták: egyes elemeit, melyek az ő

kultúrájukban ismertek voltak, szívesen fogadtak, más elemeit inkább figyelmen kívül hagyták. A cigánypasztorációs tevékenységet folytató egyházak és papok is ezt a túlvilág felé való nyitottságot tudják megragadni, fontos, hogy megismerjék a romák hitvilágát, hogy a hasonlóságokra építeni tudjanak. Magyarországon több olyan közösség is van, ahol egy-egy plébánia köré hívó roma közösség épült ki, első ilyen volt a hodászi görög katolikus közösség, de Csobánkán is voltak kétnyelvű szentmisék, cigányul imádkozott miatyánkka, cigány énekkar által énekelt közösségi dalokkal, keresztyén családgondozással Hofher József csobánkai plébánossága idején. Alsószentmártonban Lankó József plébános maradt a település egyetlen nem cigány lakosa a 90-es évek második felére, katolikus cigányóvodát, szereteten alapuló missziós tevékenységet folytatva.

Máriapócsi búcsú, virrasztás a templomban.

Szandelszky Béla felvétele, 2004.

Másik oldalról megközelítve a cigányság vallásosságát vizsgáljuk meg a hithez, hagyományokhoz, babonához való viszonyuk maradványait!

A cigány kultúrában a túlvilág és a jelenvaló világ intenzív kapcsolata az egyik oka annak, hogy a különböző vallások utat találnak a cigányság felé. A romák gyermekei szinte kivétel nélkül meg vannak keresztelve hazánkban, nagy szerepet tulajdonítanak a megtisztulás ezen formájának, illetve a temetéskor is egyházi szertartás szerint szoktak halottaiktól búcsút venni. Az esküvő esetében már nem ennyire egyöntetű a kép, ha nagyon fiatalon házasodik össze egy pár, akkor a közösség vezetői szokták összeadni őket, mert koruk miatt polgári és egyházi esküvő még nem köthető. De más esetekben sem feltétlenül ragaszkodnak az egyházi

esküvőhöz, mert a házasság számukra inkább a közösség belügye, nem feltétlenül szükséges egy külső személy annak megszenteléséhez.

A rendszeres vásárnapi miselátogatás nem annyira gyakori, de nagyobb ünnepekkor, karácsonykor és húsvétkor nagyon sok roma vesz részt misén vagy istentiszteleten.

A cigány vallásosságnak van egy többség számára viszonylag rejtett, misztikus oldala, ez pedig a cigány mágia, varázslás. Felmerül a kérdés, hogy élő szokásokról van-e szó, vagy már csak múltban valaha létezett babonákról. Erre vonatkozóan végezte el Németh Kornél kutatását (Német, 2009), melyben Pécs környéki cigány közösségek körében végzett felmérést a különböző mágikus tevékenységek meglétét illetően. Nagyon érdekes eredmény, hogy a megkérdezett emberek 95,3%-a szokott mágikus tevékenységet végezni vagy igénybe venni, tehát egyáltalán nem kihalt babonákról, hanem mindennapi élet részét képező „hétköznapi varázslatról” van szó. A kutatásból az is kiderült, hogy nem végezhet akárki mágikus tevékenységet, csak az ahhoz megfelelő képességekkel megáldott személy – aki nem boszorkány, hiszen a boszorkányt ártó személynek tartják. Nagy becsben tartják, isteni adománnyal felruházottnak tekintik, illetve örökölhethőnek a mágiára való képességet. Ezt a személyt szokták felkérni valamilyen varázslat elvégzésére, jellemzően nem előre és nem meghatározott ellenszolgáltatás fejében, hanem a mágiát végző személy utólag és a mágia hatását ismerve szokta kérni jutalmát, ami lehet anyagi, természetbeni, vagy egy jövőbeli viszonzás ígérete is. Ha a felkérő cigány, akkor a mágikus tevékenységet mindenképpen komolyan veszi az azt végző személy, de ha nem roma a felkérő, akkor úgy is elvégzi, ha nem hisz benne, pusztán jövedelemszerzés céljából.

A mágikus tevékenységeket hat csoportra oszthatjuk:

- **Szerelmi célú varázslat.** Leggyakrabban szerelmi kötések, bájolások tartoznak ide, szerelem ébresztése, de közös megegyezésre akár szerelem oldása is történhet.
- **Átkozás.** Tartósan kárt okoz az elátkozott személyben, nem múlik el magától, csak egy avatott személy, vagyis egy másik mágikus tevékenység tudja levanni az átkot valakiről.
- **Rontás.** Másik fél bosszantását szolgálja, gyengébb büntetést jelent, általában rövid idő alatt magától elmúlik a hatása.
- **Gyógyítás.** Csak a legtapasztaltabb cigányasszonyok képesek rá, nagyon nehéz varázslat.
- **Jövendőmondás.** Sokféleképpen történhet, pl. kártyából, tenyérből, természeti jelenségekből jósolnak.
- **Bajok (rontás, átok) elűzése.** Segít az élet bármely területén megnyugvásra, újbóli szerencsére találni.

A cigány kultúrában, hitvilágban élnek még a hagyományok, jelen van a hétköznapiakban a varázslat, misztikum, mágia, ami erősítheti az összetartozás-tudatot, ápolja a közösségi szálakat.

Olvasmány:

(Figyeljük meg a rontás levételének módját! A cigányok segítik egymást a gádzsó becsapásában, a nagyobb ár kialakításában azzal, hogy egymás képességeit dicsérik, az üzletelés során nagyon gyakori, hogy a romák segítik egymást (akár ismeretlenül is) a jobb üzlet megkötésében. Maga a rontás levételének a folyamata is tipikus: varázslásnak állítja be, mágikusnak tűnő szertartást kell elvégeznie a gádzsónak. Fontos jellemzője a mágikus tevékenységeknek, hogy nincs előre meghatározott ára, a „megrendelő” sokszor úgy fizet, és akkor, amikor és ahogyan tud, illetve ez nagyban függ a megelégedettségétől.)

Lakatos Menyhért: A tudós ember (novella-részletek)

Bandi, akit a cigányok rosszmájúan „tudós embernek” neveztek, néhány hete jött ki a börtönből, megsápadva, megfihéredve, a putrija előtt ült és gondolkodott. Becsületére legyen mondván, sokszor megfogadta, hogy nem kerül vissza többet, de szerencse mindig messze elkerülte. Sok volt a gyerek, a szegénység is mindig a nyakán volt, így aztán nem tudott ellenállni a kísértésnek. De most a templomban fogadta meg, hogy felhagy a jóslásokkal és ha valami munkaalkalom kínálkozik, inkább elmegy dolgozni.

(...)

A telep szélén egy rongyos, mezítlábás ember tűnt fel, feléjük tartott. (...)

- Kit keres az elvtárs? – kérdezte az idegentől, amikor szétfutottak a gyerekek.

- Én a tudós professzor urat keresem – mondta tört magyarsággal.

Palcsi nagy, borzas szemöldökeit összehúzza végigmérte az illetőt, aztán visszahúzza fejére a kalapot, Bandi felé kiáltott:

- Téged keres a gádzsó, hé, tudós ember!

- Küldd a pokolba – válaszolta Bandi félvállról.

Ám ahogy az idegen felismerte a tudós embert, rohanva lábai elé vetette magát.

- Jaj, drága tudós professzor új, az istenre kérem, nagyobbra nem. Mentsen meg engem az Ánától, mert megöl!

- Verd meg, Isten, a fejét! Ki ez a csóróság? – kérdezte Bandi ijedten az odacsődült cigányoktól.

A gádzsó arca össze volt marva, mint akit a veszett macska megpocsékolt.

- Hát te ki vagy, hé? – ripakodott rá-

- Draguj Demeter vagyok Méhkerékről – mondta könyörögve –, csináljon valamit, drága tudós úr, mert az Ána megrontott.

- Megrontott téged a pusztulat a fejedbe – húzogatta a száját Bandi.

- Oszt gyalog jött az elvtárs? – méregették a cigányok Demeter ágrólszakadtságát.

- Gyalog – jelentette ki Demeter –, mert az Ána minden este odajön hozzám macska képibe és összemar, meg üsd el, verd el, ami ráfér Demeterre.

- Csórókám – szánakozott rajta Palcsi. – Mondjál neki valmait, drága Bandikám, látod, hogy csupa dilo³³.

- Mondjon neki a pusztulat a fejében! – fordította el Bandi durcásan a fejét.

- Nem mehetek haza, kedves tudós úr – ragadta meg Demeter a tudós ember kezét –, mert nekem az a pusztulásom lesz! Segítsen rajtam, ha ismeri az istent, mert két gyermekem van.

³³ bolond

Bandi utálkozva nézett a gádzsó kezére, ahogy belekapaszkodott a térdébe, nagy fekete körmei alatt a tavalyi krumplicsírázás maradványai még ott díszlegtek. Aztán az arcát kezdte vizsgálni. Demeter savós színű szeméből nagy könnycseppek gurultak végig borozdásra gereblyélt, gyulladássos arcán.

A cigányok szíve egy kicsit összefacsarodott a szerencsétlen ember könnyei láttán, de már nem merték Bandit kérni, hisz mindenki tudta, hogy nagy esküt tett. Csakhogy a tudós ember sem volt fából, neki is megesett a szíve szegény Demeteren. (...)

- És miért bántja kendet Ána? – kérdezte Bandi, tekintetét le nem véve a gádzsó piszkos, retkes körmeiről.

- Mert el akarja venni az Ána engemet.

- Ó, szegény Ána – csóválta Bandi a fejét.

- Szegény, szegény! Nincs neki semmi, csak a nagyon nagy – és mutatta, mekkora feneke van Ánának –, de én a Terézét szeretem.

- Hát a Terézé jobb, hé, mint az Ánáé? – förmedt rá Palcsi.

- A Terézét én szeretem.

- Ümm! – dörmögték a cigányok.

- Az Ána öreg és az enyém feleségének volt a nénije.

- Hát meghalt? – lepődtek meg egy pillanatra.

- Dehogy. El akar venni engem, és minden este besurran egy nagy macska, és megmarja Demeternek az arcát – emelte piszkos körmeit a varasodó sebekhez. – Mentessen meg az Ánától, tudós úr! Jó az Isten, megadja magának mind az árát.

A cigányok ellágyulva csóválták fejüket, sajnálták Demetert. (...)

- Én hallottam hírét a tudós professzor úrnak, hogy vissza tudja rontani a boszorkánymesterségeket – hízelgett.

- Ez vissza is – bólogatott komolyan a véres szemű Palcsi. – Aztán elég, ha rájuk szól, már össze is pisílik magukat a boszorkányok. Bizony, úgy nézzen erre a tudós emberre, Demeter komám! – bökött Bandi felé.

- Az még semmi – selypített Pisom –, ha a tudós ember akarja, az egész cigánytelep tele van töltött káposztával. Csak egyet nem tud varázsolni: húst, szalonnát meg kolbászt. De ha az Ánát visszarontja, azt hozzon neki, mert annak nagyon fog örülni a tudós úr.

- Éhes vagy, ugye, rohadjon meg az a fanyelved! – kérdezte Bandi nevetve.

- Na halljátok? – csóválta a fejét Pisom. – Hát nem megennék, ha Demeter gazda hoznak egy kis jó szikkadt szalonnát?

- Hoz az majd – állították a cigányok nagy komolyan –, nem is olyan embernek néz ki!

- De meg is gyógyítja a tudós ember úgy, hogy Ánának kétfelé áll tőle a füle – toldotta meg Palcsi.

- Hát úgy kellene az – kapott a szavakon Demeter.

Amíg a cigányok nagyokat mosolyogtak Demeter hiszékenységén, addig Bandi azon töprengett, mit is mondjon ennek a szerencsétlen embernek, aki a saját fejének a betegje. Ez tanám még azt is elhiszi, hogy töltött káposztát tudok varázsolni – kordult meg Bandi gyomra. Szeme ismét Demeter körmére tévedt, megcsóválta a fejét.

- Mikor halt meg kendnek a felesége? – kérdezte.

- Ó, az van egy éve.

- Akkor is bántottak kománat, amikor még élt a felesége?

- Á, nem. Csak a feleségem mondta, hogy vegyem el Ánát, mert az jó anyukájuk lesz a kis árváknak, mivelhogy a nénikéjük. De én csak Terézét szeretem. (...)

- Na, figyeljen rám, Demeter gazda! Most szépen azon az úton, amelyiken jött, elballag haza. És még ma naplemente előtt keres két köcsögöt, olyan, amelyik nem törött és nem zsíros. Arra ügyeljen, hogy beléjük férjen a keze, de ha az ökleit összeszorítja, ne jöjjenek ki a

köcsögökből. Érti, ugye, mit mondok? Nos, ezeket a köcsögöket holnap reggel, amikor a nap feljön, megtölti meleg, szappanos vízzel. Arra nagyon vigyázzon, hogy csak annyi legyen bennük, amennyi ellepi Demeter komám kezét. Jól az eszébe véssen mindent! – hunyorgott rá Bandi.

- Nagyon, tudós úr.

- Akkor folytatom. A szappanos meleg vízzel megtöltött köcsögökbe beledugja a kezeit és ki nem veszi, amíg a déli tizenkettőt el nem üti a templom harangja. Majd amikor elhangzott a déli harangszó, az összeszorított öklein csüngő köcsögökkel kimegy a kapuhoz és mind a kettőt odacsapja a kapufélfához. Egyiket az egyikhez, másikat a másikhoz. De úgy ám – emelte fel figyelmeztetően az ujját –, hogy azok darabokra törjenek. Eddig minden érthető?

- Minden – mondta Demeter nagyokat nyelve.

- Aztán fogja kend a bicskáját, jól megélezi és levágja mind a tíz körmét – nézte egy ideig Demeter csodálkozó arcát, majd folytatta. – A körömdarabokat belekeveri egy félliternyi árpába, de ha nincs, akkor búza vagy kukorica is jó, és még naplemente előtt kiszórja a tyúkoknak. Aztán már nyugodtan alhat, mert ahogy a tyúkok felkapkodják a gabonaszemeket, Ána elveszíti minden boszorkánytudományát. Soha, amíg a világ világ lesz, nem tud magának ártani. Akkor, ha akarja, feleségül is veheti Terézét.

(...) Csodálatos módon senkit sem érdekelt, hogy Bandi miért húzatott vízzel telt köcsögöt a gádszó kezére. Mindenki meg volt róla győződve, hogy csalás, vagy ahogy ők nevezték, „drabárel”-ás, aminek meg kell adni a módját, hogy a gádszók elhiggyék.

Azt viszont Bandin kívül senki nem tudta, senki nem látta, hogy a Demeter arcán éktelenkedő karmolósos sebek a saját nagy, piszkos körmeinek a nyomai.

Ellenőrző kérdések

1. Mit jelent a testvériség rendszere a roma kultúrában? Milyen megnyilvánulásai vannak a közösségen belül?
2. Miért állíthatjuk, hogy a nő „rabszolga” és „félisten” a cigány közösségben?
3. Milyen különbségeket tudna felsorolni a szolgáltatott és a saját közösségen belüli cigányzene között?
4. Milyen hiedelmek hatják át a cigány kultúrában a halottakkal kapcsolatos szokásokat?

Feladat

1. Keressen interneten olyan képeket, melyek cigány szokásokat ábrázolnak!
2. Keressen olyan filmeket, melyekben romákról (is) van szó! Nézzen ilyen filmeket tudatosan, figyelve a szokások, közösségen belüli és gádszókkal folytatott kapcsolatok, viszonyok ábrázolására!

5. Cigányok a mai Magyarországon

Vitaindító:

- *Mekkora a cigány népesség aránya ma Magyarországon? Milyen földrajzi különbségek vannak e tekintetben?*
- *Milyen lakhatási és egészségügyi körülmények, milyen szociális helyzet jellemző a romákra?*
- *Milyennek látja ma a cigányság helyzetét, lehetőségeit és kilátásait?*

Jelen fejezetben a cigányság jelenlegi helyzetét tekintjük át Magyarországon. Természetesen mai lélekszámuk, iskolai végzettségük, szociális helyzetük, stb. nem lenne értelmezhető az elmúlt évtizedek figyelmen kívül hagyásával. Emiatt a mai magyarországi viszonyokat taglaló fejezetben rendszeresen visszautalunk a szocializmus éveiben a romákra vonatkozó intézkedésekre, társadalmi státusuk alakulására, majd a rendszerváltozás óta eltelt időszak eseményeire, a cigányságra hatást gyakorló folyamataira is.

5.1 Lélekszám, demográfia

A cigányság meghatározásáról szóló fejezetben (*Ki a cigány?*) részletesen taglaltuk a problémát, hogy nem tudjuk pontosan meghatározni, kit is tekinthetünk romának. Azt, aki annak vallja magát? Vagy azt, akit a környezete annak tart? Származásbeli, kulturális, nyelvi vagy életmódbeli kritériumok szerint? Mivel nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy ki sorolható ebbe az etnikai csoportba, ezért különösen nehéz a cigányság lélekszámát meghatározni. A magyarországi roma lakosság lélekszámára vonatkozó pontos adataink ebből kifolyólag nincsenek.

A 2001-es népszámlálás adatai alapján 190.046 fő vallotta magát valamely cigány csoporthoz tartozónak, de a romák becsült száma ennél jóval magasabb.

1993-ig élt az a kötelező gyakorlat az iskolákban, miszerint a tanároknak statisztikát kellett vezetni cigány diákjaikról, de itt a tanár szubjektív megítélésére bízták, hogy kit tekint romának és kit nem. 1993 óta, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény hatályba lépése óta mindenkinek törvényadta joga a szabad identitásválasztás, tehát nem döntheti el egy másik személy, hogy ki mely kisebbséghez tartozik.

Kemény István 2003-ban 600.000 fő körülire becsülte számukat, de egyes – tudományos alapot nélkülöző szélsőséges nézetek – egy- és kétmillió fő közé teszik ezt a számot. A legmagasabb hivatalosan becsült érték a Szonda-Ipsos által leírt 6,6% volt, de ezt az arányt a felnőtt (16 éven felüli) lakosságra vonatkozóan állapították meg, így a teljes lakosságra levetítve, 1993-ban a lakosság 10%-a volt eszerint a becslés szerint roma származású. A hivatalos becslések szerint 600.000 és 800.000 fő közötti roma lakossággal számolhatunk. Ebből az adatból is látszik, hogy nem minden szegény cigány, holott gyakran azonosítják a halmozottan hátrányos helyzetűeket a romákkal, ugyanis Magyarországon a legoptimistább becslések szerint is 1.200.000 ember él a szegénységi küszöb alatt, tehát nem lehet mindenki roma, aki, a többség szavaival élve, „cigány módra él”.

A roma lakosságról a köztudatban az a kép él, miszerint nagyon fiatalon szülik első gyereküket, és rengeteg utódot vállalnak, akik a rossz körülmények között gyakran kerülnek állami gondozásba, illetve a körülmények miatt nem élnek meg olyan magas kort, mint a nem cigány lakosság.

Ezt a képet a valóság karikatúrájának is nevezhetnénk, ugyanis az igaz, hogy az átlag magyar családhoz képest fiatalabban vállalnak és több gyermeket, a várható élettartam is alacsonyabb, mint a teljes lakosságban, de minden itt felsorolt mutatóban szemmel látható változások, a többségi átlaghoz való közeledés mutatható ki az elmúlt évtizedek tapasztalati alapján.

Míg a teljes lakosság körében előregedés tapasztalható hazánkban, addig a roma populáció jóval fiatalabb, korfájuk a hagyományos társadalmakban megfigyelhető piramis vagy egyre inkább az urna alakú korfához hasonlít. Ez azt jelenti, hogy magas a születések száma, viszont a romák körében magasabb a csecsemő- és kisgyermek-halandóság is. Ezeknek a számoknak az az eredménye, hogy míg a teljes lakosság körében a 15 éven aluli gyerekek 16,8%, addig ugyanez a korosztály teszi ki a cigányság 37%-át, vagyis míg Magyarországon minden hatodik ember 15 év alatti, addig a romák között minden harmadik ilyen fiatal. Ugyanennek az arányeltolódásnak az ellenpólusa figyelhető meg az idős, 60 év fölötti korosztály esetében: a teljes magyar lakosság 20%-a hatvan év fölötti, de a romáknak csak 3,9%-a tartozik ebbe a korcsoportba. Várható élettartamuk kb. 10 évvel alacsonyabb, mint egy átlagos magyar állampolgáré, ez a rossz anyagi körülményekkel, ebből fakadóan rossz lakáskörülményekkel, egészségi állapottal és az egészségügyi ellátásból való egyenlőtlen részesülésükkel magyarázható.

A romák gyermekvállalásáról elmondható, hogy később szülik első gyermeküket, mint régebben, a 15-19 éves korcsoportról a 20-24 éves korcsoportra tolódott el az első gyermek vállalásának időszaka az 1971-2003 közötti időszakban. Ez az életkor a magyar lakosság egészéhez képest alacsonyabb, de valójában biológiai szempontból a gyermekvállalás ideális időszakának tekinthetjük, pár évtizeddel ezelőtt még a magyar lakosságon belül is a 20-24 éves korcsoportban születték meg a nők első gyermeküket.

*Igazi érték,
valódi boldogság*

*Chachipe
fotópályázatra
beküldött kénykép*

A vállalt gyermekek száma is jelentős csökkenést mutat a cigány lakosságon belül, de nem olyan nagy arányút, mint a teljes népességben. 1990-ben egy szülőképes korú nőre (15-49 éves) 1,8 gyermek jutott a teljes lakosságban, míg a romák között 3,5, ami 2003-ra 3,2-3,3-re csökkent (Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 21-22).

A gyermekek száma egy családban sokkal nagyobb összefüggést mutat a szülők – elsősorban az anya – iskolai végzettségével, mint etnikai hovatartozásukkal. Vagyis az alacsonyabb iskolai végzettségűek – etnikumtól függetlenül – több gyereket vállalnak, mint a magasabb iskolai végzettségűek. Ennek két oka is van: egyrészt azok, akik nem folytatnak sokáig iskolai tanulmányokat, hamarabb kezdenek dolgozni/válnak munkanélkülivé, így tanulmányaik miatt nem késleltetik a gyermekvállalást; másrészt az alacsony iskolai végzettség nagyobb valószínűséggel okoz munkanélküliséget vagy alacsony jövedelemmel járó munkát, tehát ennél a társadalmi rétegnél a gyermekvállalással járó támogatások jelentős jövedelemtöbbletet jelentenek. Nem igaz tehát, hogy a cigányok a segélyért szülik a gyerekeket, viszont az igaz lehet, hogy az alacsony iskolai végzettségűek – cigányok és magyarok – úgynevezett stratégiai gyermekvállalás által részben a gyermekek után járó támogatásokból igyekeznek fenntartani a családot.

5.2 Földrajzi elhelyezkedés

Magyarország területén nagy egyenlőtlenségeket mutat a cigányság aránya, jelenléte. Vannak az országnak olyan területei, ahol a lakosság jelentős hányadát a romák teszik ki, máshol pedig kis számban fordulnak elő; de általában elmondható, hogy az ország egész területén, elszórtan élnek romák. A területi elhelyezkedés egyenlőtlenségeinek okai elsősorban a szocializmus éveiben keresendők, ekkor történt meg a még vándorló cigányság letelepítése, a telepek felszámolása, és új telepek kialakítása. Olyan helyre költöztek nagy tömegekben szakképzetlen, alacsony iskolázottságú romák, ahol a közelben a szocialista gyáripár ezt a munkaerőt alkalmazni, foglalkoztatni tudta. Ilyen terület elsősorban az észak-keleti régióban, Miskolc és Ózd környékén, valamint a szintén bányavidékként működő Dél-Dunántúlon, a Mecsekben volt, ahol a „vas és acél országában” nagy erővel építették a szocializmust. A mai napig ezen a területen él a romák nagy többsége. Az Alföldön azonban csökkent a cigányság aránya (Észak-Alföld kivételével), mert a korábban kóborló, a mezőgazdaságot, parasztságot kiszolgáló, velük kereskedő cigányság korábbi életmódját feladni kényszerült, azonban mivel saját földjei nem voltak, amiket a térszbe be tudtak volna vinni, nem lettek téjesztagek, és a parasztsággal való üzletelés sem volt már járható út, így kénytelenek voltak olyan területekre vándorolni, ahol megélhetésüket biztosítani tudták.

A cigány lakosság számának és arányának változásai az egyes régiókban jól nyomon követhetők Kemény-Janky-Lengyel kutatásai alapján. Az 1. táblázatban a romák számának és a teljes cigány lakosságon belüli arányának megoszlását láthatjuk hazánk területén.

A cigányság számának változása az egyes régiókban a költözéseknek és a cigányság teljes létszámának a növekedésével is magyarázható, ezért van például az, hogy az Alföldön a cigány lakosság aránya ugyan harminc év alatt 16-ról 9,4%-ra csökkent, de létszámuk ennek ellenére növekedett.

1. táblázat. A cigányok számának és arányának változása az egyes régiókban

Régió	1971	1993	2003

Észak	65.000	20,4%	114.000	24,3%	183.000	32,1%
Kelet	74.000	23,0%	93.000	19,8%	112.000	19,7%
Alföld	51.000	16%	56.000	12,0%	54.000	9,4%
Bp. iparvidék	61.000	19%	85.000	18,2%	101.000	17,8%
Dél-Dunántúl	64.000	20%	107.000	22,8%	100.000	17,5%
Nyugat-Dunántúl	5.000	1,4%	13.000	2,9%	20.000	3,5%
Összesen	320.000	99,8%	468.000	100%	570.000	100%

Forrás: Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 14.

Fontos kiemelni, hogy az 1. táblázat első adatai 1971-es állapotokat tükrözik, vagyis tíz évvel a cigányság asszimilációját előíró párthatározat utáni adatokról van szó, így valószínű, hogy már ezekre is nagy hatással volt a szocialista iparosítás. A rendszerváltozás óta eltelt időszak változásait jól mutatják az 1993 és 2003 közötti változások. Ezek szerint az északi régióban és a Nyugat-Dunántúlon nőtt egyedül a romák aránya, bár ez utóbbi területen messze a legalacsonyabb a létszámuk, így ez a változás nem tekinthető lényeges tényezőnek. Az viszont nagyon fontos, hogy a munkát legkönnyebben biztosító budapesti területeken a rendszerváltozásig nőtt a cigányság aránya, de az azóta eltelt időszakban kis mértékben csökkent. Ennek az lehet az oka, hogy a szakképzetlen cigányság számára a drágább megélhetést jelentő, de munkát nem biztosító fővárosi környezet már kevésbé vonzó, az ország leginkább lemaradó térségében, az észak-keleti megyékben viszont munkalehetőség hiányában is nő a romák lélekszáma, itt él a teljes cigány lakosság egy harmada.

A Dél-Dunántúlon Baranya, Somogy és Tolna megyékben is meglehetősen magas a cigány lakosság aránya, itt elsősorban beás cigányok élnek, ebben a régióban a szocializmusban a bányák és a nehézipar erőltetett fejlesztése miatt erőteljes lakosságnövekedés indult meg, de a rendszer összeomlása után a roma lakosság létszámának és arányának csökkenését figyelhetjük meg.

*Szabadság,
szeretem.*

*Chachipe
fotó-
pályázatra
beküldött
fénykép*

Településtípusok szerinti megoszlásban is nagy változások történtek: míg 1971-ben vidéki, falusi környezetben, községekben élt a cigány lakosság 78%-a, addig 2003-ban már csak 39,9%-uk lakott falvakban. Ellenben a városi lakosságban nőtt a cigányság lélekszáma és aránya: Budapesten az említett időszakban 8%-ról 10,4%-ra, vidéki városokban pedig 14%-ról 49,7%-ra nőtt a cigány lakosság aránya. Ez nem a városok lakosságához képest mért arányt jelenti, hanem a fenti adatok az összes roma megoszlását jelenti településtípusonként, vagyis 2003-ban a magyarországi cigányok 39,9%-a falvakban, 49,7%-a vidéki városban és 10,4%-a Budapesten lakott. A falusi cigányság létszámának drasztikus csökkenése szintén a szocialista nehézipar miatt városba, városzéli telepekre költözött cigányság létszámának növekedésével, és számos nagyobb falu várossá nyilvánításával (vagyis nem tényleges költözéssel) magyarázható.

Összességében elmondható, hogy Magyarországon legnagyobb arányban az észak-keleti régióban (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Nógrád megye), a Dél-Dunántúlon (Baranya, Tolna, Somogy megyék) és Budapesten élnek cigányok.

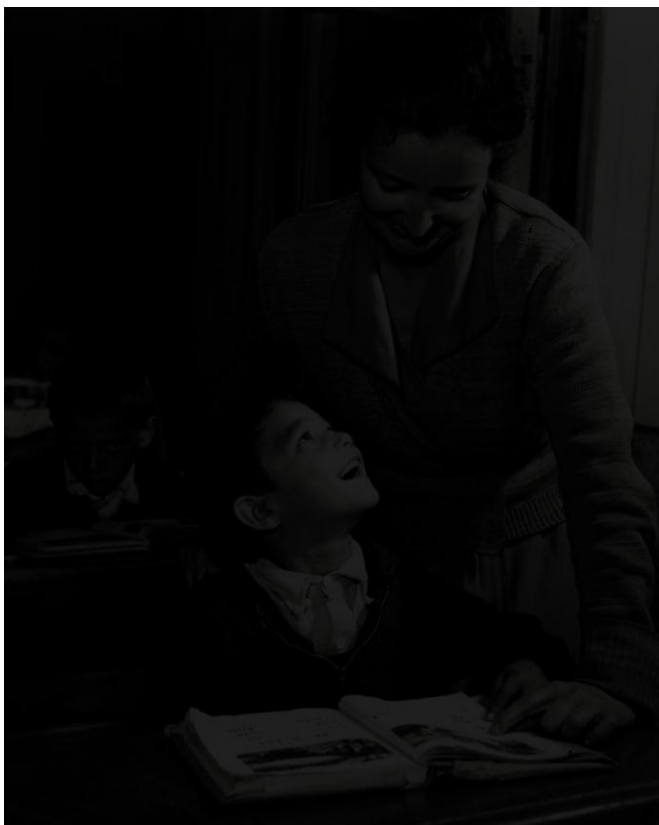
Dél-Dunántúlon jellemzően magas a beás cigány lakosság aránya, ők szinte csak itt élnek az országban, míg a többi területen romungrók és oláh cigányok is nagy számban találhatók.

5.3 Iskolázottság, iskolai esélyek, szocializáció és a hátrány „öröklődése”

A szocializmus elején a romák egy része nem magyar anyanyelvű volt, óvodába egyáltalán nem jártak, és a 60-as évek elejéig nagy részük nem járt iskolába sem.

Az 1961-es párthatározat állami feladattá tette a romák asszimilációját, melynek értelmében a telepfelszámolás és a munkába állítás mellett a romák oktatását is kötelezővé tették, ennek azonban a megvalósulása nagy némi kívánnivalót maga után. Már korábban említettük, hogy a szocializmus első éveiben a pártállam a rendszer ellenségeinek felszámolásával volt elfoglalva, így a nincstelen cigányságra nem sok figyelem jutott, csak az 50-es évek végén vált szembeszökővé a többségtől és a szocialista eszméktől eltérő életmódjuk. A társadalomban már ekkor meglehetősen nagy előítéletek éltek a romákkal szemben, számottevő lemaradásuk miatt nem is tudtak a közoktatásba betagozódni, és a magyarság sem akarta velük egy iskolába járni gyerekeit. Eleinte (az 50-es, 60-as években) a hivatalos és teljes elkülönítés vált bevett gyakorlattá, külön cigányiskolákat és cigányosztályokat hoztak létre, ahol elvileg a „felzárkóztatás” volt a cél, pár év elkülönített tanulás során képessé kellett volna tenni őket az iskolai integrációra. A valóságban erre semmilyen módszertani képzést nem kaptak az óvó- és tanítónők felsőfokú tanulmányaik során, tehát aki belső késztetésből, emberségből úgy érezte, hogy szeretne tényleges felzárkóztatást végezni, az saját módszereket dolgozott ki arra, hogy szót értsen a többnyire nem magyar nyelvű diákokkal; de a nagy többség csökkentett tananyagot adott le a cigányosztályban, ezzel biztosítva a lemaradás állandósulását, sőt, fokozódását.

Később az asszimilációs törekvések az integrált oktatás felé mozdították el a pedagógiai gyakorlatot, de ezalatt nem azt kell érteni, hogy ténylegesen együtt akarták oktatni a gyerekeket a tolerancia és egymás kultúrájának megismerése érdekében, hanem a „felzárkóztató” osztályok kudarca új gyakorlat bevezetésére készítetett. Az iskolai szegregáció azonban új utat talált magának, mégpedig a kisegítő osztályok létrehozását. Ezekbe az osztályokba elvileg az enyhe fokú értelmi fogyatékos gyerekeket kellett volna járni, de bevett gyakorlat lett a nyelvi nehézségekkel vagy magatartási gondokkal küzdő gyerekek kisegítő osztályba történő átirányítása, ezzel a pedagógus levette saját válláról a terhet, és a magyar gyerekeknek a nyugodtabb, „cigánymentes” tanulás lehetőségét biztosította. A kisegítő iskolákban és osztályokban felülreprezentált volt a roma gyerekek aránya, de értelmi képességeik ezt nem tették volna szükségessé. Ezekben az osztályokban a tantervi követelmény alacsonyabb volt, hosszabb idő alatt kevesebb tananyagot sajátítottak el a gyerekek, speciális gyógypedagógiai módszereket csak a már fent említett elhivatott tanárok alkalmaztak, ez nem volt előírás. Egy kisegítő iskola elvégzése a továbbtanulást lehetetlenné tette, ezzel biztosítva – az egyébként ép értelmű – roma számára azt, hogy képzettség hiányában legfeljebb segédmunkásként alacsony fizetésért, alacsony beosztásban nehéz fizikai, és/vagy egészségre káros munkát fog csak találni magának.

*Szocializmus alatt kiemelt
jelentőséget tulajdonítottak a
cigányság gyermekek
oktatásának, hogy
beilleszkedjenek a
társadalomba, feladják
életmódjukat, kultúrájukat.*

*Látogatás a nyíregyházi cigány
iskolában, az MTI felvétele,
1981.*

1971-ben a cigány lakosság jelentős része nem fejezte be a nyolc általános iskolát sem, ezzel ellehetetlenítve a továbbtanulást, így a képzettség, jobban fizető és létbiztonságot nyújtó állások megszerzésének lehetőségét. Azokról a felnőttekről van szó, akik a két világháború között születtek, ekkoriban a roma gyerekek fele egyáltalán nem járt iskolába, másik fele pedig a legritkább esetben végezte le a nyolc osztályt. A szocializmusban a kezdetektől kötelezővé vált az általános iskolai oktatásban való részvétel, az ötvenes években az iskolában nem járó roma gyerekek aránya évről évre csökkent, ezzel párhuzamosan nőtt a négy, és a nyolc osztályt elvégzettek aránya. Rontotta viszont a helyzetet, hogy a roma gyerekeket gyakran kisegítő iskolába jártatták, ami szintén nem tette lehetővé a továbbtanulást. Természetesen nem arról volt szó, hogy a cigány gyerekeknek ennyivel alacsonyabb lett volna az értelmi szintje, csupán a pedagógusok és a többségi társadalom számára kényelmes és egyszerű gyakorlat volt a cigány tanulók elkülönítése vagy cigányosztályokba/iskolákba, vagy kisegítő osztályokba/iskolákba – a kettő ekkoriban majdnem teljesen ugyanazt jelentette. Ezek a kisegítő osztályok egyszerűbb tananyagot adtak le, de nem alkalmaztak speciális módszereket, gyógypedagógusokat, tehát céljuk nem a felzárkóztatás volt, hanem az elkülönítés.

A szocializmus statisztikailag pozitív eredményeket tud felmutatni: előtte a romák többsége egyáltalán nem járt iskolába, alig akadt olyan, aki általános iskolai végzettséget szerzett volna, 2003-ra azonban a 80%-ot is meghaladta a legalább nyolc osztályt végzettek aránya a cigányság körében³⁴. De ez az eredmény annak ellenére, hogy nagy lépésnek látszik, nem jelent tényleges változást, mert napjainkban a nyolc általános iskolai végzettség

³⁴ 2003-ban a 20-24 éves korosztály 82,5%-a rendelkezett befejezett nyolc általános iskolai végzettséggel (Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 80).

semmilyen elérhető foglalkozásra, elfogadható keresetre és munkakörülményekre nem jelent képesítést. Ugyanúgy, ahogy a közép- és felsőfokú végzettségek elértéktelenednek, az alapfokú végzettség napjainkban semmivel nem ér többet, mint annak hiánya a múlt század közepén.

Tehát az iskolai végzettség növekedése nem jelent versenyképességbeli növekedést.

Fontos megjegyezni néhány pozitív változást is: mind a közép-, mind a felsőoktatásban nő a roma tanulók aránya, és igaz, hogy nagy a lemorzsolódás, sokan elkezdik – gyakran a tankötelezettség miatt – a középiskolát, de az idegen környezetben, családjuktól, szülőfalujuktól távol, kollégiumi, számukra ellenséges közegben nem jutnak el az iskola befejezéséig, de vitathatatlanul nő a szakmát, érettségit szerző roma fiatalok aránya. Az ország több pontján vannak olyan középiskolák, ahol különös figyelmet szentelnek a cigány diákoknak, ilyenek a nemzetiségi iskolák: Ghandi Gimnázium Pécsen, Kalyi Jag (Roma Nemzetiségi Szakiskola, Szakközépiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény) Budapesten és Miskolcon. Vannak olyan intézmények, amik ugyan nem nemzetiségi iskolaként működnek, de nagy hangsúlyt fektetnek a romák kultúrájának megőrzésére, a továbbtanulásra és a pozitív jövő építésére. Ilyenek például a Dankó Pista Egységes Óvoda-Bölcsőde, Általános Iskola, Szakképző Iskola, Gimnázium és Kollégium Biriben, Nyíregyháza közelében, a Don Bosco Általános Iskola Szakiskola Szakközépiskola és Kollégium Kazincbarcikán, és számos sajátos pedagógiai programmal működő alap- és középfokú intézmény az ország egész területén.

A felsőfokú oktatásban a roma diákok is egyre nagyobb arányban jelennek meg a középiskolai sikereknek és a különböző ösztöndíj-programoknak köszönhetően, illetve a cigányság megjelenése a felsőoktatásban azt is jelenti, hogy a cigányságról is egyre több intézményben tanulhatnak a diákok. Vácott, Kaposváron és Pécsen van romológia tanszék, és egyre több területen – pedagógia, jog, orvoslás, stb. –, egyre több felsőoktatási intézményben ismerik fel, vagy kellene, hogy felismerjék a cigányságról való ismeretek elsajátításának szükségességét.

Ilyen sok pozitív intézkedés és előrelépés mellett hogyan lehetséges, hogy mégsem szűnik meg a „cigánykérdés” Magyarországon? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához két irányból is közelíthetünk. Egyrészt maga a cigány kultúra zártsága, másrészt etnikumtól függetlenül a halmozottan hátrányos helyzet is magyarázatul szolgálhat arra a jelenségre, hogy miért marad meg az alacsony iskolázottság, és ebből kifolyólag a magas munkanélküliség a hazai peremhelyzetben élő, többek között cigány csoportoknál. Az előbbi magyarázatra röviden, utóbbira részletesen kitérünk.

Michael Stewart szerint a cigány kultúra szerves része az elzárkózás, a többségi társadalomtól való elkülönülés. Emiatt a kultúra fennmaradását veszélyezteti az, ha a gyerekek, különösen, ha a lányok tanulmányi ideje kitolódik, mert ezzel megnő az asszimilációra való esélyük, nem a zárt közösség vigyázó keretei között tölti mindennapjait. A hagyományörző közösségek értékrendjében a tanulásnál, a többségi társadalom szemszögéből előrejutásnak nevezett életpályánál fontosabb érték maga a közösség, annak védelme, az új generáció felnevelése, kultúra továbbadása (Forray-Hegedűs, 2003).

5.3.1 A halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek iskolaérettségének kulturális meghatározottsága

A *halmozottan hátrányos helyzet* alatt itt az anyagi, lakókörnyezetbeli és főként műveltségbeli hátrányok együttállását értjük. Ezekben a családokban a szülők iskolai végzettsége nem haladja meg a nyolc általános iskolát, gyakori a munkanélküliség, az alacsony jövedelem, a rossz lakáskörülmények, rossz egészségi állapot. Jellemzően az ország peremterületein, leszakadó aprófalvas régióiban, a periférián élő családok helyzete a legkilátástalanabb. Nincs munkalehetőség, nincs magas színvonalú oktatás, nincs kitörési lehetőség, és – már – nincs motiváció sem. „Az itt élők helyzete nem csupán a közművek, a közellátás, a közlekedés és a kereskedelem tekintetében rosszabb, hanem a művelődési javak, a tudás, mint a felemelkedés egyik legfontosabb útja-módja megszerzésének szempontjából is. Így a perifériákon a korlátok, sorompók egész rendszere alakul ki: a társadalmi hátrányokat részben kifejezik, megtestesítik, részben fokozzák, tetézik a településbeli hátrányok, s kölcsönösen erősítve egymást, áttörhetetlenné teszik a falakat” (Varga, 1982: 10-11).

Vizsgáljuk meg ezen területek fiataljainak kilátásait! Ehhez meg kell néznünk az iskolarendszerbe történő bekerülésükkor családi neveltetésük hatását az iskolai teljesítményükre, esélyeiket a sikeres iskolai pályafutásra, vagyis azt, hogy az otthoni közeg milyen hátrányokat jelent az iskolakezdekor a nem hátrányos helyzetű gyerekekhez képest.

A pedagógia szemszögéből a hátrányos helyzet azokat a gazdasági, társadalmi és kulturális körülményeket jelöli, melyek az iskolai előrehaladás szempontjából a többséghez képest kedvezőtlen helyzetet eredményeznek. Az otthon elsajátított nyelvhasználati módok társadalmi hátrány, illetve előny forrásaivá is válhatnak: elősegíthetik vagy gátolhatják boldogulásunkat a társadalom intézményeiben, amelyekkel gyermekként vagy felnőttként kapcsolatba kerülünk.

„Az oktatási rendszer funkciója az, hogy valamilyen képzettséghez juttassa a résztvevőket. Van azonban egy másik, nem kevésbé fontos és a sikeres képzést megalapozó feladata is, amelyet nevelésnek vagy szocializációnak neveznek. Ennek során elsajátítjuk azokat az ismereteket, amelyek a társadalomban való eligazodáshoz, önmagunk érvényesítéséhez szükségesek. Nyilvánvaló, hogy minél közelebb áll egymáshoz a szülői ház és az iskolarendszer kultúrája, annál könnyebb a beilleszkedés” (Forray, 2005: 1).

Chachipe fotópályázatra beküldött fénykép

A problémakör megvilágításához tisztáznunk kell még a *nyelvi hátrány* fogalmát, mely alatt az otthoni és az iskolai nyelvhasználat különbségeiből eredő nyelvhasználati konfliktusokat értjük.

A szociolingvisztika tudománya foglalkozik a társadalmi rétegek különböző nyelvhasználatával, ezen a tudományon belül meg kell említenünk Basil Bernstein brit nyelvész elméletét a *kidolgozott és a korlátozott nyelvi kód*ról. Bernstein angol munkások gyerekeit és középosztálybeliek gyerekeit vizsgálta, az ő nyelvhasználatukat vette górcső alá. Ezek alapján megállapította, hogy noha mindkét vizsgált csoport az angol nyelvet beszéli, egészen másképpen alkalmazzák a nyelvet.

Jelen esetben a korlátozott nyelvi kód jellemzése a fontos, ugyanis ezt használják a hátrányos helyzetben szocializálódott gyermekek, ellenben az iskolában a kezdetektől fogva a kidolgozott nyelvi kódot használják és várják el a gyerekektől. A tanító, óvodapedagógus, hiszen felsőfokú végzettséggel rendelkezik, középosztálybeli értékeket képvisel, a középosztálybeli nyelvhasználatot ismeri (kidolgozott kód), és ezt is tartja a helyes, szép beszédnek, ennek a megtanítása egyik célja, ezt várja el a gyerekektől. Ha azonban a gyerek képtelen ezt a kódot használni, mert nem ismeri, nyelvi hátrányba kerül.

A korlátozott nyelvi kódot használó családokban jellemző a tekintély, hierarchia fontos szerepe. Itt a gyermeknek, és minden családtagnak a szerepe kultúrába ágyazott, mozdíthatatlan. Egy ilyen szemléletmód nem teszi szükségessé az érvelést, nem kíváncsi a hierarchiában alsóbb szinten lévő gyermek véleményére, igényeire, hanem utasítja, parancsol neki. Emiatt gyakoriak a felszólító mondatok, általános a rövid, sokszor befejezetlen félmondatok használata, a grammatikai egyszerűség, kevés kötőszó, kevés jelző, kevés összetett, főként kevés alárendelő mondat. A beszéd, a közlések erősen szituációhoz kötöttek, az „itt és most” világára fókuszálnak, gyakori a rámutatás, így a főnév helyett a névmás használata. (*Add ide azt!* Ehelyett: *Add ide a sót!*) Nem jellemző az elvont fogalmak használata, sőt, a tárgyak megnevezése sem (főnév helyett névmás).

Korlátozott nyelvi kód esetében a gyerek nem tanul meg érvelni, mert az utasításnál az ő szempontjai nem kerülnek figyelembe: *Vidd ki!* Rosszabb esetben: *Vidd ki, vagy nyakon váglak!* Ellenben kidolgozott nyelvi kód használatánál, középosztálybeli családoknál jellemző a kiegyenlítettebb családi viszonyrendszer, ahol a gyerek is beleszólhat az őt érintő dolgokba:

-Vidd ki a szemetet, mert megtelt a kuka! –Most nem érek rá, mert éppen rajzolok. –Jó, ha befejezted, légy szíves csináld meg, amire kértelek! vagy –De anyu, tegnap is én vittem ki, ma vigye ki a testvérem!

Láttuk, hogy a kidolgozott nyelvi kódot használó gyermekek beszédében megjelenik az érvelés, az összetett mondatok használata, a gyerek is szóhoz, szerephez jut, nem csak engedelmeskedik; és megjelennek az igeidők: a múlt, jövőre történő utalások – tehát kilépünk az „itt és most” világából. Egy szigorúan strukturált családban az ehhez hasonló párbeszédnek nincs helye, a gyereknek akár akarja, akár nem, a feladata, hogy a családban betöltött szerepe szerint kérdés nélkül teljesítse az utasítást.

Nem kell egyetértünk Bernstein elméletével, nem nyelvészeti szempontból vizsgáljuk most a középréteg nyelvének etalon-státusát. Számunkra most érdektelen, hogy a nyelv hogyan viselkedik, milyen megjelenési formái vannak. Egyedül az a fontos, hogy az iskolában a kidolgozott nyelvi kódot használják a tanítók, tankönyvek, olvasókönyvek, munkafüzetek és minden segédeszköz. Ebben a nyelvi közegben csak az a gyermek tud az első pillanattól kezdve hatékonyan kibontakozni és érvényesülni, aki ismeri ezt a nyelvi kódot, ezt a fajta nyelvhasználatot. Csak akkor képes valaki kódváltásra, ha a nyelvi repertoárjában több nyelvi kód is szerepel, vagyis van mire váltani (másképp beszél otthon, máshogy szüleivel, nagyszüleivel, testvéreivel, megint másképp az iskolában a tanítóval és máshogy a barátaival, osztálytársaival). Az a gyerek azonban, aki egyféle nyelvi kódot ismer, nem tud váltani, így nem tudja értelmezni a kidolgozott kódhoz közölt feladatokat, és nem is tudja jól kifejezni magát. Lehetséges, hogy értelmi képességei alapján meg tudna csinálni egy-egy feladatot, de ha magát a feladatot kijelölő mondatot rosszul értelmezi, vagy nem tudja értelmezni, akkor könnyen úgy tűnhet, hogy képtelen a feladat megoldására, tehát buta. Mivel a hátrányos helyzetű nyelvi szocializációban a dolgok megnevezése helyett gyakori a rámutatás, könnyen előfordulhat, hogy a gyerek például ismeri a színeket, de a nevüket nem tanulta meg. Látja a különbséget a kék és piros között, de nem tanították meg neki az elnevezést. Így az iskolában, ha pirossal/kékkel kell aláhúznia valamit, nem a szellemi képességek hiányában nem tudja teljesíteni a feladatot, hanem nem érti a tanító utasítását, ugyanakkor nem tanult meg visszakérdezni abban az esetben, ha valamit nem ért, mert erre nem volt soha feljogosítva.

Az otthoni tárgyi környezet is hatást gyakorol a gyermek nyelvi fejlődésére, iskolai megfelelni-tudására. A könyvekkel, írás-olvasással kapcsolatos korai tapasztalatok meghatározóak a gyermek fejlődésében, iskolai életre való felkészülésében, felkészítésében. Maga a könyv, mint ismert, szeretett dolog, a szórakozás, az együtt töltött kellemes idő (esti mesék), az információszerzés eszköze ismert a gyerek számára, ha az otthoni környezet ezt bevezeti nála. Hátrányos helyzetű családokban, ahol a szülők is olvasási nehézségekkel küzdenek, nem jellemző a könyv használata, a mesék az orális kultúra részét képezik.

A középosztálybeli szülők gyakran már egyéves kor alatt elkezdenek mesélni gyermeküknek, ilyenkor a könyv nézegetése interaktív folyamat: a szülő rámutat valamire, megkérdezi, hogy mi az, a gyerektől választ vár, a választ elfogadja/kiegészíti a gyerek megnyilvánulását (pl: *vau vau*) kiegészíti (*igen, az egy kutya, okos vagy*). A későbbiekben tulajdonságokra kérdez rá a szülő (*milyen színű... mit csinál, mit mond...*). Ezzel a módszerrel a gyermek megtanulja a dolgok nevét (főnevek), és azok tulajdonságait (jelzők, melléknevek); szókincse bővül.

Ezt az interaktív könyvhasználati kultúrát a gyerek iskolás éveinek elején tudja majd használni, kamatoztatni.

A harmadik életévtől kezdve átalakul a mesélés: a gyerek hallgató lesz, nem kérdeznek tőle a mese közben. Gyakoriak a meséből történő kiszólások: pl. *emlékszel, mi is láttunk elefántot az állatkertben*, vagy épp fordítva: egy nem mese szituációban a mesére, könyvre történő utalás. Így tehát a mese világa és a valóság között élő, szerves kapcsolat alakul ki, nem csak passzív befogadásról szól a könyv ismereteinek hallgatása, a múlt és jövő dimenziója is szerepet kap. A mesélések során a gyerek megtanul hallgatni, megtanulja kívánni, míg rá kerül a beszéd sora, megtanulja, hogy a hallottakról hogyan kell beszélgetni, összefoglalni, értelmezni, kérdéseket feltenni vele kapcsolatban. Sőt, gyakori, hogy a gyerek „mesél”, így fejleszti kreativitását és/vagy memóriáját. Gyakori, hogy gyerekek a sokszor hallott meséket egyszer csak elkezdik szó szerint „felolvasni”, vagy kijavítják a szülőt, ha egy szót rosszul mond. Tehát már tud memorizálni, ami az iskolában szintén hasznos lesz.

Összegezve: megtanult hallgatni (nem közbeszólni, kívánni a sorát), megtanult kreatívan megnyilvánulni, adekvát kérdéseket feltenni, illetve ilyeneket megválaszolni. A figyelme kitartó. A könyv nem idegen számára, hanem érdekes és új dolgok forrása, ami szórakozást jelent számára.

A hátrányos helyzetű családoknál is jellemző lehet egészen korai időktől a mesemondás, ez azonban szóbeli kultúrához kötődik, és hagyományosan bevonja a gyereket a mesébe, a szülő meséjének a gyerek, a mindennapi élet is a szereplője, részese lesz. Így tehát nem kiszól a szülő a meséből, nem teremt kapcsolatot a mese és valóság között. Mivel orális kultúráról beszélhetünk, nem fordul elő a mesék szó szerinti ismétlése, így a memória, memorizálás fejlesztése sem.

A színezés, a rajzolás, képességfejlesztő füzetek, stb. használata, ismerete is meghatározó előnyt jelent a középosztálybeli gyerekek számára. A gyerekek megismerik a színeket, a helyes ceruzafogást, annak az érzését, hogy mennyire kell rányomni a papírra, ha megindul a ceruza meddig fog futni a vonal, hogyan állítsa meg: sokat fejlődik a finommotorika. Ezt iskolában elkezdni lehet, de ha az osztály nagy része már rendelkezik ilyen kompetenciákkal, akkor relatív hátrányt okoz a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeknek.

Ezek a hátrányok nem behozhatatlanok. Sem a korlátozott nyelvi kód használata, sem a könyvek vagy a rajzolás hiánya. Mind felfogható megkésett fejlődésnek, ami azonban csak úgy hozható helyre, csak úgy képzelhető el felzárkózás, ha a tanítók tisztában vannak ezekkel a hátrányokkal, okaival, és a kiküszöbölésüket célzó módszertani fogásokkal. Réger Zita a „hidverést” tűzi ki célul, vagyis hidakat kell építeni a halmozottan hátrányos helyzetű családok és az iskola között, és ezt a hídépítést az iskolának kell kezdeményezni. A korlátozott nyelvi kód, vagy a „cigányos” beszédforma nemcsak az életmód, iskolázatlanság velejárója, hanem a társadalmi csoport összetartozásának jele is. Vagyis a benne élők számára nem negatív jelenség, hanem az identitás egyik megtestesítője. Ezért is nem szabad negligálni, tiltani az otthoni nyelvhasználatot, és nem szabad csak a gyermek nyelvhasználatára fókuszálni, hanem az egész családdal kell keresni a kapcsolatot.

„A hidakat kétfelől kell építeni! Összekötni az ismert az ismeretlennel, hidat verni a köznapi és a tudományos nyelvhasználati és megismerési módok közé úgy, hogy az „átjárás” egyikből a másikba természetes, magától értetődő tevékenység legyen – a beszélés etnográfusai ebben látják az iskolai nyelvhasználati konfliktusok (s tágabb értelemben a hátrányos helyzet) feloldásának leghatékonyabb módját” (Réger, 2002: 145).

Olvasmány:

Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

(A cigánytelep egyetlen továbbtanuló gyermeke úgy dönt, hogy otthagyja az iskolát, ahol csak negatív dolgok érik, mindenki utálja, kiközösíti. Édesanyja az egyetlen, aki az ő tanulását szorgalmazza, neki jelenti be a szándékát.)

„Jól van, fiam, én megértelek, tudom, hogy nem könnyű cigánynak lenni, de holnaptól kezdve már nem leszel az.

- Hát? – néztem rá érdeklődve.

- Semmi hát, csak az iskolában voltál az, ahol megvetettek, gúnyoltak, kinevettek, itthon más leszel, gyáva, bolond, akinek nem fog a feje, hiába szeretnék taníttatni. Csaló, aki becsapta a testvéreit, szüleit, fajtáját, mert ő nem akar cigány lenni. Ha csak ez volt a vágyad, akkor ezt elérted. Azt hiszed, ezután is úgy tisztelnék majd, mint eddig? Nem érted, hogy mindenki szeret, rajongva vesznek körül, mert azt hitték, majd te, aki annyi voltál, mint ők, megmaradsz nekik, értük, velük. Ne akarjon az ember más lenni, mert úgysem lehet más, de az legyen, ami. Azt hittem, tudod, hogy cigány vagy, és ez elég útravaló lett volna ahhoz, hogy megmutasd, amit senki nem hisz el, most már én sem.” (98-99.o.)

(...)Az anyai meggyőzés hatására folytatja tanulmányait.

„Az első év végén nagyon sokan kiestek. A parasztyerekek közül azok maradtak, akiknek a szülei tudtak valamit nyújtani hazulról. Az élelmiszernek egyre nagyobb tekintélye lett. Erősen megfogytak az osztály, de így sem fértünk el egymás mellett. Az én fekete világom ismeretlen putriszaga éppúgy riasztotta őket, mint annak előtte, amit csak gondoltak, de nem éreztek. Már nem gúnyoltak. A tornaórákon végzett félelmetes mutatványaim, amelyek a vándorcirkuszosok halált megvető bátorságát utánozták, a tornatanárt is bámulatba ejtették.

Fizikai erőm és vakmerőségem a nyílt gúnyolásoknak elejét vette, mindenki meggondolta, mielőtt elhatározta magát valami jó tréfára. Előfordult, hogy végső elkeseredésemben a hitetlenkedőkkel és túlzásba menő szemtelenkedőkkel szemben nem az illemszabályoknak megfelelően jártam el. Ez ideig-óraig növelte a tekintélyemet, de baráti köröm még inkább önmagamra korlátozódott.

Padtársam csak a fizikai szertárban akadt, ahol nem volt lehetőség a válogatásra.

A cigánynak jó – mondták –, mert Túróczi tanár úr is az énekkarban vele énekelte a szólót.

Azok az apró kis dolgok, amellyel egy-egy tanárnak megnyertem a tetszését, irigységet szültek az osztályban.

Mindenki szemében nekem volt a legkönnyebb helyzetem. Nekem könnyű volt tanulni, mert nincs más dolgom odahaza, könnyű volt mindennap tiszta ingben menni, mert a cigányoknak nem kell dolgozni érte. Koldulnak meg lopnak.

Bármit tettem, minden természetesnek tűnt, megtalálták rá a kellő magyarázatot. Ha az iskolaszolga azzal jött be, hogy valaki lepiszkolta a WC-t, rajtam volt az osztály szeme, még az is megdöbbenve tekintett rám, aki éppen csinálta, és ha nem tudtam bebizonyítani ártatlanságomat, a tanárok megjegyzéseitől sem mentesültem.

Egyetlen ceruza sem tűnhetett el az osztályban, hogy elsőnek ne az én zsebeim, táskám tartalmát kellett volna kiüríteni. Bár soha nem volt rá példa, hogy bármit is nálam találtak volna meg, mégis mindig engem gyanúsítottak. (101-102.)

5.4 Munkaerő-piaci helyzet

A szocialista ideológia a munkát nagy jelentőséggel ruházta fel, eszerint azzal, hogy munkát adunk a cigányoknak, minden megoldódik: önbecsülésüket visszakapják, eltűnik a lustaság, bűnözés, antiszociális viselkedés, és minden, ami gondot okozott a többségi társadalomnak. A nemzetet ekkoriban a „dolgozó nép” alkotja, az emberek nem állampolgárokként, hanem dolgozókként képezik a társadalom hasznos tagjait. Ez az ideológia a munkát morális erővel ruházza fel: a munka erkölcsi tartást és méltóságot ad, ami kihat az egész emberre, a munkafegyelem, rendszeresség, amit az ember a gyárban megtapasztal, egész életét áthatja. Emiatt is törekedett a szocializmus a teljes körű foglalkoztatás elérésére, a munkanélküliség megszüntetésére nemcsak a romák körében, de az egész társadalomban. Olyannyira nagy hangsúlyt fektettek erre, hogy aki nem dolgozott, azt veszélyesnek tartották, sőt, büntetendőnek; bevezették a közveszélyes munkakerülő státust, ami büntetendő és üldözendő cselekménynek számított.

Az erőltetetten fejlesztett szocialista ipar a szakképzetlen munkaerőt tömegével felszívta, így a cigány férfiak körében a foglalkoztatottság a statisztikai mutatók szerint csaknem teljes körű lett, a nők esetében általában 30% körül mozgott, és a 70-es évekre elérte az 50%-ot azok aránya, akik rendszeresen dolgoztak. Azért fontos kiemelni, hogy a statisztikai mutatók szerinti foglalkoztatottságról van itt szó, mert közveszélyes munkakerülőnek az számított, aki három hónapon keresztül nem rendelkezett bejelentett állással. Az, aki háromhavonta pár hetet dolgozott különböző gyárakban – ahogy Michael Stewart által megvizsgált munkakönyvek szerint (Stewart, 1994) több roma is dolgozott – a statisztika szerint munkavállalónak minősült. Tehát a 90% fölötti foglalkoztatottság nem jelentett a férfiaknál minden esetben napi nyolc óras állandó munkahelyet éveken keresztül. Az 1961-es, cigányság asszimilációját célul kitűző párthatározat a lakhatás és az oktatás mellett a foglalkoztatottság megoldását akarta megvalósítani, így a 60-as évektől különös figyelmet fordítottak a cigányság munkavállalására. Ennek köszönhetően számos adat maradt fel az egyes települések, városok tanácsának közgyűléseiről, ahol ezeket a kérdéseket tárgyalják. Ismeretes, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenézni, és az is, hogy ezeket hogyan akarták kezelni.

A legnagyobb nehézséget nem a romák képzetlensége okozta, mint napjainkban, mert mint már említettük, a gyárak tömegesen tudták alkalmazni az alacsony bérezést igénylő képzetlen munkásokat. A központi irányítás szempontjából legnagyobb gond a romák munkamorálja volt, ami alatt nem azt kell érteni, hogy egyáltalán nem akartak dolgozni, de másfajta munkarendhez voltak szokva, mint a magyarok és a munkáltatók.

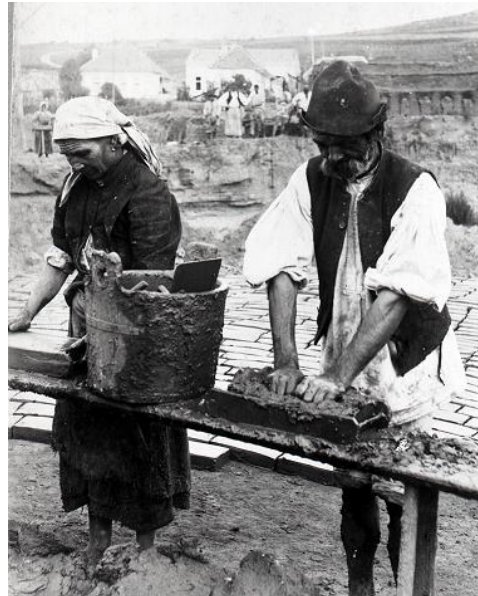
Gondoljunk bele, hogy hogyan dolgoztak a szocializmusig a romák! Soha nem volt főnökük, munkaadójuk, aki megmondta volna, hogy hány órakor kell megjelenni a gyárban, mikor pihenhet, mikor ehet, mikor gyűjthet rá, mikor mehet ki a mosdóba, meddig kell dolgoznia,

stb. A cigányok rengeteget dolgoztak hagyományos foglalkozásaikat űzve – gyűjtögetve, kézműves termékeket előállítva –, de ezt mindig kótetlen munkaidőben, családjuk körében, szabadon, a maguk uraként tették. Soha nem kellett időre elkészíteni, összegyűjteni valamit, nem kellett emiatt pontosan kelni, félbehagyni vagy elhalasztani a főzést és egyéb teendőket, másra bízni gyerekeik felügyeletét, akik a maguk módján részesei voltak a „családi vállalkozásnak”, besegítettek a ház körüli teendőkbe, gyűjtögetésbe, stb.

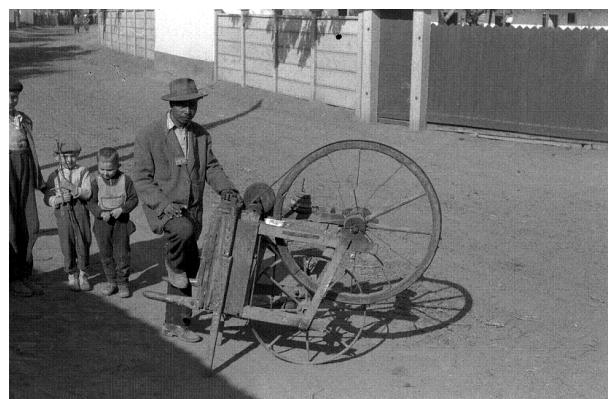
Teknővájó cigány. Gönyey (Ébner) Sándor felvétele, Bogyiszló, 1928.

Magyar cigányok téglát vetnek. Adler Artúr felvétele, 1911

Hagyományos foglalkozásokat űző cigányok

*Vándor cigánykovács, 1934.
Gönyey (Ébner) Sándor felvétele*

Vándorköszörűs, 1962. Erdélyi Zoltán felvétele

*Küzdelem az életben
maradásért.
Vályogvető cigány asszony
gyermekével vándorol
munkát, megélhetést, élelmet
keresve.*

Ezt a tevékenységi kört, ezt a munkatempót akarta a szocialista ideológia megszüntetni, helyébe az általuk elvárt nyolc óra munkás munkarendet állítani. Komoly nehézséget okozott a roma felnőttek részéről a munkaidő betartása, rendszeresen elkéstek a munkából, ahogyan a gyerekek is az iskolából. De ez nem „beteges és megrögzött lustaságukból” ered, hanem a másfajta életritmusból, a szabadás iránti vágyból, a kötöttségek nehezen elviselhetőségéből.

Fontos megemlíteni, hogy az a munka, amit a gyárakban a cigányokkal végeztettek szinte mindig a legnehezebb és legpiszkosabb munka volt, ami semmilyen szakképzettséget nem igényelt, nem kötődött szorosan a termelés folyamatához – takarítási, teherhordási munkáknál lényegtelen, hogy az adott gyárban mit termelnek –, így az előléptetésre sem volt tényleges lehetőség. A bányászat és kohászat volt az első olyan terület, amit a szocializmus fejleszteni kezdett, és nagyon sok cigány munkaerőt felszívott, meglehetősen egészségkárosító körülmények között. Másik fő foglalkoztatási terület az építőipar volt, a szocializmusban ugyanis nagy állami építkezések folytak – pl. a lakótelepek, panelházak felépítése ekkor történt meg – és ez az ágazat is nagy létszámú alacsony képzettségű embert tudott foglalkoztatni.

*Vilovics István nyugdíjas
kőműves segít a Rontó
család lakásának
építésénél.
Az MTI felvétele,
Felsőzsolca, 1963.*

A roma dolgozók körében jellemző volt az alacsony teljesítmény, sok késés és hiányzás, gyakori munkahelyváltás; ezek miatt bevett gyakorlat volt, hogy a cigányok ugyanabban a munkakörben kevesebb fizetést kaptak, mint a magyarok.

A szocialista bérmunka és az ehhez kapcsolódó tanácsi juttatások biztos megélhetést és lassú gyarapodást jelentettek a cigányság számára. A romák foglalkoztatottságában nemek tekintetében nagyon nagy különbségek mutathatók ki. Míg a férfiak körében közel teljes foglalkoztatottságot értek el, addig a nőknél messze elmaradt a dolgozók aránya a teljes lakossághoz képest. 1971-ben a roma férfiak 85%-a dolgozott, a nőknek viszont csak 30%-a. Ennek egyik fő oka a magas gyerekszám, és az a tény, hogy többségében falvakban éltek, ahol a szocializmusban is kevesebb munkalehetőség adódott. A 30%-os foglalkoztatottsági arányt a 70-es évek végére 50% köré sikerült feltornászni, de efölé soha nem ment a roma nők munkavállalásának száma.

A romák a szocializmusban a második gazdaságba – felvirágzóban lévő magánszektor az állami munkahely mellett – nem, vagy csak nehezen tudtak bekapcsolódni, pl. magánépítkezéseken dolgoztak, de önálló üzletelést, „fusizást” nem nagyon csináltak. A magyarok előtt szégyellték a munkanélküliségüket, de otthoni környezetben dicsérték azt, aki „rendes munka nélkül” is meg tudott élni/meggazdagodott. Nagy presztízse volt a kereskedésnek, a lovak és disznók, valamint a gyűjtögetésből, hulladék-felhasználásból származó javak – pl. vas és színesfém – értékesítésének.

Említettük, hogy a szocializmusban szinte teljes körű volt a roma lakosság foglalkoztatottsági rátája, ez nagyrészt alacsony iskolai végzettségű és ehhez kapcsolódó képzettség nélküli alacsony státusú betanított munkákat jelentett. Illetve nagy volt fluktuáció, vagyis a romák körében nem volt jellemző, hogy valaki bekerül egy munkahelyre, és ott évekig dolgozik, hanem a többséghez képest gyakrabban váltogatták munkahelyeiket, kevesebb időt töltöttek el egy-egy gyárban. Nem csoda, hogy ők voltak a rendszerváltás legnagyobb vesztesei, mert az ő tevékenységeikhez kapcsolódó állások voltak az elsők, amik a szocialista ipar összeomlásával megszűntek, végzettség nélkül azóta sem lehet elhelyezkedni, így az előző rendszerben 85%-os foglalkoztatottsági rátát felmutató roma (férfi) lakosság pár éven, évtizeden belül közel ilyen aránnyal vált munkanélkülivé.

A rendszerváltozás után tömeges munkanélkülivé válás, illetve nyugdíjba menekülés kezdődött nemcsak a cigányság, hanem az egész lakosság körében. Néhány év alatt tömegesen nőtt a nyugdíjasok száma – 1989 és 1993 között 400.000 fővel – és ugyanebben az időszakban az aktív dolgozók száma 1,6 millió fővel csökkent. A kulturális és demográfiai különbségek növekedése ebben az időszakban indult meg a munkanélküli és a dolgozó népesség között mind a cigány, mind a nem cigány lakosság körében.

A roma lakosság körében különösen nagy arányú volt a munkanélkülivé válás, ennek oka egyrészt a már említett alacsony iskolázottságban és képzetlenségben keresendő, de másik fontos tényező a lakóhely is. Az ország észak-keleti részén a legnagyobb a munkanélküliség, itt szűntek meg bányák és gyárak, és itt a legnagyobb a roma lakosság aránya.

Nem elhanyagolható, de nem is mérhető a diszkrimináció hatása a romák munkanélküliségének mértékében, ugyanis az összes fent említett tényező, mint az

- alacsony iskolai végzettség,
- képzetlenség,
- lakóhely,

- szocializmus összeomlásakor megszűnő ágazatok (bányászat, építőipar...) együttesen sem magyarázzák az ilyen fokú munkanélküliséget, mint ami az elmúlt évtizedekben kialakult.

2. táblázat A roma aktív korú lakosság foglalkoztatottságának változásai

	1971	1993	2003
Férfiak	85,2%	28,8%	28,0%
Nők	30,3%	16,3%	15,1%
Együtt	nincs adat	22,6%	21,4%

Forrás: Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 101.

A 2. táblázat jól szemlélteti, hogy a cigányság munkanélkülivé válása szinte a rendszerváltással egy időben megtörtént, azóta enyhe romlás tapasztalható. 2003-as adatok szerint a munkaképes korú, azaz 15-74 éves roma lakosságnak már csak 21%-a volt aktív kereső, megnőtt a társadalmi juttatásokból élők aránya, ide tartozik az a 17%, akik nyugdíjból élnek, a nők 30%-a gyesen, gyeden van, és további 17%-nak jelentenek a jövedelempótló támogatások, segélyek elsődleges bevételi forrást. Hatalmas problémát jelent, hogy gyermekek tömegei nőnek fel úgy, hogy szüleik, sőt nagyszüleik sem dolgoznak, a gyerekek nem tanulják meg a munka és a tanulás értékét, elfogadottá válik számukra a munka nélkül, segélyekből való élés, fel sem merül, hogy másképpen is lehetne, magasabb színvonalon is lehet élni. Minden ember számára az a norma, amit otthon elsajátít. Hiába gondolja úgy a többségi társadalom, hogy nem normális ilyen körülmények között élni, aki ebbe nőtt bele, annak igenis normális a sok gyerek vállalása, a tanulás hanyagolása és a munkanélküliség. A gazdasági helyzet átalakulása miatt hazánkban vannak olyan területei, ahol nincs munkalehetőség, vagyis még ha a munkanélküliségre szocializálódásra keresünk megoldásokat, ha nem teremtünk munkalehetőségeket, akkor hiába szeretne valaki dolgozni.

A szocializmus összeomlásával kialakult munkaerő-piaci helyzet a tartós munkanélküliséget eredményezte minden alacsony iskolai végzettségű társadalmi csoport esetében. A cigányság körében is megindult a polarizálódás: nagy tömegek kerültek kilátástalan helyzetbe, mélyszegénységbe, mások üzletelés révén nagy vagyponra tettek szert, meggazdagodtak, megint mások megfelelő képzettséggel, szakmunkás végzettséggel tisztességes megélhetést biztosítanak maguk és családjuk számára, a társadalomba integrálódva élnek.

5.5 Szociális helyzet

A fent elmondottak alapján egyértelmű, hogy a cigány lakosság többsége rossz szociális körülmények között él. Hiba lenne azonban a szegénység és a cigányság közé egyenlőséget tenni, bár a két kategória (etnikai és szociális) között nagy átfedés mutatkozik. A rossz szociális helyzetről, ebből fakadó rossz egészségi állapotról és lakáskörülményekről szóló részek nem a cigányság életkörülményeit írják le, hanem a szociálisan hátrányos helyzetű társadalmi csoportok körülményeire vonatkoznak, fontos hangsúlyozni, hogy ennek a csoportnak csak egy részét alkotják a romák, másik részét a hasonló körülmények között élő nem romák teszik ki; és a romák között sokan vannak, akik nem ebbe a társadalmi csoportba tartoznak.

Az előző fejezetekben leírtakból, vagyis az alacsony iskolai végzettségből, az ebből adódó alacsony státusú, egészségkárosító munkából vagy munkanélküliségből adódó szociális helyzet rossz életkilátásokat eredményez. A „szegénység kultúrájának” elmélete szerint semmilyen etnikumhoz, kultúrához nem kapcsolódik az az életmód, amit a mélyszegénység és kilátástalanság kitermel, hanem ez egy bőrszíntől, földrajzi elhelyezkedéstől, társadalomtól függetlenül megjelenő természetes reakció a teljes kilátástalanságra. Ilyen körülmények között az emberek között megszűnik az összetartás, a kölcsönös segítségnyújtás, leépülnek azok az értékek, amik pl. a saját csoport tagjait sérthetlenné tették. Megjelenik a bűnözés csoporton belül is, egymást is meglopják, nem pedig segítik. Amikor az ember tartósan nem tudja, hogy mit fog enni és mivel fogja megetetni családját, semmi reményt nem lát arra, hogy ez a helyzet megváltozzon, akkor megszűnik a szolidaritás, megszűnnek az általános értékek, és csak a túlélési ösztön marad. Ma Magyarországon vannak olyan települések, ahol az egy főre jutó átlagjövedelem nem éri el a havi 20.000 Ft-ot, munkalehetőség nincs, kilátás és jövőkép sincs.

Ebből a világból hiányzik a múlt és a jövő, csak a jelen van, mert most vagyok éhes, most fázom, most kell megetetnem a gyerekeket, bármi áron.

Ez a jelenben élés lehetlenné teszi az ördögi körből, a szegénységspirálból való kitörést. A társadalom minden nagyobb presztízzsel rendelkező intézménye elvárja az embertől, hogy a jövőjét megtervezze. Az iskolába bekerülő gyermeknek hosszú távú célokat tűznek ki, egy dolgozatra például azért kell a délutáni játék helyett tanulni, hogy jobb jegyet szerezzünk, ami jobb év végi bizonyítványt eredményez, ami segíti a felsőbb osztályba lépést, majd a továbbtanulást, magasabb végzettséget, ez pedig jobb munkakörülményeket, magasabb jövedelmet fog jelenteni. Ezt ugyan egy általános iskolás gyerek nem biztos, hogy így átlátja, de ha szülei a jövő tudatában nevelik, akkor képes pillanatnyi igényeit – nem tanulni, hanem játszani szeretne – háttérbe szorítva a kötelességre koncentrálni. Az a gyerek azonban, akinek szocializációjából, életéből hiányzik a jövő megtervezése, nem képes a holnapi napra sem előre tervezni, nem képes pillanatnyi vágyait háttérbe szorítani egy bizonytalan jövő érdekében, így az iskolarendszerben kudarcok érik – nem tanult a dolgozatra, elégtelent kap, nem ír házi feladatot, megszidják – és igyekezni fog a számára ellenséges iskolai közegből minél hamarabb kikerülni. Azzal, hogy mindenáron le akarja rövidíteni iskolai pályafutását, eléri a gyerek, hogy használható tudás és képesítés nélkül kerüljön ki a munkaerőpiacra, ami vagy munkanélküliséget, vagy alacsony jövedelemmel és presztízzsel járó, gyakran fizikai munkát fog eredményezni. Ezzel be is zárult a kör, mert a kis bevételeket eredményező munka vagy segélyek miatt ez a fiatal is mélyszegénységben fog élni, gyermekeit a jelenre orientálja, nem fognak a jövő tervezésének képességével rendelkezni, újratermelődik a hátrányuk, iskolázatlanságuk, munkanélküliségük és szociális helyzetük. (Meleg, 2006)

5.6 Lakáshelyzet, a lakóhelyi szegregáció

Kemény Istvánék (Kemény-Janky-Lengyel, 2004) kutatásából tudjuk, hogy 1971-ben a cigányok kétharmada telepen élt. A telepen lakók aránya Budapesten 30, a vidéki városokban 52 és a községekben 68 százalék volt. „A telepi házakat a cigányok maguk építik, vályogból vagy vert földből. Alapot nem ásnak, a falakat nem szigetelik. A padlózat földes, az ajtók és ablakok rosszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9-12 négyzetméter alapterületűek. A padozatból és a falakból jövő nedvesség átjárja és elrothasztja a ruhákat és az amúgy is nagyon szegényes és hiányos bútort. A rossz ajtók és ablakok miatt erős légmozgás alakul ki, az ablakok kis mérete miatt nem lehet rendesen szellőztetni. A tető gyakran hiányos, úgyhogy beesik az eső, de ahol nem hiányos, többnyire ott is átázik. Fűtésre tűzhelyet használnak, amely csak addig melegít, amíg a tűz ég. Gyakori a gombásodás, a levegő nehéz, dohsgázú... Az egészséges ivóvíz, az árnyékszék hiánya, a szétdobált szemét miatt sok a fertőző betegség, vérhas, hastífusz, fertőző májgyulladás... A hagyományos telep zsúfolva van házakkal, mivel a növekvő népesség a telep határain túl nem terjeszkedhet. Elsősorban emiatt nem tudnak árnyékszéket építeni. A telep környéke tele van szétdobált hulladékkal, szeméttel, hasznavehetetlen dolgokkal és fekáliával... Megfelelő számú ágy felállítására nincs elég hely, többen alszanak egy fekhelyen, vagy egyszerűen a földre fekszenek” (Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 51-52).

Cigánytelep kívülről, belülről.

Ismeretlen fényképész felvételei László Mária hagyatékából, 1959.

Az 1961-es párthatározat egyik fontos döntése a telepfelszámolás előírása volt. Ennek fejleményeként az országgyűlés 1964-ben egy 15 éves lakásfejlesztési tervet adott ki, melynek értelmében 1980-ig előírták a cigánytelepek teljes felszámolásának szükségességét, és a cigányság elszórtan, a magyar lakosságtól nem elkülönülten történő letelepítését. Erre a célra kedvezményes lakásvásárlási és -építési kölcsönt vehettek fel, amit a családfő legalább egyéves munkaviszonyához, és 10%-os önerőhöz kötöttek, vagyis csak azok számára volt elérhető, akik igyekeztek integrálódni, az ő költözésüket tette lehetővé.

A telepfelszámolások következtében épültek az úgynevezett Cs-lakások – csökkentett értékű lakás – melyek az állami céllal ellentétesen, érthetetlen módon mindenhol egy nagy tömbben épültek, vagy a

cigánysorok spontán módon egy-egy utcában alakultak ki, ezzel tulajdonképpen átmentve a telepeket egyik helyről a másikra. Tehát míg hivatalosan a cigánytelepeket szinte teljesen felszámolták a szocializmus alatt, valójában helyettük újakat hoztak létre. Ha a „telep” megnevezést átértelmezzük, és nem azt a területet tekintjük cigánytelepnek, ahol legalább három putri áll – ez volt ugyanis a hivatalos álláspont a 70-es években (Stewart, 1994: 78) – hanem olyan területet, ahol a lakosság többsége roma, és aki nem az, az igyekszik onnan elköltözni, akkor biztosan állíthatjuk, hogy a telepfelszámolás nem volt olyan sikeres, mint ahogyan a statisztikai adatok mutatják.

A fent említett követéses vizsgálat szerint míg „1964-ben 49 ezer telepi házban 222 ezer személyt írtak össze, 1984-ben már csak 6277 telepi lakásban 42 ezer személyt” (Kemény-Jankó-Lengyel, 2004: 54). Tehát amint említettük, 1971-ben a cigányság 2/3-a élt telepeken, 1993-ra ez az arány 13,7%-ra csökkent úgy, hogy a kutatók az új telepeket, vagyis a barakk-szerűen létrehozott területeket is ide sorolták, és 2003-ra további jelentős csökkenés volt tapasztalható, eszerint a romáknak csupán 6%-a élt ekkor telepeken.

A 2003-as vizsgálat adatai szerint a cigányság életkörülményei jelentősen javultak:

- 76,7% téglá, kő vagy betonzól épült házban lakik,
- 18,8% vályogházban.

A telepeken tapasztalt túlszűfoltás is megszűnt, a lakásban egy főre jutó négyzetméterek száma jelentősen megnőtt – e tekintetben Budapesten a legrosszabb a helyzet, ott a leginkább túlszűfoltak a romák által lakott lakások, ugyanis családi ház esetében az udvaron melléképületek létrehozására, bővítésre van lehetőség, de Budapesten erre nincs mód. Országosan elmondható, hogy

- a romák közel 45%-ának otthonában egy főre 10-20 négyzetméter jut, tehát egy négyfős család 40-80 négyzetméteren él.
- A háztartások 20%-ában ennél nagyobb alapterületen élnek.
- A lakások 97%-ában van konyha,
- de 42%-ban még 2003-ban sincs fürdőszoba, noha
- vízvezeték az ingatlanok 70%-ában van – bár ez utóbbi adatot megfordítva döbbenetes, hogy napjainkban Magyarországon számos olyan háztartás található, ahol nincs vezetékes víz.
- Szintén meglepő adat, hogy a lakásoknak alig több mint a felében található vízöblítéses WC,
- 40% esetében az udvaron található árnyékszék, és
- 2% azoknak a lakásoknak az aránya, ahol semmilyen WC nem található.

Mindezen adatokat az 1961 előtti állapotokhoz mérten kell vizsgálnunk, amikor a cigányság több mint 70%-a komfort – víz, villany – nélküli, szigetelés nélküli, földből tapasztott, kisméretű putrikban és túlszűfolt telepeken lakott.

3. táblázat: A cigány háztartások környezeti szegregáltság szerinti megoszlása településtípus szerint 2003-ban (százalék)

A család közvetlen környezetében lakók...	Falu	Város	Budapest	Összesen
kizárólag cigányok	24,0	25,5	6,7	23,4
túlnyomórészt cigányok	31,9	33,6	23,3	31,8
vegyesen	24,5	19,0	29,2	22,3

a többség nem cigány	13,2	15,8	39,3	17,2
nincsenek cigányok	5,4	5,2	1,7	4,9
nem lehet megállapítani	–	0,5	–	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kemény-Janky-Lengyel, 2004: 57.

Ezek a roppant kedvezőnek mutakozó arányszámok elsősorban a lakáskörülmények változását mutatják, de a telepszerű életmód, az elkülönülés mértékét nem emelik ki. Tehát tény, hogy jelentősen javultak a romák lakhatási körülményei, de szegregáltságuk lényegében nem változott, ahogyan az a 3. táblázatból kiolvasható, a cigányságnak – noha telepnek nevezett területen csupán 6%-a él – 55,2%-a még mindig vagy teljesen, vagy többségében romák lakta területen lakik. Ez alapján, ha a fenti meghatározással élünk, nevezetesen azzal, hogy azt tekintjük telepnek, ahol a lakosság többsége roma és aki nem az, az igyekszik onnan elköltözni, még mindig feltételezhetjük, hogy a cigányság több mint fele telepeken él.

Chachipe fotópályázatra beküldött munkák, 2005-2008.

A telepfelszámolási programnak két következménye volt.

Egyik eredménynek könyvelhetjük el a lakáskörülmények javulását, azt, hogy a romák többsége nem földből tapasztott putriban, hanem téglaházban lakik, hogy többségük otthonában áram, víz és szennyvízelvezetés is található.

Másik következmény, hogy sok helyen felbomlottak a hagyományos, szervesen kialakult közösségek, ahol még élt az összetartás, a testvériség intézménye, ahol a cigány gyerekeket mindenki nevelhette, de senki nem bántotta, ahol a cigányság összekovácsoló értéket jelentett.

Fontos tehát különbséget tenni a szervesen kialakuló cigánytelepek, és a szocializmusban mesterségesen létrehozott barakk-szerű telepek között. Nem az ingatlanok állaga jelenti a fő különbséget, hanem az egész életmód, a közösség megléte vagy hiánya, az összetartás és testvériség a legnagyobb eltérés. Azok a területek, ahol a cigányság saját akaratából letelepült, saját képességei és szándékai szerint tudott be- és kiköltözni, sokkal összetartóbb, homogénebb (pl. csak oláh cigányokból áll, vagy általuk befogadott, így oláh cigánynak tartott emberekből, családokból) mint azok a telepek, ahova a városi tanács kedvezményes lakásvásárlás, lakáskiutalás útján a „telepfelszámolások” miatt³⁵ romákat költöztetett. Ezeken a hivatali szervek által létrehozott telepeken megjelenik a közösségi értékek leépülése, az összetartás hiánya, az épített környezet rongálása, nem megbecsülése, mivel a lakók nem érzik sajátjuknak a környezetet, ahol élnek, nem is vigyáznak rá, ők maguk is – a többségi társadalom negatív megítéléséhez hasonlóan – gettónak tekintik, annak nevezik az ilyen telepeket.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha ez így van, miért költöztek be az új telepekre.

Többnyire azért, mert komfortos/félkomfortos lakásokba tudtak költözni a putri helyett, vagy pedig valamilyen családi viszály, ellentét miatt (pl. a kibocsátó telepen élő szülők ellenzik a fiatalok házasságát, de ők mégis egybekelnek, a szülőknél emiatt nem maradhatnak) nem akarnak együtt élni más rokonokkal. Stewart részvevő megfigyelése alatt kimutatta, hogy míg a szervesen épült telepen az egymás segítése, a vendégeskedés, rokonlátogatás, erkölcsi szabályok megléte, az egymás testvérnek tekintése, a mindennapi élet meghatározója, fontos központi értékeket jelent, addig a mesterségesen létrehozott telepen a testvérek egymást meglopják, feljelentik, az ott lakók nem számíthatnak egymás segítségére, hiányzik az összetartás. Ez azért alakulhatott így, mert a mesterségesen létrehozott telepeknél nem egy közösség költözött be egy területre, hanem oláh cigányok, beások és romungrók vegyesen, így a többségi társadalom által egységesen cigánysornak tekintett terület sokszor kulturálisan nem nagyon összetett képet mutat, különböző értékrenddel, különböző nyelvhasználattal.

Az alábbiakban álljon itt két idézet, az egyik Michael Stewart Daltestvérek című könyvéből, aki a szervesen kialakult cigánytelep leírását (Párizs elnevezésű telep), az ottani házak állapotát írja le, illetve árulkodik a közösségi értékek meglétéről, a törekvésekről, hogy jól, jobban éljenek; majd Solt Ottília beszámolója a mesterségesen létrehozott barakktelep életéről, amely minden értéktől, emberiségtől mentes életformát alakított ki az ide költözőkben.

³⁵ A telepfelszámolás nem véletlenül szerepel idézőjelben. A hagyományos értelemben vett cigánytelepeket ugyan felszámolták, de valójában más formában újrateremték azokat.

„A Párizson csak egyetlen putrit láttam, egyedül árválkodott a tér szélén. A legtöbb ház falát bevakolták és frissen festették, több kertben gyümölcsfák terebélyesedtek.”

1. Módosabb cigány lakása

„Thulo házának berendezése a *párizsi*³⁶ cigányok és más hasonló telepek körében tipikusnak mondható, formáját és beosztását illetően ezeknek csupán nagyobb változata. Az első helyiség, ahová beléptünk, a konyha volt. A romák, amikor a házban tartózkodnak, itt töltik az időt. Thulo felesége és két kisebb gyerekük itt aludtak, a nagyobbik fiú a belső hálósobában. A konyha falait bevakolták, és szörnyen rikító, élénk rózsaszínre festették, amelyre egy sablonhengerrel sárga virágokat csíkoztak, hogy tapétaszerű benyomást keltsen. Az ágy fölötti falra hatalmas aktnaptárat akasztottak, a szomszédos falon pedig Szűz Mária képe függött a csecsemő Jézussal.

Ez a helyiség egy előszobába vezetett, ahová a család tagjai általában nem léptek be anélkül, hogy levetnék cipőjüket. Ennek padlóját makulátlanul tiszta szőnyeg takarta, a dohányzóasztalt puffok vették körül. Egy polcon az (analfabéta) Thulo képe függött, a hatodik elemít befejezettek szokványos öltözkézésben, könyvespolc előtt állva, hóna alatt néhány könyvvel. Fölötte pedig egy másik, róla és feleségéről készült kép, amikor „először házasodtak össze”. Ugyanis jóval azelőtt összeházasodtak már „cigány módra” (*románesz*), mielőtt elmentek volna az anyakönyvvezetőhöz, hogy beszerezzék az „újdonsült” párnak járó bankkölcson felvételéhez szükséges papírokat. A két esemény között csináltatták magukról ezt a műtermi felvételt, „valódi” magyar esküvői ruhában. A szemben lévő falon tiroli tájban a magyar istállóból kikerült világajnok ló és hajtója ügettek.

Ez a szoba csak átjáró volt magához a „tisztá szobához” (*sukár szoba*), amelyet sohasem használnak, kivéve ha egy *gázsó* jön hozzájuk, és ott tölti az éjszakát. Ez utóbbi a cigány ízlés és stílus szerint szent hely, ezért itt minden ezüst, arany, fehér és csillogó; a roma népi kifejezés szerint „ragyog”. A belső faltól falig érő tölgyfautánzatú szekrény sor felett, amelynek minden szögletét értékesnek látszó tárgyak foglalták el. Köztük egy feltűnően magas, női alakra formázott üveg, amelyet a másnapi esküvői ceremónián használtak. Vastag, krémszínű szőnyeg borította a padlót, a díványt pedig fehér állatbőrök takarták. A bútorok jól látható helyeire nagy gondossággal rikító rózsamintás terítőket, és új, cigány női fejkendőket helyeztek. A középső asztalon, mintha csak megbecsült vendégre várnának, üvegvázában műanyag rózsák csokrai ékeskedtek. A fal üresen maradt részét a Tátra hólepte vonulatait ábrázoló poszter töltötte be. A belső sarokban egy asztali tükör állt. A tükör szélén az üveget csipkés minta díszítette, és a keretet körös-körül művirágok borították. Az előtte lévő, virágokkal teli vázák arra utaltak, hogy a tükröt soha semmilyen praktikus célra nem használják” (Stewart, 1994: 40-41).

2. Putri

„Már megérkezésemkor nyilvánvaló volt, hogy a Párizson élő romák életmódja között jelentős különbségek vannak. Thulo képviselte az egyik szélsőséget: ő éppen a tanácsi engedélyre várt, hogy fürdőszobát építhessen átalakított lakásában (amelyet az utolsó magyar lakók gyermekétől vásárolt meg). A másik pólust Zsunga jelentette, aki abban a putriban lakik, amelyet először pillantottam meg, és ahol csak a fém tűzhely és a sárfalakat díszítő képeslapok és poszterek utalnak a huszadik századra.

³⁶ A *Daltestvérek* című könyvben szereplő egyik cigánytelep elnevezése: Párizs.

Zsunga feleségével és gyermekeivel lakik a „házában”, mellettük pedig – az egykori istállóban – felesége szülei élnek. A padló mindkét otthonban egyenetlenül tapasztott száraz agyag, és egyikben sincs villany. Két szakadozott, hitvány ágyon kívül egy hasadt szekrényből áll még a bútorzat az idős emberek otthonában, a *kolyibában*, ahogy más romák becsmérően emlegetik. A nyilvánvaló szegénységnek ebben a világában a tapasztalatlan látogató számára különösnek tűnik, hogy az ágyneműt akkurátusan elteszik a szekrénybe. Pedig így van.

Néhány méternyi terület az elszenesedett föld körül, ahol Zsunga családja esténként többnyire a tűz körül melegszik: ez a „rég” típusú cigány otthon. Alig három lépés hosszú, kevesebb mint két lépés magas: Zsunga és felesége vetette vályogtéglából épült. A belső tér nagyon szűk, de télen Zsunga egész családja elfér benne. Képek borítják a falat: szentek szoronganak az aktok és külföldi képeslapok között. Nincs villany, de van egy fémtűzhely, s a hely szűkösége arra jó, hogy legalább nem fázna. Az egyik ágyban Zsunga és felnőtt fia, a másikban pedig felesége és lánya alszanak.

Zsunga – ahogy később megtudtam – egyáltalán nem műveletlen koldus, aki ne szeretne jobban élni. Elismert mesélő és bölcs ember, akinek házában esténként a tűz körül mesék, dalok és történetek járnak szájról szájra azok között, akik ellátogatnak hozzá. Egyike a *Párizs* ínyenceinek, s a gombák, amelyeket ő talál, finomabbak bárki máséinál. A cigányok között mégis sokan kicsit szégyenkezve beszélnek róla. Hangsúlyozzák, hogy két felnőtt lánya és egy nős fia van. Hol tudnak az asszonyok mosakodni? Vagy (eufemisztikusabban) „ezt-azt csinálni”? Nem vet jó fényt a többi, a magyarok szemében társadalmilag „felemelkedett” romára, ha Zsungával és a putrivilággal kapcsolják össze őket, amiről a szocializmus idején – ahogyan ezt mindenki tudja – meg kellett volna szabadulniuk” (Stewart, 1994: 42).

Solt Ottília beszámolója: „A barakktelep néhány év alatt kitermelte a létező szemét valamennyi formáját. Minden barakknak megvan a maga prostituáltja, aki a szomszédos családok házasságait tönkreteszi, és nyakukra hozza a rendőrséget. Megvan a maga elmebetege és bűnözője is. Az ide kerülő családok férfitagjai bicskázó és durva iszákossá válnak néhány hónap alatt. Az asszonyok türelmetlenek, verik, rángatják gyermeküket. Akik rendszeres munkát vállalnak, sokszorosan nehezebb körülmények között viselik a nők szokásos terheit; azok, akik gyerekeikkel otthon maradnak, be vannak zárva ebbe az iszonyatos táborba. Dúl a gyűlölködés, a gyilkos indulatok, felnőttek, gyerekek, nők, férfiak egyaránt fizikai agresszióval élnek egymással szemben. Kés, téglá, balta, ököl egészíti ki a napi átlagban két rendőri feljelentést. Minden második cigány vagy most ül, vagy most jött ki a börtönből, vagy most megy oda. A barakklakásokban elviselhetetlen az élet, mondhatnánk úgy is, hogy élehetlenné válnak az emberek. Szerencsésebb társaikra irigyen, sértetten követelőznek, öngyilkossággal, családirítással fenyegetőzve szaladgálnak a tanácshoz, marakodnak, lesik, kinek könnyebb valamivel az élete, és a «többletet» igyekeznek keserűvé tenni” (Diósi, 2002: 89-90).

Napjainkban sajnálatos módon egyre több helyen ez a fajta érték nélküli közösség, hagyomány nélküliség válik uralkodóvá, keresni kell az összetartó cigány közösségeket, mert a legtöbb helyen már szétforgácsolódtak. A magyar lakosság többsége ezeket az állapotokat teljes mértékben a cigányság hibájának tudja be, az ő beilleszkedési képtelenségükről panaszkodik, és fel sem merül bennük, hogy mi is tehetnénk valamit a cigányságért, illetve hogy mi is tehetünk arról, hogy sokan elvesztették összetartó erőt nyújtó értékrendjüket. A romákkal szembeni növekvő előítéletek egyértelműen a romák csökkenő esélyeit eredményezik.

5.7 Egészségügyi helyzet

5.7.1 Egészségkárosító tényezők

A korábbi fejezetekben tárgyalt alacsony iskolai végzettségből fakadó magas munkanélküliség, az ebből következő alacsony jövedelem, rossz szociális helyzet, hátrányos lakáskörülmények és még számos tényező befolyásolja a halmozottan hátrányos helyzetűek rossz egészségi állapotát.

Induljunk ki az alacsony jövedelemből, szegénységből!

A rossz anyagi körülmények között élő családok lakhatási körülményei is rosszak. Nincsenek megfelelő nyílászárók, emiatt gyakori, hogy huzatos egy lakás, vagy dohosak, penészesek a falak. Ezek csecsemőknél nagyon nagy kockázati tényezők, könnyen kialakulhat náluk pl. az asztma, illetve krónikus betegeknek, légúti megbetegedésben szenvedőknél megnöveli a szövődmények kialakulásának esélyét. Légúti megbetegedés pedig könnyen kialakul ott, ahol nincs megoldva rendesen a fűtés, nincs pénz tüzelőre, nincs megfelelő fűtőtest, és még a ház szigetelésének hiánya, a rossz nyílászárók is rontanak a helyzeten. Ezeket a problémákat tetézi, hogy nagyon sokan dohányoznak, akár bent a házban, egy légtérben a csecsemővel vagy krónikus beteggel, a dohányfüst pedig megnehezíti a gyógyulást.

A dohányzás egyébként is nagy kockázati tényező, ami az egész magyar lakosságot érinti, de a hátrányos helyzetű rétegek azok, akik a legkevésbé hajlamosak arra, hogy az egészségmegőrző kampányokra hallgatva egészségtudatosan, füstmentesen éljenek. A dohányzás káros hatásairól itt felesleges részletesen szólni, amit viszont érdemes megemlíteni, hogy a lakáson belüli dohányzás nemcsak a cigarettázó személyt, hanem gyerkeinek egészségét is károsítja. Probléma, hogy sokszor a várandós anya terhessége alatt, a szoptatás idején, a csecsemővel egy légtérben dohányzik. Az ilyen körülmények között kihordott magzatnál gyakran jelentkezik alacsony testsúly, koraszülés, fejletlen tüdő; amin nagyon sokat ront, ha a fent leírt körülmények közé viszik haza.

A rossz anyagi körülmények a lakhatási problémák mellett táplálkozásban is megmutatkoznak. Itt kettős tendenciáról írhatunk. Egyrészt a mélyszegénységből adódó egysíkú, egészségtelen táplálkozás jelent gondot, ami nem etnikai sajátosság, de a hagyományos cigány konyha, a romák által kedvelt ételek sem feltétlenül egészségesek, mert nagyon sok fűszert, zsírt és szénhidrátot tartalmaznak, zöldséget, gyümölcsöt viszont alig. A savanyú káposzta az a zöldségféle, amit nagyon szeret a cigány konyha és nagy mennyiségben fogyasztják is; de ezen kívül alig.

A mélyszegénységből adódóan hús viszonylag ritkán és előfordul, hogy rossz minőségben kerül az asztalra; bár a hagyományos cigány konyhában az ételnek mindig kell húst is tartalmaznia, mert anélkül nem lakik jól az ember. Nagyon gyakori étel a krumpli és a tészta, ezek magas szénhidrát-tartalmú, olcsó ételek, gyakori fogyasztásuk viszont egysíkú táplálkozást, vitaminhiányt eredményez, ami gyerekkorban különösen veszélyes.

Szintén nem etnikai probléma az alkoholizmus kérdése, de mélyszegénységben, kilátástalanságban gyakran fordul elő alkoholbetegség, ami köztudottan egészségkárosító, csökkenti a várható élettartamot.

További egészségromboló hatással bír, ha az egészségügyi ellátást nem veszik igénybe, vagy nem időben keresik fel az orvost a betegek, de erről a jelenségről lentebb szólunk részletesen.

5.7.2 A romák és az egészségügy viszonya

A többségben számos sztereotip vélekedés él a cigányság egészséghez, egészségügyhöz való viszonyát illetően, ezeket Szuhay Péter sorra veszi és elemzi (Szuhay, 1999). Itt csak néhány fontosabbat emelünk ki.

Az egészségügyi ellátórendszer igénybevételével kapcsolatban két végletes álláspont is szerepel a közgondolkodásban: (1) a cigányok nem hajlandóak orvoshoz menni, inkább öngyógyítók, és csak akkor veszik igénybe az orvosi ellátást, amikor már nagyon nagy a baj; (2) a cigányok minden aprósággal orvoshoz rohagnak, ahol feltűnően viselkednek.

Mindkét állításnak van valóságalapja, de nem fedí a valóságot. Előjáróban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a „problémamentes” cigány beteget sem az orvos, sem a többi beteg nem veszi észre. Ha valaki átlagosan viselkedik, akkor az nem tűnik fel, nem jegyezzük meg. Ha azonban előítéleteinknek megfelelően sokan látogatják meg rokonukat a kórházban, akkor igazolni tudjuk saját előfeltevésünket, és egy újabb „tipikus” esetként könyveljük el magunkban.

Mind az öngyógyításról, mind a másik végletről elgondolkodva először tegyük fel a kérdést: csak a romákra jellemző ez? Nem jellemző ugyanúgy a magyarság egy részére is, hogy inkább nem fordul orvoshoz bajával, mert hátha magától elmúlik, vagy sokan inkább a bizonytalanságot választják ahelyett, hogy biztos – esetleg kedvezőtlen – diagnózis tudjanak meg magukról. És nem jellemző sok másik magyarra, hogy az orvosi ellátórendszerre igyekeznek hárítani minden felelősséget, minden bajukra az orvostól, gyógyszerektől várnak csodaszert?

De térjünk vissza gondolatsorunk elejére és vizsgáljuk meg a romák egészségügyhöz való viszonyát!

- (1) A cigányok nem hajlandóak orvoshoz menni. Az orvosi ellátás Magyarországon ingyenes, de gyakran még a házi orvos is elvárja, hogy hálapénzt adjanak neki, komolyabb beavatkozásoknál pedig ezt szinte kötelezőnek érezzük. Egy olyan ember számára, aki mélyszegénységben él, nemhogy a hálapénz előteremtése gondot okoz, de még az is, hogy megfelelő ruházatot vegyen fel, amiben megjelenhet egy vizsgálaton.
- (2) A cigányok minden aprósággal orvoshoz rohagnak, ahol feltűnően viselkednek. Emlékezzünk vissza, miket olvastunk a cigány értékrendnél, a testvériség rendszerénél! A roma identitást alapvetően meghatározza az örökös lenézettségéből fakadó dac, az egyenlőség, egyenrangúság érzésének és bizonyításának vágya. Szuhay Péter szerint ez a hozzáállás lehet a magyarázata annak, hogy miért akar valaki feltűnni az orvosnál, miért fontos számára az, hogy ellássák, komolyan kezeljék problémáját. Ugyanis be akarja bizonyítani, hogy neki is joga van az egészségügyi ellátáshoz, ők is a társadalom többi tagjával egy szinten vannak.

A sokszor feltűnő kórházi viselkedés megértése szempontjából fontos egy rövid kitérőt tennünk a cigányság egészség-betegség-szemléletére vonatkozóan.

A roma kultúrában a család kiemelten fontos szerepet játszik az egyén életében. A beteg ember is a család szerves részét képezi, nem különítik el, nem félnek a fertőzésektől, ennek egyik oka a helyhiány, de ennél fontosabb, hogy a közösség gyógyító erejében is hisznek, vagyis családja, szerettei körében, otthonában könnyebben, gyorsabban gyógyul meg egy beteg ember. Amennyiben nem oldható meg az otthoni ápolás, úgy kénytelenek a családot bevinni a kórházba, de ezzel nem a kórház dolgozóit vagy a szobatársakat akarják bosszantani, hanem a világ legtermészetesebb dolgának tekintik azt, hogy a beteg gyógyulását segítő dolgot tesznek; pl. sokan körülvesszik, visznek neki otthoni ételt, italt, otthonosság teszik számára a kórházi szobát.

További, cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák, hogy a romák rossz betegek, akik nem tartják be az orvos utasításait. Ahogy fent említettük, a cigányok elképzelése szerint a megszokott életvitel biztosítja leginkább a beteg gyógyulását, így valóban a diétás ételek fogyasztása, alkohol és dohányzás elhagyása nem jellemző betegek esetében. Itt ismét fel kell tennünk a kérdést: a magyarok „jó betegek?”

5.7.3 Egészségügyi diszkrimináció

Napjaink Magyarországon nem készült ide vonatkozó statisztikai adat, de a domináns társadalmi csoportok részéről világszerte jelentkező nyílt és rejtett, intézményesített diszkrimináció az egészségügyben is megjelenik. (Sidanus-Pratto, 2005)

Az intézményi diszkriminációnak két fajtáját különíthetjük el: nyílt és rejtett diszkriminációt. Nyílt diszkrimináció egyes társadalmi csoportok egészségügyi ellátásból való kizárása, alacsonyabb szintű ellátás engedélyezése, vagy a kényszerített fogamzásgátlás, akár kényszer-sterilizáció is. A fogamzásgátlásra és sterilizációra vonatkozó hivatalos irányelvek, mint a nyílt diszkrimináció megnyilvánulási formái ma már nincsenek, nem is lehetnek jelen, mert ezek nyilvánvalóan alapvető emberi jogokat sértő intézkedések.

Rejtett diszkrimináció napjainkban abban nyilvánul meg, hogy az Egyesült Államokban például kimutathatóan gyakrabban végeznek sterilizációval vagy végtagcsonkolással járó beavatkozásokat színesbőrű betegeken, egy fehérbőrű páciens épségeért – nem tudatosan – több áldozatot, nagyobb kockázatot hajlandó vállalni egy orvos. Hazai adatot ide vonatkozóan nem tudunk említeni, de az alárendelt és domináns társadalmi csoportok közötti különbségtétel világszerte megfigyelhető, így a rejtett diszkrimináció is bárhol jelen lehet.

Olvasmány:

Szepesi József: Telepiek – részletek

A salgótarjáni „cigányhegy” (így nevezték a telepet) ez idő tájt különös látványt nyújtott. A földhözragadt vályogkalyibák kátránypapír fedelét rühesre perzselte a nap, a viskók közti szűk térségben dongó nagyságú döglegyek nyüzsögtek, s kóbor kutyák és macskák marakodtak a nyomor végtermékein. E környezetben annál szembetűnőbb és meghökkentőbb volt a „cimbalomművész” Kupakos putriján egy tábla, amelyen a következő tárgyilagos megállapítás volt olvasható: TISZTA UDVAR, RENDES HÁZ. A tanács illetékesei búskomor képpel jártak házról házra a telepen, Kupakos portájához érve azonban majdnem nevetőgörcsöt kaptak valamennyien. Az „urak” láttán Kupakos kissé meglepetten lepöccintett rongyos könyökvédőjéről egy poloskát, majd gyorsan játszani kezdte a Rákóczi-indulót. Szentül meg volt győződve ugyanis arról, hogy a városi urakat kizárólag az ő művész zsenialitásának híre csalta a telepre. Az igazság azonban az volt, mait vézna felesége, Margitka már sejtett...

Ekkorra a cigánytelepen megváltozott az élet. A putrik egy részét földig romboltatta a tanács, s lakóit, mint szűz magvakat szétszórta a város különböző pontjain. Így még embertelenebb külsőt öltött a telep. A cigányhegy szanálását ugyanis félbehagyták, mert megszületett az egész városra kiterjedő ez irányú programtervezet...

Janó a telep romlásán nem kesergett – mint mondta. Valami nosztalgikus delej azonban lelkénél fogva folyton visszaráncigálta a múltba. Emlékképein a telep apró, különböző színűre meszelt házikókból, itt-ott kis kertből és tisztára söpört, tenyérnyi udvarokból állt. Régebben – így emlékezett – karácsonykor, húsvétkor és május elsején a cigányasszonyok mindig sárgára színesített agyaggal mázolták le belül a kunyhók döngölt földfelületét, ez új, üdébb külsőt kölcsönzött lakóinak is.

Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Sok babonás hitből származó fertőzést kellett megakadályoznom, amit saját maguk idéztek elő.

A nyílt vágott sebekre meleg lószart, poros pókhálót és falról lekapart meszet raktak.

Ezeknek a vérzéscsillapító gyógymódoknak a helyébe nem könnyen lehetett ecetet vagy sót alkalmazni, pedig más fertőtlenítőszer nem volt. Egy lehetőség kínálkozott, kenyérbe felitatni, és valami mesével körülfogni, mert a gyógyulás soha nem az embereken, hanem rajtuk túli erőkön múlt.

Éppúgy, mit az ótvaros gyerek fejének a tisztán tartása, amihez a hiedelem szerint nem volt szabad víznek érnie. Az orvos utasításain, ha erre valaha is sor került, csak nevettek. Szappanos vízzel való lemosás szinte szentségtörésnek tűnt. Egy gyógyszere volt, mint kutyaharapásnak a szőre. Akkor keletkezik a gyerek fején ótvar, ha olyan asszony megy be az újszülötthöz, aki „úgy” van, menstruál. Ezek a sebek éveken keresztül sapkányira megnőttek, nem is volt szabad sürgetni a gyógyulásukat, hanem időnként menstruáló asszony rongyaival, ingével, szoknyájával meg kellett törölgetni.” (116.)

Ellenőrző kérdések

1. Miben tér el hazánkban a teljes lakosság és a romák korfája? Hogyan hat ez a népesség alakulására, milyen változások történtek az elmúlt évtizedekben?
2. Mi az oka annak, hogy Magyarország egyes területein jóval magasabb a cigányság aránya, mint más régiókban? Mely területeken él a legtöbb cigány?
3. Mik lehetnek a cigány gyerekek iskolai sikertelenségének okai? Ezek szociálisan és/vagy kulturálisan meghatározott hátrányokat jelentenek?
4. Milyen változásokon ment keresztül a romák helyzete a munkaerő-piacon a XX. században?
5. Hogyan definiálná a „cigánytelep” fogalmát? Eszerint a meghatározás szerint a magyarországi romák hány százaléka él telepeken napjainkban?

Feladat

Keressen további, a romák egészségi állapotára vonatkozó sztereotípiákat! (Ajánlott irodalom: Szuhay Péter (1999): A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Panoráma, Bp.)

6. Roma/cigány kisebbségi jogok Magyarországon a jogalkotásban és a gyakorlatban

Vitaindító:

- Milyen jogok illetik meg a nemzeti és etnikai kisebbségben élőket Magyarországon?
- Mennyire valósulnak meg a kisebbségi jogok a gyakorlatban?

Kikről van szó?

A roma Magyarország legnagyobb hazai kisebbsége. A tíz évvel ezelőtti népszámlálás alkalmával a több mint félmillióra becsült cigány népességnek alig az egyharmada – 190 ezer fő - nyilatkozott úgy, hogy a legnagyobb hazai kisebbséghez tartozik. A többségében magyar anyanyelvű romák külön regisztrálását etnikumként 2001-ben még Farkas Flórián, az Országos Cigány Önkormányzat akkori és jelenlegi elnöke sem szorgalmazta. A 2011-es census előtt Setét Jenő roma szociológus vezetésével országos kampány folyt azért, hogy minél többen vállalják önazonosságukat. Ugyanakkor a cigánygyilkosságok és a különféle gárdák színre lépése óta megjósolhatatlan, hogy az immár 600-650 ezerre becsült etnikum tagjai közül hányan vállalják roma mivoltukat. A népszámlálás 2011-ben lehetőséget ad a többes identitás kinyilvánítására. A népességszámláló kérdőív adatszolgáltatásra nem kötelezőként firtatja a nemzetiség, nyelvi kötődés, vallás kérdéskörben az alábbiakat:

1. Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát? A válaszlehetőségek közül a 3. pont: cigány (roma)
2. Az előző kérdésnél megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez?
3. Mi az Ön anyanyelve? A válaszlehetőségek egyike: cigány (romani, beás)
4. Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában?

Hogy mi a gyakorlati jelentősége a nemzetiség megvallásának? A kisebbségi képviselők aktivizálódása azzal áll összefüggésben, hogy 2013-tól a települési kisebbségi önkormányzatok a népszámlálási adatok alapján jutnak majd állami támogatáshoz. A kisebbségi önkormányzatoknak a központi költségvetésből, valamint fejezeti kezelésű előirányzatból nyújtott támogatások feltételrendszeréről és elszámolásának rendjéről szóló 342/2010. (XII. 28.) Korm. rendelet 3. § (5) bekezdése értelmében a települési kisebbségi önkormányzat részére megállapítható általános működési támogatás az egy települési kisebbségi önkormányzatra eső átlagtámogatás összegének

- 3%-a, ha a nemzetiséghez tartozók száma a településen négy főnél kevesebb,
- 50%-a, ha 4-30 személy vallja egy adott nemzetiséghez tartozónak magát,
- 100%-a, ha 31-50 személy és
- 200%-a, ha 50 személynél több a nemzetiséghez tartozók száma.

6.1 Roma szokásjog régen és ma; a romani kris intézménye

A roma kisebbség megtartotta a szokásjogi alapokon működő igazságszolgáltatási rendszerét, a romani kris intézményét.

Loss Sándor szociológus „A romani kris a dél-békési oláh cigányoknál” című írásában (Loss, 2001) a szokásjog vagy jogszokás kérdéskörét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a jogi népszokás az emberi magatartást befolyásoló olyan tényleges gyakorlat, melyet nem az állam, az egyház vagy valamely hatalmat gyakorló személy alkotott és kényszerített ki, hanem a társadalom valamely kisebb-nagyobb közössége a tényleges gyakorlat folytán belülről fejlesztett ki. Az életviszonyokban jelentkező érdekeltségek egyeztetésére szolgál, tiltást, megengedést vagy parancsolást tartalmazó kötelező, s a közösség által kikényszerített szabály. Ehhez képest a szokásjog az állami jog mellett/felett/alatt létezik, néha azzal megegyezően, néha azt kiegészítve, gyakrabban azonban attól eltérően szabályozza az adott életviszonyt.

„Szokásjoguk szerint pl. a vajdának hatalma volt csapatának bármely tagját száműzni. Joguk van arra, hogy házasságokat engedélyezzenek vagy megengedik a hitestársak elválását, sőt kisebb esetekben testi büntetéseket szabnak ki. A téli telepeken tartják a nagy gyűlést, melyen közmegegyezéssel határoznak a fontosabb ügyekben. E gyűléseken legtöbb szavuk van az úgynevezett szájbidsóknak (előjáróknak) mint az egyes nemzetségek főnökeinek. A vándor-C. rokonsági törvényei szerint a nő férfi nem azon nemzetséghez tartozik, amelyben született, hanem azzal kell vándorolnia, amelyből feleséget vett, sőt házassága után neve is megváltozik. A férj helyzete eleinte alárendelt, mivel az új nemzetség, amelybe beleházasodott, nagyon ügyel arra, hogy a feleség, tehát a törzs vagyona csorbát ne szenvedjen. A C. hite szerint az asszonyok természetfeletti erők birtokában vannak, melyeket vagy maguk szereztek, vagy anyjuktól örökölték. Az olyan hetedik leány, kinek anyja még nem szült fiúgyermeket, pl. látja az elásott kincseket, szellemeket stb.” (Révai Nagy Lexikona, Az ismeretek enciklopédiája Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság 1912)

A fentebb idézettekkel ellentétben manapság még élő szokásjogi intézmény a romani kris intézménye. Nincs magyar megfelelője, ez az intézmény csak az oláh cigányok közt létezik. „Vitamegoldó”, „konfliktusfeloldó”, „bíróági” fórumként szolgál, amit a tételes jog nem ismer el. Ennek ellenére hatalmas tisztelet övezi: a kris által hozott döntésnek mindenki aláveti magát.

A nyelvhasználat szempontjából Magyarországon két fő csoportot különböztetünk meg: azokat a cigányokat, akik még beszélik a cigány nyelv valamelyik nyelvjárását – ide tartoznak az oláh cigányok -, és azokat, akik már csak magyarul beszélnek. Az oláh cigányok megőrizték nyelvük mellett hagyományaikat, szokásaikat, belső jogszolgáltatási rendszerüket. Ennek egyik ősi és ma is élő megtestesítője a romani kris intézménye. A fórumot szigorú eljárási szabályok szerint hívják össze, alakítják meg, és szigorú eljárási szabályok szerint hozza meg döntését, ami ellen nincs helye jogorvoslatnak.

Az oláh cigányoknak - akik főként ló kereskedelemmel foglalkoznak – a legfontosabb szempont az, hogy ügyükben gyors, igazságos és költségkímélő döntés szülessen.

A kris hatásköre

Az állam és az élet elleni, valamint a romák által nem romák sérelmére, illetve a nem romák által elkövetett bűncselekmények kivételével minden ügy, jogvita a kris elé vihető. Tipikus ügycsoport még mindig a kereskedelemmel kapcsolatos jogvitáké; egy másik ügycsoport a házasságokkal és lakodalmakkal kapcsolatban felmerülő nézeteltéréseké. A hagyomány szerint a vőlegény családja áll minden költséget. Ha viszont valamelyik fél hibájából szétköltözik az ifjú pár, az ellenérdekelt szülők joggal követelhetik vissza az esküvővel kapcsolatos költségeket.

A kris eljárását megelőző peren kívüli egyezség-kísérlet; a kris megalakítása

Ha felmerül egy „ügy” (ahogy ők mondják), a felek első lépésként próbálnak egymással megállapodni. Ha például az eladott autó nem működik rendesen, a vevő visszaszól az eladónak, hogy: „Hallod, komám, nem jó az autó, amit nekem eladtál. Csináljuk vissza az üzletet!” Ha nem állítják helyre az eredeti állapotot, mert például az eladó azt mondja: „Már hogyne lenne jó, komám, én magam is használtam!”, akkor második lépésként divanót tartanak. A divano – vagy svato – quasi peren kívüli egyezség – még mindig informális, de itt már kérnek tanácsot az öregektől. Ha így sincs egyezség, elkezdik szervezni a kriszt. Az egyik cigány ezt kérdi a másiktól: „Te kit akarsz?” – ez azt jelenti, hogy kit akarsz bírónak meghívni a krisbe. Erre azt fogja válaszolni: „Én X-et. És te?” „Én Z-t hozom.” A kris két-három nap múlva fog összeülni. A tárgyalásra valami nyugodt helyen kerül sor, ahol körbeülnek, és esküt tesznek (soláx). Arra esküdnek, hogy mindaddig együtt maradnak étlen-szomjan, amíg mindkét felet kielégítően meg nem hallgatták, meg nem látják, hogy mi az igazság és bölcs döntést nem hoznak.

A bíróvá válás feltételi

Elméletileg bármely felnőtt roma férfi lehet bíró, akit bölcsnek, a törvény ismerőjének fogadnak el, és akiben megbíznak, pártatlanságához kétség nem fér. A bírák létszáma az ügy súlyától függően kettő és nyolc között változik. A kris „főbírája” általában a legidősebb bíró: ő nyitja meg az ülést, ő kezdi meg a kihallgatást, ő tehet fel elsőként kérdéseket és ő hirdeti ki az ítéletet.

A bizonyítási eljárás

Az első kérdést a legidősebb bíró teszi fel: „Mondjátok el, testvéreim, hogyan történt az eset!” A bizonyítás szóbeli, okirati bizonyítékokat ritkán használnak fel. Időbeli korlát nélkül hallgatják meg a feleket, úgy tarják, az igazságot csak akkor lehet kideríteni, ha a történetet mindenki részletesen elmeséli. Csak akkor állítják meg az elbeszélőt, ha a hallgatók úgy vélik, a tanú vagy a fél nem mond igazat. A felek meghallgatását tanúbizonyítás követi. A tanúknak ugyancsak esküt kell tenniük. Az eskü arra kötelezi őket, hogy az igazat és csakis az igazat mondják. Eskü alatt nem lehet hazudni. Amikor az esküt tartják, kihoznak egy szentképet. Ügy tartják, az eskü megszegése nagyobb bajt hoz arra, aki meg meri tenni.

A felek csak személyesen járhatnak el, képviselőnek, meghatalmazott ügyvédnek nincs helye a krisen, az eljárás a közvetlenség elvén alapul. Az ülés órákig, akár napokig is elhúzódhat, a tárgyalás nyilvános. Éppen ezért – hogy a hallgatóságot a vádlott maga mellé állítsa – a tárgyalás nem nélkülözi a drámai elemeket: esküdözést, térdeplést, könnyekre fakadást, kiabálást.

Az ítélethozatal

A bírák az ítéletet egyszerű szótöbbséggel hozzák, döntésüket a rangidős bíró hirdeti ki: „Sok időt töltöttünk azzal, hogy megvizsgáljuk az ügyet, és mindkét felet alaposan meghallgassuk. Megkérdeztük a tanúkat is, hogy miként vélekednek az ügyről. Azt találtuk, hogy X.Y. hibázott, és G.J. nem vétett.” Döntésük végleges és megkérdőjelezhetetlen. Nincsenek írott törvényeik, a döntés is szóbeli, a kulcsszó az igazságosság. Az arányosság figyelembe vételével jobban megbüntetik azt, aki abban az évben már második alkalommal áll a kris előtt. A kiszabott büntetés az elkövetett bűncselekmény súlyához igazodik. Létezik anyagi és nem anyagi kártérítés, de nem létezik már halálbüntetés, fizikai megtorlás és testcsonkítás. A kétszeres értékelés tilalma pedig akként érvényesül, hogy abban az esetben, ha valakit a

magyar igazságszolgáltatás jogerősen elítélte, a szabadulását követően ugyanazért a cselekményért nem vihető a kris elé.

Az ítélet kihirdetése után a felek kezét ráznak, és újra esküt tesznek, most viszont arra, hogy a döntést elfogadják, ezt az ügyet többször fel nem emlegetik, jó barátok és üzleti partnerek maradnak. A kiszabott kártérítést megfizetik, a büntetést végrehajtják, és a vesztes fél kontójára multságot csapnak. Az ítélet végrehajtását a közösség kényszeríti ki. Ha a vesztes fél nem hajtja végre a döntést, elveszíti a közösség bizalmát, senki nem fog vele többé üzletet kötni, egy „senki” lesz.

A cigány törvények íratlan törvények. Adott esetben a bírói tisztség is apáról fiúra öröklődik. A rosszul döntő vagy korrupt bíróra is igen szigorú büntetés vár, ha kiderül, hogy nem jól mondta a törvényt. A vesztes által fizetendő pénz duplájának a dupláját kell fizetnie.

Jogeset

(Kris IV. Adatközlő: F. I. Helyszín: Végegyháza. Az interjú időpontja: 2001 augusztusa.)

„Több mázsza szénát loptak tavaly nyáron. A rendőrök forró nyomon keresték a tolvajt. Leállítottak egy cigányt, aki bár egy másik úton haladt, de ő sem tudott elszámolni a nála lévő szalmával, igaz, csak kevés volt nála, és azt mondta, hogy a sajátja. Nem tudta kimagyarázni. Feljelentették a rendőrök. Érezte, hogy komoly büntetést fog kapni, ezért még a büntetés kibocsátása előtt összehívott egy krist. Addigra ő már kitudta, ki volt az eredeti tettes. Akármennyi legyen is számára a büntetés, ő nem adja ki a tettest. Ítélet született arról, hogy a büntetést a másik fizesse ki, 8:2 arányban. A bíróság 100.000,- forintba büntette a vétlent, pénzbüntetésre, 80 ezer:20 ezer arányban, mert így volt igazságos. Ő is lopta azt a kis szénát, csak szerencsétlen volt, hogy olyan kicsivel elkapták. Ezt a cigányok elég, ha tudják egymás között” (Loss, 2001).

6.2 A nemzetiségi, kisebbségi jogok jogszabályi háttere

Magyarországon kiemelt jelentőséggel rendelkezik több jogforrás is a nemzeti kisebbségi jogokról, így az Alaptörvényben, illetve egyéb más törvényekben is találunk rájuk vonatkozó rendelkezéseket.

6.2.1 Magyarország Alaptörvénye: a deklarált alapjogok

2012. január 1. napján lép hatályba Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásában szerepel: „A velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők. Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”

Az Alaptörvény a Szabadság és felelősség című fejezet I. cikkének (2) bekezdésében rögzíti, hogy Magyarország elismeri az ember alapvető egyéni és közösségi jogait. A XI. cikk deklarálja, hogy minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez, és Magyarország ezt a jogot a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja.

A XV. cikk deklarálja, hogy Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet

szerinti különbségtétel nélkül biztosítja. Rögzíti, hogy Magyarország az esélyegyenlőség megvalósulását külön intézkedésekkel segíti.

Ugyanezen fejezet XXIII. cikkének (1) bekezdése kinyilvánítja, hogy minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek, valamint az európai parlamenti képviselők választásán választó és választható legyen.

A XXIX. cikk (1) bekezdése megismétli, a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők. Deklarálja, hogy minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van az önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A Magyarországon élő nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi névhasználathoz, saját kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz. (2) A Magyarországon élő nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.

Az Országgyűlés című fejezet 2. cikkének (2) bekezdése utalást tartalmaz arra, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek részvételét az Országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza.

Egy 2010 májusában benyújtott törvényjavaslat értelmében a parlament számára előirányzott 200 képviselőről felül a jelenleg törvényben elismert 13 kisebbség (cigány, német, szlovák, horvát, román, ruszin, lengyel, szerb, görög, bolgár, örmény, ukrán, szlovén) közül annak, amelyik képes megfelelő számú szavazatot összegyűjteni, képviselői hely juthat. A végleges elképzelést tartalmazó választójogi törvény még előkészítés alatt áll. Van olyan elképzelés, amely szerint az országos listán a legkevesebb (jelenlegi tervezet szerint) 70-80 ezer szavazattal elnyert mandátumhoz lenne kötve a kisebbségi mandátum elnyerése. A kisebbségeknek nyújtható kedvezmény lehet, hogy a felét vagy harmadát kell begyűjteniük a szükséges szavazatoknak. Mivel a fentebb idézett utalás csak a nemzetiségek parlamenti munkájában való részvételéről szól, ezért nincs alkotmányos kényszer arra, hogy parlamenti helyek kelljenek, hogy jussanak a kisebbségeknek.

Az viszont már eldőlt, hogy nemcsak a szavazatszámoknál, hanem már a listaállításkor is kedvezményeket kapnak a kisebbségek: például országosan gyűjthetnek ajánlásokat, s a választói névjegyzékre jelentkezetteknek mindössze 1500 ajánlást kell begyűjteniük a listaállításhoz. (www.hvg.hu)

6.2.2. Roma életérzés 1920-ban és napjainkban

Magyarországon az itt élő kisebbségek hatással voltak a többségi nemzet tagjaira, ami abban is megnyilvánult, hogy a többségi társadalom tagjai mit gondoltak az egyes kisebbségekről.

A cigány kisebbség megítélése – a szociális helyzetükre, illetve iskolázatlanságukra, valamint a többségi nemzetétől eltérő szokásaikra is figyelemmel – eltér a többi nemzetiség megítélésétől. Ez a tény több területen is megnyilvánul.

Részlet a Magyar Királyi Csendőrség Szolgálati Szabályzatából, 1920. június 4.

„56. § Cigányok felügyelete és ellenőrzése

365. A cigánytelepek portyázása alkalmával meg kell figyelni az állandó vagy rendszeres foglalkozással nem bíró cigányokat, továbbá azokat, akikről indokoltan feltehető, hogy házukban kóborló, vagy nyomozott cigányok szoktak elrejtőzni vagy megfordulni.

Különös figyelmet kell fordítani a kóborcigányokra. A csendőr ismerje meg azokat a helyeket, ahol ezek rendszerint tanyázni szoktak.

Ha a járőr kóborcigánykaravánnal szemben fellép, puskáját vegye lövésre kész helyzetbe, mert a megtámadtatás veszélyének a cigányok részéről mindig ki lehet téve. A cigányokat ezért magához közel soha ne engedje, még a gyermekeket sem. Különösen ügyelni kell arra, hogy közülük senki el ne osonhasson.

Igyekezzenek a cigánykaraván tagjainak személyazonosságát lehetőleg megállapítani, kutassa át holmijukat, hogy nincsenek-e náluk büntetendő cselekményből eredő tárgyak vagy támadásra alkalmas eszközök. A járatokat és az igazolványokat különös gondossággal kell átvizsgálni, mert ezek gyakran hamisak vagy érvénytelenek.

366. A kóborcigányokkal szemben minden szükségesnek vagy célszerűnek látszó elővigyázati intézkedés jogosult. Különösen meg kell tiltani, hogy a karaván tagjai egymás között cigány nyelven beszéljenek.

A kóborcigányokat egy örskörletben sem szabad megtűrni, ezért őket, ha terhükre bűncselekmény nem volt megállapítható, illetékességi helyükre való toloncolás, ha pedig külföldiek, az országból való kitoloncolás végett a legközelebbi közigazgatási hatósághoz mindig be kell kísérni.” (www.roma.blog.hu)

Napjainkban a roma vagy cigány kifejezés hallatán rögtön bűnügyi krónika jut az ember eszébe: romagyilkosságok sokkolják a közvéleményt, aztán jön az „uzsorázás”, a „boltocskázás”; majd beugrik a hátrányos megkülönböztetés, a mélyszegénység, a közmunkaprogram, a menekültstátusz fogalma. Az elmúlt időszakban tehát szinte mit sem változott a romákról alkotott kép, pedig az elfogadás érdekében a cél az lenne, hogy a romákat is a mindennapi életünk részeként, a társadalom egyenrangú tagjaként mutassák be.

Ehhez képest a médiából csak arról értesülünk, hogy „súlyos fenyegetéssel elkövetett zsarolás büntette miatt állhat nemsokára bíróság elé a Heves Megyei Cigány Kisebbségi Önkormányzat pénzügyi bizottságának vezetője, aki százezres kölcsönt adott havi 50 %-os uzsorakamatra, s már milliós visszafizetés után is próbált még több pénzt kizsarolni a sértettből, fenyegetve őt azzal, hogy beköltözik a házába, megveri („uzsorázás”)”. (www.hvg.hu)

„A mélyszegénységben élő, főként roma családok elmondása szerint azért fordulnak uzsorásokhoz, hogy enni tudjanak adni gyermekeiknek. Az uzsorások azonnal megjelennek a segélyek kifizetésekor, és behajtják a törlesztést, és csak a „jóindulatukon” múlik, hogy a családi pótlékból, gyesből, szociális támogatásból visszaadnak pár ezer forintot, persze szintén kamatra; vagy éppen eladnak részükre alapvető élelmiszereket, a bolti árak többszöröséért („boltocskázás”). A Taktaközben sértettek arról számolnak be, hogy az is előfordult, hogy baleset-biztosítással rendelkezőket arra kényszerítettek, hogy vágják le egyik

ujjukat. Szabolcs megyében az sem ritka, hogy a fizetni nem tudó adóst eladják csicskának, de az is megtörténik, hogy a gyermekeiket prostitúcióra kényszerítik. Ha az adósnak van értéke, ingatlana, azt elveszik. Több településen is látni olyan házakat, amelyeket szociálpolitikai támogatásból építettek az építőipari vállalkozóként is tevékenykedő uzsorások, majd lebontották, s az építőanyagból más családnak „új” házat építettek.” (MTI)

A TÁRKI 2011-es kutatása szerint 2011 tavaszán a felnőtt magyar népesség 92 százaléka kizárólag magyarnak, 5 százaléka kizárólag romának vagy romának és magyarnak vallotta magát. Azok közül, akik romának vallották magukat, 48%-a tapasztalt hátrányos megkülönböztetést etnikai vagy nemzetiségi hovatartozása miatt. A felmérés szerint a romák körében a nemi alapú diszkriminációs tapasztalat is erőteljesebben van jelen, mint a teljes társadalomban. Az iskolai végzettség növekedésével csökkent a nemzetiségi-etnikai diszkriminációs tapasztalat, de az nyilván összefügg a roma népesség általában alacsonyabb iskolázottságával.

Ami a közmunkaprogramot illeti, a 2012 januárjától induló program megítélése meglehetősen ellentmondásos. A kormányzat azt hangsúlyozza, hogy a közmunkaprogram eszköz a gazdaság élénkítésére és a munkanélküliség csökkentésére, hiszen Magyarországon 595 ezer ember keres állást. A piac, amely meglátásuk szerint fel tudja szívni a munkanélkülieket a mezőgazdaság és az állami beruházások területe. A közmunkaprogramért felelős belügyminiszter szerint az a munkanélküli, aki az értékteremtő munkába hívó kérésnek nem tesz eleget, nem kaphat segélyt. A programtól a megélhetési bűnözés megszűnését, valamint a feketemunka visszaszorítását reméli. 2011 októberére megkezdődött a kísérleti mintaprogram 13 megye 26 kistérségének 525 településén, amit megelőzött az érintett önkormányzatokkal, az Országos Roma Önkormányzattal és a helyi roma kisebbségi önkormányzatokkal történő egyeztetés. A teljes programot januártól 94 hátrányos és kiemelten hátrányos kistérségben kezdik meg, ahol a lakosság egészségügyi és szociológiai felmérése már megtörtént.

A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben – és itt a legmagasabb a munkanélküliek, a szakképzetlenek és aluliskolázottak aránya – élők sokan úgy gondolják, hogy a számukra felkínált közmunkát azért kell elfogadniuk, nehogy kiessenek az állami ellátási rendszerből. Amitől tartanak még az az, hogy a „munkaszolgálat” egyidejűleg januártól még kevesebb bevételük lesz, hiszen csökken a szociális támogatások mértéke, ideje és továbbszigorodnak a családi pótlékra jogosultság feltételei. A közmunkaprogramot kényszermunkának élik meg, felügyelettel, szoros – nem teljesítményalapú – elszámolással. (MTI)

A menekültstátuszról

Napjainkban a cigány kisebbséget érintő problémaként kell szólnunk a menekült státuszról is.

2011 október elején jelentette hivatalos forrásokra hivatkozva a Toronto Sun, hogy több mint kétezer magyar állampolgár folyamodott 2011 január és augusztus között menekültstátuszért Kanadában, ezzel Magyarország az oda érkező menekültek első számú kiindulási országa. A Magyarországról érkezett menedékkérők többsége roma. A lap szerint a magyar menedékkérelmeket szinte sosem fogadják el, és azokat az igénylők rendszerint elhanyagolják és visszavonják az elbírálás egy-másfél éves időtartama alatt. A menekültstátuszért folyamodókat ingyenes általános orvosi ellátás illeti meg, valamint az elbírálási időszakban lakbér- és bútortársítási támogatás.

A lap idézte Kanada bevándorlásiügyi miniszterének 2010 áprilisában elmondott beszédét, miszerint „Sokakat közülük állítólag kitanítanak arra, hogy Kanadába jöjjenek, hamis menedékkérelmet nyújtsanak be, feliratkozzanak a tartományi közjóléti ellátásra, amelyet aztán bünszervezeteknek utalnak át. A menekültügyi rendszerrel visszaélnék, hogy azt felhasználva hozzáférjenek a közjóléti ellátáshoz.” A kanadai lovas csendőrség az elmúlt

években olyan bűnszövetkezet nyomára bukkant, amely az Ontario tartománybeli Hamiltonba hozatott embereket Magyarországról, akikkel kitöltette a menedékkérelmeket, majd építkezéseken ingyen dolgoztatta, pincékben szállásolta el őket, miközben a számukra kiutalt szociális támogatásra rátette a kezét.

6.2.3 Intézményes és gyakorlati megoldások

A jogalkotás – a fenti problémákat észlelve – több olyan intézményt is létrehozott, amelyek gyakorlati megoldást jelenthetnek speciálisan a roma kisebbséggel összefüggően fennálló helyzetre.

- 2011. szeptember 24-én megalakult a **Roma Koordinációs Tanács** 27 taggal. A testület létrehozásának célja, hogy minél több szereplőt vonjanak be a roma stratégia előkészítésébe és végrehajtásába, így a tanács tagjai között vannak többek között az MTA, az egyházak, a munkaadók és munkavállalók képviselői, a roma önkormányzatok és civil szervezetek delegáltjai.

- Budapesten – ahol 30-40 százalékos a romák közötti munkanélküliség – állami, önkormányzati és magáncégek bevonásával próbál munkát adni a hátrányos helyzetű romáknak a fővárosi felzárkóztatási program. A **Roma Felzárkóztatás Európai Modelljének** lényege, hogy a programban résztvevő cégek nemcsak munkát biztosítanak a hátrányos helyzetű romáknak, hanem szükség szerint a képzésükről is gondoskodnak. Az önkormányzat pénzzel nem, csak a cégein keresztül, képzéssel vesz részt a programban.

Balog Zoltán, társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkár úgy fogalmazott: a programban megjelennek a kormány által is fontosnak tartott alapelvek, köztük az, hogy ne döntsenek a romákról a romák bevonása nélkül. Az államtitkár szerint a kisebbségi önkormányzat szerepe a kulturális és oktatási autonómia megteremtése mellett azért is fontos, mert így olyanok szólíthatják meg a romákat, akik értenek a nyelvükön. A kormány jelenleg vizsgálja a közbeszerzési törvény módosításának lehetőségét annak érdekében, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű romákat foglalkoztató cégek a jövőben előnyt élvezzenek a közpénzek felhasználásával járó beruházások során. Ugyancsak a tervek között szerepel, hogy a közbeszerzéseken a jövőben csak olyan cégek indulhassanak, amelyek bizonyos arányban hátrányos helyzetűeket foglalkoztatnak – tette hozzá az államtitkár. Az államtitkár szerint különbséget kell tenni azok közt, akik már dolgoztak a munkaerőpiacon, és egy képzéssel ismét integrálhatók a munka világába, és azok közt, akik még sosem dolgoztak. Utóbbiakkal kapcsolatban hangsúlyozta: a közmunkaprogram lehetővé teszi, hogy az abban részt vevők aktívan hozzájáruljanak ahhoz a támogatáshoz, amelyben részesülnek, s eközben hasznos tevékenységet végezzenek. (www.hvg.hu)

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság: **Nemzeti Társadalmi Felzárkózási és Roma Stratégia** tervezetének rövidített összefoglalója (2011. szeptember) (www.romagov.kormany.hu)

6.2.3.1. Bevezetés. A stratégia megalkotásának szükségessége

Abból a célból, hogy a programban foglaltak megvalósulhassanak a gyakorlatban is jogszabályt – mindenkire kötelező magatartás mintát – kell alkotni.

A társadalmi leszakadás meghatározó részben a szegénységgel összefüggő körülményekből fakad. Ma Magyarországon a szegregáció mértéke, a társadalmi élet jelentős területeiről való tömeges kizáródás súlyos – az állami szektorra, a társadalmi együttélésre és a fenntartható gazdasági fejlődésre egyaránt számos kihatással bíró – társadalmi probléma. Ezért a társadalmi felzárkózáshoz feltétlenül szükséges egyfelől a szegénység okainak megszüntetésére való törekvés, a szegénység kialakulásának megelőzése, másfelől a szegénységből fakadó jelentős hátrányok csökkentése.

Az elmúlt időszakban a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok problémáinak kezelése igen kevés eredményt hozott. Ráadásul súlyosbodtak és élesebbé – olykor kifejezetten tragikussá – váltak azok a romákkal kapcsolatos konfliktusok, amelyek az egész magyar társadalmat megrázták és foglalkoztatják.

A felzárkózáspolitikai céljai:

- csökkenjen a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők aránya,
- csökkenjen a hátrányos helyzetű gyermekek társadalmi lemaradása, gyengüljenek a szegénység átörökítésének tendenciái,
- csökkenjenek a roma és nem-roma népesség közötti társadalmi különbségek.

A célok elérésében – a társadalmi problémák meghatározó jellemzőit tekintve – az alábbi prioritások a meghatározók:

1. tartósan munkanélküli aktív korúak munkaerőpiaci esélyeinek javítása;
2. a gyermekek szegénységének csökkentése;
3. a szocializációs és szocio-kulturális hátrányok leküzdése;
4. a roma nők feltűnően magas továbbtanulási és munkaerőpiaci hátrányainak csökkentése;
5. a hátrányos helyzetű területek lemaradásának, egyszersmind a területi hátrányokból származó társadalmi hátrányok mérséklése.

6.2.3.2. A helyzetelemzés kiemelt következtetései

Ahhoz, hogy megoldást lehessen adni egy problémára, pontosan tudnunk kell, fel kell mérnünk azt, hogy mivel állunk szemben, egyfajta helyzetelemzés keretében. A vizsgálatnak ki kell terjednie valamennyi problémás területre.

A szegénységről

A „szegénység profilja”. A kutatások alapján a szegénység szempontjából legmeghatározóbb társadalmi jellemzők:

- a roma származás
- a családok gyermekszáma, illetve a gyermekszegénység
- a rurális lakóközösségek (a szegények több mint fele községekben él).

A roma népesség helyzete

- A cigányság életkori összetétele lényegesen fiatalabb népességet mutat, mint a nem cigány népességé – a roma népességet rendkívüli mértékben érinti a gyermekszegénység.
- A roma népesség többsége a társadalmi gazdasági problémákkal jelentős mértékben sújtott régiókban (az észak-magyarországi és a kelet-magyarországi területeken) hátrányos helyzetű térségekben él.

- A roma népesség hátrányos helyzete több, egymással szorosan összefüggő társadalmi, gazdasági probléma eredője: munkanélküliség, alacsony iskolai végzettség, lakhatás, szocio-kulturális hátrányok.
- A roma nők társadalmi-kulturális okból többszörös diszkriminációval érintett csoportnak tekinthetők.
- Hiányoznak a romák helyzetére irányuló alapvető kutatások, rendszeres adatgyűjtések.
- A romákat sújtó diszkriminációs jelenségekkel szemben hatékony intézkedésekre, az együttélés kölcsönös feltételeit tudatosító programokra van szükség.

A gyermekek helyzete

- A születésszám tartós, nagyarányú csökkenése a társadalom fenntarthatóságát veszélyezteti.
- A gyermekeknek a boldogulásra való esélyeit, lehetőségeit súlyosan csökkenti, ha a veszélyeztető körülmények között élnek. A gyermekjóléti, gyermekvédelmi ellátórendszer által ellátott veszélyeztetett, védelembe vett, családjából kiemelt gyermekek száma nem csökken, melyben közrejátszhatnak többek között a család életviteli problémái, a jövedelemhiány, a lakhatás elégtelensége, s ezeknek gyakori következménye a gyermek iskolai sikertelensége, súlyos magatartási, beilleszkedési problémái, illetve rossz egészségi állapota.
- A mélyszegénységben élő gyerekek étkeztetése további segítséget igényel.
- A koragyermekkori fejlődést segítő – a társadalmi felzárkózás szempontjából kiemelkedő jelentőségű – napközi kisgyermekellátások a szegénységben élő, hátrányos helyzetű családok gyermekei számára többnyire elérhetetlenek.

Hozzáférés az oktatáshoz

- A roma népesség jelentős iskolai, képzettségi hátrányokkal jellemezhető a többségi társadalomhoz képest.
- A társadalmi, kulturális háttérű oktatási hátrányok annál sikeresebben ellensúlyozhatók, minél korábbi életkorban kezdjük meg a felzárkózás támogatását. Az óvodai felzárkózási programnak kiemelt jelentősége van a későbbi hátrányok kialakulásának megelőzésében.
- Az oktatási intézményekhez, szolgáltatásokhoz való hozzáférés jelentős területi egyenlőtlenségeket mutat. Az oktatás szintjein felfelé haladva egyre kevesebb roma tanuló vesz részt a képzéseken. Az iskolai lemorzsolódás fokozottan érinti e népességet.

Hozzáférés a munkavállaláshoz

- A hátrányos helyzet kialakulása és fennmaradása – egyéb iskolázottsági és szociológiai tényezők mellett – a foglalkoztatottság hiányára vezethető vissza. Ez a megállapítás fordítva is igaz: a hátrányos helyzetűek munkaerőpiaci belépésének esélye erősen korlátozott.
- A foglalkoztatási és gazdaságfejlesztési programokban alkalmazni szükséges a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportokat – kiemelten – a romákat. Emellett komplex térségfejlesztő programokra és a diszkriminációt megelőző intézkedésekre van szükség, elsősorban az ország romák által sűrűn lakott falusi válságövezeteiben.

A felzárkózáspolitikai elvei

A helyzetfelmérést követően meg kell fogalmaznia a közhatalom gyakorlóinak azt, hogy hogyan kezeljék a fennálló, jelenlévő problémás helyzeteket.

A felzárkózás összkormányzati prioritásának elve

Minden állami, önkormányzati feladatot úgy kell megfogalmazni, hogy világosan és egyértelműen tartalmazza a felzárkózási szempontokat; egyértelmű, számszerű vállalásokat kell tenniük a mélyszegénységben élőkkel kapcsolatban.

Felzárkózás elvű fejlesztéspolitika, amely a központi és uniós forrásokhoz való hozzáférést a felzárkózási stratégiához rendeli.

Az integráció elve

Rendelkezésre állnak-e azok a feltételek – például az integrált iskolai oktatást lehetővé tévő többlet pedagógiai kompetenciák –, amelyek működtetésével minden érintett szereplő és résztvevő helyzete javul, érdeke nem sérül.

Komplexitás és koncentráció

Területileg, tartalmilag, időben, eszközrendszerben és erőforrásokban összehangolt, egymást kiegészítő fejlesztési programok együttesétől várható csak a hátrányos helyzetűek felzárkóztatása.

Közösségi részvétel és támogatás elve

A programok tervezésébe, koordinálásába és lebonyolításába be kell vonni a roma közösség, valamint a helyi önszerveződések és a közigazgatás képviselőit. Törekedni kell roma szakemberek alkalmazására.

Megalapozott tervezés, a hatékonyság rendszeres mérése

Ennek érdekében meg kell vizsgálni az etnikumokra vonatkozó statisztikai mérések, anonim adatgyűjtések lehetséges módszereit, eszközeit; továbbá össze kell hangolni a hatékony állami monitoring rendszereket, erősíteni kell a programok, intézkedések ellenőrzésére jogosult intézmények közötti együttműködést.

6.2.3.3. A felzárkózási stratégia céljai

1. A szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők arányának csökkentése, különös tekintettel a roma népességre		
1.1. A romák, mélyszegénységben élők munkaerőpiaci integrációjának elősegítése, illetve foglalkoztatási szintjük emelése		
1.1.1. A romák, mélyszegénységben élő aktív korúak képzettségi szintjének emelése		
1.1.2. Gazdaság- és vállalkozásfejlesztés a hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű emberek foglalkoztatása érdekében		
1.1.3. A munkaerőpiaci integrációt támogató munkaügyi és szociális ellátások, szolgáltatások elérhetőségének fejlesztése		
1.1.4. A közfoglalkoztatás rendszerének fejlesztése, támogatása		
1.1.5. Az aktivitást erősítő, a munkavállalásra ösztönző segélyezési rendszer kialakítása		
1.1.6. A munkahely és a család összeegyeztetése		
1.2. A mélyszegénységet, a roma népességet célzó szakpolitikák, beavatkozások tervezését, értékelését szolgáló rendszerek, adatforrások fejlesztése.		
2. A szegénység, kirekesztettség újratermelődésének megakadályozása	3. A társadalmi gazdasági javakhoz történő hozzáférés javítása	
2.1. A gyermekek szegénységének csökkentése	3.1. A lakhatási körülmények javítás	

2.1.1. A családokat érintő jóléti transzferek szinten tarása	3.2. A települési és térségi szegregáció csökkentése
2.1.2. A gyermekjóléti, gyermekvédelmi ellátások hatékonyságának fejlesztése	3.3. A romák, mélyszegénységben élők egészségi állapotának javítása
2.1.3. Korai képességgondozás, nevelés fejlesztése	3.4. A társadalmi együttélés alapját jelentő bizalom erősítése, a romákkal szembeni diszkrimináció csökkentése
2.2. A roma gyerekek oktatáshoz való hozzáféréseinek javítása	3.5. Az érintettek bevonása a programok tervezésébe, végrehajtásába, értékelésébe
2.3. Az iskolai lemorzsolódás csökkentése	

6.2.3.4 Magyarország Kormánya és az Országos Roma Önkormányzat közötti keret-megállapodásban szereplő célkitűzések

A hatékonyabb probléma megoldás céljából a Magyar Kormány keret megállapodást kötött az Országos Roma Önkormányzattal, a megállapodás az alábbi célkitűzéseket tartalmazza:

- A romák életkörülményeinek javítása és társadalmi beilleszkedésének elősegítése.
- Kiemelt cél, hogy a jövőben a hatalommal való visszaélést a romákat befogadó, diszkriminációmentes közérdek váltsa fel.
- A romák mind szélesebb köre megismerhesse az állampolgári jogokat és kötelezettségeket, a jogrendszert és a közigazgatás működését.
- A foglalkoztatás bővítése, az oktatás színvonalának emelése, valamint az életkörülmények javítását célzó fejlesztési programok, ösztöndíjprogramok, beruházási és foglalkoztatási támogatások megvalósítása.
- Ezeken a programokon kellő arányban vegyenek részt hátrányos helyzetű, mélyszegénységben élő roma és nem-roma gyerekek, fiatalok és felnőttek.
- Az oktatási, szakképzési, felsőoktatási, felnőttképzési lehetőségek minőségének javítása, kiterjesztése.
- A közösségi központok érdemben segítsék az elemi életviteli körülményeket is nélkülözők lakhatási feltételeit.

Eszközök

A stratégiában meghatározásra kerültek az egyes területeket érintő eszközök.

I. Gyermek jól-lét

1. Mind anyagi juttatásokkal, mind a gyerekes családoknak nyújtott szolgáltatások bővítésével ösztönözni kell a felelős gyermekvállalást, és hatékony intézkedésekkel kell megakadályozni, hogy a szegénységi kockázati tényező legyen.
2. Javítani kell a hátrányos helyzetű gyerekek hozzáférését a jó minőségű koragyerekkori szolgáltatásokhoz.
3. Az ingyenes közétkeztetést ki kell terjeszteni a rászoruló középiskolásokra is, és bővíteni kell a nyári ingyenes, kedvezményes étkezésben részesülők körét.

II. Oktatás, képzés

II/1. Óvoda

4. Területileg célzott férőhelyfejlesztésekkel, és a szülők ösztönzésével el kell érni, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű, kiemelten roma gyerekek 3 éves korukban kezdjenek óvodába járni.
5. Segíteni kell a szülőket abban, hogy az anyagiak hiánya ne legyen akadálya az óvodába járásnak.
6. Az óvodapedagógusok alap- illetve továbbképzésének tartalmaznia kell a hátrányos helyzetű gyermekekkel való foglalkozásra, valamint a szülők bevonására való felkészítést.

II/2. Befogadó iskolai környezet biztosítása, az iskolai lemorzsolódás csökkentése

7. A tanulási időn túli támogató szolgáltatásokat, programokat (egész napos iskola, iskolaotthon, tanoda) el kell terjeszteni.
8. A pedagógusok életpálya modelljének kidolgozásával ösztönözni kell a legjobb pedagógusokat a hátrányos helyzetű térségek iskoláiban történő tanításra.
9. Erősíteni kell a szülők és az iskola közötti párbeszédet.

II/3. Hátrányos helyzetű, köztük roma fiatalok segítése abban, hogy részük lehessen a közép- és felsőfokú oktatásban

10. A hátrányos helyzetű, köztük roma gyerekek arányát növelni kell a piacképes szakmát adó képzésben, az érettségit adó képzésben és a felsőoktatásban.

II/4. Közművelődés, kulturális és sport szolgáltatások fejlesztése

11. A hátrányos helyzetű gyermekek és fiatalok személyiségfejlődését, kreatív képességének kibontakozását a kulturális és sport intézményrendszerrel is segíteni kell, formális és informális képzési programokkal, tanórán kívüli szabadidős programokkal, s e tevékenységbe be kell vonni a cigány kisebbségi önkormányzatokat, civil szervezeteket is.

III. Foglalkoztatás

A roma stratégiában kiemelt szerepet kapott az egymással összefüggő oktatás-foglalkoztatás helyzete, megfogalmazásra kerültek az ezen területekkel összefüggő – indokoltan végrehajtandó – intézkedések.

III/1. Gazdaság- és vállalkozásfejlesztés a hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű emberek foglalkoztatása érdekében, elsősorban a nyílt munkaerőpiacon a magas élőlomka igényű ágazatokban, atipikus foglalkoztatási formák alkalmazásával.

12. Szükség van e törekvést segítő vállalkozásfejlesztési, beruházást támogató programokra (mikrohitelre).

13. A vidéki zöld gazdaság típusú gazdaságfejlesztő programokon belül szintén szempont a romák foglalkoztatása. A közbeszerzések során is preferálni kell a romákat foglalkoztató vállalkozásokat.

III/2. A hátrányos helyzetű emberek beléptetése a munkaerőpiacra

14. A munka világából tartósan kiszorultaknak az elsődleges munkaerőpiacon alig van lehetőségük. Az átmeneti foglalkoztatás rendszere a foglalkoztatási támogatások három pillérére épül. Az első és legfontosabb pillér a nyílt munkaerőpiaci elhelyezkedés ösztönzése és támogatása, többek között célzott bér- és járulékutalványokkal, kiemelt figyelmet fordítva a mikro-, kis- és középvállalkozásokra. A második pillér a szociális gazdaság jelenti, ami a helyi lehetőségekre építve szervezi meg a munkanélküliek foglalkoztatását, részben állami támogatásból, részben pedig saját bevételeiből. A harmadik pillér pedig a közfoglalkoztatás, amely szorosan összefügg a szociális ellátások rendszerének munkára ösztönző átalakításával, és amelynek keretében az állam maga szervezi meg azoknak az átmeneti foglalkoztatását, akiknek az első két pillér nem kínál munkalehetőséget.

15. A nyílt munkaerőpiacra való belépés elősegítésének legfontosabb elemei az aktív munkaerőpiaci eszközök. Azokon a területeken, ahol a foglalkoztatás egyéb lehetőségei szűkösek, meg kell erősíteni a szociális földprogramokat, a szociális gazdaság rendszereit, a helyi gazdaság keretei között működőképes szociális szövetkezeteket. Erősíteni kell a helyi piac védelmét, és a helyi termelést a korábban létező szubvenciók helyreállításával és új szubvenciók bevezetésével. Ezen szubvenciók meghatározott részét a hátrányos helyzetű közösségek, települések helyi termelésében, a szaktudást nem igénylő tevékenységek ösztönzését szolgáló komplex programokra kell fordítani.

16. A szociális gazdaság egy speciális szegmensét jelenthetik az otthon közeli szociális szolgáltatások.

17. Célzott kiegyenlítő programokkal kell segíteni a roma nők csoportját, mivel foglalkoztatottságuk rendkívül alacsony.

18. A közfoglalkoztatási nyilvántartás tartalmazza az érintett réteg hátrányos helyzetére vonatkozó adatait. Ezek ismeretében kerül sor közmunkaprogram keretében a munkaerőpiacra történő beépítésükre.

III/3. Hogyan lehet vonzó a foglalkoztatás, miért legyen érdemes dolgozni?

19. A segélyezési és az álláskeresői ellátórendszer újragondolásával, biztosítási jellegű vonásainak megőrzésével, a jelenlegi segélyezési rendszer diszfunkcionális elemeinek átalakításával, új, rászorultság alapú, az aktivitást támogató segélyezési rendszer bevezetésével javítani kell az ellátások munkára ösztönző hatását. A szociális ellátások rendszerét és a foglalkoztatáspolitikai eszközöket élesen szét kell választani mind szervezetében, mind pedig finanszírozását illetően.

III/4. A szak- és felnőttképzési rendszer fejlesztése

20. A hiányszakmákra való képzésnél figyelemmel kell lenni a romák bevonására (lásd pl. az egészségügyben a nővérhiányt), és különösen fontos, hogy a célzott képzések megfeleljenek a munkaerőpiaci igényeknek. A hiányszakmák megállapításakor a roma nők számára is megszerezhető szakmák kijelölése különösen fontos. Az esti iskolák újraindításával, a nem hagyományos képzési formákkal (pl. távoktatás, e-learning), foglalkoztatásba ágyazott képzéssel növelhető a közszférában dolgozó romák száma.

IV. Hozzáférés az egészségügyi szolgáltatásokhoz, az egyenlőtlenségek csökkentése

21. A roma szakemberek – védőnő, ápoló, orvos, szociális munkás stb. – foglalkoztatásának ösztönzése jelentősen elősegítheti az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést, s ezáltal a diszkrimináció csökkentését. Országos programot kell indítani a rászoruló családoknak, illetve gyermekeiknek, hogy az alapvető betegségmegelőzési eszközökhöz (pl. védőoltásokhoz) hozzáférjenek.

V. Lakhatás

V/1. Lakásfenntartás támogatása, adósságkezelés

22. A lakásfenntartás segítésénél a természetbeni támogatást kell előnyben részesíteni. Az önkormányzatoknak módszertani segítségre van szükségük, a szolgáltatókkal is fel kell ismertetni a saját érdekeltségüket. Az adósságkezelés fontos eleme az előrefizető mérőkészülékek elterjedése.

V/2. Telepprogramok, szociális városrehabilitáció

23. A romákat érintő telepprogramok folytatására van szükség. Ahol lehet, a telepek felszámolását, ahol nem, ott az elemi lakhatási és higiénés feltételek biztosítását, és a továbblépés, a lehetséges kitorési pontok megtalálását kell célul tűzni. A szociális bérlakás-állományt nemcsak felújítással, építéssel, hanem felvásárlással is érdemes növelni.

VI. Bevonás, szemléletformálás, a diszkriminációs jelenségek elleni küzdelem

Be kell vonni a romákat a közélet minden területére, megerősíteni képviselőiket a különböző intézményekben, valamint a helyi, nemzeti és uniós szintű választott testületekben. A média külön figyelmet igényel: a megfelelő és a témában elfogadható tartalmak gyakoribb megjelenésére van szükség. Többek között ezért szükséges, hogy roma fiatalok is részt vegyenek a műsorkészítési/újságírási folyamatokban. Hasznos lehet a romákat érintő kérdések médiareprezentációjáról szóló etikai kódex kidolgozása és alkalmazása.

Elengedhetetlen a roma és nem roma közösségek, illetve bizonyos intézmények/szervek (pl. helyi hatóságok, bíróságok, rendőri szervek) és a roma közösség közötti állandó társadalmi párbeszéd kezdeményezése és fenntartása, melynek segítségével egy egymás elismerésén, tiszteletben tartásán, a problémák megoldására való törekvéseken alapuló viszonyrendszer alakulhat ki. Ezzel párhuzamosan szükség van a romák aktív állampolgári szerepvállalására.

VII. A társadalmi felzárkózáspolitikai szervezeti és intézményi háttere

A stratégia tartalmazza azokat az intézményeket is, amelyek megfelelő működésük esetén biztosítani tudják a stratégiában nevesítetten megfogalmazott célok megvalósulását.

Egyenlő bánásmód

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. Törvény (Ebkvtv.) megnevezi a diszkriminációt elszenvedő, hátrányos csoportokat, kidolgozza a szankcionálás mechanizmusát, egyértelműen rögzíti, hogy az esélyegyenlőség biztosítása elsősorban az állam feladata. Az Ebktv. 13. § (1) bekezdése rögzíti, hogy „Az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülését közigazgatási szerv (a továbbiakban: hatóság) ellenőrzi.” Az Egyenlő Bánásmód Hatóságot 2004 decemberében a 362/2004.

(XII.26.) Kormányhatározat alapján hozták létre. Az EBH az egyetlen olyan hivatalos szerv a bíróságon kívül, amely eljárhat diszkriminációs ügyekben. A diszkriminációt elkövető természetes, illetve jogi személyeket a következő szankciókkal sújthatja: elrendelheti a jogsértő állapot megszüntetését; megtilthatja a jogsértő magatartás jövőbeni tanúsítását; elrendelheti a jogsértést megállapító határozatának nyilvános közzétételét; bírságot szabhat ki és külön törvényben meghatározott jogkövetkezményeket alkalmazhat.

A Társadalmi Felzárkózási és Cigányügyi Tárcaközi Bizottság

A kormány a cigányság és a mélyszegénységben élők életkörülményeinek, társadalmi helyzetének javítása, valamint társadalmi integrációjuk elősegítésének kormányzati szintű összehangolása érdekében létrehozta a Társadalmi Felzárkózási és Cigányügyi Tárcaközi Bizottságot. A Bizottság célja a leszakadó társadalmi csoportok hatékony felzárkózását segítő kormányzati cselekvések összehangolása annak érdekében, hogy a tárcák intézkedései egymást erősítve segítsék a társadalmi felzárkózást, és az e célra fordított állami források leghatékonyabb felhasználását. A közigazgatás megújításának céljaival összhangban, a Bizottság létrejötté garancia arra, hogy a közszolgáltatásokhoz való egyenlő esélyű hozzáférés a hátrányos helyzetű leszakadó térségekben, méltatlan lakhatási körülmények között élő alacsony képzettségűek szociális helyzetének javítása, képzése és munkához juttatása a kormányzat kiemelt kérdései között kapjon helyet.

A kisebbségi önkormányzatok

A nemzeti és etnikai kisebbségek alkotmányos joga, hogy létrehozzák helyi és országos önkormányzataikat. Egy kutatás tanúsága szerint⁴ a roma lakosok elsődleges információs pontját a roma önkormányzatok jelentik. Ez indokoltá teszi a kisebbségi önkormányzatok olyan irányú megkülönböztetését, fejlesztését, amely információszolgáltatói és projekt-résztvevő toborzó szerepük ellátását segíti. A cigány kisebbségi önkormányzatok sajátos problémái feladataik kiterjedtségéből, súlyából, a cigányság társadalmi helyzetéből fakadnak. A cigány kisebbségi önkormányzatokat az identitás megtartása mellett a jóval költségesebb és bonyolultabb foglalkoztatási és szociális kérdések megoldása terheli.

Türr István Képző és Kutató Intézet

A területi felzárkózási koordináció központja. Az Intézet képzési, területi felzárkózási koordinációs feladatokat ellátó, társadalmi felzárkózáspolitikai eszközeit alkalmazó, a közfoglalkozással összefüggő feladatait kiemelt szempontként ellátó, önállóan működő és gazdálkodó, országos hatáskörű központi költségvetési szerv. Az Intézet területi igazgatóságai nyolc telephelyen működnek. Az intézmények kapcsolatot tartanak működési területük önkormányzataival, civil szervezeteivel, az egyházakkal, szociális, közoktatási, szakképzési és felsőoktatási intézményekkel, a területileg illetékes kormányhivatalokkal, a munkaadók és munkavállalók szervezeteivel, kamarákkal.

Megyei Kormányhivatalok Munkaügyi Központjai

A munkaügyi központok, mint a foglalkoztatáspolitikai területi szakigazgatási szervei kiemelt szerepet játszanak a roma és halmozottan hátrányos helyzetű emberek munkaerőpiaci integrációjában; különféle uniós és hazai finanszírozású programokba vonják be a náluk regisztrált álláskeresőket.

⁴ Roma lakosság egészségügyi állapot kutatás, Eduinvest 2009.

A Roma Koordinációs Tanács

A Kormány a cigányság felzárkózását szolgáló intézkedések kialakítása, végrehajtása és eredményeivel kapcsolatos véleménynyilvánítás érdekében létrehozta a Roma Koordinációs Tanácsot. A 27 tagú szervezetben a cigányság képviselői (pl. Országos Roma Önkormányzat képviselőjében két fő, egyikük mint a Tanács társelnöke) mellett helyet kapnak a civil szereplők, az egyházak, a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa és a kormányzat képviselői is.

A Tanács a felzárkózást szolgáló tanácsadó, konzultációs testület. Feladatai közé tartozik, hogy felhívja a figyelmet mindazokra a problémákra, amelyek nehezítik a cigányság felzárkózását segítő intézkedések megvalósulását; véleményt nyilvánít intézkedési javaslatokról, valamint a hazai és nemzetközi jelentésekről, tájékoztatókról és beszámolókról; javaslatokat fogalmaz meg, részt vesz feladatok értékelésében; közreműködik a felzárkózást elősegítő szakmai hálózatok kialakításában, fejlesztésében.

Wekerle Sándor Alapkezelő

Az Alapkezelő a KIM irányítása alá tartozó központi hivatal, önállóan működő költségvetési szerv, amelynek legfontosabb feladata egy hatékony pályázati rendszer működtetése. Az Alapkezelő készíti elő és bonyolítja le a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumhoz rendelt, hazai költségvetési forrásból megvalósuló egyházi, nemzetiségi, kisebbségi, civil és társadalmi felzárkózással kapcsolatos pályázatokat.

Egyházak, civil szervezetek, piaci szereplők vállalásai

A stratégia épít a programok megvalósításában az egyházak és a civil társadalom aktív részvételére, valamint a vállalkozások folyamatosan kiteljesedő társadalmi felelősségvállalására. A fejlesztési programok megvalósítása uniós és hazai forrásból történik.

- Mások szerint a romakérdést alapvetően csak a **cigány autonómia** oldhatja meg, mert a mostani kisebbségi önkormányzati rendszer önmagában nem bizonyult elégségesnek.

6.2.4. A roma kisebbség érdekérvényesítésének állami intézményrendszere

A kisebbségek helyzetéből adódóan szükséges és indokolt az érdekérvényesítésre vonatkozó speciális jogalkotási tevékenység.

6.2.4.1 A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (Nek. tv.) preambulumban az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a nemzeti és etnikai önazonossághoz való jogot az egyetemes emberi jogok részének tekinti, a nemzeti és etnikai kisebbségek sajátos egyéni és közösségi jogai alapvető szabadságjogok, amelyeket tiszteletben tart, és mindezeknek a Magyar Köztársaságban érvényt szerez. Ezen jogok összessége nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga. A Magyar Köztársaság területén élő, magyar állampolgárságú nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve, tárgyi és szellemi kultúrája, történelmi hagyományai, valamint a kisebbségi létükkel összefüggő más sajátosságaik egyéni és közösségi azonosságuk része. Mindezek különleges értékek, megőrzésük, ápolásuk és gyarapításuk nemcsak a nemzeti és etnikai kisebbségek alapvető joga, de a magyar nemzet, végső soron pedig az államok és nemzetek közösségének érdeke is. Figyelembe véve, hogy az önkormányzatok a demokratikus rendszer alapját képezik, a kisebbségi önkormányzatok

létrehozását, tevékenységét és az ez által megvalósuló kulturális autonómiát az Országgyűlés a kisebbségek sajátos jogérvényesítése egyik legfontosabb alapfeltételének tekinti.

A nemzeti és etnikai kisebbség fogalma, a kisebbségek alapvető jogai

A Nek. törvény 1.§ (2) bekezdése értelmében **nemzeti és etnikai kisebbség (a továbbiakban kisebbség) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonytságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.**

A 3.§ (1) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. Kultúrájuk része a magyarországi kultúrának. Az (5) bekezdés pedig úgy rendelkezik, hogy a kisebbségek tekintetében tilos az egyenlő bánásmód követelményének bármilyenű megsértése.

A 4. § (1) bekezdése értelmében a Magyar Köztársaság tilalmaz minden olyan politikát, magatartást, amely

- a) a kisebbségek a többségi nemzetbe való beolvasztását, a többségi nemzetből történő kirekesztését, illetőleg elkülönítését célozza, vagy azt eredményezi,
- b) a kisebbségek által lakott területek nemzeti vagy etnikai viszonyainak megváltoztatására irányul,
- c) a kisebbséget vagy kisebbséghez tartozó személyt hovatartozása miatt üldözi, életkörülményeit nehezíti, jogai gyakorlásában akadályozza,
- d) a kisebbség erőszakos ki- vagy áttelepítésére irányul.

Az 5.§ (1) bekezdése értelmében a kisebbségek hogy települési, területi és országos kisebbségi önkormányzat létesítése.

A kisebbségi önkormányzat fogalma

A kisebbségi jogok védelme céljából Magyarországon a rendszerváltást követően több jogintézményt is létrehoztak, abból a célból, hogy az alaptörvényben megfogalmazott kisebbségeket érintő alapelvek a gyakorlatban is megvalósuljanak.

A 6/A.§ 2. pontja szerint **kisebbségi önkormányzat**: a törvényben meghatározott közszolgáltatási feladatokat ellátó, testületi formában működő, jogi személyiséggel rendelkező, demokratikus választások útján e törvény alapján, külön törvényben meghatározott eljárási rendben létrehozott szervezet, amely a kisebbségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésére, a kisebbségek érdekeinek védelmére és képviselésére, a kisebbségi közügyek települési, területi (megyei, fővárosi) vagy országos szinten történő önálló intézésére jön létre.

Egyéni kisebbségi jogok

Az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga:

- a kisebbséghez tartozás felvállalása
- ennek anonim megvallása népszámláláskor
- politikai és kulturális esélyegyenlőség
- egyesülési szabadság (érdekvédelmi egyesület, párt, társadalmi szervezet létrehozása)
- kisebbségi hagyományok, családi kapcsolatok ápolása, családi ünnepek, ezekhez kapcsolódó egyházi szertartások anyanyelvű lebonyolításának igénylése;
- saját és gyermeke utónevének szabad megválasztása, anyakönyveztetése;
- anyanyelvének, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismerése, ápolása, továbbadása;
- anyanyelvű oktatásban és művelődésben való részvétel;
- kisebbségi voltával kapcsolatos személyi adatainak védelme;
- anyaországgal, más országokban élő kisebbségekkel való kapcsolattartás

A kisebbségek közösségi jogai

A kisebbségek elidegeníthetelen közösségi joga:

- a kisebbségi önazonosság megőrzése, erősítése
- történelmi hagyományainak, nyelvének ápolása, fejlesztése
- önszerveződéshez való jog
- közszolgálati rádió, televízió által biztosított kisebbségi műsorok készítése, sugárzása
- kisebbségi óvodai nevelés, kisebbségi alap- és középfokú nevelés, oktatás, felsőfokú képzés;
- saját országos nevelési, oktatási, kulturális intézményhálózat kialakítása;
- rendezvényeik, ünnepeik megtartása, vallási, kulturális, építészeti emlékeik megőrzése, jelképeik használata;
- országgyűlési képviselő;
- nemzetközi kapcsolatok kiépítése,
- nemzeti és etnikai országgyűlési biztos

6.2.4.2 A nemzeti és etnikai országgyűlési biztos

A nemzeti és etnikai országgyűlési biztost az Országgyűlés választja meg. A köztársasági elnök a biztos személyére vonatkozó javaslatának megtétele előtt kikéri az országos kisebbségi önkormányzatok véleményét. Egyebekben a biztosra az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény rendelkezéseit kell alkalmazni.

Dr. Kállai Ernő³ kisebbségi ombudsman (2012. január 1. napjától az általános ombudsman helyettese) „Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon” címmel rendezett konferencián tartott előadásában beszélt arról, hogy ez egy olyan tisztség, amely az állami és más szervektől független intézmény, amelynek feladata az állami tevékenység törvényes, igazságos, méltányos működésének elősegítése, ún. kemény jogi beavatkozások nélkül. Ez azt jelenti, hogy igénybe tudja venni a Parlament és a nyilvánosság segítségét, vizsgálatokat tud folytatni és kezdeményezni, illetve azokra tud felhívni. A kisebbségi törvény rendelkezése szerint az ott megfogalmazott jogok megsértése,

³dr. Kállai Ernő: A kisebbségi ombudsman lehetőségei napjainkban (Országgyűlési Biztos Hivatala: Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon. A 2007. december 3-i konferencián elhangzott előadások gyűjteménye

illetve alkotmányos visszasság esetén van lehetőség fellépésre. Ennek alapján az évek alatt kialakult az ún. klasszikus kisebbségi jogok és jogsértések azon csoportja, amelyek konkrét ügyekben jelentkeztek-, mint a kisebbségi önkormányzatok, a nyelvhasználat vagy a kisebbségi oktatás témaköre-, és megjelentek azok az elvi jellegű jogalkotási kezdemények is, amelyek a választási rendszerrel, a parlamenti képvisellel vagy a kisebbségeket érintő hasonló kérdésekkel foglalkoztak.

Dr. Kállai utalt arra, hogy az első pillanattól kezdve megjelent egy speciális kérdés is: nevezetesen a cigány kisebbség problémái, amelyek nem mindig a klasszikus kisebbségi jogok sérelmét jelentették, hanem gyakran szociális problémákat, amelyeket át-átszótt az egyedi és intézményes diszkrimináció. Emiatt a kisebbségi ombudsman - kilépve az intézményes keretből – a speciális helyzet miatt a kisebbségi jogokon kívül más jogokra is hivatkozott a cigány kisebbség védelmében: emberi méltósághoz, szociális biztonsághoz fűződő jogokra, a gyermekek jogaira, speciális kisebbségi jogokra. Emellett az ombudsman munkájában egyedi ügyekben széleskörű, jogilag nem kategorizálható, ún. közvetítő szerep is hangsúlyossá vált, amely a panaszos és a hatóságok közötti konfliktus megoldásában, a mediáció, a kiegyezés lehetőségének keresésével sokat segített abban, hogy helyi ügyekben megoldások szülessenek. Utalt arra, hogy az élet a kisebbségi ombudsman hatáskörének újragondolását tette indokolttá, nevezetesen annak antidiszkriminációs irányba történő módosítását. Meglátása szerint a faji és etnikai alapú diszkrimináció egyik legfőbb helyszínét a magánvállalkozások jelentik. Diszkriminálhatnak hátrányos helyzetű csoportok tagjait a munkavállalás, bizonyos előléptetési gyakorlat, a vendégek megválasztása vagy egyéb területeken. Mivel a magánszféra területére a jogalkotó nem biztosított hatáskört, a kisebbségi ombudsman azt a gyakorlatot alakította ki, hogy a magánszférát ellenőrző állami szférát vizsgálta, ellenőrizte, és ezen keresztül, indirekt módon igyekezett harcolni a diszkriminatív jelenségek ellen.

Dr. Kállai szerint beszéd helyett meg kell teremteni a kisebbségek parlamenti képviselét. Ennek érdekében kezdeményezte a kisebbségi választói névjegyzék létrehozását, ahová kisebbségenként jelentkezhetnek azok a választópolgárok, akik nemzetiségi képviselőt szeretnének a parlamentbe juttatni. Tudatosságát jellemezi, hogy igyekezett nagyobb súlyt fektetni arra, hogy a kisebbségi ombudsman intézménye intenzívebben jelenjen meg a tudományos életben, az oktatás és képzés területén, és a médiában, továbbá az emberek között is. Országjárásra indult, együttműködési megállapodás keretében próbálta megszólítani a kisebbség tagjait, hogy panaszaikat meghallgassa, részükre segítséget nyújtson. Szorgalmazta a kisebbségi közösségek és a többségi társadalom együttélésének átfogó vizsgálatát.

6.2.4.3 Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának feladata, jogállása

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény az országgyűlési biztos feladataként az alkotmányos jogokkal kapcsolatban tudomására jutott visszasságok kivizsgálását, illetve kivizsgáltatását, és orvoslásuk érdekében általános vagy egyedi intézkedések kezdeményezését határozza meg.

Az Országgyűlés az alapvető jogok védelme érdekében – kizárólag neki felelős megbízottként – választja meg az országgyűlési biztost, akinek megbízatása összeférhetetlen minden más állami, önkormányzati, társadalmi és politikai tisztséggel; továbbá más kereső foglalkozást nem folytathat, és egyéb tevékenységéért – a tudományos, az oktatási, a művészeti, a szerzői jogvédelem alá eső, továbbá lektori és a szerkesztői tevékenységet

kivéve – díjazást nem fogadhat el. A hatásköréből adódó feladatokon túlmenően politikai tevékenységet nem folytathat, politikai nyilatkozatot nem tehet.

Az országgyűlési biztos jogállása

Az országgyűlési biztos eljárása során független, intézkedését kizárólag az Alkotmány és a törvények alapján hozza meg. Az országgyűlési biztost az országgyűlési képviselővel azonos mentelmi jog illeti meg.

Az országgyűlési biztos eljárása és intézkedései

Az országgyűlési biztoshoz bárki fordulhat, ha megítélése szerint valamely hatóság, illetve közszolgáltatást végző szerv tevékenysége során a beadványt benyújtó személy alapvető jogaival összefüggésben visszásságot okozott, feltéve, hogy a rendelkezésre álló közigazgatási jogorvoslati lehetőségeket – ide nem értve a közigazgatási határozat bírósági felülvizsgálatát – már kimerítette, illetve jogorvoslati lehetőség nincs számára biztosítva. A hozzá benyújtott minden beadvány illetékmentes. E törvény alkalmazásában hatóság: (29. § (1) bekezdés)

- a) a közigazgatási feladatot ellátó szerv;
- b) a közigazgatási jogkörben eljáró egyéb szerv e jogkörében;
- c) a Magyar Honvédség;
- d) a rendvédelmi szerv;
- e) a nyomozó hatóság, ideértve az ügyészségi nyomozást végző ügyészségi szerveket is;
- f) a helyi önkormányzat és a kisebbségi önkormányzat;
- g) a köztestület;
- h) a közjegyző;
- i) a megyei bírósági végrehajtó és önálló bírósági végrehajtó;

Nem minősül hatóságnak:

- a) az Országgyűlés;
- b) a köztársasági elnök;
- c) az Alkotmánybíróság;
- d) az Állami Számvevőszék;
- e) a bíróság;
- f) az ügyészség, kivéve az ügyészségi nyomozást végző ügyészségi szervezet.

E törvény alkalmazásában **alapvető joggal kapcsolatos visszásság: alapvető jog sérelme vagy annak közvetlen veszélye, függetlenül attól, hogy az cselekvés vagy mulasztás eredménye.**

- Az országgyűlési biztos az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásság megszüntetése érdekében az (1) bekezdésben megjelölt feltételek esetén hivatalból is eljárhat.

- Ha a beadványt benyújtó személy kéri, kilétét az országgyűlési biztos nem fedheti fel. Az országgyűlési biztoshoz fordulása miatt senkit nem érhet hátrány.

- Az országgyűlési biztos a hozzá benyújtott beadványt – a csekély jelentőségű visszásság kivételével – köteles megvizsgálni. A célszerűnek tartott intézkedést – e törvény keretei között – maga választja meg. Nem járhat el olyan ügyekben, amelyben a határozat felülvizsgálata iránt bírósági eljárás indult, vagy amelyben jogerős bírósági határozat született; illetve ha az ügyben közigazgatási határozat született, akkor a közlésétől számított egy év elteltével.

- Az országgyűlési biztos a jogerősen befejezett ügyekre vonatkozóan jogosult bármely hatóság ellenőrzésére, ennek során – külön törvény eltérő rendelkezése hiányában – a hatóság helyiségeibe beléphet. A biztos bármely hatóságtól az általa lefolytatott eljárással, illetve az eljárás elmulasztásával kapcsolatban adatokat és felvilágosítást kérhet, továbbá a keletkezett iratokba betekinthet, annak megküldését, illetőleg, ha ez nem lehetséges, róluk másolat készítését kérheti.

- A biztos az általa vizsgált ügy intézőjét vagy az eljárást folytató szerv bármely munkatársát meghallgathatja, továbbá az érintett szerv vezetőjét, vagy felügyeleti szervének vezetőjét, vagy az annak lefolytatására a jogszabály által egyébként feljogosított szerv vezetőjét vizsgálat lefolytatására kérheti fel.

- A biztos az általa vizsgált ügyben bármely szervtől – ideértve az e törvény szerint hatóságnak nem minősülő szerveket is – vagy annak munkatársától írásbeli magyarázatot, nyilatkozatot, felvilágosítást vagy véleményt kérhet. Az országgyűlési biztos megkeresésére a megkeresett szerv a biztos által megállapított határidőben – amely tizenöt napnál rövidebb nem lehet – köteles válaszolni.

- A biztos jogainak gyakorlása során jogosult a minősített adatok megismerésére, azok megtartásának kötelezettsége mellett. A titoktartási kötelezettség tisztsége megszűnése után is terheli. A biztos jogainak gyakorlása során kezelheti mindazon személyes adatokat, amelyek a vizsgálattal összefüggnek, illetve amelyek felhasználása a vizsgálat eredményes lefolytatása érdekében szükséges, de csak a vizsgálat lefolytatásához szükséges mértékben és ideig. Az országgyűlési biztos a vizsgálatának megállapításait jogosult nyilvánosságra hozni. A biztos a lefolytatott vizsgálat eredményéről, illetve esetleges intézkedéseiről a beadványt tevőt értesíti. A biztos a nyilvánvalóan alaptalan, továbbá az ismételten előterjesztett és érdemben új tény, adatot nem tartalmazó beadványt elutasítja, a nem jogosult által, valamint a névtelenül benyújtottat pedig elutasíthatja. Az elutasítást minden esetben indokolni kell.

- A biztos a hatáskörébe nem tartozó ügyre vonatkozó beadványt – a beadványt tevő egyidejű értesítése mellett – az arra hatáskörrel rendelkező szervhez átteszi.

- Ha az országgyűlési biztos a lefolytatott vizsgálat alapján arra a megállapításra jut, hogy az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásság fennáll, annak orvoslására – az érintett szerv egyidejű tájékoztatása mellett – ajánlást tehet a visszásságot előidéző szerv felügyeleti szervének. A felügyeleti szerv az ajánlás tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről az ajánlás kézhezvételétől számított harminc napon belül értesíti az országgyűlési biztost. Ha a felügyeleti szerv az ajánlásban foglaltakkal nem értett egyet, az erre vonatkozó közlés kézhezvételétől számított tizenöt napon belül az országgyűlési biztos tájékoztatja a felügyeleti szervet az ajánlás fenntartásáról, módosításáról, visszavonásáról. Ha a biztos az ajánlást módosítja, azt a megteendő intézkedések szempontjából új ajánlásnak kell tekinteni.

- Ha a rendelkezésre álló adatok szerint az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásságot előidéző szerv saját hatáskörben nem tudja megszüntetni, az országgyűlési biztos kezdeményezheti az érintett szerv vezetőjénél a visszásság orvoslását. Az ilyen kezdeményezés rövid úton (távbeszélőn, szóban stb.) is történhet, ez esetben a kezdeményezés időpontját, módját, lényegét az ügyiraton kell rögzíteni. Az érintett szerv a kezdeményezés tekintetében kialakított érdemi állásfoglalásáról, illetve a megtett intézkedésről a kezdeményezés kézhezvételétől számított harminc napon belül tájékoztatja az országgyűlési biztost. Ha a megkeresett szerv a kezdeményezéssel nem ért egyet, akkor harminc napon belül köteles azt véleményével ellátva a felügyeleti szervéhez felterjeszteni. A felügyeleti szerv a felterjesztés kézhezvételétől számított harminc napon belül köteles állásfoglalásáról, illetőleg a megtett intézkedésről az országgyűlési biztost tájékoztatni.

Az országgyűlési biztos jogosult

- az illetékes ügyésznél óvás benyújtását kezdeményezni,
- szabálysértés vagy fegyelmi vétség alapos gyanújának észlelésekor az illetékes szervnél felelősségre vonásra irányuló eljárást kezdeményezni (bűncselekmény észlelése esetén köteles!),
- jogszabály módosítását, hatályon kívül helyezését javasolni a jogalkotásra jogosult szervnél, ha álláspontja szerint az alapvető jogokkal kapcsolatos visszásság valamely jogszabály fölösleges, nem egyértelmű rendelkezésére, illetve az adott kérdés jogi szabályozásának hiányára vezethető vissza, a visszásság jövőbeni elkerülése érdekében;
- ha az országgyűlési biztos által megkeresett szerv az érdemi állásfoglalás kialakítását, és az annak megfelelő intézkedés megtételét elmulasztja, vagy az országgyűlési biztos az állásfoglalással, a megtett intézkedéssel nem ért egyet, az ügyet az éves beszámoló keretében az Országgyűlés elé terjeszti, és kérheti, hogy az ügyet az Országgyűlés vizsgálja ki. Ha megállapítása szerint a visszásság kirívóan súlyos, illetve a természetes személyek nagyobb csoportját érinti, indítványozhatja, hogy az Országgyűlés az adott kérdés megtárgyalását már az éves beszámolót megelőzően tűzze napirendre.

Az országgyűlési biztos éves beszámolója

A biztos tevékenységének tapasztalatairól – ennek keretében az alapvető jogok hatósági eljárásokkal kapcsolatos jogvédelme helyzetéről, valamint az általa tett kezdeményezések, ajánlások fogadtatásáról és eredményéről – évente beszámol az Országgyűlésnek.

6.2.4.4 A kisebbség helyi szószólója

A kisebbségek önkormányzati szabadsága (Kisebbségi törvény 21. §-39/H. §)

Az egyes kisebbségek községben, városban és a főváros kerületeiben települési, a megyében és a fővárosban területi kisebbségi önkormányzatot, továbbá országos kisebbségi önkormányzatot hozhatnak létre. A kisebbségi önkormányzatot a választópolgárok választják közvetlenül. A települési kisebbségi önkormányzati képviselők száma 4 fő, a területi 7 fő, az országos 15-53 fő lehet. Ugyanaz a kisebbség egy települési, egy területi és egy országos kisebbségi önkormányzatot hozhat létre.

Kisebbségi választópolgárok száma, 2010

Kisebbség	Bejelentkezettek száma
bolgár	2087
cigány	133.680
görög	2263
horvát	11 573
lengyel	3055
német	46 638
örmény	2360
román	5285
ruszin	4239

szerb	2434
szlovák	12 287
szlovén	1026
ukrán	1367

(Forrás: Országos Választási Iroda)

A helyi önkormányzatokról szóló többször módosított 1990. évi LXV. törvény 8. §-a a települési önkormányzat kötelezettségévé teszi a nemzeti és etnikai jogok érvényesülésének biztosítását, anélkül azonban, hogy erre vonatkozóan konkrét rendelkezéseket, előírásokat fogalmazna meg. Az Ötv. 12. § (7) bekezdése írja elő, hogy a települési kisebbségi önkormányzat elnöke az adott kisebbség helyi szószólójává válik. E minőségében – amennyiben nem tagja a képviselő-testületnek –, annak ülésein tanácskozási joggal részt vehet. Egyéb jogosítványait a kisebbségi törvény 40. §-a szabályozza. Eszerint **a kisebbség helyi szószólója** jogosult:

- javasolni a kisebbségi ügy tárgyalását;
- kezdeményezni, hogy a képviselő-testület vizsgálja felül bizottságának a kisebbségek helyzetét érintő döntéseit;
- felvilágosítást kérni a kisebbség helyzetét érintő, önkormányzati hatáskörbe tartozó ügyekben;
- feladata ellátásához szükséges tájékoztatást, ügyviteli közreműködést igényelni a polgármestertől, jegyzőtől;
- intézkedéseket kezdeményezni.

A kisebbség jogait, kötelezettségeit érintő önkormányzati rendelet megalkotása előtt az önkormányzati szerv köteles a szószóló véleményét kikérni.

6.2.4.5 A kisebbségi önkormányzatok rendszere, jogai és kötelezettségei (Kisebbségi tv. 24/B.-24/E. §-ai)

Általános alapelvek

- A kisebbségi önkormányzati jogok a kisebbséghez tartozó választópolgárok közösségét illetik meg, akik ezeket a jogaikat választott képviselőik útján gyakorolják.
- A kisebbségi önkormányzat jogi személy, képviselője az elnöke. Feladat- és hatáskörébe tartozó kisebbségi közügyekben önállóan vagy az állami és önkormányzati szervekkel együttesen járhat el.
- A kisebbségi önkormányzat jogszabályértő döntését a bíróság bírálhatja felül.
- A kisebbségi önkormányzati jogok minden kisebbségi önkormányzat tekintetében egyenlőek, kötelezettségei eltérőek lehetnek.
- A kisebbségi önkormányzatok között, továbbá a kisebbségi és a helyi önkormányzatok között nincs alá-fölérendeltségi viszony.
- A kisebbségi önkormányzatok a kisebbségi közügyek intézése érdekében jogosultak az ügyben hatáskörrel és illetékességgel rendelkező állami és önkormányzati szervek eljárásának kezdeményezésére, azoktól tájékoztatást kérhetnek, részükre javaslatot tehetnek. A kezdeményezés joga magában foglalja az állami és/vagy önkormányzati fenntartású (tulajdonban lévő) intézmények működésével kapcsolatos, a kisebbségek jogait sértő gyakorlat megszüntetésének, egyedi döntés megváltoztatásának, visszavonásának kezdeményezését is. A szerv vezetője a kezdeményezés kézhezvételétől számított 30 napon

belül köteles érdemben határozni, illetve nyilatkozni, ennek elmulasztása esetén a kisebbségi önkormányzat jogosult a felettes szerv vagy a törvényességi ellenőrzést gyakorló szerv soron kívüli eljárását kezdeményezni.

A települési kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatásköre (Kisebbségi törvény 25.-30/C. §-ai)

A települési kisebbségi önkormányzat saját hatáskörében határozza meg:

- szervezeti és működési szabályzatát;
- nevét, jelképeit, kitüntetéseit
- az általa képviselt kisebbség helyi ünnepeit;
- a törzsvagyron körét, kizárólagos rendelkezése alatt álló vagyona használatának szabályait;
- intézmény alapítását, átvételét, fenntartását;
- gazdálkodó és más szervezet alapítását vagy az ezekben való részvételt;
- önkormányzati társulás létrehozását vagy társuláshoz való csatlakozást;
- ösztöndíj alapítását;
- a helyi önkormányzat vagyonán belül részére elkülönített vagyon használatát;
- a helyi önkormányzat rendeletében költségvetését, zárszámadását, a települési önkormányzat által rendelkezésére bocsátott források felhasználását;
- részt vesz a helyi bíróságok ülnökeinek választásában.

A települési kisebbségi önkormányzat testületének működési feltételeit a helyi önkormányzat biztosítja, különösen a helyiséghasználatot, a postai, kézbesítési, gépelési, sokszorosítási feladatok ellátását és ezek költségeit.

A helyi sajtó, a helyi hagyományápolás és kultúra, valamint a kollektív nyelvhasználat kérdéskörében a kisebbségi lakosságot e minőségében érintő helyi önkormányzati rendeletet a képviselő-testület csak az e lakosságot képviselő települési kisebbségi önkormányzat egyetértésével alkothatja meg. A kisebbségi intézmények vezetőinek kinevezésére, illetőleg a kisebbséghez tartozók képzésére is kiterjedő helyi önkormányzati döntés meghozatalára csak az érintett települési kisebbségi önkormányzat egyetértésével kerülhet sor.

A települési kisebbségi önkormányzat kapcsolatot tart kisebbségi egyesületekkel, más szervezetekkel, velük együttműködési megállapodást köthet; továbbá támogatja a lakosság önszerveződő közösségeinek tevékenységét.

A települési önkormányzat kötelező feladatai különösen:

- saját kezdeményezésére a helyi önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása (hatósági, valamint közüzemi szolgáltatással összefüggő feladat- és hatáskörök nem ruházhatók át),
- saját kezdeményezésre más kisebbségi önkormányzat által átruházott feladat- és hatáskör ellátása. Emellett önként vállalt feladatot láthat el különösen a kisebbségi oktatás és nevelés, a helyi írott és elektronikus sajtó, a hagyományápolás és a közművelődés területén. Feladatainak ellátására a települési kisebbségi önkormányzat intézményt, gazdasági társaságot, más szervezetet alapíthat.

A települési kisebbségi önkormányzat működése (Kisebbségi törvény 30/D. §-30/J.§)

Az önkormányzat testületének alakuló ülését a helyi választási bizottság elnöke a választást követő 15 napon belülre hívja össze. Az alakuló ülést a legidősebb képviselő, mint

korelnök vezeti. A képviselőtestület szükség szerint, a szervezeti és működési szabályzatban meghatározott számú, de évente legalább négy ülést tart. A testület ülése nyilvános, de zárt ülést tart például választás, fegyelmi eljárás megindítása, vezetői megbízás adása/visszavonása esetén, és az ülésről jegyzőkönyvet kell készíteni. A települési kisebbségi önkormányzat döntése: határozat. A testület a határozatait nyílt szavazással hozza. A testület akkor határozatképes, ha az ülésen a települési kisebbségi önkormányzati képviselők több, mint fele jelen van. A javaslat elfogadása is a jelenlévő képviselők egyszerű többségéhez kötött. A döntéshozatalból kizárható az a képviselő, akit, vagy akinek hozzátartozóját az ügy személyesen érinti. A képviselő köteles bejelenteni a személyes érintettséget. A testületi ülésre a területileg illetékes hatáskörrel rendelkező jegyzőt meg kell hívni. A jegyző köteles jelezni a testületnek, illetőleg az elnöknek, ha döntéseiknél jogszabálysértést észlel. A települési kisebbségi önkormányzat testülete évente legalább egyszer közmeghallgatást tart.

A települési kisebbségi önkormányzati képviselő (Kisebbségi tv. 30/K. §)

A települési kisebbségi önkormányzati képviselő, mint a települési kisebbségi önkormányzat testületének tagja, a kisebbségi ügyekben az adott helyi kisebbség érdekeit képviseli. Részt vesz a testületi döntések előkészítésében, a döntésben és a végrehajtás megszervezésében. Ezen túlmenően:

- a testületi ülésen települési kisebbségi ügyben felvilágosítást kérhet;
- megbízás alapján képviselheti a testületet;
- kérésére írásbeli hozzászólását a jegyzőkönyvhöz kell mellékelni, illetőleg kérésére véleményét a jegyzőkönyvben rögzíteni kell.

A képviselő köteles részt venni a testület munkájában.

A települési kisebbségi önkormányzat bizottsága (Kisebbségi tv. 30/L.-30/M. §)

A települési kisebbségi önkormányzat testülete bizottságot (bizottságokat) hozhat létre, amelynek működését a szervezeti és működési szabályzat tartalmazza. A bizottság tagjainak legalább fele a települési kisebbségi önkormányzat képviselője. A bizottság feladatkörében előkészíti a testület döntését. A testület által ráruházott hatáskörben döntési joga lehet, a jogkörben hozott döntéseit azonban a testület felülvizsgálhatja. A bizottság működésére, határozatképességére, döntéshozatalára a települési kisebbségi önkormányzatra vonatkozó rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni.

A települési kisebbségi önkormányzat elnöke, elnökhelyettese és tagja (Kisebbségi tv. 30/N. §-30/P. §)

A települési kisebbségi önkormányzat társadalmi megbízatású elnökét és elnökhelyettesét a testület választja. Az elnök a helyi önkormányzat képviselő-testületi ülésén tanácskozási joggal vesz részt. A törvény rögzíti, hogy az elnök sorozatos törvénysértő tevékenysége, mulasztása miatt a testület minősített többséggel hozott határozata alapján keresetet nyújthat be az elnök ellen a települési kisebbségi önkormányzat székhelye szerint illetékes megyei, fővárosi bírósághoz az elnök tisztségének megszüntetése érdekében. Egyidejűleg kérheti az elnöknek e tisztségből történő felfüggesztését is.

A területi kisebbségi önkormányzat (Kisebbségi tv. 30/R. §-30/S. §)

A területi kisebbségi önkormányzatra e törvénynek a települési önkormányzatra vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy:

- véleményt az általa képviselt kisebbséget e minőségében érintő a megyei (fővárosi) önkormányzati rendeletek tervezetéről nyilvánít;
- közreműködik az általa képviselt kisebbségek középfokú kisebbségi oktatása terén a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező állami szervek szakmai ellenőrzésében;
- kezdeményezheti a megyei vagy fővárosi önkormányzatnak a nemzeti és etnikai kisebbségi kollégiumi ellátásra, középiskolai és szakiskolai ellátásra vonatkozó feladat- és hatásköre átadását.
- Pénzügyi bizottság létrehozása kötelező. A pénzügyi bizottság feladata különösen: az éve költségvetési tervezetnek, a féléves és éves beszámoló tervezetének véleményezése, a pénzügyi folyamatok figyelemmel kísérése és értékelése, a pénzügyi döntések (különösen a hitelfelvételek) megalapozottságának vizsgálata, a pénzügyi jogszabályok és belső szabályzatok hatályosulásának vizsgálata. A bizottság a vizsgálatainak megállapításait haladéktalanul a közgyűlés elé terjeszti. A közgyűlés a jelentésről soron kívül dönt. A közgyűlés egyet nem értése vagy a döntés elmaradása esetén a bizottság megküldi jelentését az Állami Számvevőszéknek.

Az országos kisebbségi önkormányzat (Kisebbségi törvény 31. §)

Az országos önkormányzat alakuló ülése (35. §)

Az alakuló ülést az Országos Választási Bizottság elnöke hívja össze. Az alakuló ülést az elnök megválasztásáig a legidősebb önkormányzati képviselő mint korelnök vezeti. Az alakuló ülés megválasztja a háromtagú mandátumvizsgáló bizottságot, amely megvizsgálja a megválasztott képviselők mandátumát, és ennek eredményéről jelentést tesz a közgyűlésnek. A testület tagjai közül megválasztja az országos önkormányzat elnökét és elnökhelyetteseit, valamint a pénzügyi ellenőrző bizottságot.

Az országos önkormányzat feladat- és hatásköre (36. §-39/H. §)

Az országos önkormányzat ellátja az általa képviselt kisebbség érdekeinek országos, és ahol nincs, területi kisebbségi önkormányzata, területi képviselőjét és védelmét. A kisebbség kulturális autonómiájának megteremtése érdekében intézményeket hozhat létre, és összehangolhatja azok működését.

Az országos önkormányzat határozatban dönt – többek között:

- elnevezéséről, székhelyéről, szervezetéről, szervezeti és működési szabályzatáról az alakuló ülést követő három napon belül;
- költségvetéséről, zárszámadásáról, vagyonleltára megállapításáról;
- törzsvagyona köréről;
- jelképeiről;
- az általa képviselt kisebbség országos ünnepeiről;
- rendelkezésére álló rádió- és televíziócsatorna felhasználásának elveiről és módjáról;
- a rendelkezésére álló közszolgálati rádió és televízió műsoridő felhasználásának elveiről;
- intézmény alapításáról, fenntartásáról, működtetéséről, megszüntetéséről;
- gazdálkodó szervezet, egyéb szervezet létrehozásáról;

- színház működtetéséről;
- kisebbségi könyvtár fenntartásáról;
- múzeumi kiállítóhely, országos gyűjtőkörrel rendelkező közgyűjtemény létesítéséről, fenntartásáról;
- jogsegélyszolgálat létrehozásáról, működtetéséről;
- működése körében pályázatok kiírásáról, ösztöndíj alapításáról;
- a közoktatási törvény szerinti közoktatási megállapodás megkötéséről;
- sajtóközlemények közzétételéről;
- kisebbségi utónévjegyzék összeállításáról.

Az országos önkormányzat tevékenysége során

- véleményt nyilvánít a kisebbségek védelmével kapcsolatos két- és többoldalú nemzetközi megállapodások hazai végrehajtásáról és kezdeményezi az abban foglaltak érvényesítéséhez szükséges intézkedések megtételét;
- közreműködik a kisebbségi választói névjegyzékkel kapcsolatos tájékoztatási feladatok ellátásában;
- a képviselt kisebbségek csoportjait érintő kérdésekben közigazgatási szervektől tájékoztatást kérhet, részükre javaslatot tehet, a hatáskörükbe tartozó ügyekben intézkedést kezdeményezhet;
- közreműködik az általa képviselt kisebbség alap-, közép- és felsőfokú kisebbségi oktatásának szakmai ellenőrzésében;
- véleményezi a kisebbség történelmi hagyományokkal rendelkező településeinek és építészeti emlékeinek megőrzésével és ápolásával kapcsolatos jogszabály és a közoktatási törvény végrehajtásáról szóló kormányrendeleteknek tervezetét, ez utóbbit a kisebbséghez tartozók óvodai nevelését, iskolai nevelését és oktatását érintő kérdésekben.

Az országos önkormányzati feladat- és hatáskörök az országos önkormányzat közgyűlését illetik meg. A közgyűlés szervei: az elnök, az – egy vagy több – elnökhelyettes, a bizottságok és a hivatal. A hivatal vezetője köteles jelezni a közgyűlés szerveinek, ha döntéseinél jogszabálysértést észlel. A hivatal előkészíti és végrehajtja annak határozatait, ellátja a gazdálkodással kapcsolatos feladatokat.

Az országos önkormányzat képviselője a megbízólevelének átvételétől számított 30 napon belül, majd ezt követően minden év január 31. napjáig vagyonynyilatkozatot köteles tenni, amelyhez csatolni köteles a vele közös háztartásban élő házastársának vagy élettársának, valamint gyermekének vagyonynyilatkozatát. A vagyonynyilatkozat tételének elmulasztása esetén – annak benyújtásáig – az országos önkormányzat képviselője nem gyakorolhatja képviselői jogait, és nem részesülhet juttatásokban sem.

6.2.4.6 A kisebbségek támogatása, a kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása, vagyona (Kisebbségi törvény 55. §- 57. §)

Hazánkban a kisebbségek – helyzetükre is figyelemmel – különböző jogcímenek állami támogatásokban részesülnek, abból a célból, hogy a vonatkozásukban megfogalmazott rendelkezések a gyakorlatban is megvalósuljanak.

Az állam a kisebbségi közügyek ellátásához a költségvetési törvényben

- a) támogatást nyújt, melynek általános és feladatalapú feltételeit kormányrendelet határozza meg,
- b) kiegészítő normatív támogatást nyújt a kisebbségi óvodai neveléshez, illetőleg a kisebbségi oktatáshoz és neveléshez,
- c) kisebbségek oktatási és kulturális öngazgatása körében meghatározott támogatásokat ad,
- d) támogatást nyújt a hazai kisebbségek önazonosságának megőrzéséhez, hagyományai gondozásához, átörökítéséhez, az anyanyelv ápolásához, fejlesztéséhez, szellemi és tárgyi emlékeik fennmaradásához.

A kisebbségi önkormányzatoknak a központi költségvetésből, valamint fejezeti kezelésű előirányzatból nyújtott támogatások feltételrendszeréről és elszámolásának rendjéről szóló 342/2010. (XII. 28.) Korm. rendelet „A települési és területi kisebbségi önkormányzatok működési támogatása” című fejezete alkalmazásában

- a) feladatarányos támogatás: a települési és területi kisebbségi önkormányzatok általános működési és feladatalapú támogatása;
- b) általános működési támogatás: a települési és a területi kisebbségi önkormányzatokat a képviselő-testület alakuló ülését követő hónap 1-jétől e rendelet szerint megillető, a kisebbségi önkormányzati működéssel összefüggő feltételek biztosítására, a kisebbségi közfeladatok ellátásához közvetlenül kapcsolódó költségek fedezetéül szolgáló támogatás (ilyen költségek különösen a rezsi típusú és a munkabér típusú költségek, a költségterítés, a tiszteletdíj);
- c) feladatalapú támogatás: a támogatási évben általános működési támogatásban részesült, a Támogatónak a Kincstárhoz intézett, a feladatalapú támogatás utalására vonatkozó rendelkező levele keltének időpontjában működő települési és területi kisebbségi önkormányzatoknak az e rendeletben rögzített feltételrendszer alapján nyújtható támogatás;
- d) a feladatalapú támogatás alapjául szolgáló időszak: a költségvetési év (támogatási év) április 1. napját megelőző 12 hónap.

Az általános működési támogatás

2013. évtől települési kisebbségi önkormányzat esetében az általános működési támogatás mértéke a legutolsó népszámlálás – az adott településen az adott nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra vonatkozó – adatainak figyelembevételével kerül megállapításra. Eszerint a települési kisebbségi önkormányzat részére megállapítható általános működési támogatás az egy települési kisebbségi önkormányzatra eső átlagtámogatás összegének

- a) 3%-a, ha a nemzetiséghez tartozók száma a településen négy főnél kevesebb,
- b) 50%-a, ha a nemzetiséghez tartozók száma a településen legalább négy, illetve legfeljebb harminc;
- c) 100%-a, ha a nemzetiséghez tartozók száma a településen legalább harmincegy, illetve legfeljebb ötven,
- d) 200%-a, ha a nemzetiséghez tartozók száma a településen meghaladja az ötvenet.

2013. évtől a területi kisebbségi önkormányzat esetében az általános működési támogatás mértéke pedig a megyében (fővárosban) a támogatási év január 1-jén működő települési (fővárosi kerületi) kisebbségi önkormányzatok számának figyelembevételével kerül megállapításra. Eszerint a területi kisebbségi önkormányzat részére megállapítható általános működési támogatás az egy települési kisebbségi önkormányzatra eső átlagtámogatás összegének

- a) kétszerese, ha a megyében (fővárosban) működő települési (fővárosi kerületi) kisebbségi önkormányzatok száma legalább tíz, illetve legfeljebb húsz,
- b) négyszerese, ha a megyében (fővárosban) működő települési (fővárosi kerületi) kisebbségi önkormányzatok száma meghaladja a húszat.

A feladatalapú támogatás

A feladatalapú támogatás a kisebbségi közügyeknek a települési és a területi kisebbségi önkormányzatok által történő ellátását szolgálja. A támogatási évben megállapított 1 pontszám forintértékét a rendelkezésre álló költségvetési keret és az érintett kisebbségi önkormányzatok részére meghatározott összes pontszám hányada adja. A települési, területi kisebbségi önkormányzat éves feladatalapú támogatása az egységnyi összeg és a megállapított pontszám szorzata.

Az országos kisebbségi önkormányzatok, intézmények, és a kisebbségi sajtó a központi költségvetés fejezeti kezelésű előirányzatából jut működési támogatáshoz. A jogszabályban pontosan definiálva van a kisebbségi önkormányzati intézmény, illetve a kisebbségi sajtó. (Kisebbségi önkormányzati intézmény: az országos kisebbségi önkormányzat által költségvetési szervként vagy nonprofit gazdasági társaságként alapított, vagy más szervezettől átvett, vagy más szervezettel közösen működtetett, nyilvántartásba vett szervezet; kisebbségi sajtó: az a kisebbségi időszaki lap, amelyet az országos kisebbségi önkormányzat alapított, vagy – nem országos kisebbségi önkormányzati alapító esetében – amelynek alapítójával és kiadójával az országos kisebbségi önkormányzat a lap működésének támogatására megállapodást kötött, illetve az az elektronikus médium, amelyet az országos kisebbségi önkormányzat alapított, vagy – nem országos kisebbségi önkormányzati alapító esetén – amelynek alapítójával és működtetőjével az országos kisebbségi önkormányzat a médium működésének támogatására megállapodást kötött.

A támogatásról elkülönített számviteli nyilvántartást vezet az országos kisebbségi önkormányzat, az érintett intézmény, az időszaki lap kiadója, illetve az elektronikus médium működtetője

Egyértelműen különbséget tesz a jogalkotó az igénylési formák között. A központi költségvetésben jóváhagyott kisebbségpolitikai fejezeti kezelésű előirányzatból pályázati úton (nyílt vagy meghívásos pályázattal) vagy kérelemre nyújtható támogatás, a nemzeti és etnikai kisebbségek önazonosságának megőrzését, anyanyelvük, hagyományaik, szellemi és tárgyi emlékeik ápolását szolgáló célokra.

Melléklet a 342/2010. (XII. 28.) Korm. rendelethez

A feladatalapú támogatás elbírálásának szempontrendszere

A feladatalapú támogatások elbírálásával összefüggésben külön szempont rendszert hoztak létre.

1. A kisebbségi érdekképviseléssel összefüggő feladatok

A kisebbségi önkormányzatok működési területén a kisebbségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésével, érdekképviseléssel, érdekvédelemmel kapcsolatos, a társadalmi különbségek felszámolása, a társadalmi felzárkózás érdekében folytatott, az anyanyelv használatával, a helyben működő intézmények tevékenységével összefüggő, a kisebbségi közösség sajátos kulturális önazonosságának megerősítését szolgáló döntési, együttdöntési jogok gyakorlásával kapcsolatos tevékenység ellátásáról szóló képviselő-testületi

<i>döntések: 1 döntés maximum 5 pont</i>
<i>Maximális pontszám: 30 pont</i>
<i>2. A kisebbségek kulturális autonómiájával (kulturális, közművelődési, oktatási feladatok, hagyományápolás, közgyűjtemény, média) összefüggő intézményalapítói, intézményfenntartói, támogatói, szervezési feladatok ellátása</i>
<i>2.1. A kisebbségi önkormányzat működési területén a kisebbségi közösség nevelésének, oktatási feltételeinek bővítését, anyanyelvének fejlesztését szolgáló képviselő-testületi döntések: 1 döntés maximum 5 pont</i>
<i>Maximális pontszám: 30 pont</i>
<i>2.2. A kisebbségi közösségnek az adott településhez kötődő történelmi múltjával, kulturális örökségének ápolásával kapcsolatos feladatok ellátását, saját alapítású vagy fenntartású közművelődési intézménnyel, közgyűjteménnyel, médiával kapcsolatos feladatok ellátását, más fenntartó által helyben működtetett közművelődési intézménnyel, közgyűjteménnyel, médiával való együttműködést, az érintett kisebbség által használt nyelven a kisebbségi önkormányzat működési területén megvalósuló kulturális jellegű programok szervezését szolgáló képviselő-testületi döntések: 1 döntés maximum 5 pont</i>
<i>Maximális pontszám: 30 pont</i>
<i>3. A kisebbségi léttel összefüggő egyéb feladatok</i>
<i>A kisebbségi civil szervezetekkel való együttműködést, a helyi anyanyelvű hitéleti tevékenység támogatását szolgáló képviselő-testületi döntések: 1 döntés maximum 1 pont</i>
<i>Maximális pontszám: 10 pont</i>
<i>Elérhető összes pontszám: 100 pont</i>

- **A nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásáról** szóló 39/2007. (V.9.) OGY határozat például a Magyar Köztársaság 2007. évi költségvetéséről szóló törvényben előírányzott 110 millió forint támogatási összeget – a határozat melléklete szerint – mintegy 317 nemzeti és etnikai kisebbségi szervezet között osztotta el, köztük 83 roma (cigány) szervezet között, amelyek 100.000 – 1.000.000,- forint közötti támogatásban részesültek. A költségvetési támogatást a Pénzügyminisztérium 3 millió forint alatt egy összegben folyósította. 1 M forinttámogatásban részesült például „Az Európai Unió Roma Ifjúságért” Egyesület, a Roma Polgári Tömörülés vagy a PHRALIPE Független Cigány Szervezet Országos Szervezete - Központi Szervezet.

A kisebbségpolitikai tevékenység támogatási célleírányzat célja, hogy

- folytatódjon a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális autonómiáját megvalósító intézményi rendszer továbbfejlesztése;
- forrást biztosítson a szomszédos országokkal kötött megállapodások alapján működő kisebbségi vegyes bizottságok ajánlásaiban megfogalmazott, a nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos állami feladatok ellátásáért felelős államigazgatási szerv feladat- és hatáskörébe tartozó, illetve általa ellátott feladatok, valamint a feladatellátásból fakadó koordinációs tevékenység megvalósításának támogatásához;
- támogatást nyújtson a hazai kisebbségek tárgyi és szellemi kultúrájának, történelmi hagyományainak megőrzése érdekében a kisebbségi közösség egészét, vagy jelentős részét érintő, a kulturális autonómia, a nyelvi és kulturális identitás szempontjából meghatározó célok megvalósításához;
- biztosítsa a Kisebbségekért Díj Hazai Kisebbségekért Tagozata költségeinek fedezetét.

A kisebbségi önkormányzatok vagyona (Kisebbségi törvény 58. §- 60/D. §)

A kisebbségi önkormányzat vagyont, illetve bevételeit képezik különösen:

- az állami költségvetés hozzájárulása;
- a helyi önkormányzatok hozzájárulása;

- c) a saját bevételek;
- d) a támogatások;
- e) a vagyonának hozadéka;
- f) az adományok;
- g) az átvett pénzeszközök.

A törvényben szabályozott feladat- hatáskör átruházása esetén a szükséges vagyontárgyakat az átadó önkormányzat az átvevő kisebbségi önkormányzat tulajdonába, vagy használatába adja, külön megállapodás keretében. A jogszabály alapján az országos önkormányzat használatába adott épületet vagy épületrészt egyszeri ingyenes vagyonyjuttatásként az országos önkormányzat tulajdonába kell adni, amely a továbbiakban a törzsvagyont képezi, s e minőségében forgalomképtelen vagyontárgynak minősül.

A kisebbségi önkormányzat vagyona a kisebbségi közügyek ellátást szolgálja. A kisebbségi önkormányzat a kisebbségi közügyek ellátása során vagyonával önállóan gazdálkodik. Gazdálkodásának biztonságáért a kisebbségi önkormányzat testülete, annak szabályszerűségéért az elnök a felelős. A kisebbségi önkormányzat vagyonának elkülönített része a törzsvagyon, melynek körét a kisebbségi önkormányzat testülete át nem ruházható hatáskörében minősített többséggel határozza meg. A törzsvagyon körébe tartoznak mindazok az ingó és ingatlan vagyონrészek, továbbá vagyoni értékű jogok, amelyek a kisebbségi önkormányzat tulajdonában, kizárólagos használatában vannak, és közvetlenül a kisebbségi közügyek ellátását szolgálják. A kisebbségi önkormányzatok költségvetése az államháztartás részét képezi, ahhoz teljes pénzforgalmával kapcsolódik. A kisebbségi önkormányzatok költségvetése a központi költségvetéstől elkülönül, ahhoz az állami támogatásokkal és más költségvetési kapcsolatokkal kötődik.

A kisebbségi önkormányzatok társulásai (Kisebbségi törvény 60/E. §- 60/G. §)

A jogalkotó rendelkezett a kisebbségi önkormányzatok és a központi állami szervek egymáshoz fűződő viszonyáról is, rendezte a közhatalmat gyakorló intézmények kisebbségeket érintő feladatait.

A kisebbségi önkormányzat a feladatainak hatékonyabb ellátására szabadon társulhat más helyi, illetve kisebbségi önkormányzattal. A társulás feltételeit megállapodásban kell rögzíteni. A társulás nem sértheti az abban részt vevők önkormányzati jogait. A társult kisebbségi önkormányzatok között a társulások működése során felmerülő vitás kérdésekben a bíróság dönt. A társuló kisebbségi önkormányzatok megállapodhatnak abban, hogy a vitás kérdésben bármelyik kisebbségi önkormányzat kérheti a megállapodásban megjelölt önkormányzati érdekszövetség által felkért tagokból álló egyeztető bizottság állásfoglalását, továbbá, hogy a kereset benyújtása előtt a kisebbségi önkormányzat kéri az egyeztető bizottság állásfoglalását.

Intézményi társulás

Az érdekelt kisebbségi önkormányzatok megállapodhatnak két vagy több községet, illetőleg várost és községet ellátó egy vagy több kisebbségi intézmény közös alapításában, fenntartásában és fejlesztésében.

Társult kisebbségi önkormányzati testület

Az ugyanahhoz a kisebbséghez tartozó kisebbségi önkormányzati testületek társult kisebbségi önkormányzati testületet alakíthatnak. Ez esetben a kisebbségi önkormányzatok részben vagy egészben egyesítik a költségvetésüket, és közösen működtetik az intézményeiket. A társult kisebbségi önkormányzat testületi működésének feltételeit az érintett helyi önkormányzatok megállapodásában meghatározott önkormányzat biztosítja.

A kisebbségi önkormányzatok törvényességi ellenőrzése (Kisebbségi törvény 60/H. §- 60/J. §)

A helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért felelős szerv ellátja a kisebbségi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért. Ennek keretében a mérlegelési jogkörben hozott önkormányzati döntésnek kizárólag a jogszerűségét vizsgálhatja.

Az országos önkormányzat törvényességi ellenőrzését a Kormány által kijelölt, a helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért felelős szerv látja el. E szerv a törvényességi ellenőrzési jogkörében eljárva vizsgálja, hogy megfelel-e a jogszabályoknak a kisebbségi önkormányzat

- a) szervezete, működése, döntéshozatali eljárása,
- b) bármely határozata, ideértve a kisebbségi önkormányzat elnökének, testületének, bizottságának, illetőleg társulásának határozatait is;

azonban nem terjed az ellenőrzési jogkör azokra az önkormányzati döntésekre, amelyek alapján helye van

- a) munkaügyi vitának,
- b) külön jogszabályban meghatározott bírósági vagy államigazgatási eljárásnak.

A helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért felelős szerv a törvényességi ellenőrzés körében – határidő tűzésével – felhívja az érintetteket a törvénytárgyalás megszüntetésére. Az érintett a felhívásban foglaltakat köteles megvizsgálni és a megadott határidőn belül az annak alapján tett intézkedésről vagy egyet nem értéséről a megkereső szervet értesíteni. Ha a megadott határidőben nem történt intézkedés, vagy az érintett a felhívásban foglaltakkal nem értett egyet, az ellenőrző szerv kezdeményezheti:

- a) a jogszabálysértő határozat bírósági felülvizsgálatát,
- b) a kisebbségi önkormányzat testületének összehívását a törvénytárgyalás megszüntetésére;
- c) a testület elnöke, elnökhelyettese felelősségének megállapítását.

A helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért felelős szerv ellenőrzési tapasztalatai alapján a kisebbségi önkormányzat gazdálkodását érintő vizsgálat lefolytatását kezdeményezheti az Állami Számvevőszéknél; illetve a feladat- és hatáskörében a kisebbségi önkormányzat kérésére szakmai segítséget nyújt.

A kisebbségi önkormányzatok és a központi állami szervek kapcsolata (Kisebbségi törvény 60/K. § - 60/P. §)

Az Országgyűlés törvényben szabályozza:

- a) a kisebbségi önkormányzatok jogállását, kizárólagos feladat- és hatáskörét, a kötelezően ellátandó feladatait, kötelező szervtípusait, működésének garanciáit, anyagi eszközeit és gazdálkodásának alapvető szabályait,
- b) a kisebbségi önkormányzati képviselők jogállását, megválasztásuk rendjét, jogait és kötelezettségeit.

Az **Alkotmánybíróság** a Kormány javaslatára felosztatja azt a kisebbségi önkormányzati testületet, amelynek működése ellentétes Magyarország Alaptörvényével.

A **köztársasági elnök** köztársasági biztost nevez ki meghatározott kisebbségi önkormányzati feladatok ellátásának irányítására – az új kisebbségi önkormányzati testület megválasztásáig, illetve ennek meghíúsulásáig terjedő időre -, ha az Alkotmánybíróság a kisebbségi önkormányzati testületet feloszlatta.

A Kormány:

- a) kétévente legalább egy alkalommal áttekinti a Magyar Köztársaság területén élő kisebbségek helyzetét, és arról az Országgyűlésnek beszámol,
- b) a helyi önkormányzatok törvényességi ellenőrzéséért felelős szerv útján biztosítja a kisebbségi önkormányzatok törvényességi ellenőrzését,
- c) javaslatot terjeszt az Alkotmánybírósághoz az Alaptörvénnyel ellentétesen működő kisebbségi önkormányzati testület felosztatására,
- d) rendeletben határozza meg a kisebbségek vonatkozásában ellátandó helyi közszolgálat képesítési előírásait,
- e) dönt az államigazgatási szerv és a kisebbségi önkormányzat között keletkezett – jogilag szabályozott más eljárás keretébe nem tartozó – vitában.

A Kormány által kijelölt miniszter:

- a) kezdeményezi a Kormánynál az Alaptörvénnyel ellentétesen működő kisebbségi önkormányzati testület felosztatására vonatkozó előterjesztés benyújtását,
- b) közreműködik a kisebbségi önkormányzatok feladatát és hatáskörét érintő jogszabályok, egyedi állami döntések tervezeteinek előkészítésében.

A feladat- és hatáskör szerint illetékes miniszter:

- a) rendeletben szabályozza a kisebbségi önkormányzatok által fenntartott intézmények működésének szakmai követelményeit, az intézmények dolgozóinak képesítési előírásait, ellenőrzi az előírások érvényesülését,
- b) az a) pontban meghatározott ellenőrzés eredményéről tájékoztatja a kisebbségi önkormányzatot, javaslatot tesz a hiányosságok megszüntetésére, kezdeményezheti, hogy a kisebbségi önkormányzati testület tárgyalja meg az ellenőrzés tapasztalatait, törvénysértés esetén tájékoztatja a törvényességi ellenőrzést ellátó szervet,
- c) a központi költségvetésről szóló törvényben meghatározott címen és feltételekkel a kisebbségi önkormányzat részére pénzügyi támogatást nyújt, illetőleg nyújthat.

A **kisebbségpolitikáért felelős miniszter** rendeletében meghatározott feltételekkel és módon a kisebbségi közoktatásban részt vevő tanulók számára ösztöndíjat alapíthat.

Záró rendelkezések (Kisebbségi törvény 61. §- 67. §)

A jogalkotó pontosan deklarálta a jelenlegi kisebbségeket, illetve a kisebbségé válás pontos feltételeit, amely garanciális rendelkezés.

Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán. Ha a felsorolt 13 kisebbségen kívül további kisebbség kíván bizonyosságot tenni arról,

hogy megfelel az e törvényben foglalt feltételeknek, legalább 1000, magát e kisebbséghez tartozó választópolgár e tárgykörben a népi kezdeményezésre vonatkozó aláírásgyűjtő íveket az Országos Választási Bizottság elnökének nyújtja be. Az eljárás során az országos népszavazásra és népi kezdeményezésre vonatkozó törvény rendelkezéseit kell alkalmazni azzal, hogy az OVB az eljárása során köteles kikérni a MTA elnökének állásfoglalását a törvényi feltételek fennállásáról.

További garanciális rendelkezés, hogy a költségvetési törvényben az országos kisebbségi önkormányzatok támogatására megállapított előirányzatok évközi módosítása az Országgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik. A költségvetési törvény a kisebbségpolitikáért felelős miniszter által vezetett minisztérium költségvetési fejezetében állapítja meg az országos önkormányzat és az országos kisebbségi önkormányzat fenntartásában lévő intézmények központi költségvetési támogatását.

Hazánkban a kisebbségek érdekeinek fokozottabb védelme céljából létrehozták a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt, meghatározva a kisebbségekkel kapcsolatos feladatokat.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal alapító okiratának kiadásáról és közzétételéről szóló 1/2002. (IK 4.) IM utasításban foglalt rendelkezések szerint a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH) a Kormány kisebbségpolitikai tevékenységével kapcsolatban:

- a) előkészíti a Kormány kisebbségpolitikai döntéseit;
- b) közreműködik a Nek. tv., valamint a kapcsolódó jogszabályok felülvizsgálatában és a módosítások előkészítésében,
- c) összehangolja a kormányprogram kisebbségekkel kapcsolatos feladatainak végrehajtását;
- d) a kormányzati döntések meghozatala érdekében folyamatosan elemzi és értékeli a nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetét, jogaik érvényesülését,
- e) előkészíti a kétévenkénti kormánybeszámolót,
- f) elősegíti a Kormány és a kisebbségi szervezetek közötti vélemény- és információcserét.

A NEKH a közigazgatási szervek kisebbségeket érintő feladataival kapcsolatban:

- a) figyelemmel kíséri más közigazgatási szervek feladat- és hatáskörébe tartozó kisebbségi feladatok végrehajtását,
- b) szükség esetén intézkedéseket kezdeményez,
- c) részt vesz a kisebbségeket érintő döntések véleményezésében, segítséget nyújt a kisebbségek véleményének koordinálásában.

A Hivatal folyamatos kapcsolatot tart az Országgyűlésnek a kisebbségi ügyekkel foglalkozó bizottságával és a nemzeti és etnikai jogok országgyűlési biztosával.

A Hivatalnak nemzetközi területen is vannak kisebbségeket érintően feladatai:

- a) a nemzetközi szerződéseken alapuló elvek szellemében kapcsolatot ápol a kisebbségek anyaországaival, illetve nyelvnemzeteivel a hazánkban élő kisebbségek érdekében;
- b) kapcsolatot tart azokkal a nemzetközi szervezetekkel és intézményekkel, melyek különböző országokban élő kisebbségek jogainak védelmével foglalkoznak.

A Hivatal ellátja továbbá a Cigányügyi Tárcaközi Bizottság titkári teendőit; illetve közreműködik a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, valamint a

Magyarországi Cigányokért Közalapítvány működésével kapcsolatos feladatok ellátásában. A Hivatal felügyeleti szerve az IM, alapítója a Magyar Köztársaság Kormánya.

6.2.4.7 A kisebbségek művelődési és oktatási önigazgatása (Kisebbségi törvény 42. §-50. §)

A kisebbségek által használt nyelvnek számít a bolgár, a cigány (romani, illetve beás), a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán nyelv. Az állam a magyarországi kisebbségek anyanyelvét közösség-összetartó tényezőként ismeri el. A kisebbséghez tartozó gyermek a szülője vagy a gyámja döntésétől függően anyanyelvű, illetve anyanyelvi (anyanyelven és magyar nyelven folyó) vagy magyar nyelvű nevelésben, oktatásban vehet részt. Az oktatás a helyi lehetőségek és igények szerint kisebbségi óvodában, iskolában, iskolai osztályban vagy csoportban történhet. A feladatellátásra köteles önkormányzatnak meg kell szerveznie a kisebbségi óvodai nevelést, továbbá a kisebbségi iskolai nevelést és oktatást, ha ezt ugyanahhoz a kisebbséghez tartozó 8 tanuló szülője kérte, és az óvodai csoport, iskolai osztály a közoktatási törvény rendelkezései alapján megszervezhető.

A cigány kisebbségi oktatás folyhat kizárólag magyar nyelven, de a szülők igényei alapján az oktatási intézmény biztosítja a cigány nyelv (romani, illetve beás) oktatását is. A kisebbségi óvodai nevelésben, iskolai nevelésben és oktatásban biztosítani kell a népismeret körébe tartozó ismeretanyag elsajátítását, így különösen a kisebbség és az anyaország történelmének, a kulturális értékeknek és hagyományoknak a megismerését. A kisebbségi anyanyelvű és anyanyelvi oktatáshoz az anyanyelvű pedagógusok képzésének, továbbképzésének biztosítása állami feladat. Az állam nemzetközi egyezmények révén is gondoskodik arról, hogy a kisebbséghez tartozók a kisebbségek nyelvén oktató, kultúrájukat ápoló külföldi intézményekben vegyenek részt képzésben.

A kisebbségi önkormányzat részt vehet a nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozók óvodai nevelésével, iskolai nevelésével és oktatásával, kollégiumi nevelésével és oktatásával összefüggő kötelező önkormányzati feladatok végrehajtásában. A kisebbségi önkormányzat közoktatási intézményt létesíthet és tarthat fenn, illetve átveheti a más által létesített közoktatási intézmény fenntartói jogát.

2012. szeptember 01. napjától a 2011. évi CXCV. törvény 95.§ (6) bekezdésére figyelemmel ezen rendelkezés hatályon kívül helyezésére kerül sor.

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 3. § (2) bekezdése értelmében közoktatási intézményt az állam, a helyi önkormányzat, a települési, területi kisebbségi önkormányzat, az országos kisebbségi önkormányzat, a Magyar Köztársaságban nyilvántartásba vett egyházi jogi személy, továbbá a Magyar Köztársaság területén alapított és itt székhellyel rendelkező, jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet, alapítvány, egyesület és más jogi személy, továbbá természetes személy alapíthat és tarthat fenn, ha a tevékenység folytatásának jogát megszerezte. A közoktatási törvény rendelkezése szerint az óvodai nevelő munka az Óvodai nevelés országos alapprogramjára épül, amit a Kormány határoz meg; míg a Nemzeti Alaptanterv a nemzeti és etnikai kisebbségi iskolai nevelés-oktatás, a sajátos nevelési igényű tanulók iskolai nevelése-oktatása tantervi követelményeit tartalmazza, mintegy kerettantervként, amely kötelező rendelkezéseket állapíthat meg a helyi tanterv elkészítéséhez, továbbá ajánlásokat tartalmaz.

A közoktatási tv 30. § (1) bekezdése szerint a sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók joga, hogy különleges gondozás keretében állapotának megfelelő pedagógiai, gyógypedagógiai, konduktív pedagógiai ellátásban részesüljön attól kezdődően, hogy igényjogosultságát megállapították. A (8) bekezdés értelmében abban a kérdésben, hogy a gyermek, a tanuló beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő, vagy sajátos nevelési igényű, a nevelési tanácsadó megkeresésére a szakértői és rehabilitációs bizottság dönt. (A törvény értelmező rendelkezése szerint: sajátos nevelési igényű az a gyermek, tanuló, aki a szakértői és rehabilitációs bizottság szakvéleménye alapján

a) testi, érzékszervi, értelmi, beszéd fogyatékos, autista, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, a megismerő funkciók vagy a viselkedés fejlődésének tartós és súlyos rendellenességével küzd,

b) a megismerő funkciók vagy a viselkedés fejlődésének súlyos rendellenességével küzd; míg hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította; e csoporton belül halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló, akit tartós nevelésbe vettek.)

A speciális iskolákban ennek ellenére mégis magas a cigány tanulók aránya, bár egyre hangsúlyosabbá vált a speciális iskolákba történő áthelyezéssel megvalósuló hátrányos megkülönböztetés tilalma. „A nemzetiségi oktatás magyarországi történelmi hagyományai és gyakorlata, valamint a programokban részt vevők létszámához igazodó finanszírozás elvei alapján is prognosztizálható volt a hivatalosan nem támogatott folyamat, hogy újraéledt, ráadásul legitimitást kapott a cigány tanulók iskolán belüli és iskolák közötti szegregációja.” (Havas-Kemény-Liskó, 2001) Ez a mondat – sajnos – 10 év elteltével sem veszített aktualitásából.

Jól mutatja ezt a Győri Ítéltábla 2011 októberében hozott döntése, amelyben jogerősen megállapította a roma gyerekek elkülönítésének tényét az ún. „győri szegregációs perben”. Az első fokon eljáró Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság 2010 szeptemberében marasztalta el a városi önkormányzatot, amely nem tett meg mindent annak – a spontán folyamatok eredményeként – kialakult jogellenes helyzetnek a felszámolására, hogy a Kossuth Lajos Általános Iskola diákjainak többsége roma származású, illetve hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű. Az eljárás során az iskola vezetőit, oktatóit, valamint több szülőt is meghallgató bíróság arra az álláspontra helyezkedett: noha a diákok és szüleik erősen kötődnek az intézményhez, annak oktatóihoz, nem kaptak elegendő tájékoztatást, összehasonlítási lehetőséget arról, milyen körülmények között tanulhatnak a gyerekek más intézményben.

Az elsőfokú ítélet kitért arra is, hogy ebben az iskolában 2010 szeptemberében már nem indult első évfolyam, a térség beiskolázási zónáinak határait pedig úgy rajzolták át, hogy majdnem egy tucat intézménybe osztották szét e városrész zömében roma és hátrányos helyzetű tanulóit. (Szerző: MTI)

A közoktatási törvény 24. § (1) bekezdése szerint az óvoda a gyermek hároméves korától a tankötelezettség kezdetéig nevelő intézmény. **A Nemzeti, etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelve kiadásáról szóló 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet 1. számú melléklete fogalmazza meg a kisebbségi óvodai nevelés célját és feladatait; az óvodai élet szervezésének elveit és kitér az óvodai nevelés formáira és a fejlődés jellemzőire az óvodáskor végére. Eszerint:**

A kisebbségi óvodai nevelés célja és feladata

A kisebbségi óvodai nevelés az óvodás korú gyermekek életkori sajátosságainak és egyéni fejlettségének megfelelően a kisebbség nyelvének és kultúrájának megismerését és elsajátítását, a kulturális hagyományok átörökítését és fejlesztését szolgálja.

A kisebbségi nevelés célja és feladata, hogy

- biztosítson anyanyelvi környezetet a gyermekek számára;
- ápolja és fejlessze a kisebbségi életmódhoz, kultúrához kötődő hagyományokat és szokásokat;
- készítse fel a gyermekeket a kisebbségi nyelv iskolai tanulására;
- segítse a kisebbségi identitástudat kialakulását és fejlesztését.

A kisebbségi nevelést folytató óvodában törekedni kell arra, hogy a gyermekek érzelmi biztonságának megteremtése mellett – figyelembe véve a gyermek nyelvismeretét – minél teljesebbé váljon a kisebbség nyelvén folyó kommunikáció. Az óvodapedagógus a rendszeresen visszatérő kommunikációs helyzetekkel biztosítja az utánzáson alapuló nyelvelsajátítást.

A kisebbségi kultúrkincsből és az anyanemzet kultúrájából (irodalom, zene, népi játék) tudatosan felépített tematika segítségével változatos módon szervezi meg a nyelvelsajátítást.

A kisebbségi óvodai nevelés megszervezése

A kisebbségi óvodai nevelés a gyermek óvodába lépésétől az iskola megkezdéséig tart. A kisebbségi óvodai nevelésben részt vevő óvodapedagógusnak beszélnie kell a kisebbség nyelvét, ismernie kell a kisebbség szellemi és tárgyi kultúráját, hagyományait, szokásait. Fontos feladata a kultúrkincs továbbörökítése.

A kisebbségi óvoda nevelő munkáját kiegészíti a családdal, a kisebbségi intézményekkel, szervezetekkel való együttműködés. Az óvodának a kisebbségi kultúra és nyelv ápolását segítő eszközökkel is rendelkeznie kell; környezetének tükröznie kell a kisebbség kultúráját, életmódját, szokásait, hagyományait és tárgyi emlékeit.

A kisebbségi óvodai nevelés formái

A kisebbségi óvoda a tevékenységi formákat az Óvodai nevelés országos alapprogramja szerint alakítja ki, a tartalmakhoz felhasználja a kisebbségi nyelvi, irodalmi, zenei, szellemi és tárgyi kultúra értékeit.

Anyanyelvű (kisebbségi nyelvű) óvoda

Az anyanyelvű óvoda az óvodai élet egészét a kisebbség nyelvén szervezi meg. Az óvodai élet tevékenységi formáiban az anyanyelv használata érvényesül. A kisebbség nyelvén nevelő óvoda adjon lehetőséget arra, hogy a gyermekek a magyar nyelvvel, a magyar irodalmi és zenei kultúra értékeivel megismerkedjenek.

Kisebbségi nevelést folytató kétnyelvű óvoda

Az ilyen óvoda mindkét nyelv (a kisebbség nyelve és a magyar nyelv) fejlesztését szolgálja. Az óvodai tevékenység formáiban mindkét nyelv használata érvényesül.

Cigány kulturális nevelést folytató óvoda

A cigány kisebbségi óvodai nevelés folyhat

- a) a kisebbség nyelvén,
- b) két nyelven,
- c) cigány kulturális nevelés keretében, magyar nyelven.

A cigány kisebbségi óvodai nevelés keretében az óvoda nevelési programja tartalmazza a cigány kultúra, művészetek és hagyományok értékeit. A tevékenységi formákban hangsúlyozottan kell szerepeltetni a cigány játékokat, verseket, meséket és dalokat. A vizuális nevelésben a sajátos szín- és formavilágnak helyet kell kapnia. A mozgáshoz kötődő tevékenységek között szerepeljen a cigány táncművészet megismertetése.

A cigány kisebbségi óvodai nevelés oly módon készítse fel a gyermekeket a sikeres iskolai előremenetelre, hogy tudatosan építsen a cigány kultúra és a többségi kultúra közötti különbségekre és hasonlóságokra.

A fejlődés jellemzői az óvodáskor végére

A családi nevelés és az óvodai nevelési folyamat eredményeként

- a) a gyermekben alakuljon ki pozitív érzelmi viszony a kisebbség kultúrája és nyelve iránt;
- b) életkorának és egyéni képességeinek megfelelően rendelkezzen olyan szókinccsel, amely lehetővé teszi, hogy a megszerzett ismereteket tudja a kisebbség nyelvén közvetíteni;
- c) tudjon tájékozódni a kommunikációs helyzetekben;
- d) ismerjen a kisebbség, az anyanemzet (anyaország) kultúrájából merített dalokat, meséket, verseket, mondókákat és játékokat;
- e) ismerkedjék meg a helyi kisebbségi szokások, hagyományok és tárgyi kultúra értékeivel; tanulja meg azok tiszteletét és megbecsülését.

A Rendelet 2. számú melléklete szól a Nemzeti, etnikai kisebbség iskolai oktatásának irányelveiről

Általános rendelkezések

A kisebbségi oktatás – a magyarországi közoktatás részeként – megvalósítja az iskolai nevelés és oktatás általános céljait és feladatait és e mellett biztosítja a kisebbség nyelvének tanulását, a kisebbség nyelvén való tanulást, a kisebbség történelmének, szellemi, anyagi kultúrájának megismerését, a hagyományörzést és -teremtést, az önismeret kialakítását, a kisebbségi jogok megismerését, gyakorlását.

A kisebbségi oktatás segíti a nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozót abban, hogy megtalálja, megőrizze és fejlessze identitását, vállalja másságát, elfogadja és másoknak is megmutassa a kisebbség értékeit, erősítse a közösséghez való kötődést.

A kisebbségi oktatást és nevelést folytató intézményekben arra kell törekedni,

- a) hogy a tanulók számára nyilvánvalóvá váljanak a nyelvi és kulturális gazdagság előnyei, és alakuljon ki a tanulóknál a reális nemzetkép és kisebbségkép,

- b) hogy a tanulók felismerjék az előítéletek és kirekesztés megjelenési formáit, és megismerjék a jelenség hátterét, veszélyeit, az emberi, állampolgári és kisebbségi jogok megsértésének jelenségét.

A kisebbségi oktatás formái

A Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek eltérő nyelvéllapota és kulturális sajátosságai, valamint a kisebbségek különbözősége miatt a kisebbségi oktatást a következő formák szerint lehet megszervezni:

- a) anyanyelvű oktatás,
- b) kétnyelvű oktatás,
- c) nyelvoktató kisebbségi oktatás,
- d) cigány felzárkóztató oktatás,
- e) interkulturális oktatás.

Az anyanyelvű oktatás

Az anyanyelvű oktatásban – a magyar nyelv és irodalom kivételével – az oktató és nevelő munka a kisebbség nyelvén folyik. A pedagógiai program magába foglalja az anyanyelv és irodalom tantárgy és a népismeret tanterveit.

A kétnyelvű kisebbségi oktatás

A kétnyelvű kisebbségi oktatás a nyelvismeret elmélyítésével és tanítási nyelvként való alkalmazásával járul hozzá a kisebbségi oktatás céljainak megvalósításához. Ez a forma lehetővé teszi, hogy az iskola teret adjon a nyelv valóságos szituációban való használatához, és biztosítsa a kiegyensúlyozott kétnyelvű nyelvi készség kialakulását. A pedagógiai program tartalmazza az anyanyelv és irodalom tantárgy és a népismeret tantervét is.

A kétnyelvű kisebbségi oktatásban a kisebbségi nyelv és a magyar nyelv a tanítás nyelve, s mindkettő tantárgy is.

A nyelvoktató kisebbségi oktatás

Két formában valósítható meg:

- a) A hagyományos nyelvoktató kisebbségi oktatás, amelyben a tanítás nyelve a magyar nyelv, a kisebbségi nyelv és irodalom tantárgyat tanítási óra keretében az első évfolyamtól kell oktatni.
- b) A bővített nyelvoktató kisebbségi oktatás, melynek célja a kétnyelvű kisebbségi, illetve az anyanyelvű oktatási formára való felkészítés. A kisebbségi nyelv és irodalom tanulása, illetve a kisebbség nyelvén való tanulás egyidejűleg folyik.

A cigány felzárkóztató oktatás

A cigány kisebbség jelenlegi helyzetére figyelemmel kiemelt feladatként jelenik meg a cigányokat érintő felzárkóztató oktatás iránti igény.

A cigány felzárkóztató oktatás biztosítja a cigány tanulók számára a cigányság kulturális értékeinek megismerését, a történelméről, irodalmáról, képzőművészetéről, zenei és táncművészetéről, valamint hagyományairól szóló ismeretek oktatását. E programnak nem kötelező eleme a cigány nyelv tanulása, de a szülők igénye alapján biztosítja a cigány nyelv általuk beszélt változatának oktatását. Az oktatás elősegíti a cigány tanulók iskolai sikerességét, illetve mérsékli esetleges hátrányaikat. Biztosítja a cigányság helyzetéről,

jogairól, szervezeteiről és intézményeiről szóló ismeretek oktatását. A pedagógia eszközeivel – asszimilációs elvárások nélkül – segíti a cigányság integrációját.

A cigány felzárkóztató oktatásban kötelező a cigány népismeret műveltségi terület oktatása és az iskolai sikerességet elősegítő készségfejlesztés. Ezen kívül a tanulók tudásszintjének, készségeinek, etnokulturális háttérének és az iskola lehetőségeinek függvényében az alábbiak közül legalább három területet tartalmazzon:

- a) a tantárgyi fejlesztést;
- b) a kisebbségi önismeret fejlesztését;
- c) a szocializációs, kommunikációs fejlesztést;
- d) a folyamatosan szervezett cigány kulturális tevékenységet;
- e) az egyéni tehetséggondozást.

Az interkulturális oktatás

Ezt az oktatási formát „A kisebbségi oktatás formái” cím 1. pontjának a)-d) bekezdéseiben felsoroltak közül bármelyiket megvalósító iskola szervezheti meg azok részére, akik az adott iskolában nem vesznek részt a kisebbségi oktatásban. Az interkulturális oktatás célja, hogy a kisebbségi oktatásban részt nem vevők és a kisebbségi oktatásban résztvevők közösen szervezett nem kötelező tanórai foglalkozások keretében megismerhessék az adott kisebbség kultúráját. A nem kötelező közös tanórai foglalkozások a népismereti műveltségi anyag megismerésére szervezhetők meg. Egyes műveltségi területekből – különösen az Ember és a társadalom, a Földünk és környezetünk, a Művészetek, valamint az Életvitel – kialakított tantárgyak hangsúlyozottan tartalmazzák az adott kisebbség kulturális örökségét, jelenét, és bemutatják szokásait, a többségi kultúrával egyenrangúan és megfelelő terjedelemben tárgyalják az adott kisebbségről szóló ismereteket is.

A kisebbségi oktatás tartalmi követelményei

A kisebbségi oktatás tartalmi követelményei a Nemzeti Alaptanterv követelményeit veszik alapul, egészítik ki, biztosítva ezáltal, hogy a kisebbségi oktatásban részt vevő tanulók a más iskolákba járó tanulókkal azonos esélyek mellett készülhessenek fel az alapműveltségi és az érettségi vizsgára, illetve a felsőfokú tanulmányok megkezdésére. E mellett a kisebbségi oktatás felkészít a kisebbség anyanyelvi és irodalmi és népismereti (történelmi, földrajzi, kulturális) tananyagából is az alapműveltségi vizsgára, valamint az érettségi vizsgára.

A kisebbségi törvény 48. §-a értelmében a kisebbségi nevelési, oktatási intézményt az érintett kisebbséghez nem tartozók csak akkor vehetik igénybe, ha az intézmény – az adott kisebbség igényeinek kielégítése után – betöltetlen férőhellyel rendelkezik. A felvétel (beiratkozás) előzetesen nyilvánosságra hozott szabályok alapján történhet. A magyar nyelv oktatását – az elsajátításához szükséges óraszámban és színvonalon – a kisebbségi közoktatás keretében is biztosítani kell.

A kisebbségi törvény 49. §-a szerint a kisebbségi önkormányzat részt vehet a kisebbséghez tartozók kulturális ellátásának segítségével összefüggő kötelező önkormányzati feladatok végrehajtásában. A kisebbségi önkormányzat jogosult kisebbségi kulturális intézmény létesítésére, fenntartására, más által létesített kulturális intézmény fenntartói jogának, illetve közművelődési feladat átvételére. A feladat ellátását az állam a költségvetési törvényben meghatározott mértékben támogatja. A kisebbségi törvény 49/A. § (1) bekezdése alapján a kisebbség országos önkormányzatának megkeresésére az intézményt fenntartó önkormányzat köteles átadni a kizárólag kisebbségi kulturális feladatot ellátó és az érintett

kisebbség kulturális igényeit kielégítő kulturális intézmény fenntartói jogát a kérelmező országos önkormányzatnak. A több kisebbség igényeit ellátó kulturális intézmény fenntartói joga a kisebbségek országos önkormányzatainak megállapodása alapján adható át a megállapodás szerinti országos önkormányzatnak vagy önkormányzatoknak. A kulturális intézmény, illetve feladat átadásáról, átvételéről az átadó helyi önkormányzat és az átvevő kisebbségi önkormányzat megállapodást köt.

A 49/D. § alapján a helyi és a kisebbségi önkormányzat a kulturális intézmény fenntartására, közművelődési feladat közös ellátására megállapodást köthet. A kisebbségi törvény 49/E. §-a alapján a kisebbség anyanyelvű irodalommal történő ellátását nyilvános – a helyi önkormányzat által fenntartott – könyvtári ellátás biztosítja; míg az 50. § rendelkezései értelmében az állam biztosítja a kisebbségi oktatáshoz a tankönyvek megjelentetését, a taneszközök előállítását; illetve támogatja

- a) a kisebbségi kultúrák tárgyi emlékeinek gyűjtését, közgyűjtemények alapítását és gyarapítását;
- b) a kisebbségek könyvkiadását és időszaki kiadványainak megjelentetését;
- c) a törvényeknek és a közérdekű közleményeknek a kisebbségek anyanyelvén történő ismertetését;
- d) a kisebbség családi eseményeihez kapcsolódó egyházi szertartások anyanyelven történő lebonyolítását, illetve az egyházaknak a kisebbségek anyanyelvén végzett vallási tevékenységét.

Nyelvhasználat (Kisebbségi törvény 51. § -54.§-a)

A Magyar Köztársaságban anyanyelvét bárki mindenkor és mindenhol szabadon használhatja. A kisebbségek nyelvhasználatának feltételeit – külön törvényben meghatározott esetekben – az állam biztosítani köteles. A polgári és büntetőeljárások során, valamint a közigazgatási eljárásokban az anyanyelv használatát a vonatkozó eljárásjogi törvények biztosítják. Az Országgyűlésben a kisebbséghez tartozó képviselő az anyanyelvét is használhatja. Ha a felszólalás valamely kisebbség nyelvén hangzott el, a felszólalás magyar nyelvű szövegét vagy tartalmi kivonatát az ülés jegyzőkönyvéhez csatolni kell. Ha a településen kisebbséghez tartozó személyek élnek, a képviselő-testület jegyzőkönyveit és határozatait a magyar mellett az adott kisebbség nyelvén is vezettetheti, illetőleg szövegeztetheti.

A helyi önkormányzat az illetékeségi területén működő települési, illetőleg területi kisebbségi önkormányzat indokolt igényének megfelelően köteles biztosítani, hogy

- a) rendeletének kihirdetése, hirdetményének közzététele – a magyar nyelven történő közzététel mellett megtörténjék;
- b) a közigazgatási eljárás során használt nyomtatványok a kisebbség anyanyelvén is rendelkezésre álljanak,
- c) a helység- és utcaneveket megjelölő, a közhivatalok, közszolgáltatást végző szervek elnevezését feltüntető táblák feliratait vagy ezek működésére vonatkozó közlemények – a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett, azzal azonos tartalommal és formában – a kisebbség anyanyelvén is olvashatóak legyenek. Az indokoltság kérdésében az igény előterjesztését követő harminc napon belül a képviselő-testület dönt.

6.3 A roma nemzeti identitás jövőképe az Európai Unióban

A szegénység, a társadalmi kohézió ügye – a gazdasági fejlődéssel szoros összefüggésben – az Európai Unió politikájában is egyre hangsúlyosabb. Az Unió 2020-ig megfogalmazott stratégiájában az öt fő cél egyike a szegénység és a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelem. Az uniós stratégia átfogó célja, hogy 20 millióval csökkenjen a szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben élők száma. Az Európai Tanács 2011. május 19-én hagyta jóvá a nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszeréről szóló tanácsi következtetéseket⁵, s ezzel a tagállamok elkötelezték magukat a részvétel mellett a keretstratégiában. Ennek nyomán a tagállamoknak el kell készíteniük, illetve felül kell vizsgálniuk a romák integrációját célzó nemzeti stratégiájukat, és azt 2011. december végéig be kell nyújtaniuk a Bizottságnak.

A romák társadalmi befogadásának 10 közös alapelvét először a platform 2009. április 24-i ülésén terjesztették elő. Ezeket a 2009. június 8-i tanácsi következtetések melléklete tartalmazza. Az alapelvek a következők: 1) konstruktív, gyakorlatias és diszkriminációmentes politikák; 2) kifejezett, de nem kizárólagos célba vétel; 3) interkulturális megközelítés; 4) törekvés a főáram irányába; 5) a nemi vonatkozás figyelembe vétele; 6) a tényeken alapuló szakpolitikák átültetése; 7) az uniós eszközök használata; 8) a regionális és helyi hatóságok bevonása; 9) a civil társadalom részvétele; 10) a romák aktív részvétele. Ez utóbbit jelzi a Roma Nemzeti Unió tevékenysége, amely az alábbi, a roma nép intézményes státus-tervezetét (morális állásfoglalását) ajánlja az Európai Unió figyelmébe:

Preambulum

A Nemzeti Romaintegrációs Stratégia preambulumban megfogalmazásra került, hogy „a roma nép több mint hat évszázada Európa szerves alkotórésze, és a mai napig emberi, művészi, gazdasági, katonai és morális tekintetben annak részét képezi, melyről gyakran megfeledkezünk. Így, a XXI. század elején, az elmúlt századok örökségére (történeti fejlődés, üldöztetés, tudományos felfedezések stb.) figyelemmel és az Ember Jogok Egyetemes Nyilatkozatára támaszkodva, e nép is helyet kíván magának az Európai Unióban, beilleszkedve a társadalmi integráció, a jogok egyenlősége, a kirekesztés visszautasítása felé haladó, határozott fejlődést mutató dinamikába.

A roma nemzeti identitás

A stratégia rendelkezik a roma nemzeti identitásról. Az EU tagállamainak teljes területén elismeri a különféle nemzeti identitások jelenlétét, melyek összefonódnak és kölcsönösen gazdagítják egymást. Azonban léteznek a nemzetállamok mellett más identitások, amelyek nem szoríthatóak szigorúan az államhatárok közé, és amelyekhez azok polgárai elsősorban érzelmi, kulturális és szellemi tekintetben tartoznak; néhány tagállamban ezen kívül ezek a közösségek adminisztratív tekintetben is jelen vannak (autonóm közösségek, nemzetiségek... stb.) Ezek között az államhatárok közé nem szorítható identitások között van néhány, amely saját területtel rendelkezik, mások pedig nem. A területtel nem rendelkező identitásokhoz tartozó népesség bizonyos hányada részben vándoréletet él, bizonyos hányada viszont letelepedett. Ezen identitások közé tartozik a roma nemzeti identitás, amelynek legjelentősebb képviselője a roma, a sintó és kalo népesség. Ezen

⁵ An EU Framework for National Roma Strategies up to 2020. Council Conclusion 10568/11

népesség összességét a Roma Nemzetközi Unió 5. Konferenciája (2000 júliusa, Prága) úgy definiálta, mint „területtel nem rendelkező, területi igényeket nem támasztó roma nemzet”.

A roma identitás meghatározására nincsenek definíciós kritériumok, a különbözőségekre figyelemmel csak a legjelentősebb ismertetőjegyek kerültek megfogalmazásra.

- közös észak-indiai gyökerek (Valójában a legújabb felfedezések (a Kitáb al-Yamini, Al-'Utbi, XI. századi krónikás kézírata, amely nem olyan régóta hozzáférhető) nagy valószínűséggel arra engednek következtetni, hogy Észak-India első évezred vége felé kulturális és szellemi fővárosa, Kannauj volt a roma nemzet bölcsője, az exodus dátuma pedig 409. H sában 8. napja (1018. december 20.). A kézirat szerint Kannauj 53000 lakosát Mahmud Ghaznavi szultán Khorasszanba száműzte, mielőtt a Bizánci Császárságba, illetve a Balkánra jutottak volna.);
- közös romani nyelv, vagy ténylegesen hagyományos nyelvhasználatban, vagy az ősök nyelvhasználatának tiszteletben tartásával. Ez az észak-indiai nyelvcsaládhoz tartozó nyelv tartalmaz a Khorasszan-beli tartózkodás alatt bekerült perzsa, a Bizánci Császárságban való tartózkodás alatt szerzett görög és örmény, és különböző európai nyelvekből átvett elemeket;
- jelentős számú bizánci és balkáni eredetű kulturális és nyelvi tényező, amelyek miatt a Balkán a roma nemzet második bölcsőjének tekinthető, ahonnan a romák Európába, illetve annak határain túlra elindultak;
- bizonyos közös eszmei és szellemi értékek;
- változó mértékű integráció az európai roma családok közösségébe vérségi és/vagy házassági alapon.

Tény, hogy a történelem során a roma nemzet számos üldöztetésnek esett áldozatául, s napjainkban is még a nyílt vagy rejtett cigánygyűlölet megnyilvánulásának célpontja; és minden politikai lépésnek számolnia kell a roma nemzetet sújtó sokszázados diszkrimináció jelen következményeivel.

A roma nép az európai kontinens gyakorlatilag teljes területén jelen van, elsősorban a közép- és kelet-európai országokban, valamint a Balkán-félszigeten telepedett le több évszázaddal ezelőtt (számuk közel a 10 millióhoz). A sinto nép, helyi szóhasználatban manus, a német nyelvű területeken telepedett le, miután a középkorban levált a roma törzsről. Európa több országában jelen van, számuk több százezerre tehető. A kalo nép, ismertebb spanyol néven a „gitanos” és leszármazottaik nagyon korán váltak le a közös roma törzsről. Több évszázadon keresztül éltek az Ibériai-félszigeten, ahol a különösen kegyetlen üldöztetések a romani nyelv végleges „elfelejtéséhez” vezettek. Körülbelül 1 millióan vannak.

Nevelés

A stratégia iránymutatást ad a nevelés területén is. Amennyiben elfogadjuk, hogy a romák és más nemzetiségek kapcsolatának problémái egymás kölcsönös ismeretének hiányából fakadnak, szükséges az EU-n belül olyan politika kidolgozása, amely hangsúlyozza a roma kultúra minden formájának értéként való kezelését más népeknél, s ugyanúgy a más kultúrák megbecsülését a romák között. Ezt segítheti a roma népet bemutató anyagrészek beiktatása a tananyagba; a roma ifjúság specifikus nevelése, a beiskolázáshoz megfelelő életkörülmények megteremtése, például olyan „menedékek” kialakításával, ahol a tanuláshoz szükséges

nyugalom biztosítható, főleg a nyomorban élő roma gyerekek számára, vagy ösztöndíjak biztosításával a hátrányos helyzetű gyerekek részére. Ezen elképzelések megvalósítása feltételezi megfelelő oktatószemélyzet létét, felkészítését és persze megfelelő költségvetési keret és finanszírozási rendszer rendelkezésre állását.

Menedékjog

A menedékjogi kérdések is szabályzásra kerültek, figyelemmel az ezzel összefüggő gyakorlati problémákra. Az EU elismeri, hogy a roma menekültek és menedékjog-kérelmezők problémája központi probléma. A gyakorlatban a menekültek és/vagy a menedékjogért folyamodók nem a hagyományos vándorélelmódjukra hivatkozással változtatnak lakóhelyet, hanem erre erőszakos cselekmények, fizikai bántalmazás, hivatali zaklatás miatt kényszerülnek; illetve arra hivatkozva, hogy országukban éhezésre, koldulásra, bűnözésre kényszerültek a rasszizmus és a hatóságok rasszizmussal szemben tanúsított elnéző magatartása miatt.

A probléma ismeretében az EU célja, hogy elérje: egyrészt, hogy a menedékjogért folyamodó romák helyzetének felmérése megbízható adatokra, az országban az emberi jogok monitoringján dolgozó, független roma és nem roma szervezetek jelentéseire, a helyi bűnüldöző szervek statisztikáira, a nemzetközi szervezetek helyszínen tartózkodó szakértőinek támaszkodjon; másrészt, hogy intézményes formában lehetővé tegye az EU bűnüldöző hatóságai részére a rasszista bűncselekmények visszaszorítását a terrorizmus és a kábítószer-kereskedelem deterritorializációjához hasonlóan. (Rasszista bűncselekmény alatt értendő minden olyan diszkrimináció, amely az üldözött kisebbségek tagjait a tartózkodás szerinti ország társadalmi és gazdasági struktúrájából teljességgel kizárja, s ennek következtében nyomorba, éhezésre, koldulásra és/vagy bűnözésre, végül száműzetésbe kényszeríti őket. Ugyancsak megoldásra vár az erőszakkal vagy megfélemlítéssel az EU területére került és koldulásra, bűnözésre kényszerített roma nők, gyerekek és rokkantak megsegítésére szolgáló intézményrendszer kialakítása.

A hatalomban való részvétel és képviselet

Külön foglalkozik a stratégia a romák közhatalomban való részvételével és a képviseletével. A romák történelmileg kétféle képviselttel rendelkeztek: a közösséget érintő döntéshozó szervezetben és a helyi hatóságok felé való szóvivői és/vagy közvetítői funkciókban. Több esetben e két funkciót azonos személyek töltötték be, akik régióként más és más nevet viseltek (Pátriárka, Gitano de Repeto, aro-Rom, Vajda, herceg vagy király...). Ezek a funkciók néhol örökletesek. Betöltésüket nem minden csoportban az érintettek személyes érdemei motiválták, hanem gyakorta anyagi javaik, illetve gazdasági erejük.

Nemzetközi szinten a Roma Nemzetközi Unió intézményesült a roma nemzetet képviselő testületként. (Az NGO képviselővel rendelkezik a Közgyűlésben.) Igény fogalmazódott meg a szavazáson alapuló képviseleti rendszer kialakítására a roma nemzeten belül mind a helyhatósági, mind az országgyűlési, mind az európai uniós képviselői választásokon, amely rendszert kiegészíthetné a hagyományjogon alapuló hatalmi státusz fenntartása. Ez utóbbi együttműködik a demokratikus hatóságokkal és kiegészíti azokat, így megtestesítve a hagyományok és a demokrácia közötti harmóniát. Az elképzelés szerint a képviselőknek négy alapkövetelménynek kell megfelelniük: úgy, mint kompetencia, becsületesség, támogatottság és a roma közösséghez való tartozás, amely elvárások közül az első kettő a másik kettő fölött áll.

Olvasmány

Lakatos Menyhért: Füstös képek. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2000. Részletek

„Valamikor nagyon régen az Igazság és a Hamisság elindult vándorolni. Mindkettőt egy-egy pogácsával engedték útra szülei. Mondja a Hamisság, amikor már jó nagy utat megtettek: Hallod-e, ideje volna tán ennünk valamit! Együnk, egyezt bele az Igazság.

Na de én azt mondom, kár lenne mindkét pogácsát feltörni, együk meg előbb a tiedet, ajánlotta a Hamisság. Jó, hagyta rá az Igazság.

Minden a legnagyobb rendjén ment, amíg az Igazság pogácsájából tartott. A legközelebbi falatozásnál a Hamisság, kibontva tarisznyáját, hátat fordított az Igazságnak.

- *Nekem nem adsz – kérdezte szerényen az Igazság.*
- *Nem képzeled – förmedt rá amaz –, hogy éhen hagyom saját magamat, még hosszú út áll előttünk.*

Szerencsétlen Igazság tűrt, amíg tudott, de egyszer nemcsak a türelme, hanem az ereje is elfogyott. Adjál egy falatot, könyörgött, mert éhen halok. Adhatok, mondta a másik huncutul, ha ki hagyod vájni az egyik szemedet.

Választhatott az Igazság, éhen hal, vagy enged a kérésnek. Minthogy neki sem volt több egy életnél, az utóbbit választotta. Ezzel még nem oldódott meg minden, az út hosszúnak mutatkozott, és a Hamisság nem nyugodott, amíg a másik szemét is ki nem vájta.

Mit lehet várni egy ilyen világtalan koldustól, mindég oda pártol, ahol jóltartják. Azoknak, akiknek maguknak sincs mit enni, kevés reményük lehet az igazsághoz.” (331-332.)

Ellenőrző kérdések

1. Mik a romani kris intézményének főbb jellemzői?
2. Melyek Magyarország Alaptörvényének az egyes kisebbségekre vonatkozó rendelkezései?
3. Melyek a roma kisebbség társadalmi megítélésével összefüggő problémák a mai Magyarországon?
4. Melyek a roma nemzeti identitás jövőképének főbb jellemzői az Európai Unióban?

Feladat

1. A roma kisebbség érdekérvényesítő képességét biztosító állami intézményrendszer bemutatása.
2. Mutassa be a kisebbségi önkormányzatok törvényességi ellenőrzésének főbb jellemzőit!

Felhasznált irodalom:

1. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Isten, áldd meg a magyart!
2. 1993. évi LIX. törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról
3. 1/2002. (IK 4.) IM utasítás a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal alapító okiratának kiadásáról és közzétételéről
4. 39/2007. (V.9.) OGY határozat a nemzeti és etnikai kisebbségi költségvetési támogatásáról
5. 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
6. 342/2010. (XII. 28.) Korm. rendelet a kisebbségi önkormányzatoknak a központi költségvetésből, valamint fejezeti kezelésű előirányzathoz nyújtott támogatások feltételrendszeréről és elszámolásának rendjéről
7. 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
8. 11/1994. (VI. 8.) MKM rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről
9. 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
10. 32/1997. (XI. 5.) MKM rendelet a Nemzeti, etnikai kisebbségi óvodai nevelésének irányelve és a Nemzeti, etnikai kisebbségi iskolai oktatásának irányelve kiadásáról
11. ESÉLYEK ÉS KORLÁTOK A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón – Cigány Tanulmányok, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Pécs, 2002.
12. Loss Sándor: A romani kris a dél-békési oláh-cigányoknál, Elmélet és gyakorlat Ius Humanum. Ember alkotta jog. Műhelytanulmányok, Miskolc, Bíbor, 2001.
13. Révai Nagy Lexikona, Az ismeretek enciklopédiája, Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság 1912.
14. A Magyar Királyi Csendőrség Szolgálati Szabályzata, 1920
15. Országgyűlési Biztos Hivatala: Az ombudsman intézménye és az emberi jogok védelme Magyarországon. A 2007. december 3-i konferencián elhangzott előadások gyűjteménye, Budapest, 2008.
16. A roma nép intézményes státus az Európai Unióban (morális állásfoglalás)
17. Lukács László György: A roma szokás a hatályos magyar jog tükrében, 2005. november 12.
18. Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság: Nemzeti Társadalmi Felzárkózási és Roma Stratégia, Budapest, 2011 szeptember
19. dr. Kállai Ernő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosja és dr. Jóni András adatvédelmi biztos jelentése az etnikai adatok kezeléséről szóló vizsgálat megállapításairól
20. Eötvös Károly Intézet: Roma támogatások és jogosultságok egyéni követésének lehetőségei, 2006 december
21. An EU Framework for National Roma Strategies up to 2020. Council Conclusion 10568/11.
22. Roma lakosság egészségügyi állapot kutatás, Eduinvest, 2009
23. www.hvg.hu